

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ

ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი

ТБИЛИСИ

4. 1981

ჟურნალი დაარსებულია 1971 წელს, გამოდის 3 თვეში ერთხელ.
Журнал основан в 1971 году, выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ა ჯ ა ძ ი ი ო კ ო ლ ე გ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (მდივანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)
პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლლონტი

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.
Ответственный секретарь Г. А. Глойти

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შენე“, ენისა და ლიტერატურის სერია,
1981, № 4.

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19 ტელ. 37-24-07
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19, телефон 37-24-07

გადაეცა წარმოებას 18.VIII.81; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16.IV.82; უე 05458;
ქალაქის ზომა 70×108⁷/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; ნაბეჭდი თაბახი 18.2; სააღრიცხველ-
საგამომცემლო თაბახი 14.9; ტირაჟი 1800; შეკვ. 2696; ფასი 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ. შენე. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ლეონიდ ილიას ძე ბრეჟნევის დაბადების 75 წლისთავი

ამხანაგ ე. ა. შევარდნაძის სიტყვა დარბაზობაზე კრებულში 1981 წლის 19 დეკემბერს	5
ა. ხინთიბიძე, ქართული ლექსმცოდნეობა 60 წლის მანძილზე	6
პ. იაშვილი, მხატვრული თარგმანის თეორიის ზოგიერთი საკითხი.	18
ნ. მესხია, ქალთა სახეები აკაკი წერეთლის პოემებში	45
ს. უორდანიძე, ვაჟა-ფშაველას პოეტური სემანტიკის ანალიზის ცდა	50
ი. მთვარელიძე, ვახტანგ მეექვსის სახე XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაში	62
გაეაღიანი, სევანთი რეველუციამდელ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში	79
ბ. კილანაძე, ბასილ და გრიგოლის კულტი საქართველოში	87
მ. კეკელია, იურიდიულ ტერმინ „სისხლის“ შემცველი ერთი სტროფის გაგებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“	106
ნ. მელიქიშვილი, სიტყვათწარმოება იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართულ თარგმანში	110
მ. რაფაეა, ამონიოს ერმიაის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები	128
ა. შანიძე, უნებლობის კატეგორია, თუ უნებლობის ენებითი?	139
რ. კომახიძე, რუსული ზმნებისა და სახელზმნების ეკვივალენტები ქართულ ფიზიკურ ტერმინოლოგიაში	144
გ. შალაშვილი, ბასკურ კომპოზიტთა კლასიფიკაციისათვის	154
ს. პაზოვი, აბაზური ენის ზმნური ფრაზეოლოგიური ერთეულების სტრუქტურულ-გრამატიკული დახასიათება	160
ვ. კავთიაშვილი, ქართული ლიტერატურული თემატიკა ჟურნალ „Kaukasische Post“-ის ფურცლებზე	171
ნ. ნახუციანი, პრეტერიტთან bi-პრეფიქსის ფუნქციის შესახებ კლასიკურ სპარსულში	178

მეცნიერთა იუბილე

ი. გიგინეიშვილი, გ. ბურჭულაძე, ქეთევან ლომთათიძე	188
თ. გამყრელიძე, ზ. კუშბურდიძე, თელსაჩინო მეცნიერი, ორგანიზატორი	192

ქრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	195
ა. ბარამიძე, ა. გვახარია, დავით კობიძის ხსოვნას	205
ჟურნალ „მაცნე“ ენისა და ლიტერატურის სერიის 1981 წლის ნომრების შინაარსი	206

ლეონიდ ილიას ქე ბრეჟნევის დაბადების 75 წლისთავი

ამხანაგ პ. ა. შევერდნაჰის სიტყვა

დარბაჯობაჲე კრემლში 1981 წლის 19 დეკემბერს

ადამიანი, უწინარეს ყოვლისა, თავისი ერის შვილია.

მამულიშვილი — პიროვნებაა.

არიან ხალხნი და პიროვნებანი, რომლებსაც თვით ისტორია მოუხმობს გამორჩეული მისიისათვის.

რუსი ხალხი სოციალისტური ცივილიზაციის მედროშეა. ამის დასტურია ცხრაას ჩვიდმეტის ოქტომბერი და ორმოცდახუთის მაისი.

რუსი ხალხი ბუნებით რევოლუციონერია. ჩვენი დროის გამორჩეული რევოლუციონერია ლეონიდ ილიას ქე ბრეჟნევი.

რუსი ხალხის გამჭირაბი გონება, დიდბუნებოვნება, კეთილი გული — საყოველთაოდ ცნობილი ფენომენია. ლეონიდ ილიას ძის პიროვნება სიბრძნის განსახიერებაა, ჰუმანიზმის, ადამიანისადმი ნდობის ნიმუშია.

კაცობრიობამ შეიწრო რუსი ხალხის შემოქმედი სული, მისი გენია. ამხანაგი ბრეჟნევი, თავად დიდი შემოქმედი, მთელი პარტიის ცხოვრების ნორმად ამკვიდრებს შემოქმედებითს შემართებას.

რუსი ხალხის სულგრძელობის, სამართლიანობის, ჩაგრულთა ქომაგობის, ერთგული მეგობრობის მადალი-

თად მარტო რუსთა და ქართველთა 200-წლოვანი ძმობაც იკმარებდა. თავისი ცხოვრებით ლეონიდ ილიას ქემ თვით აღუმართა ქეგლი ინტერნაციონალიზმს, დემოკრატიზმსა და ხალხთა მეგობრობას.

რუსი ხალხი მრისხანე და მედგარი მტერთან ბრძოლაში. ლეონიდ ილიას ქე ბრეჟნევის არსება კლასობრივ ინტერესების ერთგულების საწყაოა. გვირობა და თავდადება.

ხალხები დიდ რუსეთთან ნებაყოფლობითს კავშირს იმიტომ ესწრაფოდნენ, რომ იწამეს სინათლეს, მშვიდობა და მომავალი. ბრეჟნევის ნათელი აზრი, მისი ტიტანური მოღვაწეობა მშვიდობისათვის იმედის ბურჯად უღვათ ქეთილი ნების ადამიანებს.

ასე ვახდა რუსი ხალხი უფროსი ძმა საბჭოთა მოძქე ხალხების ოჯახში. ასე ვახდა ლეონიდ ილიას ქე — დიდი რუსი მამულიშვილი, ყველა ერის მათ შორის ქართველთა სისხლი სისწლავანი და ხორცი ხორცთავანი, ინტერნაციონალური დედასამშობლოს ნებრს გამომხატველი, მისი ბაირახტარი.

ხალხის შვილს, ძვირფას ლეონიდ ილიას ქეს, ბედნიერად დასდგომოდეს ახალი, მომავალი საუკუნე!

ა ა ა კ ი ხ ი ნ თ ი ბ ი ძ ი

ქართული ლექსმცოდნეობა 60 წლის განმძილზე

მამუკა ბარათაშვილის „ჰაშნიკის“ 250 წლისთავი, რომელიც მიმდინარე წელს აღინიშნა, უწინარეს ყოვლისა, იმის მაუწყებელია, რომ ქართულ ლექსმცოდნეობას საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე განვითარების გრძელი გზა ჰქონდა გავლილი. წარმოუდგენელიც იქნებოდა, რუსთველის ლექსს ჩვენს დრომდე თეორეტიკოსი არ გასჩენოდა.

ქართული ლექსის კვლევა-ძიებაში იმთავითვე დაისახა მისი მეცნიერული შესწავლის ძირითადი მიმართულებანი, რამაც გამოხატულება პოვა როგორც მამუკა ბარათაშვილის, ისე თეიმურაზისა და იოანე ბაგრატიონების, კოტე დოდაშვილის, გრიგოლ ყიფშიძის, სერგი გორგაძის, ნიკო მარისა და სხვათა ნაშრომებში.

XX ს-ის 20-იანი წლებიდან ქართული ლექსმცოდნეობა განვითარების ახალ ფაზაში შევიდა. ახალგაზრდა საბჭოთა ხელისუფლება, რომელიც ინტენსიურად ზრუნავდა მეცნიერებისა და კულტურის აღმავლობისათვის, არც ლექსის პრობლემატიკას იგიწყებდა. რესპუბლიკის პარტიული ორგანო გაზ. „კომუნისტი“ 1921 წლის 15 აპრილის ნომერში ბეჭდავს ტ. ტაბიძის სტატიას „აკადემია პოეზიის“, რომელშიაც წამოყენებულია მოთხოვნა შეიქმნას პოეზიის აკადემია. „სადაც გარჩეული იქნება ლექსის პრობლემები“, ხოლო პოეზიის აკადემიაში 1923 წელს წასაკითხი მოხსენებების სიაში შეტანილია „ქართული ლექსი“ (გაზ. „რუბიკონი“, 1923, № 1).

რევოლუციის პირველ წლებში ქართული ჟურნალ-გაზეთები ფართოდ აშუქებენ პოეტური ხელოვნების კონკრეტულ საკითხებს. სხვადასხვა ლიტერატურული დაჯგუფებანი თავიანთი კრელოს ვადმოცემისას პოეზიის „ტექნიკური მიღწევებითაც“ ინტერესდებიან. ცხარე კამათია გაშლილი, კერძოდ, რიომის, სონეტის, თავისუფალი ლექსის თაობაზე (ი. გრიშაშვილი, ვ. გაფრინდაშვილი, ტ. ტაბიძე და სხვ). ამ ინტერესმა მიიყვანა კონსტანტინე ჭიჭინაძე „ვეფხისტყაოსნის“ ალიტერაციის კვლევაზე. 1925 წელს რუსთაველის თეატრში მის მიერ წაკითხული მოხსენება „ალიტერაცია ქართულ შაირში და ვეფხისტყაოსნის პრობლემა“, რომელიც იმავე წელს ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა, პირველად გაბედული სიტყვა იყო ამ სფეროში.

მაგრამ 20-იანი წლების განსაკუთრებული მონაპოვარია ქართული ლექსწყობის პირველი სისტემატური კურსის შექმნა, რომელიც სერგი გორგაძის სახელთანაა დაკავშირებული. 1928 წელს ს. გორგაძემ დაასრულა გამოკვლევა ქართული ლექსწყობის შესახებ, რომელიც მისივე „ქართული წყობილისტიკაობის“ (1909 წ.) განგრცობისა და საფუძვლიანი გადამუშავების შედეგს წარმოადგენდა (გამოქვეყნდა 1930 წელს, ავტორის გარდაცვალების შემდეგ).

30-იანი წლებიდან ქართული ლექსის ინტენსიურ კვლევას იწყებს აკაკი გაწერელია, რომელიც დაბეჭდვისთანავე გამოეხმაურა ს. გორგაძის ზემოხსენებულ ნაშრომს. კვლევის ძირითად შედეგებს ავტორმა თავი მოუყარა მონოგრაფიაში „ქართული კლასიკური ლექსი“ (1953).

ლექსწყობის საკითხებით ადრევე დაინტერესდა პავლე ინგოროყვა. სწორედ მას ჰქონდა დავალებული პოეზიის აკადემიაში მოხსენება ქართული ლექსის შესახებ. თავისი დაკვირვებანი ძველქართული (V—XI სს.) ლექსის სტრუქტურაზე პ. ინგოროყვამ წარმოადგინა მონოგრაფიაში „გიორგი შერჩულე“ (1954 წ.).

რუსთველური დაბალი შაირის კვლევამ პანტელეიმონ ბერაძე ბერძნული დაქტილური ჰეგზამეტრის ქართული საწყისების აღიარებამდე მიიყვანა (1949 წ.).

ს. გორგაძისა და ა. გაწერელიას ნაშრომთა მსგავსად საეტაპო მნიშვნელობისა იყო გ. წერეთლის გამოკვლევა — „მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში“ (1973 წ.).

ქართული საბჭოური ლექსმცოდნეობის განვითარების გზაზე შეფერხებებიც იყო. 20-იანი წლების პოლემიკა პოეტური ფორმის საკითხებზე ფორმალიზმის შიშით მალე მიწოდდა და შეწყდა. რაკპული კრიტიკა და მისი გვიანდელი რეციდივები, — სოციოლოგიზმის არტახებით შეზღუდული, — გასაქანს არ აღუვდა პოეტური ხელოვნების შესახებ თავისუფალ მსჯელობას, მხატვრული კომპონენტების, ლექსის სტრუქტურის ელემენტების კვლევა-ძიებას.

50-იანი წლებიდან ა. გაწერელიას, პ. ინგოროყვას და სხვათა ნაშრომების გამოქვეყნების შემდეგ კვლავ გამოცოცხლდა ქართული ლექსმცოდნეობა. დაიწერა საგანგებო გამოკვლევები ახალი და უახლესი პოეზიის წარმომადგენელთა ვერსიფიკაციაზე, ლექსის ინტონაციაზე, გაჩნდა ზოგიერთი ახალი ასპექტი ლექსმცოდნეობით კვლევა-ძიებაში (ექსპერიმენტული ანალიზი).

გაიშალა ცხარე დისკუსია ქართული ლექსის ბუნებისა და ხასიათის შესახებ (გ. წერეთელი, ა. გაწერელია, გ. გაჩეჩილაძე, აკ. ხინთიბიძე, ტ. გულდავა, ა. სილაგაძე, რ. ბერიძე და სხვ.).

გარდა ზემოხსენებული მკვლევარებისა, ჩვენი ფილოლოგიური მეცნიერების არაერთ წარმომადგენელს აქვს შეტანილი თავისი წვლილი ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის საქმეში (კ. კეკელიძე, ა. შანიძე, ს. ყაუხჩიშვილი, შ. ნუცუბიძე, ვ. ბერიძე, ა. ბარამიძე, დ. კობიძე, გ. იმედაშვილი, შ. დოლაქიძე, გ. მიქაძე, ს. ცაიშვილი და სხვ.).

მრავალმხრივია საკითხთა წრე, რომელიც ამ 60 წლის განმავლობაში ჩვენს წყობილსიტყვაობის მკვლევართა ყურადღების ცენტრში იყო.

I. ლექსის სტრუქტურის საკითხები.

1. **მახვილი.** ლექსის ბუნების განსაზღვრისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მახვილს. ქართული მახვილის შესახებ თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმული ენათმეცნიერებს: ნ. მარს, გ. ახვლედიანს, ა. ჩიქობავას, გ. წერეთელს, ს. ულენტს, შ. ძიძიგურს, გ. როგავას, ტ. გულდავას, ი. თევდორაძეს და სხვ.

ქართული ენა იცნობს სიტყვათმახვილს, რიტმიკული ჭგუფის მახვილს, ფრაზის მახვილს. ქართული სიტყვათმახვილი სუსტდინამიკურია (სხვა მოსაზრებით — ტონური ან ტონურ-დინამიკური). სიტყვის მახვილი ქართულში ფიქსირებულია, ერთსა და იმავე ადგილას მოუდის სიტყვას: ორ-სამმარცვლიანებს — თავში, ხოლო მრავალმარცვლიანებს — ბოლოდან მესამე მარცვალზე (სხვა მოსაზრებით — მახვილი ყოველთვის თავში მოუდის სიტყვას). მრავალმარცვლიან სიტყვებს ძირითად მახვილთან ერთად დამატებითი მახვილიც აქვთ.

აზრთა სხედასხვაობა კიდევ უფრო მკვეთრია ლექსის მახვილთან დაკავშირებით. ს. გორგაძე და ა. გაწერელია ქართული ლექსის სტრუქტურაში მახვილის დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ. ს. გორგაძეს ლოგიკური მახვილიც კი სალექსო მახვილის ფარგლებში შეაქვს. ა. გაწერელიას აზრით, ქართული სიტყვათმანვილი ნაწილობრივ მოძრავია. იცლება სიტყვის სილაბურ ცვლილებასთან დაკავშირებით, ამავე დროს, ლექსში, მეტრული ინერციის წყალობით მახვილი ზოგჯერ გადაადგილდება კიდევ. მეტრის ზეგავლენითვე ხდება სუსტი სიტყვათმანვილის გაძლიერებაც.

ლექსში მახვილის მოძრაობაზე მიუთითებს პ. ბერაძე, რომლის აზრითაც ქართული ენა და ლექსი ჰრელმანვილიანია.

გ. წერეთლის მტკიცებით, ქართული მახვილი ფიქსირებულია. არც მისი გადაადგილება შეიძლება. ამასთან ერთად, იგი არა მხოლოდ სუსტია, არამედ მოკლებულია ფონოლოგიურ ღირებულებას, სიტყვის მნიშვნელობას არ ცვლის. ყოველივე ეს გამოირიცხავს მის აქტიურობას ლექსში. ამავე აზრისანი არიან გ. გაჩეჩილაძე, ტ. გუდავა და სხვ.

2. **მეტრი და რიტმი.** მახვილის აქტიურობაცა ქართულში, ს. გორგაძის აზრით, მრავალნაირი სალექსო ტერფის წარმოქმნის საშუალებას იძლევა. ა. გაწერელია, ენის ფონეტიკურ შესაძლებლობათა გათვალისწინებით, მხოლოდ სამ ტერფზე შეჩერდა: ქორე, დაქტილი და მეორე პეონი (იშვიათად პირველი). ამ ტერფების კომბინაცია ქმნის სალექსო სტრიქონის სქემას, მაგრამ მხოლოდ პირობითად, რადგან ტერფი მეტრული სქემის ელემენტია, რეალური რიტმის თვალსაზრისით იგი ფიქციაა. ცოცხალი სალექსო მეტყველება უგულვებელყოფს სტრიქონის ტერფებად დაყოფას, რომელიც ანგარიშს არ უწევს სიტყვათა რეალურ სახლვარებს.

გ. წერეთლის აზრით, ქართული ლექსის მეტრი არის არა აბსტრაქტული ცნება, არამედ რეალური სიდიდე, რომელიც განიზომება მარცვალთა ოდენობით. სალექსო მუხლები მიჰყვებიან სტრიქონთა რიტმულ დინებას, მახვილი არ მონაწილეობს სეგმენტის (მუხლის) სტრუქტურაში, არ ქმნის სალექსო ტერფებს, არ ასრულებს რიტმული რეგულატორის როლს.

ლექსის რიტმულ ორგანიზაციაში მუხლებთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებს ცეზურები, სიტყვათგამყოფები (აქ. ხინთიბიძე, ა. სილაგაძე).

ქართული მეტრიკის საკითხებზე თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმულ აგრეთვე პ. ინგოროყვას, პ. ბერაძეს, გ. გაჩეჩილაძეს, ტ. გუდავას და სხვ.

3. **რითმა.** მდიდარია ქართული რითმის შესახებ არსებული ლიტერატურა. რითმა საფუძვლიანადაა განხილული ა. გაწერელიას მონოგრაფიაში. რითმას ცენტრალური ადგილი უჭირავს ს. გორგაძისა და გ. წერეთლის გამოკვლევებში. დაიწერა სპეციალური ნარკვევებიც — „რითმა ქართულ ლექსში“ (კ. ჭიჭინაძე), „რითმის ზოგიერთი საკითხი“, „ძველი და ახალი რითმა“ (აქ. ხინთიბიძე) და სხვ.

ქართული მწიგნობრული რითმა ხალხური წარმოშობისაა (პ. ინგოროყვა). ამასთან, გამოირიცხული არ არის ბიზანტიური პოეზიის გავლენა (ა. გაწერელია). რომანტიკოსების ნაკლები რითმა რუსული რითმის თვალთ ათვისების შედეგი იყო (კ. ჭიჭინაძე, ა. გაწერელია). XX საუკუნის ათიანი წლებიდან დაიწერა რითმის რიტმულ-ეფფონიურ „რეორგანიზაცია“, გაძლიერდა მისი სემანტიკური დატვირთვა (აქ. ხინთიბიძე).

აზრთა სხვადასხვაობის საგანია რითმის დეფინიცია. ქართული რითმის დაწვება მახვილიანი ხმოვნით, რითმისა და კლაუზულის გაიგივება ბოლოდროინდელი შეხედულებებით გაზიარებული არ იქნა.

გ. წერეთლის აზრით, ქართულ რითმას მახვილი არ აწარმოებს. რითმა აკუსტიკურად ერთი და იგივე ან მსგავსი სიტყვების შეწყობაა ლექსის მეტრული სქემის გათვალისწინებით (ა.ე. ხინთიბიძე). ქართული რითმის შესახებ თავიანთი შეხედულებანი აქვთ გამოთქმული ი. გრიშაშვილს, ვ. გაფრინდაშვილს. ა. აბაშელს, ი. იმნაიშვილს, ს. ცაიშვილს, ვ. გაბესკირიას, ა. მარცხულავას და სხვ.

4. **სტროფიკა.** ქართულ კლასიკურ ლექსში, გარდა იზომეტრულისა, დადასტურებულია პეტერომეტრული სტროფების არსებობა (ა. გაწერელია).

ტრადიციისგან განსხვავებით, ვაჟა-ფშაველას ლექსში შესამჩნევია მიდრეკილება ასტროფიისაკენ (პ. ბერაძე). თანამედროვე ლექსის მიხედვით დამუშავდა პოლიმეტრული სტროფის პრობლემა (რ. ბერიძე).

5. **ლექსის საზომი და სახეობა.** ძველქართული პოეზიის (V—XI სს.) სალექსო ფორმები განხილულია პ. ინგოროყვას მონოგრაფიაში „გიორგი მერჩულე“. ავტორი მიუთითებს სამ ძირითად საზომზე (სალექსო ფორმაზე): სილაბური მუხლედოვანი ლექსი, სილაბური უკვეთელი ლექსი და წყობილი სიტყვა რიცხველი.

ა. გაწერელიამ დააჩასიათა კლასიკური, აღორძინების და გარდამავალი პერიოდების ქართული ლექსის საზომები — ოთხმარცვლედით დაწყებული და ოცმარცვლედით გათავებული (17, 18, 19-მარცვლიანი საზომები ავტორს ძველი ქართული ლექსისათვის შეუფერებლად მიაჩნია).

შესწავლილ იქნა ა. წერეთლის ლექსის საზომები და სახეობანი, აგრეთვე, თანამედროვე ლექსის საზომები, რომელშიაც იზოსილაბურობასთან ერთად ფართო ადგილი აქვს დამოძილი მარცვალმონაცვლეობას (ა.ე. ხინთიბიძე).

სპეციალური შესწავლის საგანია ძველქართულ ლექსთა სახეები. ფისტიკაურის შესახებ გამოკვლევა დაწერა ა. შანიძემ, ჩახრუხაულის შესახებ — ა. ბარამიძემ. „ქილილა და დამანას“ საბასეული რედაქციის სალექსო ფორმები შეისწავლეს ა. ბარამიძემ და მ. თოდუამ. ჩახრუხაული, ძაგნაკორული, შაირი, შერეული, რეული, მრჩობლელი, ლექსი და სხვ. საგანგებოდ განიხილა გ. შიქარემ („ქართულ ლექსთა სახეები“).

არაერთი გამოკვლევა დაიწერა უცხოური ლექსის სახეებზე, რომლებიც ფეხმოკიდებულია ქართულში: მუხამბაზი, მუსთაზადი, მაჯამა... (ა. ბარამიძე, დ. კობიძე), სონეტი (გ. მიქაძე, მ. კიკვაძე), ტერცინა (შ. რევიშვილი) და სხვ. ქართულ საგალობელთა პოეტიკას იკვლევენ: პ. ინგოროყვა, ე. მეტრეველი, გ. იმედაშვილი, ვ. გვახარია და სხვ.

სულ რამდენიმე წლის ისტორია ჰქონდა ქართულ ვერლიბრს, როცა მის შესახებ წერილი დაიწერა (გაზ. „რუბიკონი“, 1923, № 9). დღეს, როცა იგი ფეხმოკიდებულია ჩვენს პოეზიაში, მწერალთა და კრიტიკოსთა ყურადღებით სარგებლობს, ზოგჯერ დისკუსიის საგანიც ხდება (შ. ნიშნიანიძე, გ. ასათიანი, მ. წიკლაური, ჯ. ღვინჯილია და სხვ.).

ქართული ლექსის საზომთა და სახეობათა სისტემური დალაგების ცდა მოცემულია ნაშრომში „ქართული ლექსის კლასიფიკაციისათვის“ (ა.ე. ხინთიბიძე).

6. **ცეზურა, გადატანა.** ცეზურის მნიშვნელობა ქართული ლექსისათვის, რაზედაც თავის დროზე ყურადღება გამახვილებული იყო „კაშნიკში“ და კირიონისა და გრ. ყიფშიძის „სიტყვიერების თეორიაში“, შემდეგ საგანგებო შესწავლის საგნად იქცა. ცეზურასთან მიმართებაში დაზუსტდა გადატანის საკითხიც. გადატანის შესაძლებლობა იხსნება სტრიქონთა შორის ლოგიკურ-ემოციური პაუზების დროს (ა. ხინთიბიძე). ამიტომ გადატანა არ იყო დამაჩანათებელი ქართული ხალხური და კლასიკური პოეზიისათვის. მისი შემოშინი ჩვენში ნ. ბარათაშვილია (ა. გაწერელია). ამის შემდეგ გადატანამ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი ქართულ ლექსში და იგი უცხო არ არის თვით ხალხური პოეზიით შთაგონებული პოეტებისთვისაც კი (აკაკი წერეთელი, ვეჯა-ფშაველა).

7. **ვეფონია.** ქართული ლექსის ვეფონია პირველად კ. ჭიჭინაძემ აქცია სპეციალური დაკვირვების საგნად („ალიტერაცია ქართულ შაირში და ვეფხისტყაოსნის პრობლემა“, 1925). ავტორმა ცხადყო, რომ ალიტერაცია-ასონანსის სისტემის სახითაა მოცემული რუსთველის პოემაში. ნაშრომში „ვეფხისტყაოსნის“ ვეფონია განხილულია ქართული პოეზიის საერთო ფონზე.

50-იან წლებში დაძებნილ იქნა ბგერათგანმეორების შემთხვევები ი. ჭავჭავაძისა და ი. გრიშაშვილის ლექსებში, რასაც მოჰყვა ა. წერეთლისა და ვეჯა-ფშაველას ბგერწერული ხელოვნების დეტალური ანალიზი (ა. ხინთიბიძე). XX ს-ის ქართული პოეზიის მასალაზე თ. დოიაშვილმა დაწერა თეორიული ნაშრომი — „ლექსის ვეფონია“.

8. **ინტონაცია.** ლექსის ინტონაციის საკითხი დასმულია ა. გაწერელიას მონოგრაფიაში „ქართული კლასიკური ლექსი“. დაიწერა საგანგებო გამოკვლევაც „ლექსის ინტონაცია“, რომელშიაც ქართული პოეზიის ნიმუშებზე დაყრდნობით ინტონაცია დახასიათებულია, როგორც კომპლექსური ხასიათის მხატვრული მოვლენა (ა. ხინთიბიძე).

9. **ხალხური ლექსწყობა.** ქართული ლიტერატურული და ხალხური ლექსწყობის პრინციპთა ერთიანობის გამო ლიტერატურული ლექსის მკვლევართ ხალხურ ლექსზეც აქვთ გამოთქმული თავიანთი შეხედულებანი (ნ. მარი, ს. გორგაძე, პ. ბერაძე, პ. ინგოროყვა). ხალხური ლექსწყობა სპეციალური დაკვირვების საგნად იქცა. ჯ. ბარდაველიძის წიგნში „ქართული ხალხური ლექსი“ (1979 წ.), ხალხური ლექსწყობის შესწავლის ისტორიის მიმოხილვის შემდეგ ცალ-ცალკეა გაანალიზებული ლექსის კომპონენტები. ავტორი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას ხალხური ვერსიფიკაციის ნიშანდობლივ მხარეებზე (რეფრენი, ლექსისა და სიმღერის ურთიერთობა, ანდაზებისა და შელოცვების ლექსწყობა).

შესწავლის საგანია მთიბლურთა პოეტიკა (ა. შანიძე, პ. ბერაძე, ე. ვირსალაძე, თ. ოჩიაური, ი. გოგოლაური, დ. გოგოჭური და სხვ.).

ხალხური ლექსის მასალაზე დაყრდნობით წარმოებს ქართველურ ენათა ლექსწყობის საკითხების კვლევა.

ჯერ კიდევ 1914 წელს ი. ყიფშიძე დაინტერესდა მეგრული ლექსწყობით. ტ. გუდავას გამოკვლევაში „მეგრული ლექსის სტრუქტურის საკითხები“ განხილულია ლექსის საზომი, მახვილი, რითმა, მარცვალთა მეტნაკლებობის, ორმაგი ხმოვნებისა თუ ხმოვნის გაუმარცვლოვნების საკითხი. მეგრული ლექსწყობა (ქართულის მსგავსად) მიჩნეულია სილაბურ ლექსწყობად.

საყურადღებოა დ. წერედიანის „სევანური ლექსწყობის საკითხები“. რო-

მელშიაც სვანური ლექსის საზომები, სილაბური სისტემის კვალობაზე, დახასიათებულია მარცვალთა რაოდენობრივი პრინციპის მიხედვით.

II. ქართული ლექსის ბუნება და მისი მკვლევარი. ქართული ლექსის ყოველი მკვლევარი როგორც ადრევე, ისე ჩვენს დროში თავს ვალდებულად თვლიდა აზრი გამოეთქვა ქართული ლექსის ბუნების თაობაზე, ლექსწყობის ცნობილ სისტემებში მისთვის გარკვეული ადგილი მიეკუთვნებინა.

ს. გორგაძემ ქართული ლექსი ტონურ-სილაბურად მიიჩნია, წინა პლანზე მისი ტონური ბუნება (მახვილიანობა) წამოსწია. ა. ვაწერელიას აზრით, ქართული ლექსი სილაბურ-ტონურია. მარცვალთა ოდენობასთან ერთად ლექსის რიტმი ემყარება მახვილთა სისტემურ რიგს. ეს დებულება, რომელიც ვრცლადაა გაშუქებული „ქართულ კლასიკურ ლექსში“, ავტორმა კიდევ უფრო გააფართოვა „ვეფხისტყაოსნის პოეტრიკის ზოგიერთ საკითხში“ (1974 წ.) და შემდგომდროინდელ გამოკვლევებში.

ქართული ლექსის სილაბურობის თეორიას მხარს უჭერს გ. გაჩეჩილაძე („ქართული ლექსი ინგლისურთან შეპირისპირებით“).

გ. წერეთლის ნაშრომში „მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში“ (1973 წ.) წამოყენებულია სეგმენტების თეორია, რომელიც ემყარება მარცვალთა ოდენობებს. ავტორის დასკვნით, „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსი ძირითადად სილაბურობის პრინციპზეა აგებული. იგია რეგულირებული სილაბური ლექსი, რადგან ნახევარკარდები (ნახევარტაეპები) სეგმენტებად იყოფა.

აქ. ხინთიბიძის ნარკვევში „ქართული ლექსის ბუნებისათვის“ (1976 წ.) მოცემულია ცდა ქართული ლექსის სილაბურ-ტონური თეორიის უარყოფისა და წარმოდგენილია რამდენიმე პოზიტიური დასკვნა მისი სილაბურობის დასაცავად (ცეზურა, მუხლების აღმნიშვნელი ციფრობრივი სისტემა, ვერლიბრში სილაბურობის პრინციპის დარღვევა და სხვ.).

ქართული ლექსის ბუნების თაობაზე თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმული ნ. მარს, პ. ბერაძეს, ა. ურუშაძეს, ტ. გუდავას, რ. ბერიძეს და სხვ.

ა. ვაწერელიას მონოგრაფიაში ცალკე თავადაა გამოყოფილი ქართული ვერსიფიკაციის კვლევის ისტორია. ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დახასიათებულნი არიან ქართული ლექსის მკვლევარი. განხილულია, კერძოდ, მამუკა ბარათაშვილის „ჰაშნიკი“, ე. ბოლხოვიტინოვის, ი. ბატონიშვილის, პ. იოსელიანის, დ. ჩუბინაშვილის, ლ. ისარლიშვილის, ნ. გულაყის, კ. დოდაშვილის შეხედულებანი ქართულ ლექსწყობაზე, ს. გორგაძის „ქართული წყობილსიტყვაობა“ და „ქართული ლექსი“.

გ. შიქაძემ მონოგრაფიაში „მამუკა ბარათაშვილი“ სათანადო ადგილი დაუთმო „ჰაშნიკის“ ანალიზს. „ჰაშნიკზე“ თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმული კ. კეკელიძეს, ა. ბარამიძეს, გ. ჯიბლაძეს, ს. გაჩეჩილაძეს, ჯ. ჭუმბურიძეს, ჯ. ბარდაველიძეს, აქ. ხინთიბიძეს (მხედველობაში არ მიგვიღია ა. ხახანაშვილისა და გ. ლეონიძის ადრინდელი გამოკვლევები).

გ. იმედაშვილმა შეისწავლა თეიმურაზ ბაგრატიონის პოეტური ნაშრომი.

თ. დოიაშვილმა გამოაქვეყნა სტატია ს. გორგაძის შესახებ. დაიწერა გამოკვლევები კ. დოდაშვილის, გ. ყიფშიძის, კ. ჭიჭინაძისა და გ. წერეთლის ლექსმცოდნეობით ნაშრომებზე (აქ. ხინთიბიძე).

ქართული ლექსის ადრინდელ მკვლევართა შეხედულებანი რეტროსპექტიულად განხილული აქვთ გ. წერეთელსა და გ. გაჩეჩილაძეს.

III. ზოგადი მეთოდოლოგია. კვლევის მეთოდები. ქართული ლექსის მკვლევართა თეორიულ ნაშრომებში ყურადღების ცენტრში იყო ბრძოლა ფორმალისტური გადახრების წინააღმდეგ, აღწერითი პოეტიკის ბარიერის დაძლევა, სტრუქტურის ელემენტთა განხილვა სტრუქტურისაგან მოუწყვეტლად, შინაარსთან მიმართებაში, ნაწარმოების მთლიანი კონტექსტის გათვალისწინებით. მეთოდოლოგიურად სწორი, მარქსისტული პოზიციებიდან განიხილავენ ვერსიფიკაციის თეორიულ საკითხებს: გ. ჭიბლაძე, ა. გაწერელია, მ. კვესელავა, ა. ხინთიბიძე, თ. დოიაშვილი და სხვ.

1. **შედარებითი მეტრიკა.** ქართული ვერსიფიკაციის შედარებითი ანალიზი ბერძნულ-ბიზანტიურ ლექსწყობასთან მიმართებით: დაიწყო (ს. ყაუხჩიშვილი, პ. ბერაძე, ა. ურუშაძე). რადგან დაქტილური წყობა ნიშანდობლივია ქართული ენის, ლექსისა და მუსიკისათვის, ხოლო დაქტილური ჰეგზამეტრი არ არის მიხნეული საკუთრივ ბერძნულ საზომად, პ. ბერაძემ წამოაყენა მოსაზრება ბერძნული დაქტილური ჰეგზამეტრის ქართული საწყისების შესახებ („ძველი ბერძნული და ქართული ლექსწყობის საკითხები“, 1969 წ.)

ანტიკურ და ქართულ ლექსწყობათა სისტემების შედარებითი დახასიათება მოცემულია ა. ურუშაძის წიგნში „ბერძნულ-რომაული და ქართული მეტრიკის საკითხები“ (1980 წ.).

გ. წერეთელმა მიუთითა ქართული და არაბული სალექსო ზომების შედარებითი შესწავლის აუცილებლობაზე („სემიოტური ენები და მათი მნიშვნელობა ქართული კულტურის ისტორიის შესწავლისათვის“, 1947 წ.). ქართული ლექსწყობის ინდოევროპულთან მიმართების საკითხია დასმული ამავე ავტორის ნაშრომში „მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში და შედარებითი ვერსიფიკაციის საკითხები“ (1973 წ.).

სპარსულ პოეტიკასთან მიმართების თვალსაზრისით აღსანიშნავია დ. კობიძის ვრცელი ნარკვევი „ქართული და სპარსული პოეტიკის ისტორიიდან“ (1960 წ.).

ა. გაწერელია ქართული ლექსწყობის ანალიზის დროს ხშირად მიმართავს პარალელებს რუსული მეტრიკიდან. სპეციალურად იქნა შესწავლილი ქართული რითმის როლი მაიაკოვსკის რითმის ფორმირებაში (ა. ხინთიბიძე).

მხატვრული თარგმანის თეორიის ჩამოყალიბებისას ქართული ლექსწყობა ინგლისურთან შეპირისპირებით განიხილა გ. გაჩეჩილაძემ.

შედარებითი მეტრიკის საკითხებზე ნაშრომები აქვთ გამოქვეყნებული ა. გვახარიას, მ. თოდუას, ა. სილაგაძეს და სხვ.

ამასთან ერთად, ჩვენს აღმოსავლეთმცოდნეობითსა და კლასიკური ფილოლოგიის ცენტრებში სათანადო ყურადღება ეთმობა საკუთრივ ბერძნულ-ბიზანტიური (ს. ყაუხჩიშვილი, პ. ბერაძე, ა. ურუშაძე), სპარსული (დ. კობიძე, ვ. კოტეტიშვილი) და არაბული (გ. წერეთელი, ა. სილაგაძე) ლექსწყობის საკითხთა კვლევას.

2. **ექსპერიმენტული ანალიზი.** ლექსის რიტმისა და პროსოდიის ექსპერიმენტული კვლევა საქართველოში 50-იანი წლებიდან დაიწყო. ფსიქოლოგი დ. რამიშვილი ცდისპირებს დავალებას აძლევს „ვეფხისტყაოსნის“ მაღალი და დაბალი შაირის სტროფებში განსახიერებელი შინაარსობრივი პლასტების ექსპრესიული ბუნების ნათელსაყოფად.

შემდეგ კვლევა-ძიებამ ლექსის პროსოდიის სფეროში გადაინაცვლა. საანალიზოდ შერჩეულ იქნა გ. ტაბიძის ლექსთა ოთხმარცვლიანი რიტმული ერთე-

ულები, ა. წერეთლის მიერ წაკითხული „განთიადი“, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „მერანის“ ცალკეული სტროფები. ანალიზმა დაადასტურა ს. გორგაძისა და ა. გაწერელიას აზრი ოთხმარცვლიან ერთეულებში ორი საწყისი ხმოვნის ერთად მოხვედრის დროს მახვილის თავიკიდურ მარცვალზე გადანაცვლებისა, უარყო კ. ჭიჭინაძის შეხედულება მახვილიანი ხმოვნიდან რითმის დაწყების შესახებ, ცხადყო ა. წერეთლის „განთიადში“ მრავალმარცვლიანი (და მრავალსიტყვიანი) სამახვილო კომპლექსების არსებობა, არ დაადასტურა გავრცელებული თვალსაზრისი რიტმული იმპულსის გავლენით სალექსო სტრიქონებში მახვილთა გადაადგილების თაობაზე.

ექსპერიმენტული დაკვირვებანი, რომელიც ემყარებოდა როგორც აუდიტორთა ჩვენებებს, ისე ოსცილოგრაფის მონაცემებს. ჩატარდა თბილისის უნივერსიტეტისა და ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ექსპერიმენტული ფონეტიკის ლაბორატორიებში.

3. **სტატისტიკური მეთოდი.** სტატისტიკას ჯერ კიდევ 20-იან წლებში მიმართა კ. ჭიჭინაძემ „ვეფხისტყაოსანში“ ბგერათა მოწესრიგებული პარამონიის ჩვენებისათვის.

რიტმის სფეროში სტატისტიკური მეთოდის მომარჯვებით იკვლევდნენ ვაჟა-ფშაველას „გოგოთურ და აფშინას“ (აკ. ხინთიბიძე), „ვეფხისტყაოსანს“ (ვ. წერეთელი), გ. ტაბიძის შედმარცვლიან საზომებს.

გ. წერეთელმა სიტყვათა მარცვლობრივი განაწილების ცხრილებში მოაქცია რუსთველის მთელი პოემა. სამივე შემთხვევაში ხელმძღვანელობდნენ სილაბურობის პრინციპით.

4. **ფსიქოლოგიური კვლევა.** ქართველი ფსიქოლოგები დიდი ხანია ინტერესდებიან ლექსის პრობლემატიკით. დ. უზნაძე და ა. ავალიშვილი სათანადო დასკვნებს აკეთებენ ნ. ბარათაშვილისა და ა. წერეთლის პოეზიის ოპტიკური და აკუსტიკური მასალის შესწავლის საფუძველზე.

დ. უზნაძემ მიუთითა ედ. ზივერსის ქღერის ანალიზის თეორიის გამოყენების საკირობაზე ი. გრიშაშვილის პოეზიის რიტმისა და მელოდიის შესწავლისას.

განწყობის თეორიის მომარჯვებით იკვლევენ ქართული ლექსწყობის საკითხებს ა. ვასაძე და თ. ლომიძე.

5. **ლექსმცოდნეობა და ტექსტოლოგია.** პოეტისა გარკვეული პრივილეგიით სარგებლობს ტექსტოლოგიურ მუშაობაში. პოეტური ტექსტის დადგენისა და დთარილების დროს აუცილებელია ნაწარმოების ლექსწყობის, პოეტური ენისა და სტილის გათვალისწინება.

„ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტზე მუშაობისას პოემის ლექსწყობაზე დაყრდნობით არაერთი მცდარი წაკითხვა გასწორდა.

ა. წერეთლის თხზულებათა გამომცემლები სათანადო ანგარიშს უწევენ პოეტის ვერსიფიკაციას, კერძოდ, რითმას. ს. გორგაძემ ლექსმცოდნის ინტუიციით გაასწორა „თორნიკე ერისთავის“ ერთი ჩავარდნილი რითმა (მოწამის—ქრისტიანობის). პოემაში „ალექსი“ ი. გრიშაშვილმა მიაგნო მექანიკურად გადასმულ სტრიქონებს, შიგნით შებნეული რითმები სტრიქონთა ბოლოს გამოიტანა და პოემას გარითმვის ერთი პრინციპი შეუწარმოა. პ. ინგოროყვა აკაკის მიერ ჯვარედინი რითმის ქრონოლოგიაზე დაკვირვებით აღგენს პოეტის ზოგიერთი ლექსის თარიღს.

ა. წერეთლისა და გ. ტაბიძის თხზულებათა გამომცემებში დაშვებულ შეც-

დომათა დიდი ნაწილი ძირითადად ლექსწყობის გაუთვალისწინებლობის შედეგია. პოეტური ენისა და ვერსიფიკაციის მოშველიებით დაზუსტდა გ. ტაბიძის ლექსთა ცალკეული თარიღები (აქ. ხინთიბიძე).

IV. პოეტური ოსტატობის საკითხები. განვითარების დიდი გზა, რომელიც ქართულმა ლექსმა გაიარა წინაქრისტიანული ხანიდან დღევანდლამდე, რეტროსპექტიულად არის განხილული ბროშურაში „ქართული ლექსის განვითარების გზა“ (აქ. ხინთიბიძე). დახასიათებულია ქართული ლექსის 4 ძირითადი რეფორმა, რომლებიც რუსთაველის, გურამიშვილის, ბარათაშვილისა და გ. ტაბიძის სახელებთან არის დაკავშირებული. წარმოჩენილია ი. ჭავჭავაძის, ა. წერეთლისა და ვაჟა-ფშაველას ლექსის ნოვატორული თვისებანი.

ყველაზე მეტი რუსთაველის ვერსიფიკაციაზეა დაწერილი: ა. გაწერელიას — „რუსთაველის პოეტიკის საკითხები“ და „ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის ზოგიერთი საკითხი“, გ. წერეთლისა და ქ. ჭიჭინაძის ზემოდანაზელებული გამოკვლევები, პ. ბერაძის — „დაბალი შაირის ბუნებისათვის ვეფხისტყაოსანში“ და „რუსთაველის ლექსის რიტმი“, ეუკოლ ბერიძის — „რუსთაველის შაირისათვის“ და „შოთას პოეტიკისათვის“, ა. ბარამიძის — „ვეფხისტყაოსნის პოეტიკის საკითხები“, ი. იმნაიშვილის „რუსთაველის რითმა“, აქ. ხინთიბიძის — „მიდარითმა ვეფხისტყაოსანში“ და სხვ.

„ვეფხისტყაოსნის“ ლექსწყობაზე თავიანთი აზრი აქვთ გამოთქმული: ს. ყაუხჩიშვილს, შ. ნუტუბიძეს, პ. ინგოროყვას, გ. ჭიბლაძეს, ს. კაკაბაძეს, ს. ცაიშვილს, შ. დოლაჭიძეს, შ. ლლონტს, რ. ფირცხალაიშვილს და სხვ.

ამ ნაშრომებში განხილულია პოემის მეტრი, რიტმი, რითმა, ალიტერაცია-ასონანსი და ვერსიფიკაციის სხვა საკითხები. „ვეფხისტყაოსანთან“ დაკავშირებით წამოაყენა გ. წერეთელმა „ოქროს კვეთის“ თეორია. ავტორის აზრით, პოემის დაბალ შაირში რიტმული მონაკვეთების ურთიერთმიმართება ქმნის „ოქროს კვეთის“ ცნობილ პროპორციას $3+5=8$.

რამდენიმე ნაშრომი დაიწერა ნ. ბარათაშვილის ვერსიფიკაციაზე: „ბარათაშვილის პოეტიკა“ (ქ. ჭიჭინაძე), „ნიკოლოზ ბარათაშვილის სტილი და თემა“ (ა. გაწერელია). აღსანიშნავია აგრეთვე გ. ჭიბლაძისა და გ. ასათიანის გამოკვლევები.

საგანგებო გამოკვლევები მიეძღვნა ი. ჭავჭავაძის ლირიკის მხატვრულ ფორმას და ა. წერეთლის ლექსწყობას (აქ. ხინთიბიძე).

ავტორთა კოლექტივის მიერ (გ. კიკნაძე, ჯ. ჭუმბურიძე, ს. ხუციშვილი, შ. აფრიდონიძე, ნ. აბესაძე, ლ. ავალიანი, აქ. ხინთიბიძე და სხვ.) დამუშავდა ვაჟა-ფშაველას პოემების ვერსიფიკაცია.

ცალკე წიგნად გამოქვეყნდა ე. კვიციანიშვილის „ვაჟა-ფშაველას რითმა“.

აღსანიშნავია, რომ ვახტანგ კოტეტიშვილი „ქართული ლიტერატურის ისტორიის“ სამტომეულში (XIX ს.) ცალკეულ პოეტთა შემოქმედების ანალიზს ამთავრებს მოკლე ვერსიფიკაციული მიმოხილვებით.

არაერთი წერილი და გამოკვლევა მიეძღვნა გ. ტაბიძის ლექსწყობას. აღსანიშნავია, კერძოდ, „გალაკტიონ ტაბიძე და აღმოსავლური ლექსწყობის საკითხები“ (დ. კობიძე), „თანამედროვე ქართული პოეტიკის ფუძემდებელი“. „გ. ტაბიძის რითმა თორმეტომეულში“ (აქ. ხინთიბიძე) და სხვ. გ. ტაბიძის პოეტის სახელსახევა კუთხით ეხებიან ა. გაწერელია, მ. კვესელავა, გ. ასათიანი, რ. ბურჭულაძე, რ. თვარაძე, ი. კენჭოშვილი, თ. დოიაშვილი და სხვ.

ვერსიფიკაციული ხელოვნების თვალსაზრისით დაკვირვება იქნა წარმო-

ბული ი. გრიშაშვილის პოეზიაზე, მ. ლებანიძის, შ. ნიშნიანიძის, ტ. კანტურაას ცალკეულ ლექსებზე. გამოქვეყნდა ნაშრომი „ოცინი წლების ქართული პოეზიის სტილური სიახლენი“ (აქ. ხინთიბიძე).

V. გამოცემები, ლექსიკონები. თუ რევოლუციამდელი ქართული ლექსმცოდნეობა ორიოდ წიგნით იყო წარმოდგენილი (მამუკა ბარათაშვილის „ქაშ-ნიკი“, გ. ლეონიძის რედაქციით და ს. გორგაძის „ქართული წყობილსიტყვაობა“ — ცალკე ამონაბეჭდი კრებულიდან „გრდემლი“), საბჭოთა პერიოდში ფართო გასაქანი მიეცა ლექსმცოდნეობითი ნაშრომების გამოცემის საქმეს.

უწინარეს ყოვლისა, უნდა მოვიხსენიოთ „ქართული პოეტიკის ქრესტომათია (XVIII—XIX სს.)“ გ. მიქაძის რედაქციით და შენიშვნებით.

ცალკეული გამოცემებიდან აღსანიშნავია ს. გორგაძის „ქართული ლექსი“ (1930), კ. კეკელიძის რედაქციით და წინასიტყვაობით, ა. გაწერელიას „ქართული კლასიკური ლექსი“ (1953), რომელიც ოთხჯერ გამოიცა. მამუკა ბარათაშვილის თხზულებათა სრული კრებული (1969), გ. მიქაძის რედაქციით და კომენტარებით, პ. ბერაძის „ძველი ბერძნული და ქართული ლექსთწყობის საკითხები“ (1969), რ. გორდენიანის რედაქციით და გამოკვლევით, კ. ჰიჭინაძის პოეტური ნაშრომების კრებული „ალიტერაცია ქართულ შაირში“ (1978), აქ. ხინთიბიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და თ. დოიაშვილის შენიშვნებით, მამუკა ბარათაშვილის „სწავლა ლექსის თქმისა“ (1981), აქ. ხინთიბიძის რედაქციით და გამოკვლევით. ეს უკანასკნელი წარმოდგენს მამუკა ბარათაშვილის პოეტური ტრაქტატის აკადემიურ გამოცემას ახალდადგენილი ტექსტით, ვარიანტებით და შენიშვნებით. „ქაშნიკის“ ტექსტი გამოკვლევითურთ თარგმნილია რუსულ ენაზე.

ქართული ლექსმცოდნეობის პრობლემებს ეძღვნება „ნარკვევები ქართული პოეტიკიდან“. (ა. გაწერელია), „ლექსის ეფფონია“ (თ. დოიაშვილი), აგრეთვე „პოეტური ხელოვნების საკითხები“, „ლექსმცოდნეობის საკითხები“, „პოეტური ძიებანი“ და სხვ.

აღსანიშნავია გ. მიქაძის „ქართულ ლექსწყობაზე არსებული ნაშრომების ბიბლიოგრაფია“, რომელიც ერთვის მის წიგნს „ნარკვევები ქართული პოეტიკიდან“.

ქართული ლექსმცოდნეობის საკითხები ფართოდაა წარმოდგენილი ლიტერატურის თეორიის კურსებსა და სახელმძღვანელოებში — „ლიტერატურის თეორიის საფუძვლები“ (მ. დუდუჩავას რედაქციით), ს. გაჩეჩილაძის „ლიტერატურისმცოდნეობის შესავალი“ და „ლიტერატურის თეორია“ (რომელთა რამდენიმე გამოცემა არსებობს), ი. ვართაგავას „სიტყვიერების თეორია“, კ. გაგუას „პოეტიკა“, ვ. ბოკერიას „ლიტერატურის თეორია“.

ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა ლიტერატურულ ტერმინთა ლექსიკონები — ა. ჭილაიას და ო. შუშანიას „ლიტერატურულ ტერმინთა ლექსიკონი“, ა. ჭილაიას „ლიტერატურისმცოდნეობის ძირითადი ცნებები“ და მ. დუდუჩავას რედაქციით გამოცემული „ლიტერატურისმცოდნეობის ტერმინთა მოკლე ლექსიკონი“ და „ლიტერატურის თეორიის მცირე ლექსიკონი“.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია რითმის ლექსიკონები.

„ვეფხისტყაოსნის“ კ. ჰიჭინაძისეულ გამოცემას (1934) რითმის ინდექსიც ერთვის. 70-იან წლებში ერთიმეორის მიყოლებით ვეფხისტყაოსნის რითმათა ორი სიმფონია გამოქვეყნდა: ერთი — აქ. ხინთიბიძის მიერ შედგენილი, ხოლო მეორე — გ. წერეთლის ხელმძღვანელობითა და მონაწილეობით.

კ. კიკინაძის რითმათა ინდექსისაგან განსხვავებით, რომელიც სარიტმო კლავულებზე იყო გაწყობილი, გ. წერეთელი პოემის რითმებს ინტერუ და-ზოლოებათა მიხედვით ალაგებს (ე. წ. საყრდენი თანხმონების დართვით), ხოლო აკ. ხინთიბიძე — მთლიანი სარიტმო სიტყვების მიხედვით. გამოქვეყნდა აგრეთვე გ. ტაბიძის „არტისტული ყვავილების“ რითმათა ლექსიკონი, რომელიც ერთვის ამ კრებულის აღდგენილ გამოცემას.

ქართული ლექსწყობის შესახებ რუს მეკლავებსაც აქვთ თავიანთი აზრი გამოთქმული. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии (1802)», რომელშიაც ქართული ლექსწყობაცაა განხილული, 1979 წ. ფოტოტიპურად გამოსცა გ. შარაძემ. კრებულში «Грузинские романтики» (1940) შევიდა ა. ფელოროვის სტატია «О путях и средствах передачи грузинского стиха». ქართულ ენაზე ითარგმნება ი. ლოტმანის წიგნი „პოეტური ტექსტის ანალიზი“, რომელსაც ერთვის ავტორის წინასიტყვაობა დაწერილი სპეციალურად ქართული გამოცემისათვის.

ამავე დროს, რუსულ და უცხო ენებზე ქვეყნდებოდა ქართველ ავტორთა (ნ. მარი, ა. გაწერელია, გ. წერეთელი, გ. გაჩეჩილაძე, აკ. ხინთიბიძე) ლექს-სკოლანობითი ნაშრომები.

ქართული ლექსმცოდნეობის განვითარება დიდადაა დამოკიდებული ამ საქმის კარგ ორგანიზაციაზე. კადრების სიმცირე, ლექსმცოდნეობითი უჭრედის უქონლობა ხელს უშლიდა და უშლის ამ სფეროში ინტენსიური მუშაობის წარმოებას. 60-იანი წლების ბოლოს ჩვენს პერიოდულ პრესაში დაისვა ეს საკითხი. ამჟამად თბილისის უნივერსიტეტში ფილოლოგიის ფაკულტეტის სტუდენტთათვის აკითხება ქართული ლექსის კურსი, რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში შექმნილია ლექსმცოდნეობის ჯგუფი, მუშაობს ლექსმცოდნეობის სემინარი, რომლის სხდომებზე როგორც ადგილობრივი, ისე მოწვეული ძალებით 30-მდე მოხსენება იქნა წაკითხული ქართული და ზოგადი პოეტიკის პრობლემათიკიდან. მიმდინარე წელს რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტში ლექსმცოდნეობის სემინარის ინიციატივით ჩატარდა „ჭაშნიკის“ 250 წლისთავისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო სესია. წაკითხულ იქნა მოხსენებები: „მამუკა ბარათაშვილის ცხოვრება და პოეზია“ (გ. მიქაძე), „ჭაშნიკის“ ესთეტიკური პრობლემათიკა“ (გ. ჯიბლაძე), „ჭაშნიკი“ და ნორმატიული პოეტიკის ტრაქტატები“ (რ. ბარამიძე), „ჭაშნიკის“ ვერსიფიკაცია“ (აკ. ხინთიბიძე), „ჭაშნიკის“ ენა და სტილი“ (ნ. კოტინოვა), „ჭაშნიკის“ ტრადიციები ქართულ ლექსმცოდნეობაში“ (ა. სილაგაძე), „ჭაშნიკი“ და ვახტანგ მეექვსე“ (ბ. დარჩია), „ჭაშნიკი“ და ხალხური შემოქმედება“ (ჭ. ბარდაველიძე).

დამყარდა მჭიდრო შემოქმედებითი კავშირი ჩვენი ქვეყნის ლექსმცოდნეობით ცენტრებთან. ქართული ლექსმცოდნეობის სემინარის წევრები აკ. ხინთიბიძე, დ. თუხარელი, თ. ლომიძე, ა. სილაგაძე მოხსენებებით გამოდიან ლექსმცოდნეობის საკავშირო კონფერენციებზე, რომლებიც ყოველწლიურად იმართება გორკის სახელობის მსოფლიო ლიტერატურის ინსტიტუტში.

მალაღ შეფასება მიიღო გ. წერეთლის მოხსენებამ — „მეტრი და რიტმი რუსთაველის პოემაში და შედარებითი ვერსიფიკაციის საკითხება“, რომელიც

წაყითხულ იქნა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის. ენისა და ლიტერატურის განყოფილების საერთო კრებაზე.

ქართული ლექსის ბუნების შესახებ იყო საუბარი რუსული ლიტერატურის ინსტიტუტთან არსებულ ლექსმცოდნეობით სემინარში (ლენინგრადი).

გ. გაჩეჩილაძე ქართული ლექსწყობის შესახებ მოხსენებით გამოვიდა ლექსმცოდნეობის საერთაშორისო სიმპოზიუმზე ქ. ბრნოში (ჩეხოსლოვაკია).

ქართული საბჭოთა ლექსმცოდნეობა რუსული ლექსმცოდნეობის გამანაცოფიერებელი ზემოქმედებით ვითარდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა პირადი კონტაქტებიც ა. ბელისთან, ი. ტინიანოვთან, ვ. ჟირმუნსკისთან, ბ. ეიხენბაუმთან, ი. ლოტმანთან. ეს ურთიერთობა განმტკიცდა და გაძლიერდა იმ მხრივაც, რომ რუსი ლექსმცოდნეები (ვ. ხოლშეენიკოვი, მ. გასპაროვი და სხვ.) მოხსენებებს კითხულობენ ქართული ლექსმცოდნეობის სემინარში, ინტერესდებიან ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებით. გამოცდილებათა ურთიერთგაცვლა კვლავაც სარგებლობის მომტანი იქნება.

ქართული ლექსმცოდნეობის განვითარება საიმედოდ გზაზეა. იგი ჩაერთო ფილოლოგიური კვლევის საერთო ორბიტაში. ვერსიფიკაციის პრობლემატიკაზე იყო აგებული პ. ბერაძის, ა. გაწერელიას, აკ. ხინთიბიძის სადოქტორო, ხოლო რ. ფირცხალაიშვილის, თ. დოიაშვილისა და რ. ბერიძის საკანდიდატო დისერტაციები. ეროვნული ფილოლოგიის სარბიელზე თანდათან გამოიკვეთა პროფესიონალი ლექსმცოდნის ტიპი. ახალგაზრდობა ხალისით ებმება პაექრობაში, ეკიდება ვერსიფიკაციის რთულ პრობლემებს.

А. Г. ХИНТИБИДЗЕ

ГРУЗИНСКОЕ СТИХОВЕДЕНИЕ В ТЕЧЕНИЕ 60 ЛЕТ

Резюме

В статье рассмотрены работы по грузинской версификации, опубликованные за период с 1921 года до наших дней, посвященные проблемам общей методологии, методам исследований, структуры стиха, сравнительной метрики, природы грузинского стиха, поэтического мастерства и др.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ლექსმცოდნეობის წევრი

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

აორზირა იაზვილი

მხატვრული თარგმანის თეორიის ზოგიერთი საკითხი

თარგმანის თეორიულმა საკითხებმა უძველესი დროიდან მიიქცია ყურადღება. დღეს ამ პრობლემით დაინტერესებულია მეცნიერების მრავალი დარგი — ფილოსოფია, ენათმეცნიერება, კიბერნეტიკა, ფსიქოლოგია, ლიტერატურათმცოდნეობა. არსებობს ერთმანეთის საწინააღმდეგო შეხედულებები. აზრთა სხვადასხვაობას უმთავრესად იწვევს ორი კარდინალური საკითხი — შესაძლებელია თუ არა თარგმანი, კერძოდ მხატვრული თარგმანი, და შესაძლებელია თუ არა მისი თეორიული მოაზრება. აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს აგრეთვე მხატვრული თარგმანის ცნების განსაზღვრა და მხატვრული თარგმანის პრობლემეტიკის მეცნიერების ამა თუ იმ (ლინგვისტიკის თუ ლიტერატურათმცოდნეობის) დარგისათვის მიუთვნების საკითხი.

თუ გადავხედავთ პრობლემის ისტორიას, დავინახავთ, რომ პოზიტიურ თვალსაზრისს უფრო დიდი ტრადიცია აქვს და ნეგატიური მოსაზრებები, როგორც წესი, თარგმანის მხოლოდ ცალკეულ ასპექტებს შეეხება. ამასთან, აღსანიშნავია, რომ პოზიტიური კონცეფციის მქონე მოაზროვნეთა თეორიული ძიების მთელი პათოსი, არსებითად, თარგმანის პრინციპის, შემოქმედებითი ხერხის, მეთოდის ძიებას უკავშირდება. სწორედ თარგმანის სხვადასხვა ხერხზე ლაპარაკობენ ციცერონი და პორაციუსი, სიმპლე და იერონიმე, იოანე პეტრიჩი, პოპი და სხვ. მხატვრულ თარგმანზე ნიპილისტურ თვალსაზრისს ავითარებდნენ გ. ათონელი და დანტე, მაგრამ როგორც ერთი, ისე მეორე გულისხმობდა სალექსო სტანდარტულ სტრუქტურას, მეტრიკას.

მხატვრულ თარგმანზე ნამდვილად ნიპილისტური თვალსაზრისი განვითარდა მაშინ, როცა ხელი მოჰკიდეს ამ პრობლემის მეცნიერულ გაშუქებას. ამ მხრივ პირველი იყო გამოჩენილი გერმანელი მეცნიერი, ზოგადი ენათმეცნიერების ფუძემდებელი ვ. ჰუმბოლდტი.

ვ. ჰუმბოლდტის მოძღვრებით, ადამიანს „არ ძალუძს ობიექტურად არსებული სამყაროს შეცნობა თუ არ შემეცნების და აღქმის მისთვის დამახასიათებელი ხერხით, მაშასადამე, მხოლოდ სუბიექტური გზით“¹. ყოველთვის, როცა „შინაგანი აღქმის და შეგრძნების საფუძველზე“ იქმნება ცნება, „საქმე გვაქვს ადამიანის უკვე ინდივიდუალური წარმოსახვის ხერხთან, რომლისგანაც განუყოფელია მისი ენაც“². სხვადასხვა ენაში გრძნობად-აღქმადი საგნების გამოხატვა „იმდენად არის ერთი და იმავე მნიშვნელობის მქონე, რამდენადაც მათში ერთი და იგივე საგანი მოიხზრება“, მაგრამ ეს გამოთქმები, ამავე დროს, — განაგრძობს ჰუმბოლდტი, — გამოხატავენ საგნის „წარმოსახვის სხვადასხვა ხერხს“ და ამიტომ მნიშვნელობებიც განსხვავებულია; სხვაობა ენებს შო-

¹ В. Гумбольдт, О сравнительном изучении языков применительно к различным эпохам их развития. иб: В. Звегинцев, История языкознания XIX—XX веков в очерках и извлечениях, ч. I, М., 1964. гл. 83.

² იქვე, გვ. 82.

რის „არა მხოლოდ ბგერებისა და ნიშნების სხვაობაა, არამედ თვით მსოფლ-მხედველობათა განსხვავებაა“³.

ვ. ჰუმბოლდტს ენა ხალხის თვითმყოფი სულის გამოხატულებად მიაჩნია, უფრო მეტიც, ენა და ეროვნული სული, მისი აზრით, იგივეობრივია: „ენა თითქმის გარეგანი მოვლენაა ხალხის სულისა; ხალხის ენა მისი სულია და ხალხის სული მისი ენაა — ძნელია წარმოიდგინო რამე უფრო იგივეობრივი“⁴. მიუხედავად იმისა, რომ ენა ხალხის სულის პროდუქტია, „ენა და სულიერი ძალა ვატიშულად კი არ ფუნქციონირებენ...“, არამედ წარმოადგენენ გონის განუყოფელ ქმედობას“⁵ და, გარკვეული ოდენობით, აზროვნებას „განსაზღვრავს ყოველი ცალკეული ენა“; თვით სულიერი ძალის მიმართაც „ენა რჩება მუდმივ ბიძგის მიმცემ პრინციპად“⁶.

განსაკუთრებით საინტერესოა ჰუმბოლდტის მტკიცება, რომ „ხალხის სულიერი თავისებურება და ენის წყობა იმდენად ღრმად არის ერთმანეთში გაშქლარი, რომ თუკი არსებობს ერთი, მეორე შეაძლება გამოიყვანოს მისგან“⁷.

ცხადია ჰუმბოლდტს აზრი, რომ იქ, სადაც არ არის ესა და ეს ენა, იქ არც შესაბამისი სული იქნება, მაგრამ თუკი არსებობს სული, იქ უსათუოდ ენაც უნდა იქნეს. ამ დებულებას თუ დავეყრდნობით, თარგმანზე ყოველგვარი ლაპარაკი იმთავითვე გამორიცხულია.

ენა, გერმანელი მეცნიერის თვალსაზრისით, არის ასახვითი ფენომენი და ნიშანთა სისტემა. ცოდნისა და შემეცნების უმაღლესი მწვერვალის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ მაშინ, თუ ენას აღვიქვამთ, როგორც ასახვას. იგი სწორედ ასეთად გვევლინება პოეზიაში, ფილოსოფიაში, ისტორიაში. ჰუმბოლდტი წერს: პოეტური გამოთქმა „ქმნის განწყობას (расположение) — ენა აღვიქვამთ არა როგორც ნიშანი, არამედ მთლიანად გადაეშვათ მისი თავისებურების ტყვეობაში“⁸. ენის თავისებურება, როგორც ხალხის სულის თავისებურების გამოხატულება, გაპირობებულია ენის ინტელექტუალური მხარით. რომელიც ჰუმბოლდტს ენის შიდაფორმად მიაჩნია, სადაც მოქმედებს „ისეთი ძალა, რომლის გონებით გაზომვა და ცნებით განსაზღვრა წარმოუდგენელია“; ასეთ ძალად ჰუმბოლდტი ფანტაზიასა და გრძნობას აღიარებს. „ისინი იწვევენ ინდივიდუალურ სახეებს, რომლებშიც აისახება ხალხის ინდივიდუალური ხასიათი“⁹. გასაგები ხდება დიდი მეცნიერის თვალსაზრისი, რომლის თანახმადაც ენა გაუმჭვირვალ კედელს ჰგავს და არათუ ენებია ურთიერთისაგან გათიშული, არამედ კომუნიკაციაც ერთი ენობრივი სამყაროს შიგნით, მისი აზრით, არ არის დაფუძნებული იდენტურ შინაარსებზე. ცხადია, თარგმანი, მით უფრო მხატვრული თარგმანი, ჰუმბოლდტს შეუძლებელ რაიმედ მიაჩნია. ეს ნეგატიური შეხედულება მან სრულიად მკაფიოდ ჩამოაყალიბა შლეგელისადმი გაგზავნილ წერილში. იგი კატეგორიულად აცხადებს: „მთარგმნელობა მე მიმჩნია მხოლოდ ცლად გაასრულონ შეუძლებელი შრომა“¹⁰.

³ იქვე, გვ. 83.

⁴ В. Гумбольдт, О различии изучения языков..., იქვე, გვ. 83.

⁵ В. Гумбольдт, О различии..., იქვე, გვ. 88.

⁶ იქვე, გვ. 88.

⁷ იქვე.

⁸ В. Гумбольдт, О сравнительном... იქვე, გვ. 88.

⁹ იქვე.

¹⁰ იხ. კრებ.: On translation, გვ. 375.

ჰუმბოლდტის უკიდურეს ნიპილიზმს ეხმიანება დიდი ინგლისელი პოეტის ჰერსი პიში შელის თვალსაზრისით. მისი ხატოვანი თქმით „როგორც ის იქნებოდა გონივრული, რომ ფერისა და სურნელის პირველწყაროს აღმოსაჩენად ია ლითონის სადნობ ქვაბში ჩაგვევლო, ისე იმის ცდაც — ერთი ენიდან მეორეში გადაგვესხა პოეტური ქმნილება“¹¹.

საკაგიოროდ, პოეტური აზროვნების ტიტანი გოეთე დიდად აფასებდა თარგმანის მაღალ კულტურულ-ისტორიულ და აღმზრდელაობით დანიშნულებას. „დასავლეთ-აღმოსავლეთის დივანის“ შენიშვნებში გოეთე წერდა: „არსებობს თარგმანის სამი სახეობა: პირველი გვაცნობს უცხო ქვეყანას ჩვენივე საკუთარი ცნებებიდან გამომდინარე, აქ ყველაზე უფრო შესაფერისია მოკრძალებული პროზაული თარგმანი... დასაწყისისათვის იგი უდიდეს სამსახურს გვიწევს, ჩადგან ასეთი თარგმანი შემოდის ჩვენს ჩვეულ, „შინაურ“ ეროვნულ გარემოში როგორც რაღაც ახალი და მშვენიერი, ჩვენთვის შეუმჩნეველად გვიმალოებას სულს, გვანიჭებს ნამდვილ სიხარულს“¹².

თარგმანის მეორე სახეობად გოეთეს მიაჩნდა ბუკვალისტური თარგმანი. ასეთი მთარგმნელი მხოლოდ „მიითვისებს სხვის გრძნობებსა და ფიქრს“; ამასთან თარგმანი საცხა უცხო ენობრივი ფორმებით.

თარგმანის მესამე სახეობა, ანდა მესამე ეპოქა, როგორც გოეთე უწოდებს. „მიისწრაფვის ორიგინალთან იგივეობისაკენ, უახლოვდება პყარედს და ძალიან აადვილებს ორიგინალის გაგებას. ამრიგად, ჩვენ უახლოვდებით ძირითად ტექსტს, გვიბიძგებენ მისკენ და ის წრე, რომელშიც ხდება უცხოს დაახლოება ჩვენთან, ნაცნობობა უცნობთან, ბოლოს და ბოლოს იკვრება“¹³.

გოეთეს შენიშვნები მხატვრული თარგმანის თეორიის შესახებ დღესაც აქტუალურია. ჩვენი აზრით, გოეთე ადეკვატური თარგმანის აღიარებამდე მიდის. ამას გოეთეს საკუთარი მთარგმნელობითი პრაქტიკაც ადასტურებს¹⁴.

მხატვრულ თარგმანზე პოზიტიური თვალსაზრისით განსაკუთრებით ვაძიორჩევა დიდი რუსი მოღვაწეების ვ. ა. ჟუკოვსკისა და ბ. გ. ბელინსკის ნაზრები.

ვ. ა. ჟუკოვსკი წერს: „მთარგმნელი გამოთქმის შემოქმედად რჩება, რადგან გამოთქმისათვის მას საკუთარი მასალა აქვს, რომლითაც უნდა ისარგებლოს თვითონ, ვერაინ გაუწევს ხელმძღვანელობას და გარეშეთაგან ვერაინ დაეხმარება“¹⁵. მაგრამ „შესაფერი გამოთქმების“ შექმნა ჟუკოვსკის აზრით, მთარგმნელს „შეუძლია მხოლოდ მაშინ, როცა აიკისება იმ იდეალით, რომელიც სათარგმნი პოეტის თხზულებაში ისახება და გარდაქმნის მას, ასე ვთქვათ, საკუთარი ფანტაზიის ქმნილებად“¹⁶.

ორიგინალური პოეტისაგან მთარგმნელი იმით განსხვავდება, მსჯელობს ჟუკოვსკი, რომ პოეტი თხზავს საკუთარი ფანტაზიით, მთარგმნელი კი კმაყოფილდება იმ ნიმუშით, რომელსაც დედანი წარმოადგენს. „მთარგმნელს, სთმობს რა თავისი ნიმუშის წინაშე მთხზველობის პალმას, უთუოდ უნდა ექნეს

¹¹ იქვე, გვ. 276.

¹² იხ. კრებ.: *Мастерство перевода*, М., 1959, გვ. 423.

¹³ იქვე, გვ. 425.

¹⁴ იხ. იქვე, *А. Куреля*, *Теория и практика перевода*, გვ. 409.

¹⁵ იხ. კრებ.: *Русские писатели о переводе*, Ленинград, 1960, გვ. 79.

¹⁶ იქვე.

თითქმის მისი ტოლი წარმოსახვის უნარი, მისი ტოლი ძალა გონებისა და გრძნობისა“¹⁷.

ბ. ბელინსკის თარგმანის საერთო წესად მიაჩნია „სათარგმნი ნაწარმოების სულის გადმოცემა“. იგი კატეგორიულად აცხადებს: „დედანთან სიახლოვე მდგომარეობს ნაწარმოების არა ასოს, არამედ სულის გადმოცემაში“¹⁸. ბ. ბელინსკის აზრით, თარგმანის მიზანია „მოგვეცეს შესაძლოდ ახლო წარმოდგენა უცხოურ ნაწარმოებზე, ისე, როგორც ის არის“¹⁹. ნაწარმოების გაუმჯობესებაც კი დაუშვებელია: „თარგმანი თუ არაზუსტია, მაშასადამე, ცუდი თარგმანია“, — დაასკვნის იგი. მით უმეტეს, რომ ნამდვილად „დიდი პოეტის კარგი თხზულების გაუმჯობესება თარგმანში შეუძლებელია: შესწორებები და გადაკეთებები მას მხოლოდ აფუჭებს“. ბელინსკი აყალიბებს სახელმძღვანელო დებულებას: „გოეთედან თარგმნისას ჩვენ გვსურს ვიხილოთ გოეთე და არა მისი მთარგმნელი. თვითონ პუშკინსაც რომ ეთარგმნა გოეთე, ჩვენ მასაც მოვთხოვდით, ჩვენთვის ეჩვენებინა გოეთე და არა თავისი თავი“²⁰. მთარგმნელი ავტორის „მოქიშპეა ენით, სიტყვით და ლექსით — გამოთქმით, და არა აზრით, არა შინაარსით. ამ მხრივ იგი მონაა“²¹.

როგორც ვხედავთ, ვ. ჟუკოვსკისა და ბ. ბელინსკის მსჯელობებში სრულიად აშკარად დაყენებულია ავტორისა და მთარგმნელის შემოქმედებითი რწმინდულაობათა ურთიერთობისა და მთარგმნელის შემოქმედებითი გარდასახვის საკითხები.

მხატვრული თარგმანის შესახებ ჟუკოვსკისა და ბელინსკის არსებითად სწორი თვალსაზრისი უთუოდ აისახა ილია ჭავჭავაძის მთარგმნელობით კონცეფციაში, რომელიც მისი ესთეტიკური ნააზრების ორგანული ნაწილია და ემყარება არა მარტო თანამედროვეთა შეხედულებებს მხატვრული თარგმანის შესახებ, არამედ ძველ ქართველ მთარგმნელთა უმდიდრეს ტრადიციასაც.

ი. ჭავჭავაძის შეხედულებებში მხატვრული თარგმანის შესახებ დაყენებულია მხატვრულ თარგმანში ავტორის სტილის გახსნისა (ეს აღნიშნული აქვს გ. ნადირაძეს 1951 წელს) და მთარგმნელის შემოქმედებითი გარდასახვის პრობლემა.

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მეოცე საუკუნის იტალიელი ფილოსოფოსის კროჩეს თვალსაზრისი მხატვრულ თარგმანზე²².

კროჩეს მოძღვრებით ერთადერთი რეალობა არის გონი, რომლის მთელი განვითარება თვითშემეცნებაა. მისი განვითარების პირველი ფორმაა ინტუიტიური ანუ ესთეტიკური შემეცნება, რაც ამავე დროს გამოსახვითი შემეცნებაა. ინტუიციამში (ანუ ფანტაზიამში), რომელიც ყოველთვის გამოსახული სახეა, გვეძლევა საგანთა ხასიათი და ფიზიონომია. იგი გამოისახება პოეტური ანუ ქეშმარიტი სიტყვით, რომელიც, კროჩეს გაგებით, გვხედება მხოლოდ პოეზია-

¹⁷ იქვე, გვ. 87.

¹⁸ იქვე, გვ. 199.

¹⁹ იქვე, გვ. 210.

²⁰ იქვე, გვ. 210.

²¹ იქვე, გვ. 210.

²² კროჩეს შეხედულებები ამ საკითხზე განხილულია ე. თოფურიძის ნაშრომში „სიტყვის პრობლემა კროჩეს ესთეტიკაში“, იხ. კრებ.: თანამედროვე ბურჟუაზიული ესთეტიკური თეორიების კრიტიკა, თბ., 1966. ამ ნაშრომს ვეყრდნობით, მაგრამ ჩვენი დასკვნები არსებითად განსხვავდება მისგან.

ში. პოეზია არის სიტყვა თავის ჰემარიტ ყოფიერებაში²³ და იგი სახის იგივეობრივია: „სიტყვა პოეზიაში... იგივეობრივია სახესთან... არა მარტო განუყოფელია მისგან, არამედ იდეალურად განურჩეველია მისგან“²⁴. ჰემარიტი ანუ პოეტური სიტყვის არსებობის ფორმაა ბგერა, მაგრამ არა ფიზიკურად არსებული, არამედ იდეალური.

ჰემარიტი სიტყვა ანუ სახე — ესთეტიკური გამოსახვა, იდეალური ფენომენია და მხოლოდ ცნობიერებაშია მოცემული. იგი არ უკავშირდება რეალურ საგანს და არ გააჩნია ფიზიკური არსებობა, მისი ბგერითი ფორმაც იდეალურად არის მოცემული; კროჩეს დასკვნით, ხელოვნება, რომელსაც იგი ლირიკულ ინტუიციას უწოდებს, არის ჰერეტიკში მოცემული ესთეტიკური გრძნობა.

სიტყვა მუდმივი შემოქმედებითი პროცესია. იგი იქმნება მეტყველების აქტში და იქვე ქრება. იგი მუდამ ცვალებადია. ყოველი ადამიანი ქმნის საკუთარ და ყოველთვის ახალ ენას. ორი მოსაუბრის ენა არასდროს არ არის იდენტური, თითოეული მეტყველებს მისი ფანტაზიისა და ფსიქოლოგიისათვის შესაბამისი წესით, საკუთარი სახეებით, ბგერებით. სიტყვის შემეცნების ერთადერთი კრიტერიუმია კონტექსტში გამოვლენილი მნიშვნელობა, რომელიც არასოდეს არ მეროდება. ყოველი ახალი სიტყვა განუმეორებელია თავისი მნიშვნელობით. იგი ერთმნიშვნელოვანია.

ასეთი თვალსაზრისი უნდა გამორიცხავდეს ურთიერთგაგების თვით შესაძლებლობას და თარგმანზე ლაპარაკი ხომ ზედმეტიც იქნებოდა. მაგრამ კროჩეს მოძღვრებით, სიტყვის გაგება მისი კვლავშემოქმედებაა, ხოლო სიტყვის კვლავშემოქმედების პროცესი არის იმ არტიკულირებულ ბგერებში სახეების გაცოცხლება, რომლებშიც ისინი პირველად გაძრისახნენ. სიტყვის ასეთი აღქმა ამავე დროს მისი შექმნაა. ამასთან, კომუნიკაციის შესაძლებლობა ადამიანთა ბუნების ერთგვაროვნებით იხსნება — კომუნიკაცია არის კომუნიკაცია გონისა საკუთარ თავთან.

მხატვრული ნაწარმოების გაგებაც კროჩესთან მის კვლავშემოქმედებას ნიშნავს. იგი წერს: „როდესაც მე ვწვდები დანტეს ერთ-ერთი სიმღერის შინაგან მნიშვნელობას, მაშინ მე თვით ვარ დანტე...“²⁵.

კროჩეს ესთეტიკური კონცეფციის მთელი სისტემაიდან გამომდინარეობს მისი მეხედულება მხატვრულ თარგმანზე. იგი წინააღმდეგობრივ ხასიათისაა. იტალიელი ფილოსოფოსი უყოყმანოდ აღიარებს ლოგიკური ანუ კონცეპტუალური გამოსახვის, ე. ი. სიტყვა-ნიშნის თარგმნის, შესაძლებლობას. რადგან აქ სატყვეა ცნების ნიშანია და თარგმანისათვის საკმარისია ნიშანთა ეკვივალენტების დადგენა. აქ მასთან სადავო არაფერი ჩანს. კროჩეს კონცეფციის წინააღმდეგობრივი ხასიათი გამოსწვივის მის მეხედულებებში სწორედ ჰემარიტი ანუ პოეტური სიტყვის თარგმნის შესახებ, რომელიც მას, არსებითად, შეუძლებლად მიაჩნია — „თარგმნის შეუძლებლობა არის პოეზიის რეალობა მის შემოქმედებაში და კვლავ-შემოქმედებაში“²⁶, — აცხადებს იგი. კროჩე ასე მსჯელობს: ჰემარიტი სიტყვა სახეა, იგი განუმეორებელია და არსებობს მხოლოდ იმ მატერიაში, იმ ფორმით, ე. ი. იმ ბგერებში, რომლებიც მას ხელოვანმა (შემოქ-

²³ იქვე, გვ. 147.

²⁴ იქვე.

²⁵ იქვე, გვ. 157.

²⁶ იქვე, გვ. 159.

მედმა) მისცა. თარგმნა თვით ამ სიტყვის მატერიალს, მისი ფორმის შეცვლას ნიშნავს, რაც არათუ შლის სახეს, არამედ საერთოდ სპობს მას როგორც ესთეტიკურ შინაარსს. ამიტომ ამბობს კროჩე, რომ „იმას, რამაც მიიღო ესთეტიკური ფორმა: ვერ გადავაქცევთ სხვა ფორმად, რომელიც ასევე ესთეტიკური იქნება“²⁷.

კროჩე ნეგატიურ თვალსაზრისს ავითარებს მხატვრული პროზის თარგმნის შესახებაც. კროჩეს მოძღვრებით, მხატვრული პროზა განეკუთვნება ლიტერატურულ გამოსახვას, ე. ი. პოეტურ და არაპოეტურ გამოსახვათა ჰარმონიული ერთიანობის სფეროს, და მთლიანად წარმოადგენს არაპოეზიას. არაპოეტურ ენას; მაგრამ მასში მინც არის პოეტური მომენტები, რომელთა თარგმნა შეუძლებელია, რადგან თარგმანი ნაწილობრივ მინც სპობს პროზის თავისებურებას, სახეებს, უღერადობას, კოლორიტს, ჰარმონიას, რიტმს.

მიუხედავად ამისა, კროჩე საბოლოოდ მინც დაასკვნის, რომ „არსებობს თარგმანის რელატიური შესაძლებლობა, არა როგორც კვლავ შემოქმედება, არამედ როგორც შემოქმედება მსგავსი გამოთქმებისა“²⁸. თარგმანი მან გამოაცხადა ახალ ნაწარმოებად, ახალ სიტყვად, ორიგინალის ვარიაციად: „თარგმანი ძველი სულის პოეტიზაციაა ახალ სულში. ის რომ ყოფილიყო იმავე სულის პოეტიზაცია, რომელიც ითარგმნა, მისი გამოსახვა შესაძლებელი გახდებოდა მხოლოდ იმავე ბგერებში, რომლებშიც იგი უკვე გამოისახა, და პოეტური თარგმანი არ დაიბადებოდა“²⁹.

საბოლოოდ, კროჩემ დასაშვებად მიიჩნია ორი სახის თარგმანი: 1. პროზით, ან რიტმული პროზით, რაც ნიშნავს ლექსის პროზაულ გადმოცემას. კროჩეს აზრით, ასეთ დროს პოეტურ სიტყვაში მოცემული მატერიალური ფაქტი, ამბავი, უცვლელი რჩება, მაგრამ ირღვევა სახე. ასეთი თარგმანი აღარ არის პოეტური სიტყვა, ის პროზაულ სიტყვად იქცევა. ასეთი თარგმანით ვერ ვიხილავთ ნაწარმოების ინდივიდუალურ ფიზიონომიას, თუმც, დასძენს კროჩე, იგი იძლევა მისი შეგრძნების საშუალებას; 2. კროჩე არ გამოირიცხავს არც პოეტური თარგმანის არსებობას, რის საფუძვლადაც მას მთარგმნელის სულში ორიგინალურ სიტყვის კვლავ-შემოქმედება მიაჩნია. მაგრამ რადგან ასეთი თარგმანი იქმნება ახალი გრძნობადი სიტუაციის (მთარგმნელის გრძნობადი სიტუაციის) საფუძველზე და, კროჩეს თქმით, წარმოადგენს ძველი სულის პოეტიზაციას ახალ სულში, სხვა სულის გამოსახვას, იგი წარმოადგენს ახალ ნაწარმოებს, თუმც მასში უცვლელად რჩება სიტუაცია, ამბავი, ტონი, მაგრამ პოეტური მოტივი არის ახალი. თარგმანი, დასკვნის კროჩე, არის ორიგინალის ვარიაცია და არა მისი იდენტური ნაწარმოები³⁰.

კროჩეს ესთეტიკური კონცეფციის განხილვა არ შეადგენს ჩვენს მრზანს. ამოსავალი დებულებები, რასაც ეფუძნება კროჩეს ესთეტიკა, ჩვენთვის მიუღებელია.

²⁷ იხ. კრებ.: «On translation» გვ. 278.

²⁸ იქვე, გვ. 278.

²⁹ იხ. კრებ.: თანამედროვე ბურჟუაზულა ესთეტიკური თეორიების კრიტიკა, თბ., 1966, გვ. 159.

³⁰ იქვე.

დასრულებული გამოთქმა, როგორც სახე, — ვთქვათ „ნისლი ფიქრია მთებისა“ ან „გულმკერდშიც ავიყვავდება დედაო, ია-ვარდიოა“ — ესთეტიკურ ღირებულებას ქმნის არა თავისი ვერბალური თვისებრიობით, არა ბგერითი აარმონიით, არამედ ემოციურად აღქმული სინამდვილის განსაზოვნებით, პოეტური ხილვით, სახით, რომელიც სიტყვების მეშვეობით კი გამოისახა, ჰაგრამ მათ მიღმაც მნიშვნელობს როგორც პოეტური ხატი, ემოცია. კროჩეს თვალსაზრისი ბგერა ესთეტიკური სახის ფორმააო, დასაშვებია მხოლოდ და მხოლოდ კერძო შემთხვევებში, როდესაც თვით სიტყვის, როგორც ბგერათა გარკვეული კომპლექსის, მყლერი ელემენტის პოეტუზაცია ხდება ან ეეფონიური მიზნით, ან იმის გამო, რომ ამა თუ იმ სიტყვის ასეთი ჟღერადობა განიცდება როგორც უაღრესად ეროვნული, ინტიმური და რომანტიკით აღსავსე რამ. (მაგალითად. „სილაში ვარდი — სილაყვარდე“ ან „რქით მიწასა ე ჩ ხ ვ ე რ“).

პოეტური სიტყვის თარგმანზე კროჩეს მსჯელობიდან ისე გამოდის, თითქოს იგი უგულვებელყოფდეს თარგმანის, როგორც ასეთის, თვით ლოგიკურ საზრისს და მის წინაშე აყენებდეს თარგმანისა და დედნის აბსოლუტური იდენტურობას. ამოცანას, მაშინ როდესაც თარგმანის ცნება აუცილებლად გულისხმობს ორ მომენტს — დედანს და მის თარგმანს, რომელიც უკვე აღარ არის დედანი. ასეთ შემთხვევაში მხატვრული თარგმანის დედანთან აბსოლუტურ იდენტურობაზე ლაპარაკი, ცხადია, უმართებულო იქნება, რადგან ეს გამორიცხულია თარგმანის (ე. ი. არადედნის) არსებობის თვით ლოგიკით. კროჩეს თვალსაზრისის წინააღმდეგობრიობამ იქაც იჩინა თავი, რომ იგი, ერთი მხრივ, დაასკვნის, თარგმანი ორიგინალის ვარიაციააო, და, მეორე მხრივ, ამტკიცებს მხატვრულ თარგმანის შეუძლებლობას. მტკიცება იმას კი არ სჭირდება, რომ დედანი და თარგმანი არ არის ერთი და იგივე, არამედ მტკიცება სჭირდება იმას, თუ რამდენად უახლოვდება თარგმანი დედანს და რომ შეიძლება ლაპარაკი მხოლოდ და მხოლოდ იგივეობაზე დიალექტიკური აზრით, ე. ი. კონკრეტულ იგივეობაზე, რომელიც განსხვავებას შეიცავს თავის თავში (ფ. ენგელსი), რომელიც ყოველთვის გულისხმობს განსხვავებას.

კროჩეს დებულებები, რომ თარგმანში უცვლელი რჩება სიტუაცია. მატერიალური ფაქტი, ამბავი, ტონი (რაც, ჩვენი ფიქრით, ეწინააღმდეგება ფორმისა და შინაარსის განუყოფელი მთლიანობის მისეულ კონცეფციას), რომ თარგმანი ძველი სულის პოეტუზაციაა ახალ სულში, ორიგინალური სიტყვის კვლავ შემოქმედებაა მთარგმნელის სულში (თუმც სხვაგან იგი ამბობდა, რომ თარგმანის მხოლოდ რელატიური შესაძლებლობა არსებობს „არა როგორც კვლავ შემოქმედება, არამედ როგორც შემოქმედება...“) და, რაც უმნიშვნელოვანესია მისი დასკვნებიდან, თარგმანი იძლევა დედნის ინდივიდუალური ფიზიონომიის შეგრძნების საშუალებასო, სრულ საფუძველს გვაძლევს მხატვრულ თარგმანზე საკმაოდ პერსპექტიული შეხედულება ავაგოთ, თუკი ყოველივე ეს მხატვრულ თარგმანს ახასიათებს და მას ესთეტიკური ღირსებაც გააჩნია (კროჩე აკი მაინც აღიარებს ორიგინალური სიტყვის კვლავ-შემოქმედებას მთარგმნელის სულში), მხოლოდ იმ უსაფუძვლო პრეტენზიის გამო, რომ იგი მაინც დედანი არ არის და არ არის „გაციოცხლებული“ დედნისავე ბგერებში და რომ მთარგმნელის „სულშია“ პოეტუზებული, თარგმანის შესაძლებლობის უარყოფა არათუ გაუმართლებელია, არამედ მეტყველებს

კროჩეს კონცეფციის წინააღმდეგობრიობაზე. აშკარაა, კროჩე იმთავითვე მცდარი კრიტიკიუმიტ უდგება თარგმანის, როგორც ასეთის, თეორიული მოაზრების საკითხს და სრულიად უგულვებლყოფს მისი არსებობის თვით ლოგიკურ საზრისს და ამტკიცებს იმას, რასაც დამტკიცება არა სჭირდება, რაც იმ ფაქტების, იმ სინამდვილის უბრალო კონსტანტაციაა, რომელიც მხატვრული თარგმანის რაობის თეორიული მოაზრების ამოსავალი უნდა იქნეს.

ნეგატიური თვალსაზრისი აქვს, აგრეთვე, ლოგიკური პოზიტივიზმის სკოლის წარმომადგენელს, ამერიკელ მეცნიერს უ. კვინს, რომელიც თავის შრომაში „მნიშვნელობა და თარგმანი“ იკვლევს თარგმანის თეორიულ საკითხებს. მისი უშუალო ამოცანაა მნიშვნელობის ბუნების კვლევა და თარგმანის პრობლემის ანალიზი ამ ამოცანის განხორციელების გზად მიიწინა.

კვინი, ფაქტიურად, ცდილობს გააანალიზოს ენათა სემანტიკურა კორელაციის პრობლემა. იგი ჰუმბოლდტის მსგავსად, დაასკვნის, რომ „წარუმეტებელია ცდა ობიექტური მიმართების ჩვენს საკუთარ აქსესუარებს... ადგილობრივთა ენაში ვუპოვოთ სწორი და დამაჩერებელი ანალოგები... ადგილობრივთა ენა წარმოგიდგენს საგნებს სულ სხვა გზით, რომელიც ჩვენთვის დასშულია“³¹. კვინი განიხილავს ინტერსუბიექტური სტიმულური მნიშვნელობის, ინტერსუბიექტური სინონიმის და ჰუმარიტების ფუნქციების ცნებებს, მაგრამ ამ ცნებების მოშველებით ვერ პოულობს თარგმანის თეორიულ ახსნის მყარ საფუძველს.

კვინი გამოსავალს ხედავს დებულებაში „ანალიტიკური ჰიპოთეზისის“ შესახებ. ანალიტიკურ ჰიპოთეზისს კვინი ასე განმარტავს: ლინგვისტი ადგილობრივთა სიტყვებს „ვარაუდით (ჰიპოთეზისით) უფარდებს ინგლისურ სიტყვებს და ფრაზებს... ნაწილების ასეთ სავარაუდო უფარდებას შეიძლება ვუწოდოთ თარგმანის ანალიტიკური ჰიპოთეზისები“³².

თარგმანის ანალიტიკური ჰიპოთეზისები მოქმედებენ არა მხოლოდ მშინს, როცა ვთარგმნით უცნობი ენიდან, არამედ მშინაც, როცა თარგმანს ხელს ჰკიდებს ამ ენის მცოდნე ბილინგვიალური პიროვნება. კვინის მსჯელობით ასეთი პიროვნება უშუალოდ განიცდის ორი სხვადასხვა ენობრივი მონაცემის სტიმულური მნიშვნელობის იგივეობას და ამის საფუძველზე უფარდებს მათ ერთმანეთს, მაგრამ „როცა ის ასრულებს უფრო რთულ თარგმანს, ცხადია, ამას აღწევს, არსებითად, ანალიტიკური ჰიპოთეზისების (ვარაუდის) მეთოდის გამოყენებით, იმ განსხვავებით, რომ ჰიპოთეზისებს ადგენს ორი ენის მანამდე შეძენილი ღრმა ცოდნის საფუძველზე“³³. მაგრამ კვინი დაასკვნის: „საქმე ის კი არ არის, რომ ვერ ვიქნებით დარწმუნებული ანალიტიკური ვარაუდების სისწორეში, არამედ საქმე ისაა, არც კი გვაქვს... რაივე ობიექტური მონაცემი, რომ განვსაზღვროთ მისი სისწორე თუ მცდარობა“³⁴. ამერიკელი მეცნიერის მტკიცებით ინტერლინგვიური (ენათშორისი) „სინონიმის განუსაზღვრელობა ანალიტიკური ჰიპოთეზისების მიმართ ფორმალურად იგივეა, რაც ჰუმარიტების განუსაზღვრელობა მეცნიერული მეთოდის მიმართ. როგორც ჰუმარიტების შესახებ შინარსიანი მსჯელობა მხოლოდ რომელიმე თეორიის ან კონცეპტუალური სემის ტერმინთა ფარგლებშია შესაძლებელი, ასევე შინარსიანი საუბარი სა-

³¹ იხ. კრებ.: «On translation», გვ. 155,

³² იქვე.

³³ იქვე.

³⁴ იქვე.

ტყეებისა და ფრაზების ინტერლინგვეურ სინონიმიაზე შეგვიძლია ზოგადად, ანალიტიკური ჰიპოთეზისების რომელიმე კერძო სისტემის ტერმინთა ფარგლებში. ანალიტიკური ვარაუდების მეთოდი წარმოადგენს ადგილობრივთა ენაში მშობლიური ენის იმპულსით კატაპულტირების საშუალებას³⁵. ადგილობრივთა წინადადებები ითარგმნება არა რაიმე რეალურ ნიადაგზე დაყრდნობით, არამედ „ენის შიგნით მათი როლის მოჩვენებითი ანალოგიის საფუძველზე“.

კვიანი წერს: ენათა შორის ნამდვილად არსებობს „კორელაციის სიძნელე ან განუსაზღვრელობა. საქმე სწორედ იმაშია, რომ შედარების ნაკლები საფუძველი გვაქვს — ნაკლები აზრი აქვს იმის თქმას, თუ რა არის კარგი თარგმანი და რა არის ცუდი. რაც უფრო ვშორდებით წინადადებებს, რომლებიც თვალნათლივ, უშუალოდ არიან გაპირობებული არავერბალური სტიმულით, მით უფრო ვშორდებით მშობლიურ ნიადაგს³⁶“.

თუ გავითვალისწინებთ აგრეთვე უ. კვიანის აზრს, რომ „საუბარი მნიშვნელობაზე მეტწილად მოითხოვს უსიტყვო მიმართებას მშობლიური ენისადმი, თითქმის იმგვარადვე, როგორც საუბარი ჰეშმარიტების შესახებ შეიცავს უსიტყვო მიმართებას ვისიმე საკუთარი სამყაროს სისტემისადმი“³⁷, ცხადი გახდება ამერიკელი მეცნიერის ნიპილიზმის თეორიული საფუძველი: თარგმანში ორი ენის თანაფარდობა მნიშვნელობას უნდა ეფუძნებოდეს, მნიშვნელობა კი მშობლიური ენის გაუთიშველი ნაწილია, მისდამი „უსიტყვო მიმართება“. თარგმანის პროცესში, როდესაც წინადადებას „გავჩერჩავთ სიტყვისაგან“, ვშორდებით მისი წარმოქმნის უშუალო მიზეზს, — არავერბალურ სტიმულს, ხოლო ამით ვშორდებით მშობლიურ ნიადაგს, ე. ი. მნიშვნელობის წედომის თვით საფუძველს. ამიტომ, თარგმანის დროს თვით მნიშვნელობა გვეცლება ხელიდან; თარგმანი მხოლოდ ვარაუდია. მართალია, ბილინგვეური თარგმანი იქნება „შუაგაყოფილი პიროვნების შინაგანი, ინტრასუბიექტური კომუნიკაციით“³⁸, მაგრამ ყოველ ენაში საგანთა აღქმის კონცეპტუალური სისტემის განკერძოებულობა, კვიანის მტკიცებით, ზღუდავს ჩვენს მთარგმნელობითს შესაძლებლობებს.

ამრიგად, ერთი ენიდან მეორეზე სრულფასოვანი თარგმანი შეუძლებელია საგანთა აღქმისა და გამოხატვის წესის სხვადასხვაობის გამო. კვიანის თვალსაზრისით, თვით კომუნიკაციის პროცესი არ არის მკაფიო, ამიტომ თარგმანიც არ არის მკაფიო; მთარგმნელი დედნის აზრობრივი შინაარსის ამხსნელია და დედნის არამკაფიობის გამო იგი სხვადასხვაგვარად იგებს მას და, ცნადა, სხვადასხვაგვარადაც თარგმნის.

პრობლემის განხილვის პროცესში კვიანი აღიარებს რიგი საყოველთაოდ ცნობილი დებულებების ჰეშმარიტებას, რაც ამ ნეჯატიური კონცეფციის რაციონალურ მომენტად უნდა მივიჩნიოთ. კერძოდ, თარგმანს უპირატესად ბილინგვეური პიროვნების სფეროდ აცხადებს, რადგან „იგი (ბილინგვეური პიროვნება — ე. ი.) უშუალოდ განიცდის ორი წინადადების სტიმულური მნიშვნელობის იგივეობას“; იგი აღიარებს, რომ თარგმანი ხორციელდება „ორი ენის მანამდე შექცენილი ღრმა ცოდნის საფუძველზე“ და იქნება „შუაგაყოფილი პიროვნების შინაგანი, ინტრასუბიექტური კომუნიკაციით“; თარგმანის ერთეული შეიძლება იყოს მხოლოდ აზრობრივი მთლიანობა, მთლიანი მსჯელობა.

³⁵ იქვე.

³⁶ იქვე, გვ. 278.

³⁷ იქვე.

³⁸ იქვე, გვ. 168.

ინგლისელი ფილოსოფოსი უ. ჰაასი თავის ნაშრომში „თარგმნის თეორია“ დაასკვნის, რომ თარგმნა არის სხვადასხვა ენის გამოთქმათა შორის შესაბამისობის დადგენა მათი ფუნქციური იგივეობის საფუძველზე. მაგრამ ყველა სათარგმნი ერთეული როდი იძლევა იმის საშუალებას, რომ „მოერგოს ორი ენის გამოთქმათა შორის ერთი-ერთზე შესაბამისებას“. ასეთ შემთხვევაში საჭირო ხდება უჩვეულო ერთეულების შესაბამისობათა დადგენა, მათი შექმნა ან სესხება, ანდა კალკირება. „მსგავსების შესაქმნელად“, — დაასკვნის საბოლოოდ ჰაასი, — „საჭიროა მიჰყვე მოდელის სტრიქონებს“³⁹.

ჰაასს თარგმანი, ჩვენი აზრით, წარმოდგენილი აქვს რაღაც მექანიკურ მოღვაწეობად და მას კარტოგრაფიული წესით ასლის მექანიკურ გადაღებას („მეპ-პინგ“-ს) უწოდებს⁴⁰.

რაც შეეხება მხატვრულ თარგმანს, ჰაასის თვალსაზრისი ძირშივე მცლარია, რადგან მისთვის მხატვრული თარგმანი არის მხოლოდ „მეტყველების სტილის“ ნაირსახეობა თავისი მექანიკური თარგმანის — „მეპპინგ“-ის (კარტოგრაფირების) საერთო რიგში. ამიტომ, მის ნააზრევში არც უნდა ველოდეთ მხატვრული თარგმანის ცნების განსაზღვრას არსებობის ნიშნების მიხედვით.

მეოცე საუკუნის ევროპელ მოაზროვნეთა შორის მთარგმნელობით მოღვაწეობაზე ზედმიწევნით ოპტიმისტური თვალსაზრისით გამოირჩევა შვეიცარიელი პროფესორი ჟ. სტაინერი. თარგმანი მას „სასურველ და შესაძლო საქმიანობად“ მიაჩნია და თვით თარგმანაც, როგორც ასეთი, წარმოუდგენია მეტად ვრცლად: „ხელოვნებისა და ლიტერატურის არსებობა, რეალურობა ისტორიისა, რომელსაც განიცდის საზოგადოება. დამოკიდებულია ნიადაგ უწყვეტ, თუმც ხშირად ქვეცნობიერად მოქმედ შინაგან თარგმანზე. არ იქნება გაზვიადება, თუ ვიტყვით: ცივილიზაცია იმიტომ გვაქვს. რომ ვისწავლეთ სხვა ეპოქებიდან თარგმნა“⁴¹. მიუხედავად ამისა, სტაინერის თვალსაზრისი თარგმანის თეორიული მოაზრების შესახებ კატეგორიულად ნეგატიურია — თარგმანი ამოუცნობ საქმიანობად მიაჩნია. თეორიის სფეროში ჟ. სტაინერის ნიპილიზმის მიზეზი უთუოდ მისი მაქსიმალიზმი — თარგმნის ცნების ესოდენ ყოვლისმომცველი გაგება და მსოფლმხედველობრივი აგნოსტიციზმი უნდა იყოს. ჟ. სტაინერი თარგმანის — როგორც „საყოველთაო პერმენენტის“ სახელით თარგმანთან ერთად იკლავს იქნებ მეტად საჭირო და საინტერესო, მაგრამ სრულიად სხვა რიგის პრობლემებს, რომლებზეც ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა, ცხადია, შეუძლებელია.

გამოჩენილი ენათმეცნიერი, ჩეხური სტრუქტურალისტური სკოლის ფუძემდებელი რ. იაკობსონი სამართლიანად შენიშნავს, რომ „მთელი შემეცნებითი გამოცდილების და მისი კლასიფიკაციის გამოთქმა შესაძლებელია ნებისმიერ არსებულ ენაზე“⁴². მისი თვალსაზრისით, თარგმნის დროს თუმც ვერ ვაღწევთ სრულ ეკვივალენტურობას, მაგრამ იმ გამოთქმებს, რომლებშიც მოცემულ „კოდურ ერთეულებს“ იყენებენ, შეუძლიათ გასწიონ უცხო „კოდების“ აღიქვა-

³⁹ იქვე, გვ. 227, 228.

⁴⁰ იხ. ჰ. ი ა შ ვ ი ლ ი, მხატვრული თარგმანის თეორიის ზოგიერთი საკითხი, კრებ.: ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები, თბ., 1975.

⁴¹ იხ. რეფ. ჟურნალი: «Общественные науки за рубежом», сер. 6, Языкознание, 1977, № 2, გვ. 27.

⁴² Р. Я к о б с о н, Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике, М., 1978, გვ. 19.

ტური ინტერპრეტაცია. რ. იაკობსონის სამართლიანივე შენიშვნით, „ეკვივი-ლენტურობა სხვაობის არსებობის პირობებში — არის კარდინალური პრობლე-მა ლინგვისტიკისა, რადგან ნებისმიერი მსმენელიც (მიმღებ — პ. ი.) და ლინ-გვისტიკ ვერბალური გამოთქმის ინტერპრეტატორები არიან“⁴³. მეცნიერის მართებული აზრით, გრამატიკული და ვერბალური სტრუქტურით გამოწვეული დაბრკოლებები ადვილად იხსნება ლექსიკური საშუალებით, რადგან „ენა კოგ-ნიტური ფუნქციით“ მინიმალურადაა დამოკიდებული ენის გრამატიკულ სის-ტემისაგან“. ამიტომ, — დაასკვნის იაკობსონი, — იმის ვარაუდი, რომ „შუენ-ლებელია ითარგმნოს კოგნიტური მასალა, ნიშნავს წინააღმდეგობაში ჩაყარ-ღას“⁴⁴.

მაგრამ სხვაგვარად უყურებს იგი პოეზიის თარგმნის საკითხებს. იაკობსო-ნის აზრით, პოეზია „განსაზღვრის მიხედვით არის უთარგმნელი“.

იაკობსონი ასე მსჯელობს: „ხუმრობებში, ფანტაზიაში, ზღაპრებში... ე. წ. „ვერბალურ მითოლოგიაში“ და, ცხადია, უწინარეს ყოვლისა პოეზიაში გრამა-ტიკულ კატეგორიებს აქვთ დიდი სემანტიკური მნიშვნელობა“⁴⁵. მაგალითად, რუსულში უსულო საგანთა მეტაფორიზაციისას და პერსონიფიკაციის დროს განმსაზღვრელია სწორედ გრამატიკული სქესის კატეგორია. სხვა მაგალითებ-თან ერთად იაკობსონი ასახელებს პასტერნაკის ლექსების კრებულის სახელ-წოდებას „Моя сестра жила“, სადაც ბოლო სიტყვა პერსონიფიკირებუ-ლია დად მხოლოდ რუსული გრამატიკული სქესის საფუძველზე. იაკობსონს მოჰყავს აგრეთვე რეპინის საინტერესო მაგალითი — დიდ მხატვარს თურმე უკპყარდა რატომ ხატავდნენ გერმანელი მხატვრები ცოდვას ქალის სახით. ამის მიზეზი კი მარტივი რამ იყო — სიტყვა „ცოდვა“ გერმანულში მდებდრობითი სქესისაა. საინტერესოა აგრეთვე რ. იაკობსონის მიერ ამ საკითხთან დაკავშირე-ბით მოხმობალი ცნობა სახარების სლავურ ენაზე პირველი მთარგმნელის კონ-სტანტინე ფილოსოფოსის შეხედულებების შესახებ. ეს უკანასკნელი თავისი თარგმანის წინასიტყვაობაში წერს: „ბერძნულის გადატანა სხვა ენაზე იდენტუ-რი საშუალებებით ყოველთვის არ ზერხდება... მაშრობითი სქესის ბერძნულ არ-სებით სახელებს... სხვა ენაზე შეიძლება ექნეთ მდებდრობითი სქესი, მაგალითად, სლავურში“⁴⁶. თარგმნის ამ ტიპის სიმწელებს ავტორი „პოეტურ დაბრკოლე-ბებს“ უწოდებს. რ. იაკობსონს გაუმართლებლად მიაჩნია ის გამოსავალი, ამ თერთმეტი საუკუნის წინ რომ მოუხანავს წმინდა კონსტანტინეს, რუსულად სა-ხარების მთარგმნელს, დიონისე არეოპაგელის თეზისში — უმთავრესი ყურადღება მიექცია „კოგნიტური დირე-ბულებისათვის (გონებების ძალისათვის) და არა სიტყ-ვებისათვის თავისთავად“. მხატვრულ თარგმანზე იაკობსონის ნე-გატიური შეხედულება გასაგები გახდება თუ გავითვალისწინებთ მის ოჯლ-საზრისს პოეზიის შესახებ. იგი წერს: „პოეზიაში ვერბალური განტოლებები იქ-ცნენ ტექსტის აგების კონსტრუქციულ პრინციპად. სინტაქსური და მორფოლო-გიური კატეგორიები, ფუძეები, აფიქსები, ფონემები და მათი კომპონენტები (განსხვავებული ნიშნები) — მოკლედ, ვერბალური კოდის ნებისმიერი ელემენ-

⁴³ იქვე, გვ. 18.

⁴⁴ იქვე, გვ. 22.

⁴⁵ იქვე.

⁴⁶ იქვე, გვ. 23.

ტები ერთმანეთთან არიან დაპირისპირებული, შედარებული, ერთმანეთის გვერდზე მოთავსებული მსგავსებისა და კონტრასტის პრინციპით და მათ აქვთ თავისი საკუთარი მნიშვნელობა. ფონეტიკური მსგავსება აღიქმება როგორც რაღაც სემანტიკური კავშირი. პოეტურ ხელოვნებაში ბატონობს კალამბური ან, თუ ვიტყვით უფრო მეცნიერული ენით და უფრო ზუსტადაც, პარონომაზია და ნიუხედავად იმისა უსაზღვროა ეს ბატონობა თუ დასაზღვრული, პოეზია განსაზღვრებით გვევლინება უთარგმნელად. შესაძლებელია მხოლოდ შემოქმედებითი ტრანსპოზიციისა..⁴⁷ (ხაზი ჩვენია).

როგორც ჩანს, პატრევებული მეცნიერი პოეზიაში კოგნიტური საწყისის არსებობას ან საერთოდ უარყოფს, ანდა იგი მიაჩნია არაპოეტურ მომენტად. როცა პოეზიისათვის არსებითად მიჩნეულია მხოლოდ ვერბალური მანიპულაციები და კავშირ-ურთიერთობანი, აგრეთვე შემთხვევითობაზე დამყარებული კალამბური ანუ პარონომაზია, თარგმნის საკითხის დადებითად გადაჭრა შეუძლებელი ხდება. რაც შეეხება შემოქმედებოს ტრანსპოზიციას, ერთგვარი კომპრომისივით რომ დაუშვა მეცნიერმა, იგი აბრკველილობს ამ გამოთქმის კონკრეტული შინაარსის ახსნას, თარგმანის ცნების შინაარსისაგან მისი განსხვავების ჩვენებას.

რ. იაკობსონის განხილულ წერილში, მართალია, წარმოდგენილია თარგმანის მხოლოდ ლინგვისტური ასპექტები, მაგრამ არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ, რომ ავტორი ხშირად ლინგვისტურის მიღმა ვერ ხედავს პოეტურს: პასტერნაკის მოყვანილი სათაურის შექმნაში „და ჩემი ცხოვრება“ («Моя сестра жизнь») განაგრამატიკული პირველმიზნობა მთავარი? თუ უმთავრესია თვით პერსონიფიკაციების ფაქტი, ის პოეტური განწყობა, რომელიც ამ პირველმიზნობის შემდეგ იწყება და საფუძვლად უდევს პოეტიკურ ფანტაზიის მოძრაობას, გარემოსთან დამოკიდებულების ემოციურ ტონს. ასევეა რეპინის მაგალითიც. რამდენადაც რ. იაკობსონი მაინც ეხება პოეზიის თარგმნის საკითხს, უნდა შევნიშნოთ, რომ არასწორი შეხედულება თვით პოეზიის რაობაზე, მას საშუალებას არ აძლევს მივიღეს სწორ დასკვნებამდე.

იაკობსონის მიერ მხატვრული თარგმანის ნაცვლად შემოქმედებითი ტრანსპოზიციის აღიარება უნდა გავიგოთ, ფაქტიურად, ავტორის თვალსაზრისად მხატვრული თარგმანის ცნების შინაარსის შესახებ.

ჩემურ სტრუქტურალისტურ სკოლას წარმოადგენს, აგრეთვე. თარგმანის თეორიის ნიჭიერი მკვლევარი ი. ლევი, რომლის მონოგრაფიული გამოკვლევა „თარგმანის ხელოვნება“ სხვადასხვა ქვეყნისა და დროის მკვლევართა შეხედულებების სისტემატური ანალიზის ანგარიშგასაწევი ცდაა. ავტორი სტრუქტურალისტური პოზიციებიდან აყალიბებს ახალ თვალსაზრისს მხატვრული თარგმანის შესახებ. თავდაპირველად იგი გვითვალისწინებს თავის ზოგად ესთეტიკურ კონცეფციას.

მხატვრული ნაწარმოების სტრუქტურის საკმაოდ სწორხაზოვანი ანალიზის შემდეგ, ავტორი გადმოგვცემს თავის მთარგმნელობითს კონცეფციას. თავიდანვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ლევის მთელი მსჯელობა ხასიათდება ერთგვარი ფრაგმენტულობით და თავისებური აპრიორულობით. იგი ეხება თარგმანის თითქმის ყველა პრობლემას, ხშირად სწორ დასკვნებამდე მიდის, მაგრამ მთელ

⁴⁷ იქვე, გვ. 24.

მის მსჯელობას ერთგვარად სწორხაზოვანი, გულუბრყვილო ელფერი გადაჰკრავს. ხშირად გინდა დაეთანხმო მის ამა თუ იმ დასკვნას, მაგრამ იგი ასეთნაირად არის მოწოდებული, რომ უკომენტაროდ მიღება ძნელდება.

ასე მაგალითად, ლევის მიაჩნია, თარგმანისათვის ძირითადია შინაარსსა და ენობრივ ფორმას შორის არსებული ურთიერთობის, „სიტყვიერ გამოსახებასა და აზრს შორის, ნაწარმოების ტექსტსა და შინაარსს შორის არსებული მჭიდრო კავშირის“ კემარატი გაგება და არა მათი გაიგივება. ი. ლევი მოითხოვს განვსახვაოთ „ენობრივი ფორმა მისი იდეური სისაესისაგან (наполнения)“. ერთი სიტყვით ი. ლევის თვალსაზრისით „სიტყვის ბგერითი გარსი“ მხატვრული ნაწარმოების არსებობის ფორმაა, ხოლო მისი სემანტიკა, „მნიშვნელობათა კომპლექსი“, ამ ნაწარმოების შინაარსია. ამასთან, ტექსტი, რომელიც „გაპირობებულა ენით, რომელზეც შექმნილია ნაწარმოები“ და რომელიც ამ შინაარსის მატარებელია, ე. ი. მისი ფორმაა, შეიძლება შეიცვალოს და იმავე შინაარსმა იარსებოს სხვა ფორმით. ი. ლევი წერს: „თარგმანში ფორმისა და შინაარსის თანაფარდობის გადაცემის პრინციპი შემდეგი იქნება: შევინარჩუნოთ ფორმები, რომლებსაც აქვთ გარკვეული სემანტიკური ფუნქცია და არ უნდა ვცდილობდეთ ენობრივი ფორმების შენარჩუნებას“⁴⁸.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ სრულიად აშკარაა ი. ლევის მსჯელობის არათანმიმდევრული ხასიათი მხატვრული ნაწარმოების ფორმის შესახებ. რომ იგი ამ ტერმინით, ფაქტიურად, სხვადასხვა საგანზე მსჯელობს. მაგრამ მთელს ამ მსჯელობაში მაინც არის გაბნეული რაციონალური მარცვლები, სიმართლესთან ახლოსმყოფი მიხვედრები. კერძოდ, ენა ლიტერატურული ნაწარმოების ფორმის კიდურა და მხოლოდ ფორმისმიერი წევრია. ნაწარმოების მხატვრული ფორმა, გარდა ცალკეული იშვიათი შემთხვევებისა, მხოლოდ ენაზე არ დაიყვანება. აღმქმელის წარმოსახვაში ლიტერატურული ქმნილების მხატვრული ფორმაც და შინაარსიც არსებობს გეშტალტურად, ცოცხალი წარმოდგენის — მთლიანი სურათის, განცდის სახით, როგორც მეტაენობრივი ფენომენი. ენა მას თავის კვალს ამჩნევს, აშენებს მას თავისი თვისებისა და წესის შესაბამისად. მაგრამ ის, რაც ენით შენდება, და თვითონ ენა იგივეობრივი როლი არიან. ნაყოფს დამოუკიდებელი არსებობის რალაც საშუალება აქვს. ასე რომ არ იყოს, თარგმანა, მართლაც, შეუძლებელი იქნებოდა და ერთი ენის „ნაყოფი“ მეორე ენის „გარსში“ ველარ იარსებებდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ი. ლევი შეუსაბამოდ მწუვავე ფორმით გამოთქვამს არსებითად სწორ შეხედულებას გ. გაჩეჩილაძის თვალსაზრისზე მთარგმნელობითი მეთოდის და თარგმანის რაობის შესახებ⁴⁹.

როგორც აღვნიშნეთ, ი. ლევის ვრცელ, მონოგრაფიულ გამოკვლევაში გვხვდება ბევრი საინტერესო დაკვირვება, ცალკეული სწორი დასკვნები, მაგრამ ყოველივე ეს წარმოდგენილია ლიტონი განცხადებების ან არაადეკვატური მსჯელობის სახით. არის მიუღებელი შეხედულებებიც. მიუხედავად ამისა, იგი გზიბლავთ კონკრეტული ტექსტობრივი მასალის ბრწყინვალე ენობრივ-ფილოლოგიური შეპირისპირებითი ანალიზით, ინტუიტიური მიგნებებით, ფართო ერუდიციით. მისი შრომა ლიტერატურათმცოდნეობის უღავეო შენაძენია.

⁴⁸ И. Л е в ы й, Мастерство перевода, М., 1974, გვ. 53.

⁴⁹ იხ. პ. იაშვილი, მხატვრულ თარგმანის თეორიის ზოგიერთი საკითხი, კრებ.: ლიტერატურის თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები, თბ., 1975.

საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეთაგან მხატვრული თარგმანის თეორიის პრობლემები სისტემატურად დამუშავებული აქვს გ. გაჩეჩილაძეს. ჩვენთვის საინტერესოა სწორედ მისი კონცეფციის განხილვა.

გ. გაჩეჩილაძის ცნობილ ნაშრომში „მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები“ ჩამოყალიბებულია მხატვრული თარგმანის ვრცელი, მეცნიერული თეორია ლიტერატურათმცოდნეობის პოზიციიდან. ავტორი კრიტიკულად განიხილავს მხატვრული თარგმანის როგორც ლინგვისტურ (უმთავრესად ა. ფეოდოროვი, ა. რეფორმატსკი), ისე ლიტერატურათმცოდნეობრივ (უმთავრესად ა. სმირნოვი, ბ. პასტერნაკი, ი. კაშკინი, ვ. როსელსი, პ. ტოპერა, საბჭოთა მწერლების II ყრილობის მასალები) კონცეფციებს და იძლევა მათ მეცნიერულ შეფასებას. გ. გაჩეჩილაძე არსებითად იზიარებს ი. კაშკინის, პ. ტოპერის, ვ. როსელსის თვალსაზრისებს და თავისი თეორიული კონცეფციის ჩამოყალიბებისას ეყრდნობა მათ ცალკეულ დებულებებს, აგრეთვე მიუთითებს და იზიარებს საბჭოთა მწერლების II ყრილობაზე გამოთქმული თვალსაზრისის ზოგიერთ მომენტს, (ა. სმირნოვის ცალკეულ დებულებას); ამვე დროს, იგი ნეგატიურად აფასებს ყრილობის მასალებში გატარებულ ცალკეულ მოსაზრებებს მხატვრული თარგმანის შესახებ (კერძოდ, შეხედულებას თარგმანის ხელოვნებისა და თეატრალური გარდასახვის ნათესაობის შესახებ), ა. სმირნოვის და ბ. პასტერნაკის ზოგიერთ შეხედულებას, ა. რეფორმატსკის კონცეფციას.

ავტორი მიზნად ისახავს პრობლემა დააყენოს გნოსეოლოგიურ ასპექტში და უპასუხოს მხატვრული თარგმანის თეორიის ფუნდამენტურ კითხვას — „რა არის მხატვრული თარგმანი?... საჭიროა თუ არა მხატვრული თარგმანის თეორია, ან როგორი უნდა იყოს იგი?...“⁵⁰

გ. გაჩეჩილაძე აღნიშნულ კითხვას, ცხადია, დადებითად უპასუხებს და იქვე დაადგენს მხატვრული თარგმანის თეორიის სპეციფიკურ ამოცანას: „...თარგმანის ადეკვატურობის განსაზღვრა არის მხატვრული თარგმანის თეორიის ძირითადი ამოცანა“⁵¹. ავტორის საბოლოო დასკვნით, „განსაზღვრა პირობებისა, რომელთაც შეუძლიათ უზრუნველყონ მხატვრული თარგმანის წინაშე გნოსეოლოგიურად დაყენებული ამოცანის შესრულება, წარმოადგენს მხატვრული თარგმანის თეორიის საგანს“⁵². ცოტა ქვემოთ იგი უფრო მკაფიოდ აყალიბებს თავის თვალსაზრისს: მხატვრული თარგმანის თეორიის „ძირითად ფუნქციას დედნისა და თარგმანის ესთეტიკური შესატყვისობის ამოცანებისა და პირობების შესწავლა უნდა წარმოადგენდეს. მხატვრული თარგმანის სფერო იწყება იქ, სადაც თავდება ენობრივ შეფარდებათა დადგენის სფერო“⁵³, რომ „მხატვრული თარგმანი ჩვეულებრივ წარმოადგენს დედნის ადეკვატურ განმეორებას არა ლინგვისტიკური, არამედ ესთეტიკური გაგებით“⁵⁴.

როგორც ვხედავთ, ავტორმა წინასწარი ფორმულირებებს სახით სამ არსებით საკითხს გასცა პასუხი: 1. რა არის მხატვრული თარგმანის თეორიის ძირითადი ამოცანა; 2. რა არის მხატვრული თარგმანის თეორიის საგანი; 3. რა არის მხატვრული თარგმანის ძირითადი ფუნქცია.

⁵⁰ გ. გაჩეჩილაძე, მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები, თბ., 1958, გვ. 77.

⁵¹ იქვე, გვ. 80.

⁵² იქვე, გვ. 82.

⁵³ იქვე, გვ. 88.

⁵⁴ იქვე, გვ. 89.

ეს პასუხები, ფაქტიურად, მთელი მისი კონცეფციის საყრდენი პოსტულატებია და დასკვნის სახით მოცემული განსაზღვრებები ამ პოსტულატების უბრალო შეჯამებაა. საინტერესოა რამდენად მართებულია ეს პასუხები. შევეცადოთ მათ გაანალიზებას.

ავტორის განცხადება, მხატვრული თარგმანის წინაშე გნოსეოლოგიური ამოცანააო, იმას ნიშნავს, რომ მხატვრულმა თარგმანმა, როგორც ასეთმა — შემოქმედებითი საქმიანობის ნაირსახეობამ, უნდა გადაჭრას შემეცნებითი და არა შემოქმედებითი ამოცანები, რაც არ არის მართებული.

ჩვენი აზრით, მხატვრული თარგმანის თეორიის საგანია არა იმ „პირობების“ განსაზღვრა, „რომელთაც შეუძლიათ უზრუნველყონ მხატვრული თარგმანის წინაშე გნოსეოლოგიურად დასმული ამოცანის შესრულება“⁵⁵, არამედ მისი საგანია მხატვრული თარგმანი როგორც შემოქმედებითი საქმიანობის გარკვეული დარგი და თარგმნილი ნაწარმოები ორმხრივ მიმართებაში — დედანთან და მიმღებ ლიტერატურასთან, აგრეთვე, ლიტერატურის თეორიის ზოგიერთი საკითხი (კერძოდ, ინდივიდუალობა, შემოქმედებითი მეთოდი, სტილი) თარგმანთან მიმართებაში. მხატვრული თარგმანის თეორიის საგანია შემოქმედებითი საქმიანობის ეს სფერო.

რაც შეეხება მხატვრული თარგმანის თეორიის ძირითად ამოცანას, გ. გაჩეჩილაძის მოსაზრება, რომ „თარგმანის ადეკვატურობის განსაზღვრა არის მხატვრული თარგმანის თეორიის ძირითადი ამოცანა“, სამართლიანია, თუმცა ერთგვარ დაზუსტებას საჭიროებს. თეორიული დისციპლინის ამოცანა ის არის, რომ განსაზღვროს თავისი კვლევის საგანი, მისი რაობა, ცნება; განსაზღვროს ამ საგნის ადგილი მოვლენათა მთელს სისტემაში, მისი უშუალო გარემო და მისი მიმართება ამ გარემოსთან და სხვ. ამ აზრით, მხატვრული თარგმანის თეორიის ერთ-ერთ არსებით ამოცანას, რა თქმა უნდა, ადეკვატური თარგმანის ცნების განსაზღვრაც წარმოადგენს. მაგრამ თვით „თარგმანის ადეკვატურობის განსაზღვრა“ — ეს კრიტიკის საქმეა. თეორია მხოლოდ ადეკვატური თარგმანის ცნებას განსაზღვრავს.

ზემოთ მითითებული მესამე დებულება „დედნისა და თარგმანის ესთეტიკური შესატყვისობის ამოცანებისა და პირობების შესწავლის“ შესახებ, ალბათ, თარგმანის თეორიის ამოცანას უფრო გამოხატავს, ვიდრე მის ფუნქციას. მხატვრული თარგმანის თეორიის ფუნქცია, ცხადია, იმით განისაზღვრება, რომ მოგვაწოდოს შეძლებისდაგვარად ზუსტი, მეცნიერული ცოდნა მოღვაწეობის ამ სპეციფიკური დარგის შესახებ, შეგვიაჩარლოს სწორი მეთოდოლოგიით, რათა გავვიაღვილდეს როგორც მთარგმნელობითი პრაქტიკა, ისე მისი უფრო ღრმად გაგება.

საესებით სამართლიანია დებულებები, რომ „მხატვრული თარგმანის სფერო იწყება იქ, სადაც თავდება ენობრივ შეფარდებათა დადგენის სფერო“⁵⁶, რომ „მხატვრული თარგმანი... წარმოადგენს დედნის ადეკვატურ განმეორებას არა ლინგვისტიკური, არამედ ესთეტიკური გაგებით“⁵⁷, რომ თარგმანში განმეორებულია დედნის ფორმისა და შინაარსის მხატვრული მთლიანობა; თუ თარგმანში „მოვახერხებთ შევქმნათ დედნის ანალოგიური ერთიანობა ფორმისა და

⁵⁵ იქვე, გვ. 82.

⁵⁶ იქვე, გვ. 88.

⁵⁷ იქვე, გვ. 89.

წინარსისა, მაშინ სრულფასოვან ნაწარმოებს შევქმნით“⁵⁸. ეს დებულებები მხატვრული თარგმანის თეორიის უცილობელი კვლევებიდან და ასე შეაფიქროდ პირველად, ჩვენი აზრით, გ. გაჩეჩილაძის შრომაშია ჩამოყალიბებული.

გ. გაჩეჩილაძე ცდილობს გაარკვიოს მხატვრულ თარგმანსა და ორიგინალურ შემოქმედებას შორის არსებული მსგავსებისა და განსხვავების საკითხი. ამ მიზნით იგი მიმართავს პროფ. დ. უზნაძის დებულებას შემოქმედებითი პროცესის ფსიქოლოგიური მექანიზმის შესახებ და, ეყრდნობა რა შემოქმედებითი პროცესის დ. უზნაძისეულ დახასიათებას, თარგმანს ორიგინალური შემოქმედების ანალოგიურ მოვლენად აცხადებს. იგი წერს: „ორიგინალურ შემოქმედებას წინ უძღვის სინამდვილის შესწავლა და განწყობის ჩამოყალიბება, რის შედეგადაც იბადება ნაწარმოების იდეა. მთარგმნელსაც, რომლის ყურადღებას მიიპყრობს სათარგმნი ნაწარმოები, წინასწარ ჩამოყალიბებული განწყობის საფუძველზე, რომელმაც გამოიწვია დედნის გაგება, ებადება ამ ნაწარმოების ხელახალი წარმოქმნის იდეა ახალი ენობრივი მასალით“⁵⁹, ხოლო მთარგმნელის განსხვავება ორიგინალური შემოქმედისაგან ავტორს ასე აქვს წარმოდგენილი: „ორიგინალური შემოქმედის წინაშე დგას ცხოვრების სინამდვილე, რომელსაც იგი ასახავს. მთარგმნელის წინაშე, ცხოვრების სინამდვილის გარდა, დგას მხატვრული სინამდვილეც გადმოსათარგმნი ნაწარმოების სახით“⁶⁰.

ვფიქრობთ, საკითხის ასე გაშუქება პრობლემის ერთგვარი გამარტივებაა. ავტორი „ნაწარმოების ხელახალი წარმოქმნის იდეის დაბადებას“ (ე. ი. თარგმნის იდეის დაბადებას) აიგივებს დ. უზნაძის შეხედულებასთან შემოქმედებითს პროცესში სპეციფიკური განწყობის ჩამოყალიბების საფუძველზე ნაწარმოების კონცეფციის დაბადების შესახებ. შემოქმედებითი განწყობის საფუძველზე ნაწარმოების იდეის დაბადება, დ. უზნაძესთან, გულისხმობს მომავალი მხატვრული ქმნილების იდეური საწყისის, მისი დედაზრის გაჩენას. როგორც დ. უზნაძე წერს, მხატვრული ნაწარმოების კონცეფციის განხორციელება „მხატვრის იდეის განხორციელებისათვის ბრძოლას წარმოადგენს. ბრძოლას იმისათვის, რომ სწორედ ისეთი პროდუქტი შეიქმნას, რომელიც ინსპირაციის მომენტში ჩასახულ კონცეფციას მართლა ადეკვატურ ობიექტივაციას მისცემს“⁶¹. სხვა ენის მასალით „ნაწარმოების ხელახალი წარმოქმნის იდეა“ ვერაფრით ვერ იქნება „ნაწარმოების კონცეფციის, იდეის დაბადების“⁶² ტოლფარდი. ერთი სიტყვით, შემოქმედებითს პროცესში ნაწარმოების იდეის, კონცეფციის გაჩენა (ინსპირაცია), რომელსაც შემდეგ ხორცი უნდა შეეხსას, სულ სხვა ვითარებას გულისხმობს; აქ ახალი სინამდვილის, მხატვრული სინამდვილის წარმოქმნასთან გვაქვს საქმე. ხოლო მთარგმნელი ახალ სინამდვილეს კი არ ქმნის, არამედ მიიღებს ამ სინამდვილეს, გაიშინავანებს და მშობლიური ენის მასალით ცდილობს გამოსახოს, აამეტყველოს იგი. ამრიგად, ეს ორი მოვლენა - „ნაწარმოების იდეის გაჩენა“ და „თარგმნის იდეის გაჩენა“ — ერთმანეთისაგან განსხვავებულია. ავტორი, როგორც ვნახეთ, მათ მექანიკურად აიგივებს. ვფიქ-

⁵⁸ იქვე.

⁵⁹ იქვე, გვ. 96.

⁶⁰ იქვე, გვ. 97.

⁶¹ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია, 1940, თბ., გვ. 483.

⁶² იქვე, გვ. 481.

რობთ, გაუმართლებელია ავტორის ცდა — თარგმანი, როგორც ასეთი, მიიხ-
ნოს „შემეცნებისა და ასახვის ნაირსახეობად“⁶³.

როდესაც ავტორი გვარწმუნებს, რომ „ღედანი ასრულებს... ცოცხალი ნა-
ტურის ფუნქციას, ხოლო თარგმანი ამ ნატურის მხატვრული ასახვაა“⁶⁴, იგი,
ჯერ ერთი, აიგივებს ამ ორ სხვადასხვა ფენომენს — ემპირიულ და მხატვრულ
სინამდვილეს — და ამავე დროს, თუ, ერთი მხრივ, ზღვარს შლის შემოქმედები-
თი საქმიანობის ამ ორ დარგს შორის და მათ იგივეობრივი (ანალოგიური) ფუნ-
ქციის მქონედ გვისახავს, მეორე მხრივ, ასახვის საგნით განსხვავებულ, ე. ი. რა-
დიკალურად განსხვავებულ, ფენომენებად წარმოგვიდგენს.

თარგმანი, როგორც შემოქმედებითი საქმიანობის ცალკე ნაირსახეობა, და-
კავშირებულია სათარგმნთან — ღედანთან, მის მთლიან იდეურ-მხატვრულ არ-
სებასთან. ხოლო ეს უკანასკნელი, როგორც მხატვრული ქმნილება, ცხადია, სი-
ნამდვილის სუბიექტური ასახვაა. თარგმანი მხოლოდ მაშინ აპართლებს თავის
ფუნქციას, მხოლოდ მაშინ არის თარგმანი, როცა მასში იგივეა ასახული, რაც
ასახულია ღედანში. თარგმანსა და ღედანს ასახვის ერთი და იგივე საგანი, ერ-
თი და იგივე ობიექტი უნდა ექნეს და ისინი არსებითად ერთსა და იმავე მიმარ-
თებაში უნდა იქნენ მასთან (ასახვის საგანთან). ეს საქმიანობის ამ დარგის არ-
სებობის აუცილებელი პირობაა. თუ თარგმანს ასახვის სხვა ობიექტი ექნა.
იგი უკვე თარგმანი აღარ იქნება.

ეს ხარვეზი კიდევ უფრო ხელშესახები ხდება მხატვრული თარგმანის ცნე-
ბის საბოლოო განსაზღვრისას, რომელიც ავტორს ასეთი სახით აქვს წარმოდგე-
ნილი: „ჩვენი აზრით, მხატვრული თარგმანი მხატვრული შემოქმედების ფორ-
მაა, რომელშიც ღედანი ასრულებს იმავე როლს, რასაც ორიგინალური შემოქ-
მედებისათვის ცოცხალი სინამდვილე. მთარგმნელის შემოქმედებითი მეთოდი
შეესაბამება მის მსოფლმხედველობას. მთარგმნელი ასახავს თავისი მსოფლ-
მხედველობის შესაბამისად შერჩეულ ღედანს სინამდვილეს ამ უკანასკნელის
შინაარსისა და ფორმის ერთიანობაში, მთელისა და ნაწილის ურთიერთმიმარ-
თებაში“⁶⁵.

მხატვრული თარგმანის ცნების ასეთი განსაზღვრა არ არის სრულყოფილი.
„ღედანის სინამდვილის“ სახელით მხატვრული ნაწარმოების მექანიკომა გაი-
გივებამ ემპირიულ სინამდვილესთან ზღვარი წაშალა ამ ორ სხვადასხვა ფენო-
მენს შორის, აბსოლუტურად გაიგივებულია სამწერლო შემოქმედებისა და თარ-
გმანის ფუნქციები და ფაქტიურად აღიარებულია, რომ თარგმანი ისეთივე წე-
სით ასახავს ღედანს, როგორც, ვთქვათ, სერვანტესი თავის მშობლიურ სინამ-
დვილეს „ღონ კიხობში“ — გარკვეული ასპექტით, გარკვეული მხატვრული,
ინდივიდუალური კონცეფციის შესაბამისად, საკუთარ შემოქმედებით პრინ-
ციპებზე და ფანტაზიაზე დაფუძნებული გამოანაგონის მიხედვით.

მხატვრული თარგმანის რაობის ასახსნელად მხატვრული შემოქმედების
ზოგადფილოსოფიური განმარტების მექანიკურმა გამოყენებამ გამოიწვია მხატ-
ვრული თარგმანის ცნების არაზუსტი განსაზღვრა. ავტორს ლიტერატურული
შემოქმედებისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური ნიშნები მექანიკურად გა-
დააქვს თარგმნის თეორიაში.

სინამდვილე მრავალ სხვადასხვა თემასა და იდეას აწვდის მწერალს და

⁶³ იქვე, გვ. 95.

⁶⁴ იქვე, გვ. 91.

⁶⁵ გ. ვ ა ჩ ე ი ლ ა ძ ე, მხატვრული თარგმანის თეორიის საკითხები, გვ. 121 — 122.

მას ყოველივე ეს შეუძლია დაამუშაოს სხვადასხვა შემოქმედებითი ხერხით, სხვადასხვა ენარში. „დედნის სინამდვილესა“ და მთარგმნელს შორის ასეთი ურთიერთობა გამორიცხულია. დედანი (დედნის სინამდვილე) შეუძლებელია იქნეს მთარგმნელის „აქტიური დამოკიდებულების, ასახვის ობიექტი“⁶⁵, შეუძლებელია იგი ასრულებდეს „იმავე როლს, რასაც ორიგინალური შემოქმედებისათვის ცოცხალი სინამდვილე“, თუნდაც იმიტომ, რომ მთარგმნელმა შესაძლებლად სრულად უნდა გადმოიტანოს დედნის სურათი როგორც საგნობრივი. ისე ემოციური შინაარსის და ენარის, საერთოდ ფორმის, თვალსაზრისით. ე. წ. „დედნის სინამდვილე“ ხომ ავტორის ფანტაზიის ნაყოფია, მხატვრულად შეფასებული „სინამდვილეა“ და იგი თარგმანშიც უცვლელი უნდა იქნეს. წინააღმდეგ შემთხვევაში სხვა მხატვრულ მოვლენასთან გვექნება საქმე.

თარგმანი შემოქმედების თავისებური ფორმაა და, როგორც ასეთი, იგი, რა თქმა უნდა, ასახავს სინამდვილეს, მაგრამ არა „დედნის სინამდვილეს“, არამედ იმავე სინამდვილეს, რასაც დედანი ასახავს (რამდენადაც თარგმანი დედნის ასეთი თუ ისეთი ეკვივალენტია) და რაც გაცოცხლებულია მთარგმნელის წარმოსახვაში, მის ფანტაზიაში. აგრეთვე, თარგმანი, როგორც კულტურის მონაპოვარი, ასახავს მთარგმნელთან დაკავშირებულ სამყაროსაც, კერძოდ -- მთარგმნელის მშობლიური ლიტერატურის განვითარების დონეს, იმდროინდელ ესთეტიკურ კრიტერიუმს, საზოგადოების ინტერესთა სფეროს, ენის ტენდენციას, თვით მთარგმნელის ინდივიდუალურ შემოქმედებითს თავისებურებას. ასე რომ, ასახვის გნოსეოლოგიური ცნება შეიძლება მიუესადაგოთ თარგმანსაც, მაგრამ სრულიად თავისებურად.

ცხადია, სავსებით მართალია მეცნიერი, როდესაც იცავს და ავითარებს კაშხინის მიერ შემოთავაზებულ თვალსაზრისს რეალისტური თარგმანის შესახებ. რეალისტური თარგმანის ცნება, ვფიქრობთ, ყველაზე მნიშვნელოვანი მიგნებაა თარგმნის თეორიის მთელი ისტორიის მანძილზე. მაგრამ მისი, როგორც მეთოდის, დაკავშირება მთარგმნელის მსოფლმხედველობასთან (მთარგმნელის შემოქმედებითი მეთოდი შეესაბამება მის მსოფლმხედველობას⁶⁷, -- მიუთითებს ავტორი) წარმოქმნის რიგ სადავო საკითხს.

გ. გაჩეჩილაძის მსჯელობა, რომ თარგმანის რეალისტური მეთოდის ცნება „ჩვენ გამოგვყავს მსოფლმხედველობისა და მეთოდის ურთიერთობის მატერიალისტური გაგებიდან, რომელიც განსაზღვრავს მხატვრულ თარგმანს, როგორც მხატვრული შემოქმედების ფორმას“⁶⁸, იწვევს ყველა იმ უზუსტობას, რომელიც ახასიათებს მის თვალსაზრისს მხატვრული თარგმანის სხვადასხვა შემოქმედებითი მეთოდის არსებობის შესახებ. მხატვრული თარგმანის შემოქმედებით მეთოდს, რა თქმა უნდა, აქვს თავისი სპექტრი (თუ შეიძლება ასე ითქვას), რაც ამ შემოქმედებითი სამუშაოს შესრულების სხვადასხვაობაში იჩენს თავს, მაგრამ თარგმანის შესრულების მეთოდის ეს ნაირგვარობა თავისი შინაარსით სრულიად განსხვავდება მეთოდის იმ გაგებისაგან, რომელიც მიღებულია ლიტერატურის თეორიაში (და რომელსაც გ. გაჩეჩილაძე მექანიკურად ავრცელებს თარგმანზე).

მეთოდი ლიტერატურათმცოდნეობაში ესმით როგორც გარკვეულ შემოქმედებით პრინციპთა ერთობლიობა, როგორც ცხოვრების მხატვრული ათვის-

⁶⁶ იქვე, გვ. 92.

⁶⁷ იქვე, გვ. 122.

⁶⁸ იქვე, გვ. 122.

სების წესი. შემოქმედებითი მეთოდი სამყაროს მხატვრული ასაქვეყნებშია. იგი ყოველთვის კონკრეტულია და დაკავშირებულია რომელიმე ლიტერატურულ ეპოქასთან, ლიტერატურულ მიმართულებასთან, სკოლასთან⁶⁹. ამიტომ გამოთქმა „რეალისტური შემოქმედებითი მეთოდი“ საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეობისათვის ზოგადი შინაარსის ცნებაა; საბჭოთა ლიტერატურათმცოდნეობა არ იცნობს რეალიზმს საზოგადოდ. რეალიზმი, როგორც მეთოდი, ყოველთვის დაკავშირებულია ლიტერატურულ მიმართულებასთან, სისტემასთან, ეპოქასთან. ამის შესაბამისად გვაქვს კრიტიკული რეალიზმი, სოციალისტური რეალიზმი, ე. წ. ნეორეალიზმი.

ამ ლიტერატურული მიმართულებების შემოქმედებითი მეთოდი რაღაც ზოგადად აღებული რეალისტური მეთოდი კი არ არის, არამედ რეალიზმის ამა თუ იმ კონკრეტული სახის მეთოდია.

გ. გაჩეჩილაძე პირდაპირ აცხადებს: „მთელი ჩვენი თეორიული მსჯელობა, ბუნებრივია, დადებით პასუხს იძლევა კითხვაზე, შესაძლებელია თუ არა სხვადასხვა ფორმაციის რეალიზმზე ლაპარაკი მხატვრული თარგმანის შემთხვევაში“.

თუ მეთოდს რეალისტურს ვარქმევთ, ეს გარემოება გვავალებს, რომ მას კონკრეტული, სპეციფიკური განსაზღვრაც მოუენახოთ. და თუ ჩვენ ვიტყვივით, რომ ამა და ამ მთარგმნელის მეთოდი კრიტიკული რეალიზმივითაა, ეს იმას ნიშნავს. რომ უველადფერი ის, რაც ნიშანდობლივია კრიტიკული რეალიზმისათვის სინამდვილის მხატვრული ათვისების პრინციპების თვალსაზრისით, უნდა გავაუოცელოთ, ერთი მხრივ, „დედნის სინამდვილეზე“, რომელიც, გ. გაჩეჩილაძის მიხედვით, იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც სინამდვილე მწერლისთვის და, მეორე მხრივ, თვით მთარგმნელზე; მაშინ „დედნის სინამდვილის“ მიმართ მთარგმნელი კრიტიკული დამოკიდებულებით უნდა განიმსკვალოს და კრიტიკულად შეხედოს მგლოვიარე აღაზას, გაჯიქებულ ზვიადაურს; გამოხატოს თავისი კრიტიკული დამოკიდებულება „ვეფხისტყაოსნის“ გმირთა მეგობრობისა და მიჯნურობის გრძნობისადმი.

რა თქმა უნდა, მშვენიერი ლიტერატურათმცოდნე, მთარგმნელი და ლიტერატურის ისტორიკოსი გ. გაჩეჩილაძე ამას არ ფიქრობს, მაგრამ თეორიული მსჯელობის უკომპრომისო ლოგიკას აქეთ მივყავართ, თუკი დავეფუძნებთ მითითებულ ამოსავალ დებულებებს.

საქიროდ მიგვაჩნია აქ მოვიყვანოთ პროფ. გ. გაჩეჩილაძის კიდევ ერთი, ამჯერად საესეზბით სამართლიანი და სახელმძღვანელო განცხადება, რომ „მხატვრული თარგმანის მთელი პრაქტიკა და იდეური მიზანდასახულობა ორიგინალური ლიტერატურის ანალიზიურია. მაგრამ ამ ანალიზის გვერდით არ უნდა დავივიწყოთ თარგმანის სპეციფიკა. თარგმანი მაინც არის თარგმანი...“⁷⁰ ვფიქრობთ, თარგმანის მხატვრული მეთოდის განსაზღვრისას ეს უცილობელი კეშმარტება არ უნდა დავავიწყდეს.

თარგმნის ხელოვნება ლიტერატურული შემოქმედების სპეციფიკური დარგია და ორიგინალური მხატვრული შემოქმედების კანონზომიერებათა მასზე უცვლელი (მექანიკური) გადატანა არ არის გამართლებული.

თარგმანის მხატვრული მეთოდი, ჩვენი გაგებით, წარმოადგენს იმ შემოქმედებითი პრინციპების მთლიანობას, რომელიც უშუალოდ განაპირობებს მთარ-

⁶⁹ იხ. ნ. კოლოკაეა, რეალიზმის ზოგიერთი საკითხის შესახებ, თბ.. 1962; И. Волков, Творческие методы и худ. системы, М., 1978.

⁷⁰ გ. გაჩეჩილაძე, მით. წიგნი, გვ. 220 (ხაზგასმა ჩვენია).

გმწელის მშობლიურ ენაზე უცხო ავტორის ამტყვევლების ხასიათს და, თუ ოდნავ შეეცვლით გ. გაჩეჩილაძის მითითებულ სიტყვებს, უზრუნველყოფს დედნის ფორმისა და შინაარსის ერთიანობას.

ცხადია, უმართებულოა თარგმანის მეთოდისა და მხატვრული ასახვის რეალისტური მეთოდის გაიგივება. თარგმნა არსებული მხატვრული ქმნილებრიც სხვა ენით გამოსახვა — კვლავ წარმოქმნა და მთარგმნელის გარემო თარგმანში მხოლოდ მეორადი გზებით ასახება. რა თქმა უნდა, მხატვრული თარგმანის მეთოდი მხოლოდ რეალიზმის პრინციპებს უნდა ეფუძნებოდეს, მაგრამ რეალიზმი მხატვრულ თარგმანში ახალი მხატვრული სინამდვილის შექმნის, ანდა ტიპურის ტიპურ გარემოში ასახვის პრინციპად კი არ უნდა გაეიგოთ, არამედ მოცემული მხატვრული ქმნილების, მისი სტილისტური ხასიათის სწორი და ორგანული აზრობრივ-ემოციური ათვისებისა და ადეკვატური გამოსახვის პრინციპად. მხატვრულ თარგმანში რეალიზმი არის გარდასახვის — ინდივიდუალბათა სინთეზის შემოქმედებითი პრინციპი. ყველა ჰემარიტად კარგი თარგმანი, რომელშიც ნათლად ჩანს ავტორის ინდივიდუალური სახე და თვით ნაწარმოების მხატვრული უნიკალობა, რეალიზმის პრინციპითაა შესრულებული. მაგრამ ეს არის საგანთან რეალისტური დამოკიდებულების და არა მისი შემოქმედებითი ასახვის პრინციპი. თავისი არსებით რეალისტურია თვით შემოქმედებითი გარდასახვის პრინციპებიც; სხვაგვარად, გარდასახვას ადგილი არ ექნებოდა. გარდასახვის პრინციპთა რეალისტური ბუნება განსაკუთრებით მკაფიოდ იგრძნობა მხატვრულ თარგმანში, როცა ამ გარდასახვის მიზანი ის არის. რომ მკითხველმა „შეიგრძნოს დედნის ინდივიდუალური ფიზიონომია“ (კროჩეს გამოთქმა), სტილი, ინდივიდუალობა.

რეალისტური მხატვრული თარგმანის მეთოდის შინაარსის დასაზუსტებლად ჩვენ გვინდა დავეფუძნოთ ისევ გ. გაჩეჩილაძის დებულებას. რომ თარგმანში „რეალისტური მეთოდი გულისხმობს დედნის... შესწავლის მეცნიერული ხასიათისა და მისი წარმოქმნის მხატვრული ხასიათის ერთიანობას“⁷¹.

მხატვრული თარგმანი რომ მეცნიერულ მუშაობასთან არის დაკავშირებული, ეს საყოველთაოდ არის აღიარებული. სათარგმნი ავტორის ღრმად და სწორად გაგება-ათვისებისათვის აუცილებელია მისი სტილის, პოეტიკის, მხატვრული ხერხების მეცნიერული შესწავლა, დადგენა, აგრეთვე ენობრივი კატეგორიებით გადმოცემული აზრობრივი ნიუანსების მეცნიერულად ზუსტი გათვალისწინება. მაგალითად, შექსპირის „ჰამლეტში“ ორაზროვანია სიტყვები: „loose“ — ნიშნავს არა მხოლოდ „შეხვედრას“, არამედ აგრეთვე მაქანკლური ქვენა გრძნობით შეხვედრებასაც; „a fishmonger“ — თევზის ვაჭარი და, ამავე დროს, მაქანკალი; „a nunnury“ — ქალთა მონასტერი, უკვე XVI საუკუნის პირველ ნახევარში ეს-მოდათ გადატანითი მნიშვნელობით, როგორც საროსკიპო⁷². თუ ამ სიტყვათა ისტორიული მნიშვნელობები არ ვიცით, ტექსტს ვერ გავგებთ, ვერ ჩავეწვდებით იუმორს, მხატვრულ თუ აზრობრივ ნიუანსებს.

რაც შეეხება თარგმანზე შემოქმედებითს მუშაობას, ეს ხომ აუცილებელი პირობაა მთარგმნელობისა. თარგმანმა ნაწარმოების მხატვრული მთლიანობა უნდა წარმოქმნას, ისე უნდა გადმოიტანოს ფორმისა და შინაარსის პარამონიუ-

⁷¹ იქვე, გვ. 196—197.

⁷² მაგალითები აღებულია გ. მერის სტატიიდან: «Опыт работы над переводом Шекспира», იხ. კრებ.: Мастерство перевода, 1966, М., 1968, გვ. 85.

ლი, ურთიერთგამაპირობებელი ერთიანობა, რომ ახალმა ენობრივმა სამოსელმა მის კომპოზიციურ წონასწორობაში არ შეიტანოს არსებითი ცვლილება, დისპარმონია: შემოქმედებითი თავისუფლებით მიიღწევა გამოთქმის ბუნებრიობა და მხატვრული აზროვნების ეროვნულ ტრადიციებთან დედნის სახეთა სისტემის ჰარმონია.

თარგმანის მეთოდი, რომელიც უზრუნველყოფს დედნის ადეკვატის შექმნას, სწორედ რეალისტური მიმართების პრინციპს უნდა ემყარებოდეს. ყველა სხვა შემთხვევაში მხატვრული თარგმანი ადგილს დაუთმობს რაღაც სხვას: გადაკეთებას, მიმბაძველობას, ე. ი. „ლიტერატურაშინას“. რეალისტურ მიმართებათა პრინციპი თარგმანში ეფუძნება მხატვრული მთარგმნელობის ორ მუდმივ პოლუსს — დედნის აკადემიურ ათვისებასა და შემოქმედებითს წარმოსახვას. დედნის უცხო ენაზე წარმოქმნის ეს ორი გარდაუვალი საწყისი ქმნის შესაძლებლობას. რომ რეალისტური მხატვრული თარგმანის შემდეგი გრადაციები არსებობდეს: სრულყოფილია თარგმანი, თუ მთარგმნელის მეთოდში აკადემიური და შემოქმედებითი საწყისები ჰარმონიულად ავსებენ ერთმანეთს: მაგრამ ეს, პრაქტიკულად, უიშვიათესი მოვლენაა. როგორც წესი, თარგმანები მეთოდის ან ერთი მხრისკენ არიან გადახრილი ან მეორისკენ.

აკადემიურია თარგმანი თუ მთარგმნელის მეთოდში აკადემიური და შემოქმედებითი ხერხების გამოყენების აღნიშნული ჰარმონია დარღვეულია, აკადემიური ზედმიწევნითობის ერთგვარი სიჭარბის გამო; შემოქმედებითია თარგმანი, თუ აღნიშნული ჰარმონია დარღვეულია შედარებით ჰარბი შემოქმედებითი თავისუფლებით.

სრულფასოვანი შეიძლება იქნეს როგორც აკადემიური, ისე შემოქმედებითი თარგმანი, თუ შესრულების მეთოდში ესა თუ ის მხარე გარკვეული ზომიერებით არის წარმოდგენილი. აკადემიურს ვერ დავარქმევთ ისეთ თარგმანს, რომელიც უგულებელყოფს (ან ზედმეტად უგულებელყოფს) შემოქმედებითს პრინციპებს. ასევე შემოქმედებითი არ შეიძლება იქნეს ის თარგმანი, რომელიც ივიწყებს აკადემიური შესაბამისობის პრინციპს, უგულებელყოფს ავტორის სახეთა სისტემას, შემოაქვს ახალი სახეობრივი აქსესუარები და ამჟღავნებს შემოქმედებითი თავისუფლების უკიდურეს პოზიციას. თარგმნის მეთოდში აკადემიურ ზედმიწევნითობას უნდა ზღუდავდეს შემოქმედებითი თავისუფლების პრინციპი, ხოლო ამ უკანასკნელს დედანთან მჭიდროდ უნდა ადულაბებდეს პრინციპი აკადემიური სიზუსტისა.

მხატვრული თარგმანის ამ ორი ტიპის ბევრი მაგალითის დასახელება შეიძლება როგორც ქართულ ენაზე თარგმნილი ლიტერატურიდან, ისე ქართულიდან რუსულ ენაზე შესრულებულ თარგმანებში. მაგალითად, მ. ლოზინსკის მიერ ბრწყინვალედ თარგმნილი ნ. ბარათაშვილის „მერანი“ ჩვენ სრულფასოვანი აკადემიური თარგმანის ნიმუშად მიგვაჩნია, ხოლო ამავე ლექსის პასტერნაკისეული და ანტოკოლსკისეული თარგმანები, ჩვენი აზრით, შემოქმედებითი თარგმანის ნიმუშებია, თუმცა პასტერნაკის მშვენიერი თარგმანი ბარათაშვილისათვის უჩვეულო სახეთა შემოტანის გამო («...отрвусь от семейных уз», «...к звездам неба в подданство впишусь» და სხვ.) სცილდება შემოქმედებითი თავისუფლების ზღვარს, მაგრამ ეს არის ლექსის ვერტუოზის თავისუფლება. საპირისპიროა, მაგ., ვ. დარჯაივის თარგმანი, რომელიც აკადემიზმის დასაშვებ ზღვარს მიღმა დგას და შემოქმედებითს ამოცანებს, ი ვერ ართმევს თავს. აუცილებელია აქვე შევნიშნოთ, რომ მთარგმნელი, როგორც შემოქმედი, თავისი ეპოქის შვილია და, ცხა-

დია, არ შეიძლება იზოლირებულ იქნეს მიმდინარე ლიტერატურული პროცესისაგან, მისთვის დამახასიათებელი ესთეტიკური იდეალის, სტილის და, ალბათ, თვით შემოქმედებითი მეთოდის ვალებსაგან. პირიქით, იგი მჭიდროდ არის დაკავშირებული მშვენიერების თანადროულ იდეალთან, მხატვრულ სტილთან და მთელ თავის მუშაობაში ხელმძღვანელობს ამ იდეალით. ეს გარემოება, უთუოდ, უნდა მივიჩნიოთ თარგმანის დღემოკლეობის, წარმავლობის ერთ-ერთ არსებით მიზეზად.

საბოლოოდ, საჭიროდ მიგვაჩნია დავაზუსტოთ ჩვენი შეხედულება მხატვრული თარგმანის მეთოდის შესახებ, რომელიც გარკვეულ პრინციპთა ერთობლიობაა. მათ შორის უმთავრესია დედანსა და თარგმანს შორის რეალისტური მიმართების პრინციპი, რომელიც განსაზღვრავს და არეგულირებს დედნისა და თარგმანის მხატვრულ-აზრობრივი შესაბამისობის ამოცანათა გადაჭრას — ეს იქნება სტრუქტურულ თავისებურებებთან ან სხვადასხვა ხასიათის რეალიებთან დაკავშირებული ამოცანები თუ წმინდა ესთეტიკური, როგორცაა ავტორის სტილსა და მთარგმნელის ინდივიდუალობას შორის ჰარმონიის მიღწევის, თუ მხატვრულ სახეთა და მხატვრული აზროვნების სხვადასხვა ეროვნულ ტრადიციათა ჰარმონიული შესაბამისობის, ანდა დედნის ეროვნული ხასიათისა და თარგმანის ენის ჰარმონიის ამოცანები. რეალისტური მიმართების პრინციპის მარეგულირებელი ფუნქციონირება გულისხმობს ერთი მხრივ, დედნის მეცნიერული შესწავლას. შესაბამისობათა მეცნიერული გააზრებაა და დადგენის, მეორე მხრივ, მხატვრული ქმნილების, როგორც მთლიანის, შემოქმედებითი წვდომის, ისე ორგანული გაშინავნების და ავტორისეული „ხმის“ შემოქმედებითი წარსოსახვის, ავტორის სტილის რეალისტური გახსნის აუცილებლობას. მაშასადამე, იგი მთარგმნელის შემოქმედებითი გარდასახვის საფუძველიცაა.

მხატვრული თარგმანის მეთოდის აუცილებელი განმსაზღვრელი მომენტია ავრეთვე მთარგმნელის, როგორც მწერლის, როგორც მშობლიურ ლიტერატურულ პროცესში ჩართული შემოქმედის, საკუთარი მხატვრულ-ლიტერატურული კრიტერიუმი, მისი მიმართება თანამედროვე ესთეტიკურ იდეალთან, გენოვნებასთან, ლიტერატურული სტილის, მიმდინარეობის თავისებურებასთან. ეს საფუძველად უდევს სათარგმნი ნაწარმოების შერჩევის, მთარგმნელის სულში მისი წარმოსახვის, კვლავწარმოქმნის, გამოსახვა-ვამოთქმის მთელ პროცესს.

მხატვრული თარგმანი, როგორც სხვა ნებისმიერი მხატვრული ნაწარმოება, ასახვითი ფენომენია და დედნისაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი, თუმცა უცხოური ლიტერატურის ძეგლია და ამ ლიტერატურას წარმოადგენს, ასახავს დედნის მიერ ასახულ სინამდვილეს, ამავე დროს, მეორადი გზებით, ასახავს მთარგმნელის სინამდვილის ზოგიერთ (უპირატესად კულტუროლოგიურ) მხარესაც და, როგორც ენობრივი ქმნილება, მთარგმნელის მშობლიური ენის შინაგანი ბუნებისა და მისი მიმდინარე ვითარების, ტენდენციის ამსახველი ძეგლიცაა. უფრო მეტიც, როგორც ლიტერატურულ პროცესთან, მის ესთეტიკურ პრინციპებთან ჰარმონიაში მყოფი აქტიური მხატვრული მოვლენა, იგი ამ პროცესის სრულფუნქციონირების წევრი და წარმომადგენელია.

ამრიგად, თუ შევჯამებთ სტატიაში გაფანტული დასკვნების პოზიტიურ ნაწილს, ასეთ სურათს მივიღებთ: თარგმანზე ოდითგანვე შემუშავებული იყო სწორი, პოზიტიური თვალსაზრისი, რომელსაც დაეფუძნა როგორც ანტიკური, ისე ქრისტიანული კულტურების, კერძოდ ეროვნული ლიტერატურების, აყვავება. ნეგატიური შეხედულებები თარგმნის მხოლოდ კერძო მომენტებს (გიორგი მთაწმინდელი, დანტე) ეხება. რაც შეეხება ჰუმბოლდტს, მის ნეგატიურ კონცეფციაში არის ისეთი დებულებები, რომელთა გათვალისწინება აუცილებელია ენათა შეპირისპირების ბუნების გასაგებად. აშკარა ხდება, რომ ინტერლინგუური კომუნიკაციის განხორციელებისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს მშობლიურ ენასთან უცხო ენის კულტურულ-ისტორიული კოორდინაციის, მათი ფუნქციური კორელაციის ხანგრძლივ ტრადიციას. ენობრივ სისტემათა აღნიშნული ინდივიდუალური თავისებურებები აპირობებენ თარგმანში, მით უფრო მხატვრულ თარგმანში, სუბსტიტუციის, კალიკრების, ადაპტაციის. თვით ანალიტიკური ჰიპოთეზისა თუ სხვა ხერხების გამოყენების კერძო შემთხვევებს.

გოეთე, ჩვენი აზრით, მდის ადეკვატური თარგმანის იდეამდე.

ეუკოვსკისა და ბელინსკის დებულებები — „მთარგმნელი გამოთქმის შემოქმედად რჩება. შესაფერი გამოთქმების შექმნა მთარგმნელს შეუძლია მასში, როცა აივსება სათარგმნის იდეალით და გარდაქმნის მას საკუთარი ფანტაზიის ქმნილებად“ (ეუკოვსკი) და საჭიროა „სათარგმნი ნაწარმოების სულის გადმოცემა“ და არა ასოსი, „გოეთედან თარგმნისას ჩვენ გვსურს ვიხილოთ თვით გოეთე და არა მისი მთარგმნელი“ (ბელინსკი) — მხატვრული თარგმანის მარადიული პრინციპებია. ისინი სწორედ ინდივიდუალობათა შერწყმას, მთარგმნელობით გარდასახვას ქადაგებენ.

ილიას კონცეფციით, მხატვრული თარგმანი „მშვენიერი სურათის“ და „მეხი სიტყვის“, „საკვირველი ძლიერი სულის“ და „გულის ბგერის“, ე. ი. სტილისტური მთლიანობის, გადატანაა სხვა ენობრივ სისტემაში, რომელშიც მთარგმნელი სრულ თავისუფლებას გრძნობს, როგორც ამ ენის მსახური და დედნის „პოეზიის ქროლის“ გამომსახველი. ი. ჰაუპტვაიდე, როგორც ადრევე იყო მითითებული, ავტორის სტილის გახსნისა და მთარგმნელის შემოქმედებით გარდასახვის პრობლემას აყენებს.

კრონეს ნეგატიური კონცეფცია, როგორც აღნიშნული იყო, უგულვებლყოფს თარგმანის არსებობის თვით ლოგიკურ საზრისს და წარმოადგენს იმ ფაქტების, იმ სინამდვილის უბრალო კონსტანტაციას, რომელიც მხატვრული თარგმანის თეორიული მოაზრების ამოსავალი უნდა იქნეს. მიუხედავად ამისა, უზრაღლებას იქცევს კრონეს ზოგიერთი რაციონალური შენიშვნა. კერძოდ, იმის აღიარება, რომ თარგმანში უცვლელი რჩება სიტუაცია, მატერიალური ფაქტი, ამბავი, ტონი, იმას ნიშნავს (სურს თუ არა ეს კრონეს), რომ დაშვებულია მხატვრულ თარგმანში დედნის ფორმა-შინაარსის გარკვეული მთლიანობის, სტილის გადმოცემის შესაძლებლობა. ამასვე გულისხმობს მისი მეორე დებულება, რომ თარგმანი იძლევა დედნის ინდივიდუალური ფიზიონომიის შეგრძნების საშუალებას. საყურადღებოა კრონეს სხვა დებულებებიც, რომლებიც ხაზს უსვამენ მთარგმნელის შემოქმედებითს პოტენციას და საერთოდ მხატვრული თარგმანის არსებით მომენტს. ამ მხრივ აღსანიშნავია დებულება, რომ თარგმანი ძველი სულს პოეტიზაციაა ახალ სულში, ორიგინალური სიტყვის კვლავშე-

მოქმედება მთარგმნელის სულში. თუ ამ დებულებებს გავათავისუფლებთ წინააღმდეგობრივი და სუბიექტივისტური თვალსაზრისისაგან და დაეფუძნებთ ესთეტიკურის სწორ გაგებაზე (კროჩეს ესთეტიკური და ლინგვისტური იდეოლოგიად აქვს წარმოდგენილი), იგი შეგვიძლია მივიჩნიოთ თარგმანში ინდივიდუალობათა სინთეზის, შემოქმედებითი გარდასახვის პრინციპთა უნებლად აღიარებად.

კვანის კონცეფციაში ჩვენთვის საინტერესოა იმ თვალსაზრისის კიდევ ერთხელ გამეორება, რომ თარგმანი ბილინგვიალიზმის სფეროა, რომ იგი ხორციელდება ორი ენის ღრმა ცოდნის საფუძველზე, „შუაგაყოფილი პიროვნების შინაგანი, ინტრასუბიექტური კომუნიკაციით“ და მისი ერთეულია აზრობრივი მოლიანობა. ამასთან, სასარგებლოდ მიგვაჩნია კვანის ტერმინოლოგია — „სტიმულური მნიშვნელობა“, „ანალიტიკური ჰიპოთეზისი“, განსაკუთრებით კი ეს უკანასკნელი, რომელიც შეიძლება გამოყენებულ იქნეს თარგმანის პოეტიკაში, როგორც ერთ-ერთი ხერხის გამომხატველი ტერმინი.

ჰასის შრომის პათოსი თარგმნის პროცესში ერთი ენობრივი სისტემიდან მეორე ენობრივ სისტემაზე გადასვლის საფუძვლის კვლევაა. ჰასის მტკიცებით: თარგმნის დროს, სხვადასხვა ენის გამოთქმებს ეკვივალენტებად ვლიარებთ „იგივე აზრის“ საფუძველზე. ეს „იგივე აზრი“ რაღაც მესამე კი არ არის, რომელიც ამ გამოთქმებს უკავშირდება, იგი გამოთქმის გარეშე არც არსებობს და არის უბრალო აბსტრაქცია. ამ აბსტრაქტიზებული აზრის იგივეობა ჰასს მიაჩნია მოცემულ გამოთქმათა ფუნქციების შესაბამისობად. ამ თვალსაზრისზე უთუოდ არის ჰემმარიტების რაღაც მარცვალი, თუ გამოთქმათა ფუნქციების შესაბამისობას გაიგებთ როგორც ენათა კოორდინაციის შინაგან წესს.

რ. იაკობსონი, როგორც აღნიშნული იყო, უარყოფს მხატვრული თარგმანის შესაძლებლობას და მის ნაცვლად აღიარებს შემოქმედებითს ტრანსპოზიციას, რაც, ფაქტიურად, იმას ნიშნავს, რომ ის, რაც თარგმანის სახელით არის ცნობილი, ლიტერატურული ძეგლები, რომლებიც მთარგმნელობითი შემოქმედების ნიმუშად ითვლება, შემოქმედებითი ტრანსპოზიცია ყოფილა. თუ ეს ასეა, მაშინ აღნიშნული დებულება უნდა გავიგოთ არა მხატვრული თარგმანის შესაძლებლობის უარყოფად, არამედ მისი რაობის იაკობსონისეულ განმარტებად. ამასთანავე იგი გვესახება მხატვრული თარგმანის ერთ-ერთ პრინციპად.

ი. ლევის საინტერესო მონოგრაფიაში ასახულია მეცნიერულ შეხედულებათა თანამედროვე დონე, აქ ბევრი რამ სწორი და ჰემმარიტია, მაგრამ მოწოდებულია სწორზაზოვნად, უანალიზოდ, არის მცდარი თვალსაზრისებიც. კერძოდ, მხატვრული თარგმანის ცნებეს განსაზღვრება და, ამასთანავე, თარგმნის მეთოდის მისეული ინტერპრეტაცია, ჩვენი აზრით, არ არის ზუსტი.

გ. გაჩეჩილაძის განხილული მონოგრაფია ბევრ მასალას იძლევა პრობლემის შემდგომი კვლევის გასაღრმავებლად. გ. გაჩეჩილაძის მიერ შემოთავაზებული განსაზღვრება მხატვრული თარგმანის ცნებისა, როგორც ზემოთ შევეცადეთ გვეჩვენებინა, დაზუსტებას საჭიროებს. ამასთან, იგი ემყარება არასწორ შეხედულებას თარგმანის მხატვრული მეთოდის რაობის შესახებ (რაც უკვე შენიშნული აქვს ი. ლევის). მხატვრულ თარგმანში შემოქმედებითი მეთოდის რეალურ თავისებურებათა განსაზღვრის ცდა, რომელსაც ზემოთ ვიძლევი, თარგმანში შემოქმედებითი ინდივიდუალობისა და სტილის, აგრეთვე ენათა კოორდინაციის პრობლემის გარკვევასთან ერთად, ვფიქრობთ, გ. გაჩე-

ჩილაძისავე სხვა გამონათქვამებზე დაყრდნობით, საშუალებას მოგვცემს ჩამოვაყალიბოთ მხატვრული თარგმანის ცნების მეცნიერულად მისაღები, მთარგმნელობითი პრაქტიკის განზოგადებაზე დაფუძნებული განსაზღვრება; ამასთან შევიმუშაოთ მთარგმნელობითი ძეგლის კულტურული „სტატუსი“ — განვსაზღვროთ მისი ადგილი მიმღებ ლიტერატურაში და მისი დამოკიდებულება ორიგინალის ლიტერატურასთან.

П. А. ЯШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПЕРЕВОДА

Резюме

Теоретическими вопросами перевода интересовались еще в древнем мире. В наше время этой проблемой занимаются разные отрасли наук. Существуют разные концепции. По сей день является спорным определение понятия художественного перевода, его творческого метода, области науки, которой принадлежит теория художественного перевода, вопрос — возможен ли художественный перевод вообще и можно ли осмыслить его теоретически.

История проблемы доказывает, что позитивная точка зрения о переводе была создана уже на заре развития духовной культуры человечества. Негативные соображения, в основном, подразумевали лишь частные случаи перевода (Георгий Мтацминдели, Данте).

В настоящем труде критически рассмотрены лишь некоторые научные концепции перевода разных эпох и научных школ.

В процессе критического рассмотрения мы указываем как на негативные стороны или противоречивость концепции авторов, так и на рациональные моменты в осмыслении ими данной проблемы. Так, например, положения Гумбольдта о том, что «язык и духовная сила функционируют не раздельно..., а являются неразделимым действием разума» и что в отношении духовной силы «язык остается постоянно стимулирующим принципом», нас убеждают в том, что для перевода решающее значение имеет прочная традиция корреляции иностранного языка с родным, их координация в плане языковой установки и что индивидуальное своеобразие языков, подчеркнутое Гумбольдтом, обусловливает применение в переводе таких способов художественного переложения, как субституция, калькирование, аналитический гипотезис и т. п.

Итальянский философ Б. Кроче, упуская из виду логический смысл самого существа перевода (как производного от оригинала), в своей противоречивой концепции констатирует факты, которые должны быть исходными в теоретическом осмыслении проблемы, а не по-

водом негации возможности перевода. Признание им неизменяемости в переводе тона подлинника, ситуации, материального факта, утверждение, что перевод дает возможность почувствовать индивидуальную физиономию подлинника, что он является поэтизацией старого духа в новом, пересозданием оригинального слова в душе переводчика, можно считать рациональным моментом его противоречивой концепции. Их мы принимаем как указание автора на функционирование принципов творческого перевоплощения и синтеза индивидуальностей в переводе, на творческий характер переводческой деятельности и на возможность передачи в переводе определенной целостности формы и содержания, стиля подлинника.

У американского философа В. Квайна, несмотря на его негативные взгляды на перевод, наше внимание привлекла научно обоснованная мотивация известной истины, что перевод — явление билингвизма и осуществляется «внутренней, интросубъективной коммуникацией...» на почве глубокого знания двух языков. Кажутся полезными и некоторые термины Квайна для использования в поэтике перевода («стимульное значение», «аналитический гипотезис» и пр.).

В концепции английского философа У. Гааса, который проповедует нечто вроде механического калькирования в переводе — «*starring*», привлекает внимание понятие тождественности значений между языками, понимаемое как соответствие между функциями данных выражений.

Известный языковед Р. Якобсон считает поэзию непереводаемой, однако допускает возможность лишь творческой транспозиции, что, по нашему мнению, фактически является выражением мнения автора о содержании понятия художественного перевода, всей его исторической практики. Вместе с тем, в указанном положении можно усмотреть один из принципов поэтики перевода.

В интересной монографии чешского литературоведа И. Левого отражается современный уровень научного изучения проблем художественного перевода. Отмечая непоследовательность и некоторую прямолинейность в суждениях автора, мы не разделяем предлагаемое им определение понятия перевода и интерпретацию метода перевода, которая, в сущности, не отличается от неприятого им взгляда Г. Гаччиладзе.

Рассматривая концепцию и известную монографию Г. Гаччиладзе, которая дает много позитивного материала для дальнейшего исследования проблемы перевода, мы приходим к заключению, что предлагаемое им определение понятия художественного перевода требует коренного уточнения. Вместе с тем, нам кажется неверным его понимание метода художественного перевода (что уже было отмечено И. Левым).

Попытка коротко охарактеризовать реальное своеобразие творческого метода в художественном переводе и вообще наша позиция по

данной проблеме основывается на взглядах классиков марксизма-ленинизма, В. Жуковского, В. Белинского, И. Гёте, И. Чавчавадзе, советских ученых Д. Узнадзе, М. Храпченко и др., а также выдающихся переводчиков.

Считая характерными чертами переводческого творчества: а) стремление обеспечить академическую близость к образной системе, идее, стилю оригинала путем его глубокого, научного изучения и научно продуманного сопоставления средств выражения двух языков, с одной стороны, и б) стремление к творческой свободе при воссоздании художественного образа, обеспечивающее естественность выражения на родном языке и гармонию образов подлинника с национальными традициями художественного мышления — с другой, мы находим, что гармония этих двух начал обеспечивает раскрытие стиля оригинала, а качество и характер этой гармонии — качество и характер перевода. Отмечается также, что переводчик, как творец, не может быть изолированным от литературного процесса, характерного для него эстетического идеала, стиля, стало быть, и творческого метода. Он тесно связан с этим процессом, двигает его вперед и во всей своей работе руководствуется господствующим эстетическим идеалом. В этом, видимо, и нужно усматривать одну из причин недолговечности, увядаемости перевода.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ისტორიის ინსტიტუტის ლიტერატურის თეორიის
კანცელაქცია

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ნარბიზა მესხია

ქალთა სახეები აბაკი წერეთლის კომედიებში

აკაკი წერეთელი თავის პოემებში, რუსთაველისა¹ და ეჯა-ფშაველას² მსგავსად, იდეალურ, უზადო ქალებს ხატავს. აკაკი უმეტესად ქართული ფოლკლორისა და ლიტერატურის განმტკიცებელი ტრადიციიდან ამოდის, როცა გეაწვდის ქართველ ქალთა იდეალურ სახეებს³. აკაკის მიერ წარმოსახულ ქართველ ქალთა იდეალური სახეები მისი, როგორც ხელოვანის, ძალზედ მყარ ეროვნულ იდეალს გამოხატავენ. ამ სახეებს პოეტი უქვემდებარებს ქართველი ხალხის წარსულის, აწმყოსა და მომავლის თვალსაზრისით საოცნებო იდეალს, რომლის შინაარსად ჩვენი 60-იანელებისა და, რასაკვირველია, აკაკი წერეთლის მიერაც საქართველოს თავისუფლებაა მიჩნეული.

აკაკი წერეთლის იშვიათი, გამორჩეული ხასიათის პოეტურობაზე რომ ვლაპარაკობთ, ერთი საამისო მიზეზი არის ქალთა სახის თავისებური წარმოსახვა. განსაკუთრებული რიდი, კრძალვა ქართველი ქალის მანდილისადმი აკაკი წერეთლის პოეზიას იშვიათ სინატიფეს ანიჭებს.

აკაკი წერეთელი ზღაპრის, ლეგენდისმაგვარ გამომსახველობით ხერხებს იყენებს, მაგრამ ყურადღება უნდა მივაქციოთ იმ გარემოებასაც, რომ ამ ხერხების გამოყენება მისი მხატვრული მანერაა. ზღაპრისმაგვარობა იმავდროულად ზღაპრისაგან განსხვავებულობასაც გახაზავს. ე. ი. მსგავსებაში ამავე დროს განსხვავება ჩანს, ზღაპრის, ლეგენდის ბუნებისაგან. ქალის ფენომენი მრავალი ხალხის ეროვნული რჯულის კანონს განსაზღვრავს. ქართველი ხალხის სარწმუნოებრივ-ადათური მორალი არ წარმოადგენდა ქალისადმი დამოკიდებულების. მრავალნაირი მიზარების გათვალისწინების გარეშე, ამას ვერ ვიტყვით (ისტორიულად) ყველა ხალხზე. მაგალითად, ძველი სპარსელები, როგორც ჰეროდოტე მოგვითხრობს, დასცინოდნენ ბერძნებს, ქალის გულისთვის. ელენესათვის ევროპა დაიძრა აზიისკენ, ქალის გულისთვის ომი ვის გაუგიაო (ჰეროდოტე, I, 4).

აკაკი წერეთელმა ქალის ღირსება ეროვნული რჯულის კანონის გულში მოაქცია. საინტერესო ისაა, რომ პოეტის ფანტაზია ქართველი ქალის სიცოცხლეს უფრო ადვილად თმობს, ვიდრე მის ღირსების შელახვას. ქართველი ქალის ნიშანდობლივი თვისება მისი ზნეობრივი სიმყარეა; ყველა სხვა ღირებულება უკან იხევს მასთან შედარებით. ამიტომაც გვიჩვენებს აკაკი წერეთელი ქართველი ქალის ამ გამაყვითლმობილებელ ზეგავლენის ძალას ჩვენი ხალხის ზნეობრივ ცხოვრებაზე. ქართველი ხალხის წარმოდგენათა კვალობაზე აკაკისათვის ქალის ღირსება საფიცარია, ერის წმინდა, ხელშეუხებელი კანონია.

¹ ა. ლ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბ.: 1966, გვ. 142—146. იხ. აგრეთვე: გ. ი მ ე დ ა შ ვ ი ლ ი, „ვეფხისტყაოსანი“ და ქართული კულტურა, 1968, გვ. 203—213.

² გ. კ ი ე ნ ა ძ ე, ეჯა-ფშაველას შემოქმედება, თბ., 1957, გვ. 10.

³ პ. კ ე ე ლ ი ძ ე, აკაკი წერეთლის ისტორიული პოემები „თორნიკე ერისთავი“, „ნათელა“, თბ., 1961, გვ. 0244—0245.

აკაკი წერეთელს, ჩვენი ხალხის ცნობიერებაში განმტკიცებული ტრადიციის მიხედვით, წმინდანი ქალის — „ღვთისშობლის წილხვედრად“ მიაჩნია ტანჯული საქართველო.

პოეტი განსაკუთრებულ პატრიოტულ სიმძაფრეს ანიჭებს მარიამ ღვთისშობლის ტრადიციულ, ქართველთა წარმოდგენით მათი მხსნელის რელიგიურ ხატს და მას ახალი შინაარსით ავსებს, როცა „თორნიკე ერისთავი“ ნინოს, ქეთევანის და თამარის მრავლისმთქმელ სიზმრისეულ გამოცხადებას წარმოსახავს: აკაკი ამ ისტორიულ სახელებთან აკავშირებს მარიამ ღვთისშობლის წყალობით ციდან დასული და იმედის სხივად გამოსახული ცისარტყელის სიმბოლურ გამოჩენასაც, როცა წერს:

„მეგრამ სულმნათსა საქართველოსას,
ღვთისშობლობა დღეს, ერთი სიზმარი
ენახა: ქვეყნად ჩამოსულიყენენ
ნინო, ქეთევან და თვით თამარი.
თამარს თავს ედგა ძღვეის გვირგვინი“
და ქეთევანსა—წმინდა მოწმობის,
ნინოს ხელთ ეყარა ჭვარი ვაზისა
ნიშანი დიდი ქრისტიანობის“.

ქალი აქ ქართველთა ეროვნული და კულტურული მეობის ქვაკუთხედად, ქრისტიანობის მფარველ-დამამკვიდრებლად და მისი განმტკიცების მარადიულ სიმბოლოდაა დასახული. სიზმრისა და ჩვენების ფორმით წარმოდგენილი ამგვარი ხილვა ქართველთა სათაყვანებელი გმირი და წმინდანი ქალებისა, იმის გამოვლინებაა, რომ აკაკი ნათელ ოცნებათა გამოხატვის ხელოვანია, რომლისთვისაც არ არსებობს სამშობლოს მომავლისადმი პესიმისტური დამოკიდებულება. ქვეყანამ, რომელმაც წარმოშვა „ნინო, ქეთევან და თვით თამარი“ დარომელსაც, აკაკისავე თქმით, მფარველად ჰყავს „ღვთისშობელი“, იმედიანი თვალთ უნდა შეხედოს მომავალს, რადგან დიდებული წარსული ქვეყნისა, ერის არსებობის ქვაკუთხედი და მისი საიმედო მომავლის პირობაა... აი, ესაა „თორნიკე ერისთავის“ ფინალის ლაიტმოტივი, სადაც აკაკისებური სიფაქიზითა და სილამაზით გამობრწყინდება ქართველთათვის სათაყვანებლადქცეული სახეები ნინოს, ქეთევანის და თამარისა...

აკაკიმ, ამ უბადლო ნიჭმა, ყველაფერი სამშობლოს კეთილდღეობისათვის ზრუნვას დაუქვემდებარა, ყველაფერი სამშობლოს იღვას ამსახურა. სწორედ ამიტომ აკაკის იზიდავს და ხიბლავს ძლიერი ნებისა და ურყევი ეროვნული იდეალის მატარებელი ქალების დახატვა. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება მისი პოემა „ნათელა“.

ქართველი ქალი, აკაკის მხატვრული მრწამსით, მის მიერ განსახიერებელი ნათელას ტიპისა უნდა იყოს, ნათელასი, რომელიც ეროვნული იდეისადმი თავგანწირვის, ეროვნული მთლიანობისათვის ბრძოლის შთააგონებელ ძალად იქცევა მამაკაცისათვის; ასეთი ქალი თვით ოტტენ დადიანისთანა ურყევი რწმენის რაინდსაც კი მამულისათვის თავგანწირვას შთააგონებს.

ქორწილზე თქმული ნათელას სიმღერა იმის გამოხატულებაა, რომ, როცა ერს უჭირს, რაინდს სიყვარულისთვისაც, სატრჯოსთვისაც კი არ უნდა ეცალოს:

„აქ რას უსხვადან წავიდენ!...
შენ უწინამძღვრე, მთავარო!

და მეცა თქვენთან, იყოდეთ,
გამულის მსხვერპლად მზა ვარო!”

რასაკვირველია, ნათელას წარმოსახვით შექმნილ იდეალს, სისხლში რომ თეთრ ჩოხას შეღებავს და მოკლული მტრის თავებით კოშკს ააგებს, ზღაპრული იერი ახლავს. ზღაპრული მანერა იდეალური პერსონაჟის დახატვის აკაკისებური მანერაა. აკაკის მიერ ხელოვნებაში არჩეული ეს გზა სიცოცხლის, სიყვარულის, ამოუწურავი ოპტიმიზმის გამობატულებაა და იმაზეც მიუთითებს, რომ იგი ჭანსალი ოცნებისა და რწმენის განმტკიცებას ცდილობს მკითხველში და ამ მხრივ სამაგალითო ნიშნებსაც ეძებს ჩვენს ისტორიაში, ხალხის განცდასა და წარმოდგენაში.

აკაკი წერეთელმა „გამზრდელში“ დაგვიხატა ნაზიბროლას ნატიფი, სინაზითა და სათნოებით სავსე სახე, რომლისთვისაც ბუნებას სიყვარულის დიდი უნარი მიუნიჭებია, სიყვარულისთვის გაუჩენია და ამქვეყნიური სიკეთე მიუცია:

„ნაზიბროლა—სახელია,
სამეგრელოს ასულია,
მოწყვეტილი ცით ვარსკვლავი
ედემს აღეად ასულია!...
ელფერობით ვარდი არის,
სინაზით კი მორცხვი ია...
ტრფობისათვის ჭერ პირველად
გულის კარი გაუღია.
ნეტავი მათ!... მათ სიყვარულს
და მათ უხმო აღსარებას!...
ერთად ჰკარძნობენ ამ ქვეყნადვე
სასუფიერის ნეტარებას!...“

და აი, ამ ნაზ ქმნილებას, პატიოსნებისა და სათნოების განსახიერებას. ამცირებს უხეში ძალა, საფარ-ბეგის სახით; მაგრამ აკაკი აქაც გვიჩვენებს, რომ იდეალური ქართველი ქალისათვის უმანკოება და სიკეთე მარადიულია, რაკი მისი სულიერი ძალაა შეუვალი და ურყევი:

„სასოებით შეღის ქვაბში
და რას ჰხედავს იქ საკვირველს!
ნაზიბროლა ჩუმად სტირის,
პირს იხოკავს, იკაწრავს ყელს!...
თმაგაშლილი, ტინის კედელს
თავს ახლის და ხმას არ იღებს...“

ამიტომაცაა, რომ შექმნილ სიტუაციაში ბათუ მალალ შეგნებას ამეღავნებს, დაჩაგრული ქალის შებრალებისა და გაგების რაინდულ უნარს იჩენს.

„მივიდა და უთხრა მტირალს:
„ჩუ, ნუ სტირი, გენაცვალე!
რაც გინახავს—სიზმარია,
დაიეწყე ისევ მალე!
ყოველგვარი მოსავალი
კაცის თავზე უნებური,
ღვთის რისხვია და ტყვილა ბედს
რას უჩივი, რათ ემღურო?“
მოეხვია და ცრემლები

ამოუშრო თვალში კონიო,
დააწყნარა, დაამშვიდა
აღერსით და ბეკრი ხეწნით“.

საფარ-ბეგის მიერ ბათუსათვის მიყენებული შეურაცხყოფა უმძიმესია ქართული ეროვნული წარმოდგენის მიხედვით. მაგრამ ჩვენს ყოფას, ზნე-ტრადიციას, ხალხის მორალს თან სდევდა გარკვეული შეზღუდულობა. შეურაცხყოფილი ცოლი ცოდვის მონაწილედ ხშირად განუსჯელად მიაჩნდა სწორხაზონად მოაზროვნე ქართველს. აკაკიმ თავის პოემაში არატიპური შემთხვევა დახატა. ბათუსავით, მართალია, მოიქცევა ქართველი, მაგრამ მრავალთაგან მცირე. ბათუმ შეგნებულად შეხედა მის ოჯახში მომხდარ საშინელებას: მას მიაჩნია, რომ თუ სული არ არის შეცოდების თანამონაწილე, სხეულს ბრალი არ მიუძღვის ქმრისა და რჯულის წინაშე.

ამ მხრივ აკაკის მიერ წარმოდგენილ ქალისა და მამაკაცის ურთიერთობის მაღალ შინაარსს ჩვენს ლიტერატურაში ალ. ყაზბეგისა და ვაჟა-ფშაველას ნაწარმოებებში („ელგუჯა“, „სტუმარ-მასპინძელი“) დახატული ვითარებანი თუ შეიძლება დაუდგეს გვერდით.

აკაკიმ მძიმე სიტუაციათა დახატვის პროცესშიც ღრმად ჩაიხედა ადამიანის სულში და მკითხველის თვალწინ გააცოცხლა დასამახსოვრებელი სახე ქალისა, რომელიც დამცირების მიუხედავად სათნოების შემნარჩუნებელი ხდება ყოველთვის...

აკაკი წერეთელი თავის პოემებში ქალ პერსონაჟთა დახასიათებისას უმეტესად ისეთ ეპითეტებს და შედარებებს არჩევს, რომელიც შეესატყვისება იდეალური გმირის ყოვლისდამტევე ბუნებას: მზე, მთვარე, ვარსკვლავი, შუქურა, ვარდი, ია, პირიმზე, ცისკრის ვარსკვლავი, მოჭიკჭიკე ჩიტი და ა. შ. აი, ის, შესადარებლად შერჩეული, ობიექტები, რომელთაც მიმართავს აკაკი ქალთა სახეების დასახატავად. ასე მაგალითად, ნათელა ამავე სახელწოდების პოემაში შედარებულია ცისკრის ვარსკვლავთან, ვარდთან...

„ტანადობა აქვს ალვის ხის,
და თვალადობა მთვარისა,
ლიბილი—ცისკრის ვარსკვლავის,
სხიოსან მოელვარისა...
ციო მოწყვეტილი ვარსკვლავი,
ედემში რგული ვარდაია“

ასეთივე გზას მიმართავს აკაკი „გამზრდელში“ ნაზიბროლას დახასიათებისას. პოეტის თქმით, ნაზიბროლა „მოწყვეტილი ციო ვარსკვლავი, ედემს ალვად ასულია“. აქაც პერსონაჟის ხატვის პრინციპი ემყარება ქართული პოეზიისთვის ე. წ. მუდმივ შედარებებად ქცეულ საგნებს: ვარდსა და იას. ამიტომაცაა, რომ ნაზიბროლა

„ელფრობით ვარდი არის,
სინაზით კი მორცხვი ია“...

პოემა „ნათელაში“, ამ დახასიათებათა კონტექსტში მხოლოდ ერთგანაა ჩართული კონკრეტული გარეგანი ნიშნების შემცველი ტაეპები:

„ცისფერი მისი თვლები
სამოთხის ჩამსახველია!

კოკებაძე სცემს ხუჭუქი,
შავი, უკუნი, ბნელია!...“

როგორც ვხედავთ, აკაკი თავის პოემებში, ქალთა დახასიათებისას ემყარება ქართულ ხალხურ და რუსთაველის პოეზიაში განმტკიცებულ პერსონაჟთა პორტრეტების გზას, რითაც მკითხველს აძლევს შესაძლებლობას, მზის, მთვარის, ვარსკვლავის, იისა თუ ვარდის შესადარ არსებად მიჩნეული ქალი საკუთარი ფანტაზიისა და ოცნება-სურვილის საფუძველზე წარმოისახოს და ამით შეუერთდეს დიდი პოეტის შემოქმედებითს პროცესს. გმირთა განსახიერების ამგვარი გზა ჩვენს ლიტერატურაში დიდ ხელოვანთა მიერ არჩეული გზაა. ესაა რუსთაველის, ვაჟას, მხატვრული ოსტატობის მაღალ საფეხურად აღიარებულ ფაქტი სპეციალურ ლიტერატურაში და ამ გზას ადგას აკაკი წერეთელიც. აღსანიშნავია, რომ აკაკი, რუსთაველის შემდეგ, ის პოეტია, რომელიც ახალი გარემოს გადასხვაფერებულ პირობებში დაეჯდნო ქართული პოეტური აზროვნების ძირებს და ახლებური შინაარსით დატვირთა ეროვნული იდეალის განმასახიერებელ ხატთა სისტემა⁴. ამით მან ერთხელ კიდევ ცხადყო, რომ არ არსებობს ძველი და გაცვეთილი გზა ხელოვნებაში, არსებობს დიდი ნიჭი, რომელსაც შეუძლია გათავისუფლდეს ყოველგვარი ბანალურისაგან და არაჩვეულებრივი ენობრივი ენერჯისა და სისადავის წყალობით დაამკვიდროს ის დიდი სიახლე, რომელსაც აკაკი წერეთლის პოეტური სამყარო ჰქვია.

Н. П. МЕСХИА

ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В ПОЭМАХ А. ЦЕРЕТЕЛИ

Резюме

В поэмах Акакия Церетели «Натела» и «Наставник» большое внимание уделяется вопросу социального положения женщины.

В статье отмечены специфические стороны художественного мастерства Акакия Церетели в подаче женских образов.

⁴ აკაკის პოეზიაში აღნიშნული საკითხის შესახებ უფრო დაწვრილებით იხ. გრ. კ ი კ ნ ა ძ ე, მუდმივ ხატთა სისტემა აკაკი წერეთლის პოეზიაში, წიგნში: ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, თბ., 1978, გვ. 311—325.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

სულხან ჯორდანი

ОПЫТ АНАЛИЗА ПОЭТИЧЕСКОЙ СЕМАНТИКИ ВАЖА ПШАВЕЛА

«Мудрый, педал он все, что
минуло, что есть и что будет»

Гомер

В восьмидесятых годах XIX столетия начал свою литературную деятельность Важа Пшавела. Созданные им произведения — стихотворения, поэмы, рассказы — дали пищу для размышления многим ученым, критикам, художникам слова. Если бросить взгляд на совокупность мнений, высказанных о творчестве Важа Пшавела, с определенного расстояния, а не рассматривать ее апалитически, то мы засвидетельствуем удивительную картину: наследие поэта предстанет перед нами как наиболее оригинальное и самобытное¹, с одной стороны, а с другой — как недостаточно еще оцененное, неисчерпаемое, не стареющее²...

Современник Важа Пшавела, его духовный отец, властелин мысли и мнений своей эпохи И. Чавчавадзе ставил гений Важа Пшавела выше своего³. Этому голосу мы уделяем исключительное внимание, ибо считаем его высшей и наиболее объективной оценкой творчества интересующего нас художника слова⁴.

Самобытность поэта была усмотрена в разных аспектах его многогранного поэтического наследия. Была высказана мысль о том, что Важа Пшавела внес новую символическую струю в грузинскую литературу⁵. Ввиду некоторой семантической расплывчатости термина символ и производных от него понятий символизм, символист, символический такая интерпретация самобытности творчества Важа Пшавела вызвала резко критическое к ней отношение⁶. К этому следует добавить и то, что К. Абашидзе, выдвинувший тезис о символизме Важа Пшавела, не смог, с нашей точки зрения, убедительно показать, в чем именно заключается его символизм.

Оригинальность творческого наследия Важа Пшавела рассматривалась также в аспекте его связи с древнейшей культурой грузинских

¹ См., например, Г. Джибладзе, Важа Пшавела, в кн.: Важа Пшавела, полн. собр. соч., том I, Тб., 1961, с. 9; А. Гацерелия, Избранные произведения, Тб., 1965, с. 173 (на грузинском языке).

² А. Кутелия, Важа Пшавела, Тб., 1947, с. 7 (на грузинском языке).

³ См. об этом в следующих работах: А. Махарадзе, Очерки по истории грузинской литературы, том II, Тб., 1974, с. 346—347; И. Вартагана, Силуэты грузинских писателей, Тб., 1956, с. 24 (обе работы на грузинском языке).

⁴ Однако сравните с этим иное мнение: К. Абашидзе, Этюды, Тб., 1970, с. 483—484 (на грузинском языке).

⁵ Там же.

⁶ См., например, Д. Бенашвили, Важа Пшавела, Тб., 1931, с. 7—12; Г. Джибладзе, Важа Пшавела, в кн. Важа Пшавела, полн. собр. соч., том I, Тб., 1961, с. 14 (обе работы на грузинском языке).

горцев, конкретно, в аспекте связи произведений Важа Пшавела с мифами и легендами пшавов⁷. Этот факт во многом обуславливает мысль о чрезвычайной близости творчества поэта к «коллективному мышлению, духом» своего народа⁸. Наряду с данной связью следует отметить также преемственную связь творчества Важа Пшавела с его великими предшественниками⁹. «Несмотря на уникальную оригинальность, — пишет Г. Асатиани. — его творчество является закономерным этапом в развитии грузинского поэтического мышления XIX века»¹⁰.

Не отрицая вовсе правомерности и значимости рассмотренных взаимосвязей творчества Важа Пшавела с мифами и предшествующей литературной традицией, мы хотим особенно подчеркнуть ту оригинальность и самобытность наследия поэта, которая зиждется на непосредственном общении его с окружающей его природой и социумом. В этом отношении следует отметить образность мышления поэта, которая берет начало непосредственно от его собственного интеллекта, свободная от каких бы то ни было влияний.

Важа Пшавела — признанный виртуоз описания природы¹¹, и его техника тропового мышления представляет большой интерес в более широком смысле¹². Привлекает внимание тот факт, что природа не является в его произведениях только объектом эстетического наслаждения. В персонифицированной природе эстетическое и этическое начала нередко взаимосвязаны¹³. В этом отношении троп ни в коем случае нельзя принимать за внешнее украшение самого по себе независимого художественного произведения¹⁴. Замечательно сказано Д. Бенашвили о том, что Важа Пшавела знает природу хорошо в силу того, что он знает хорошо человека¹⁵. И в самом деле, природа часто непосредственно, либо косвенно связана в его произведениях с действующими характерами, с лирическим героем стихотворения¹⁶.

Мы рассматриваем творческое наследие Важа Пшавела в одном определенном ракурсе: в ракурсе его системы тропов и в этом отношении мы во многом обязаны исследованиям покойного Г. Кикидзе и

⁷ См. следующие работы: Т. Чхенкели, Трагические маски, Тб., 1971; А. Гадерелия, Важа Пшавела и грузинский миф, в кн. «Сборник, посвященный памяти Важа Пшавела», Тб., 1966, с. 149, 151; его же: Важа Пшавела, в кн. «Избранные сочинения», Тб., 1965, с. 192; М. Квеселова, Фаустовские парадигмы, II, Тб., 1961 (все работы на грузинском языке).

⁸ Г. Кикидзе, Феномен Важа Пшавела, в кн. «Сборник, посвященный памяти Важа Пшавела», с. 18 (на грузинском языке).

⁹ См., например, Л. Менабде, Важа Пшавела и древняя грузинская литература, в кн. «Сборник, посвященный памяти Важа Пшавела», с. 178—191 (на грузинском языке).

¹⁰ Г. Асатиани, От Вепхисткаосани до Бахтриони, Тб., 1974, с. 336 (на грузинском языке).

¹¹ См. Г. Кикидзе, Вопросы теории и истории литературы, Тб., 1978, с. 123—129; А. Гвахария, Персонификация, в кн. «Пять поэм Важа Пшавела», Тб., 1975, с. 282—294 (обе работы на грузинском языке).

¹² См., например, Дж. Чумбуридзе, Гипербола, сносимия, реминисценция; В. Котетишвили, Метафора; Г. Каландаришвили, Эпитет, в кн. «Пять поэм Важа Пшавела» (на грузинском языке).

¹³ Г. Кикидзе, Пять поэм Важа Пшавела, Тб., 1975, с. 40.

¹⁴ В. Котетишвили, цит. произведение, с. 596.

¹⁵ См. цит. произведение, с. 247; см. А. Жордания, Думая о поэзии, Тб., 1977, с. 96, 99.

¹⁶ См. цит. произведение Г. Джибладзе, с. 16.

ряду работ созданного им коллектива кабинета Важа Пшавела. Однако успех любого опыта проникновения в тайны поэтического мышления Важа Пшавела во многом предопределяется и теми пограничными с проблемой тропа исследованиями, которые с высоким профессионализмом исполнены учеными, интересующимися творчеством гениального художника слова.

В прозаических произведениях Важа Пшавела находим такое символическое воплощение гор, превзойти которое в грузинской художественной литературе в жанре рассказов-миниатюр не может никто. Этот рассказ-символ, уместившийся на одной странице книги, называется «Высокие горы». Рассказ опубликован в 1895 году. Ввиду того, что иллюстративный материал, представленный нашим переводом, далеко не отражает художественную ценность оригинала, мы уделяем относительно большее время и пространство теоретической экспликации эстетической и этической ценности данного произведения. Рассказ начинается так:¹⁷

«Стояли и ждали. Беспредельно ожидание гор; стоит оно беспредельным морем в их сердце, алым, кровавым цветом сгущенное пульсирует в их груди. Извне же, на лице их незаметно ничего, кроме вражды. Это и есть знак ожидания. Кто знает, что происходит в их сердце, какой огонь кипит в нем, переливаясь через край».

Привлекает в этом отрывке сложность структуры тропа. Писатель не довольствуется тем, что горы наделены антропоморфическими качествами. Он овеществляет абстрактное понятие «ожидание», превращая его в конкретный предмет — «море». Затем море наделяется признаками крови, пульсирующей в груди гор. Наряду с самыми неожиданными метафорическими переходами с одного предмета к другому, сравнение ожидания с морем подчеркивает огромную значимость этого процесса, а превращение «ожидания» в «море» в пульсирующую кровь навязывает читателю мысль об органической связи ожидания, т. е. раздумья с одушевленной сущностью гор, мысль об идентичности ожидания и смысла существования гор. Воображение писателя и читателя, соответственно, движется от одного понятия к другому: гора ≈ человек ≈ ожидание ≈ море ≈ кровь и т. п. Несмотря на это, интеллект поспекает за основной мыслью данного абзаца: **скрытом** от поверхностного взгляда эмоциональном напряжении гор. В следующем абзаце автор интересуется — кого, или что ожидают горы: «Ответа не слышно. Стоят, не двигая бровью. Ждали, ждут и вновь будут ждать. Что может иссушить в их сердце море ожидания? Нет ему ни предела, ни конца, как божеству». Следует отметить, что троп «море ≈ ожидание» в развернутом тропе «человек ≈ гора» несет максимально возможную эстетическую информацию, порожденную очень низкой его предсказуемостью. Повтор основного мотива — «ожидания» во втором абзаце усиливает экспрессивность повествования. В третьем абзаце направление основной мысли резко меняется. Здесь речь идет о том, что «горы только тогда вздыхают и льют слезы», когда все «**живые существа**»: насекомые, травы, цветы, река и неугомонный, неустанный ветерок засыпают. Как бы мимоходом, объясняя основную мысль абзаца, автор одухотворяет реку и ветерок. Это опять-таки вносит свою лепту в информативность поэтического текста. Можно сказать, что абсолютно непредсказуемым является поворот самой мысли, а не, скажем, введение какого-либо уникального тропа, в четвертом абзаце: «Зачем не поете, горы?!» — вос-

¹⁷ Все переводы в настоящем исследовании выполнены нами.

кликает автор, — «Неужели так и должен я умереть, не услышав ваш голос, ваше пение? Зачем не смеетесь? Покажите хотя бы улыбку вашу, хорошие мои! Как смогла так захватить, покорить вас единственная мысль, что всякая другая сила и всякий признак жизни уничтожен в вашем сердце?!» Информация, внесенная непредсказуемостью, не ограничивается только тропом. Информативность, соответственно, экспрессивность текста возрастает и непредсказуемой мыслью как таковой. В данном случае малопредсказуемым является тема голоса и пения гор, сам вопрос: «Зачем не поете, горы?!». Объяснение причины, в силу которой горы не могут, либо не желают петь и смеяться, опять возвращает внимание читателя к основной идее — огромному интеллектуальному напряжению гор. В этом же абзаце встречаем видение гор, как эстетического феномена. Прекрасно выводится в текст следующий образ: «Нет, нет. Иногда радуетесь и вы, а мир думает, что вы бесчувственны. Знаю ведь я, что свечи зажигаются в вашем сердце, когда вольный орел играет над вашей головою и садится на склоны ваши для отдыха. Как прекрасны вы тогда! Как подходит вам, что изрощенный вами сын ваш так бесстрашен, красив. Он ведь ваш святой. Богу рассказывает о вас, сообщает вести...» Здесь же следует отметить ту нежность, любовное отношение автора к горам, которое проявляется в таком речении, как «хорошие мои», в желании автора услышать пение гор, увидеть их улыбку, сравнение ожиданий гор с божеством, общение гор с богом. В пятом абзаце в ответе на риторические вопросы: «Нет у вас мысли? идеи? чувства? не мечтаете?» Важа Пшавела опять размышляет о прекрасном в горах, но здесь же затрагивает и этическую проблему, которая, в отличие от Кьеркегора, не противопоставляется эстетической, а дополняет ее. Трава и цветы украшают горы, но горы являются матерью, кормилицей и травы, и родника, и слезы: «Не может этого быть! Так кто такие те прекрасные цветы, что украшают вашу грудь? Они ваша мечта, надежда, утешение. Зачем окутываетесь густыми туманами, если не мыслите о чем-то и эти мысли не скрываете от детей человека?! Зачем взращиваете траву? Зачем рождаете холодные родники? Зачем обрушиваете лавины? Зачем воспитываете вольных оленей?! Кого хотите обмануть, хорошие мои!». Следующий абзац начинается тем же речением в настоящем времени, которое было представлено в прошедшем времени в начале произведения. Здесь основной мыслью уже является идея стойкости гор, борьба их с разрушающими силами природы. Здесь же подчеркивается и глубокомысленный, символический смысл противопоставления высоты низменности: «Стоят и ждут. Дождь падает на их голову, молния обжигает их золотистый чуб, гром заигрывает с их глазами и часто вонзается стрелой в грудь. Это не страшно. Рушится иногда половина горы и лавиной низвергается в ущелье. Не страшно и это, если утес и глыбы все-таки ждут. Пусть уйдут те, кто не хочет быть с нами навсрху, вблизи неба, пусть отдыхают внизу». В седьмом, предпоследнем абзаце и природа и человек овеяны мрачным настроением: «Падает снег. Холодно. Трещат камни. Горы надели саван, как мертвые». В последнем абзаце Важа Пшавела ставит вопрос, решить который, по словам критика, суждено грядущим поколениям¹⁸. Эмоциональное напряжение нагнетается приемом параллелизма, повтором начальной, ключевой фразы в третий раз и риторическим вопросом, конкретный ответ на который автор нам не даст. В этом же абзаце звучат отголоски скорбного мотива предыдущих строк: «Стоят и ждут. Болит, очень болит у них сердце. Но не погибают они и не

чадут. Кого ждут? Чего ждут? Ждут чего-то. Да, чего-то. Это что-то и есть видение невидимого. Увидели то, до чего могли достичь их взор и сердце, и успокоились. Сейчас другого, нового жаждет их взор и сердце. Это ведь ненасытность сердца и глаз? Так оно и есть». Какие атропоморфические признаки перенесены в рассматриваемом произведении на горы? В первую очередь, это доведенное до предела интеллектуальное напряжение, по словам автора, мыслительная деятельность, заглушающая все остальное — желание петь, смеяться, улыбаться. Однако это наиболее общий признак, который находит в рассказе дальнейшую детализацию. Извне на лице гор заметна только вражда. Системный анализ тропа глобального контекста, т. е. всего творчества Важа Пшавела показывает, что суровость, мрачность и враждебность гор конкретно и природы вообще обуславливается их отношением ко злу, к предательству, к жестокости, к жадности, бесчувственности и беззаботности, к социальному и национальному неравноправию. Непримиримость ко всему порочному, гниющему и отжившему в человеке и в человеческом обществе и должна быть признаком ожидания. В грузинской критической литературе существует мнение, что ожидание гор есть аллегорическое ожидание освобождения Грузии от социального и национального гнета. Такое понимание сущности развернутого тропа вполне согласуется как со структурой самого рассказа, так и с преломленным через призму поэтического слова мировоззрением Важа Пшавела. Однако с нашей точки зрения «Высокие горы» представляет собой такой символ, в плане содержания которого наблюдается необыкновенно богатое семантическое расслоение в виде **оттенков значения**. Определение **смысла** символа как только лишь ожидание освобождения Грузии равносильно сведению смысла к значению, т. е. заметному обеднению плана содержания. Глубина и объемность плана содержания рассматриваемого символа заключается в **оттенках**, в совокупности со значением образующих **смысл** символа. Ни в коем случае, так мы считаем, не следует при интерпретации содержания символа игнорировать заключительную мысль рассказа. Горы ожидают чего-то: «Это что-то есть видение невидимого. Увидели то, до чего могли достичь их взор и сердце, и успокоились. Сейчас другого, нового жаждет их взор и сердце. Это ведь ненасытность сердца и глаз? Так оно и есть». Здесь взор художника проникает в такие глубины поэтической правды и убедительности, что я не могу не думать об ослепительном блеске вечных снегов на вершинах Кавказа. Каково взаимоотношение заключительного аккорда рассказа и идеи **освобождения**? Конечно, прямой связи между ними не существует. Абсурдно предполагать, что, дождавшись освобождения, горы захотели затем нечто другого, скажем, возвращения в рабство. Рассматриваемый символ гораздо более сложен, чем это может показаться без системного анализа тропов в глобальном контексте творчества Важа Пшавела. С закономерным постоянством символическая гора Важа Пшавела предстает в виде **человка, погруженного в глубокие мысли**. Гора Важа Пшавела сама мыслит символически, мысли ее — мысли утонченного художника. Чуткими пальцами этот художник снимает пелену, заграждающую рождение слова. Утончая свой слух, слышит, «что говорят вещи»; изоцрия зрение, понимает смысл форм и видит разум явлений¹⁹. Для художника не существует предела самовыражению, предела постижению красоты и истины, как не существует предела «божеству»... То, что было невидимым для миллионов, включая самого поэта в моменты гениальных озарений, становится видимым, постигнутым, преодоленным и побежденным. Вслед

¹⁹ В. И в а н о в, По звездам, С.-Петербург, 1909, с. 250.

за «видением невидимого» наступает кратковременное успокоение, расслабление. В терминах З. Фрейда имеет место снятие напряжения после преодоления очередного барьера. Однако суть существования гор не в расслаблении, а в имманентном ожидании, напряжении, раздумьи. «Нового жаждет их взор и сердце», новый барьер, видение новых невидимостей, тайн природы, красоты, возможностей человеческого разума, языка. Это и есть ненасытность сердца и глаз. Оглянувшись назад, Важа Пшавела видит горы, что стояли и ждали. Он видит тех, кто своими помыслами был на высоте высочайших гор. И самая высокая из них — Руставели и его жизнь, как одно непрекращающееся ожидание. Таким образом, символом гор в рассматриваемом рассказе Важа Пшавела говорит нам, что беспредельно стремление человека, в великом значении этого слова, к утверждению истины в идеальной форме, что сама жизнь его — суть жизни и есть постоянное искание правды, что путь поисков труден, что в трудностях счастье, что не каждому дано быть наперху с горами, у неба...

Когда речь идет об употреблении понятия **дерево** в плане содержания, либо в плане выражения тропа, то в широком контексте грузинской художественной литературы в первую очередь вспоминается Д. Гурамишвили. Пожалуй, трудно назвать такое произведение, в котором бы **дерево** и такие его атрибуты как **ветка, побег, плод, листья, тень, корень** и т. п. были бы включены в исключительно сложный, рафинированный, развернутый символ, как в «Давитнани» Д. Гурамишвили²⁰. Однако понятие дерева непосредственно связано в этом тропе с понятием божества, и в этом плане данный троп является шагом назад по сравнению с тропом «дерево ≈ человек» в поэме Руставели. Неоднократно рассматриваемая структура встречается и в творчестве Важа Пшавела. Лучшие ее реализации представлены персонификациями. Некоторые из них исполнены на таком высоком поэтическом уровне, что могут соперничать даже в аспекте структурной сложности и оригинальности с тропом Д. Гурамишвили, не говоря ничего об идейной стороне их. В подтверждение сказанному рассмотрим персонифицированное дерево в стихотворении «Бук и дятел» (1908). Краткое содержание этого стихотворения таково: дятел решил погубить бук и как можно больше пилиц, червей добыть для себя из его тела. За злодеяние всевышний наказал дятла. На теле дерева вырос мох. Дятел запутался в нем ногами, повис вниз головой и погиб. Зло было, таким образом, наказано, справедливость восторжествовала. В тексте стихотворения встречаем следующие тропы. В начале стихотворения дерево, еще не персонифицированное, предстает как символ прекрасного:

«Красное, здоровое дерево
Украсили зеленые листья,
Луч солнца орошал его ветки
Как благословение бога».

Дерево просит дятла пощадить его, но дятел беспощаден. Беспомощный бук

«С воздыми руками
Вопнет к богу за помощью,
А в ответ дятлу
Не говорит ни слова,

²⁰ Д. Гурамишвили, Давитнани, Тб., 1930.

Хотя болели у него раны,
Горело все тело,
Молчал, терпел гнет
Скорбный, большой».

Как уже было сказано, дятел погибает, а

«Бук свои ветви
Распростер широко.
Солнце видит его зеленые листья,
На которых шелестит роса дождя,
И в знак благословения бука
В небесах слышен звон».

Сама по себе идея торжества прекрасного и кары злодеяния не может не волновать читателя, но только выраженная в такой троповой форме достигает она максимума убедительности и экспрессивности. Поэт говорит о **шелесте росы**, и этот образ, результат искусного применения приема метонимии (шелестят листья с росой) своей непредсказуемостью привлекает внимание читателя, которому нетрудно понять его значение. Прекрасен и уникален и образ дерева, с воздетыми руками вопиющего к богу. В сочетании с контекстом эти тропы образуют квинтэссенцию уникальности поэтического мышления Важа Пшавела. В самых необыкновенных взаимосвязях видит предметы реального и ирреального мира поэт. Он может сказать так:

«Разрослось в сердце, как старый дуб,
Завещание матерн», —

Трудно усомниться в оригинальности этого тропа. Однако это не структура персонификации. Здесь признаки дерева — могущество, сила переносятся на абстрактное понятие — **завещание**. И здесь же поэт говорит:

«Безбожным угнетением народа
Истекло кровью мое сердце;
Стои могил предков
Колочками, как плодами, покрыл мое тело».

(Пусть густеет седина, 1895)

Необходимо отметить, что в оригинале выражению «покрыл плодами» соответствует одно слово — глагол, поэтому троп выглядит в нем более лаконичным и выразительным. Важа Пшавела максимально использует экспрессивный потенциал этого слова. За год раньше, в стихотворении «Одинокое слово» (1894) он создает такой троп.

«Как я мог подумать, что слово мое
С таким трудом выращенное, могло прижиться...
На ее верхушке повисли плодами жемчуги,
Изумрудом покрылось тело».

Интересную картину представляет движение поэтической фантазии Важа Пшавела в русле понятия **плодоносить**. В 1896 году, т. е. год спустя, в стихотворении «В былые времена» он еще раз использует это понятие для создания тропа:

«Из того света светят мне
Светлые лица героев;
Сокровище моего сердца,
Сыновья Грузии

Висят на моей замученной мечте,
Как жемчужные пуговицы.

Слову **висят** в оригинале соответствует глагол, пресуппозитивный **плодоношение** и, таким образом, превращающий сочетающееся с ним существительное **мечта** в **троп**, в **дерево**. Наиболее эффективным в этом ряду тропов, с нашей точки зрения, является троп в стихотворении «Высшее восхваление». Поэт говорит о том, что над ним кружится злоеющая мысль, что сердце у него в пламени. Однако

«Не смог я оторвать ее от себя,
Никто не облил меня водой,
Замученная мечта
Плодоносила лишь колючки».

Этот троп потому является наиболее экспрессивным, что все конституирующие его элементы находятся в идеальной гармонии: с **замученной мечтой** идеально гармонируют **колючки** на ее теле; сам троп хорошо сочетается с пессимистическим настроением как данного дискурса, так и стихотворения в целом. Именно в этом отношении выигрывает данный троп у другого, не менее сложного и малопредсказуемого из стихотворения «В былые времена», где на **замученной мечте** висят **сияющие лица героев**, как жемчужные пуговицы. Следует отметить и преимущество **лаконизма метафоричности** первого тропа по сравнению с относительно более многословным тропом, который включает и метафору **герои ≈ плоды**, и развертывание данной метафоры с помощью сравнения **плоды ≈ герои, как жемчужные пуговицы**.

В 1892 году Важа Пшавела опубликовал рассказ «Кучи»²¹. Это произведение является одним развернутым тропом, сказом от имени горной травы. Основная идея рассказа заключается в следующих деталях произведения. Невзрачная, неприглядная трава, кучи растет там, где кроме нее никакое растение не может выжить. «Я горная трава, выросшая посреди утеса. Рядом со мной другое растение не выживает. Лишь только для меня предназначена судьба эти слова: «Кучи! Да будет скала твоим отцом и матерью, твоей судьбой и роком, прошедшим и грядущим! — Скала! Неужто ты и есть мой отец и мать, мой защитник и хозяин?»

— Я емь, не бойся, темная».

Неприглядная трава живет в полном одиночестве, никто не интересуется ею, нет у нее друзей. Однако сама она видит все и много думает. У нее доброе, отзывчивое сердце: «Иногда скала плачет. И я плачу тогда: вижу слезы матери, потому и плачу». Мать-скала оплакивает своих детей, нагроможденные друг на друга глыбы в пропасти. Кучи жалеет их и окрапывает росой. Им это очень приятно. Трава мечтает о друге, с которым она хоть изредка смогла бы побеседовать. Ее утешают цветы на противоположном склоне горы. Цветы эти, как и кучи, страстно влюблены в пирумзе²². Однако пирумзе влюблена в солнце. И как может пирумзе влюбиться в кучи, ведь она — «Свята и безвинна, а я безобразен и грешен. Разве справедливо, что я загрязнен кровью и перьями?!». Откуда эта кровь на теле горной травы? Это кровь жертв орла. Орел облюбовал глыбу над головой кучи. Сядет на нее с какой-нибудь птицей в когтях, и «...рвет жертву клювом, обливается кровью и обли-

²¹ Название разновидности горной травы.

²² Название горного цветка. Цветок этот все время обращен к солнцу и поэтому его называют солнечным цветком.

вает меня. Как могу я уклониться? Обогрей я красной кровью. Затем появится солнце и высушит кровь на моем теле». Кучи думает, что из-за этой крови чуждается его пиримзе. Если бы не кровь, то пиримзе в один прекрасный день крикнула бы ему: «Кучи! Сын скалы, здравствуй!». С наступлением зимы пиримзе растворяется в земле. «Хотя бы и я смешался с землей, — думает в такое время кучи, — может быть, хоть какая-либо моя часть встретится с ней лицом к лицу. Приходит весна, оживает пиримзе и я тоже оживаю тогда». Кучи знает, что смерть — плохая штука. Когда однажды орел разорвал бедную птицу над головой кучи, то одна из глыб прошептала ему: «Кучи, дурачок, вот это и есть смерть!».

Да, жизнь кучи неприглядна для постороннего взора, но кучи любит ее, эту жизнь, любит скалу, солнце, глыбы и ненавидит смерть: «Солнце, обогрей меня! Дождик, ороси! Скала высокая, сохрани мои корни, не отнимай у них жизнь, не искореняй, не погуби меня!». Беспредельно стремление кучи к прекрасному, беспредельна его пламенная любовь к пиримзе, но также беспредельна его ненависть к насилию, жестокости. Однако кучи беспилен и слаб. Он непригляден, слаб и добр. В этом и заключается вся его сущность, и он взывает к орлу, взывает к всевышнему голосом, полным мольбы и отчаяния: «Орел, гордая птица! Бога ради, постарайся не показывать мне, как проливашь ты кровь безвинных существ; не дай моим ушам слышать их стоны, так как их стоны — страдание и вздохи моего сердца. Создатель, защити и сохрани повисшего на бесплодной скале кучи».

Важа Пшавела хорошо знал природу, так же, как он хорошо знал современное ему общество. Явления, аналогичные описанным в «Кучи», его всепроникающий взор не мог не заметить и в окружающем его обществе. Этот рассказ — могучий голос Важа Пшавела, выступавшего против царившей несправедливости, угнетения слабых сильными, против бесчувственности, эгоизма и жестокости. Уникальная форма, подобранная для выражения этой идеи, делает ее востигну неисчерпаемой. Однако не следует думать, что степень логико-эмоционального воздействия произведения на читателя определяется только лишь идеей и стилистическим приемом персонификации. Да, тот факт, что рассказ ведется от имени травы, что ее слушают солнце, орел, цветок, скала, что с ним говорит глыба, несомненно, вносят в рассказ определенную эстетическую информацию, но такую же информацию в текст вносят и рассыпанные в развернутом тропе поэтические сравнения и метафоры. Вот несколько из них: «Скала не боится лавину, что с грохотом нагрянет зимою, придет, пронесется и с ревом устремится в пропасть, упадет, и, как бы успокоившись, глубоко вздохнет». Мы подчеркнули блестящие примеры поэтического сравнения и метафоры. Вот еще один пример: «Сыновья скалы глыбы, что валяются внизу, нагроможденные друг на друга, оторванные от груди скалы, осколки ее сердца...».

Мы рассмотрели разнообразные тропы в творчестве Важа Пшавела с компонентами неодушевленный предмет и растение как в плане содержания (персонификация), так и в плане выражения (метафора, сравнение) тропа. Художник слова, блестяще использовавший стилистический прием персонификации неодушевленной природы и растительного мира, не мог игнорировать и окружающий его животный мир. Достаточно просмотреть только лишь заглавия его стихотворений, поэм и рассказов, чтобы убедиться в том, какое место в системе тропов его творчества уделяется антропоморфизации животных, наряду, конечно, и с перенесением качеств животных на человека. В списке поэм

художника, например, встречаем произведения с такими заглавиями: «Полуцыпленок», «Мудрый осел», «Пир льва», «Раненый тигр», «Соловей Анна», привлекают внимание в этом отношении и следующие рассказы: «Заяц», «Рассказ олененка», «Голуби», «Медведь», «Наш петух», «Длиннохвостая лиса», «Бесильный осел», «Змея», «Куропатка», «Волк», «Орел», «Мой сокол», «Олень» и др. Сравните с этим и такие стихотворения: «Орел», «Где ты, мой орел?», «Коршун унес цыпленка», «Цыпленок», «Завещание зяблика», «Старый лев», «Орел и ворона», «Олень» и др. Само по себе перенесение интеллектуальных способностей человека на животное не является выражением особого таланта писателя. Каждый может мысли и чувства человека высказать устами любого представителя животного мира, не отклоняясь особенно от установленных в языковой общности его произведений узаконенных норм; например, глупости осла, хитрости лисы, силы и бесстрашия льва, подлости змеи и т. п. Особенность персонализированных животных Важа Пшавела заключается в том, что они выражают как идеи злободневные, насущные, имеющие особое значение для народа, родины в данный исторический момент, так и идеи вечные, не подлежащие переоценке никогда. Идеи эти Важа Пшавела выражает в своейственной для него манере поэтического мышления, форме. Приведем в связи с этим такой пример. В заключительной главе поэмы «Бахтриони» Важа Пшавела описывает подножие высокой горы в темном, непроходимом лесу. Там же, в высоком утесе виднелась страшная на вид пещера, темная, мрачная, обросшая мхом. В этой пещере жила огромная змея, покрытая щетиной, пожиравшая зверей и охотников:

«Однажды змея, как туман,
Растянулась на дереве,
Шипела озлобленная
И грелась на солнце.
Вдруг змея услышала стои,
Щетина у нее поднялась дыбом».

Это стоиал насмерть раненный за освобождение родины герой Лухум. Змея пожалела не пожалевшего за родину жизнь героя:

«Поползла к нему, изгибаясь,
Зашелестели сухие листья
Под ее тяжелым телом.
Уставилась она на раненого
Своим змеиным лицом,
Смотрит на умирающего
Наводящими на всех ужас глазами».

Задумалась змея, состраданьем наполнилось ее змеиное сердце. Стала облизывать рану на груди человека, окрапывать стекающими из ее глаз слезами. Лес и поля наполнились ее громким плачем:

«Целый месяц обхаживал героя
Враг человеческого рода,
Бросил он путь зла
И стал на дорогу добра!
Змея сама приносит ему еду,
Поит его водой вольной горы
По ночам рассказывает сказку
О двух братьях сиротах».

В народе говорят, читаем в заключительных строках поэмы, что змея вылечила раненого, и герой сможет встать на святую гору. Эпизод приобретает особое звучание ввиду противопоставления его с другим эпизодом, воплощенным в предыдущей главе поэмы, где мать проклинает тот день, когда у нее родился сын — предатель родины.

Диапазон поэтического мышления Важа Пшавела необычайно широк. Его взор постоянно обращен к высотам гор, то задумчивым и мрачным, окутанным черным туманом, то блестящим белыми снегами на фоне голубого неба, но тот же взор не упускает из виду и фиалку на дне пропасти, в тени кустов и колючек, он видит одним, только ему присущим взглядом и раздиравшего жертву орла на высоком утесе и осиротевшего олененка в тенистой роще. Страшен и беспощаден орел с кровавыми глазами, с острыми когтями и загнутым клювом. Но разве не ужасен и человек с ружьем и с кинжалом в руках, с наостренным слухом и зрением, преследующий безвинное животное? «Чем я провинился пред тобою, человек, скажи мне, чем? Что тебе сделала моя бедная мать, что съела у тебя, что выпила? Зачем убил ты ее и оставил меня одного сиротою?! О, люди! Вы надеетесь на свою хитрость и силу, а о нас не думаете... Вы не чувствуете, что и мы любим свободу, не чувствуете вашим безжалостным сердцем, что и мы любим жизнь, природу: шуршание листьев, журчание родника, к которому я так часто прислушиваюсь, затан дыхание, перелив травы и вольные игры лесных зверей», говорит нам осиротевший олененок. Нельзя прочитать этот рассказ и не стать благороднее, человечнее²³. Его преподают детям в школе. Таких персонафикаций животных в творчестве Важа Пшавела немало. Однако следует отметить, что Важа Пшавела использует и другие троповые структуры, например, такие, как «животное ≈ человек», «животное ≈ неодушевленный предмет» и другие. Рассмотрим несколько из них. В стихотворении «Весна» (1888) поэт говорит о горной реке:

«Плывет по мухранской равнине
Дерзкий, вольный осел.
Опьянет, проклятый,
Выпил снег на горе».

В стихотворении «Черная туча», где говорится о том, как, завидуя великолепию солнца, туча решила погубить великое светило, но в борьбе с ним погибла сама, встречаем такой уникальный троп:

«У моря лежала туча,
Черная как чернила.
Услышав пение сил природы,
Что восхваляли солнце,
Туча обиделась,
Сидит, ошетилившись».

«Ошетилившаяся туча» — малопредсказуемый и впечатляющий образ. Хорошими примерами реализации структуры «животное ≈ человек» может послужить следующий троп из стихотворения «Надежда поэта»:

«Тешусь я тем, что обращался с землей
по-земному,
А с небом по-исбесному,
Не ползал я внизу как пресмыкающееся,
Парю наверху, как сокол».

²³ «Рассказ олененка».

Очень показательным как с точки зрения идейного наполнения, так и с точки зрения оригинального видения сходства между далеко отстоящими друг от друга предметами, является и следующий троп из стихотворения «Песня»:

«Похож я на быка, вернувшегося с горного
пастьбища,

Рогами рою землю, реву,
Боже, храни мою родину!—
Юрмочу даже во сне».

Каким бы многообразием структур и их конкретными реализациями не характеризовалась система тропов творчества Важа Пшавела, в ней нетрудно заметить одну основную глубинную структуру «человек ≈ не-человек», как бы играющую роль лидера, объединяющего вокруг себя все остальные разновидности. Двигаясь от данной глубины к поверхностной структуре, от абстрактного к конкретному, нельзя будет не заметить особое влечение поэтического мышления Важа Пшавела к структуре «человек ≈ гора». В конкретных своих реализациях она представлена в самых удивительных образах. «Все, среди них и я, любим высокие, украшенные зеленью и цветами горы», так начинается свой рассказ «Высохший бук» Важа Пшавела. Горы в его видениях могут быть зелеными и черными, добрыми и суровыми, разнообразные признаки могут постоянно меняться, но один признак, конституент — понятия данного предмета, всегда эксплицитно, либо имплицитно присутствует в символической горе — это признак высоты. С высоты гор некое духовное око видит все. Оно все взвесит и все рассудит. Безмолвием своим осуждает гора Миндию, утратившего способность понимать язык природы, способность служить добру. Вот Миндия, осознав свою вину перед родной,

«Встал и скрестив руки на груди
Вышел из дому.
Взглянув на высокие горы,
Горько зарыдал».

В контексте поэмы, а тем более, в глобальном контексте творчества Важа Пшавела это великий символ, непосредственно связанный с природой самого поэта. Как Миндия, вкусив у девок змеиное мясо, стал понимать язык животных и растений, так и Важа Пшавела, познав любовь родной земли, вдруг увидел самые сокровенные связи предметов, услышал беседу родника с утесом, вздох фиалок, смех дерева, благословение солнца. Поэт до последнего дня жизни остался поверенным тайн человека и окружающих его вещей. «Где есть поэзия?» — спрашивает Важа Пшавела. Она в ночных ураганах над высочайшими горами, — отвечаем мы, — она в запахе прелых листьев в осеннем лесу, в тревожных предчувствиях фиалок, в волле горной травы, в колючих шагах ветра, в колючих плодах мечты, в слезах скал, в сумерках и зарницах жизни, во сне и сновидениях росы, она почует в бездонных ущельях и просыпается алыми цветами на белых вершинах Кавказа, она во чреве великой Матери-Природы, в беспредельном, вспроникающем зоре, что охватил прошедшее, настоящее, грядущее.

Отдел комплексных теоретических проблем
Института мировой литературы им. М. Горького

Представил академик АН Грузинской ССР Г. Н. Джибладзе

ივანე მთავარალიძე

ვახტანგ მემქმნის სახე XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაში

XVIII საუკუნის სახელმწიფო მოღვაწესა და მწერალს ვახტანგ მემქმნეს ქართული მწერლობის ისტორიაში საპატიო ადგილი უჭირავს. მან, როგორც ქვეყნის მმართველმა, განათლებულმა პოეტმა და მეცნიერმა, უდიდესი როლი შეასრულა საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში. როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს, „ცხრა წლის პერიოდი, როდესაც ვახტანგი ქართლს განაგებდა, იყო უნაყოფიერესი ხანა მისი კულტურულ-ლიტერატურული და სამეცნიერო მოღვაწეობისა“¹. სწორედ ამ პერიოდში განახორციელა მან არაერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება.

ვახტანგი თანაბრად იბრძოდა კულტურის ყველა უბანზე. მის მიერ „სწავლულ კაცთა კომისიის“ შექმნა იმდროინდელი საქართველოს კულტურული დონის მაჩვენებელია. ამით ვახტანგმა საფუძველი ჩაუყარა ქართულ სამეცნიერო მუშაობას, რომელიც საქართველოს ისტორიის წყაროების შესწავლით დაიწყო. ამ კომისიამ შეკრიბა ძველი ტექსტები და საბუთები და შეიმუშავა „ქართლის ცხოვრების“ ახალი რედაქცია, დაწერა საქართველოს ისტორია XIV საუკუნიდან, „მანვე გასწია განსაცვიფრებელი საკოდიფიკაციო შრომა, რომლის შედეგი იყო ეგრეთ წოდებული „ვახტანგის კანონები“ და „დასტურლამა“ და დააარსა თბილისში 1709 წელს სტამბა, რომელმაც ასე გაამდიდრა ჩვენი წიგნის ბაზარი“². სწორედ ამ სტამბაში დაბეჭდა ვახტანგ მემქმნემ შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსანი“, რომელსაც დაურთო კომენტარები და მოგვცა ამ უკვდავი ნაწარმოების პირველი მეცნიერული რედაქცია.

XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედი სამართლიანად ითვლება საქართველოში მძლავრი კულტურული აღმავლობის ხანად. თვით ვახტანგის დაუღალავმა შრომამ დაცემის ხანის დანაკლისი შეუქცო ქართულ ლიტერატურას. „სწორედ გასაოცარი ხანა იყო ეს ხანა! — წერდა ივ. ჭავჭავაძე. ასეთი დაუღალავი, მედგარი მუშაობა, რომელსაც ერთი საზოგადო მიმართულება ჰქონდა და ფართო და ღრმა ნიადაგი ეპყრა, უფლებას გვაძლევს, ქართული მწერლობის ამ ხანას ენციკლოპედიური ხანა დავარქვათ სახელად. თითქმის ყველა იმდროინდელი მოღვაწის აზრი და გონება იმ ფიქრისაკენ იყო მიმართული, რომ ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ნიჭის მრავალი საუკუნის ნამუშევარი და ნაჭირნახულევი შეეკრიბათ, შეესწავლათ, შთამომავლობისათვის დამთავრებული, ყოველმხრივი წარმოდგენა და ცოდნა გადაეცათ. ამ დიდი საქმის მოთავედ და სულის ჩამდგმელად დიდებული, დაუვიწყარი ვახტანგი იყო“³.

ვახტანგ მემქმნემ თავისი ცხოვრების შეგნებული წლები დაბეჭავებული და თითქმის მოოხრებული ქვეყნის აღდგენას შეაღია. მაშინდელი საქართვე-

¹ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 11, 1958, გვ. 541.

² იქვე.

³ ივ. ჭავჭავაძე, ქართული სამართლის ისტორია, ტფილისი. 1, 1928, გვ. 116.

ლოს პოლიტიკური და ეკონომიკური მდგომარეობა კი იმდენად სავალალო იყო, რომ „არღა დაშთობილ იყო ქართულსა ენასა ზედა სწავლა ესე ფილოსოფოსთა“⁴. ცხადია, ეს გარემოება დიდად დააფიქრებდა ქვეყნისათვის მზრუნველ მეფეს. ამიტომ ვახტანგმა თვით იკისრა ამ დანაკლისის შევსება-გამოსწორება. მან ისევ ფეხზე დააყენა საქართველოში სწავლა-აღზრდის საქმე. ვახტანგი იყო „ყრმათათვის დიდად მოწყალე და სწავლა-შემეცნების გულსმოდგინე“⁵. ამავე დროს იგი იყო „მრავალფეროვანი და ნაყოფიერი მწიგნობარი, მთარგმნელი, რედაქტორი, კომენტატორი, პოეტი“⁶.

მიუხედავად იმისა, რომ ვახტანგ მეექვსეს თითქმის დაულაგებელი და აწეწილი ცხოვრება ჰქონდა, მან მაინც შესძლო ფასდაუდებელი სამსახურის გაწევა მშობელი ხალხისადმი. სწორედ ამიტომ ვახტანგის სახე იმთავითვე იქცა ქართველ პოეტთა შთაგონების წყაროდ. მისი თანამედროვე ავტორები ვახტანგს წარმოსახავენ როგორც ქვეყნისათვის დამაშვრალ მეფეს, რომელიც გამპირიანხი გონებითა და უტყუარი ალლოთი წარმართავს მთელ თავის მოღვაწეობას.

ვახტანგ მეექვსის რუსეთში გამგზავრებაა აღწერილი პოემა „ვახტანგნიანი“. კ. კეკელიძის მოსაზრებით, ავტორი ამ პოემისა „ყოფილა ერთ-ერთი თანმხლები ვახტანგისა ფავლენიშვილთა გეარდიან“⁷, რომელსაც დეტალურად აქვს აღწერილი ვახტანგის წასვლა რუსეთს და მისი საქმიანობა 1727 წლამდე.

ქართულ ლიტერატურაში სულ რამდენიმე ნაწარმოები მოიპოვება, რომელიც უშუალოდ გამოჩენილ პირს (მეფეს) ეძღვნებოდა. სპეციალური ნაწარმოები რომ შეიქმნას ისტორიულ პირზე, საჭიროებს აუცილებელ წინამძღვრებს. დავას არ იწვევს ის, რომ ეპოქის მოთხოვნილებით დაიწერა ჩახრუხადის „თამარიანი“, შავთელის „აბდულმესიანი“, ფეშანგის „შანავაზიანი“. სახობრო ნაწარმოების შექმნა გულისხმობს ქების ობიექტის სიძლიერესა და პოპულარობას. ჩვეულებრივ ხდება რომელიმე პიროვნების ქება-დიდება, ან რომელიმე ღირსსახსოვარი მოვლენით გამოწვეული აღფრთოვანება.

თუმცა „ვახტანგნიანი“ ისტორიული პოემაა, იგი ამჟამად ატარებს სახობრო ხასიათსაც. თვით სპეციალური ნაწარმოების შექმნა ვახტანგ მეექვსეზე, უკვე მიუთითებს მის პოპულარობას საქართველოში.

როდესაც ვახტანგ მეექვსის პიროვნებას ვეხებით. გვინტერესებს როგორაა წარმოდგენილი ლიტერატურაში იგი, რადგანაც „პერსონაჟთა მოქმედებაში იხატება მისი ხასიათის პიროვნული და საზოგადოებრივი თავისებურება“⁸.

XVIII საუკუნის ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში ვახტანგი მიჩნეულია სინათლის სიმბოლოდ. ვფიქრობთ, ამ გარემოებას ხელი შეუწყო ვახტანგის მრავალმხრივმა კულტურულ-საზოგადოებრივმა მოღვაწეობამ. მამუკა ბარათაშვილი ვახტანგს წარმოსახავს, როგორც „ბნელთათვის ლამპარ-მანათობელს“, რაც უახლოვდება XII საუკუნის მწერალთა თვალსაზრისის თამარის შე-

⁴ სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, I, თბ., 1937, გვ. 34.

⁵ კ. შარაშიძე, ქართული ნაბეჭდი სახელმძღვანელოები XVIII საუკუნეში. სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, I, თბ., 1937, გვ. 36.

⁶ ა. ლ. ბარამიძის შესავალი წერილი, ვახტანგ VI, თბ., 1947, გვ. 7.

⁷ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 490.

⁸ ნ. ქობოკაძე, პერსონაჟი, წიგნში: ლიტერატურის თეორიის საკითხები, თბ., 1972, გვ. 212.

სახებ. დ. გურამიშვილი ვახტანგ მეექვსის სიკვდილს მზის დაბნელებას ადარებს. ამ შემთხვევაშიც ყურადღება მახვილდება იმ გარემოებაზე, რომ ვახტანგის სახე მისი ღროის ქართულ პოეზიაში სინათლის სიმბოლურ გამოსახვას პოულობს. გარდა ამისა მნიშვნელოვანია ის გარემოებაც, რომ ამ ხანის ქართულ ლიტერატურულ ძეგლებში განსაკუთრებით არის წინა პლანზე წამოწეული იდეა იმის შესახებ, რომ ქართველი მეფენი იესიან-დავითიანი წარმოშობისა არიან.

როგორც ცნობილია, ბაგრატიონთა წარმოშობის არაერთი ლეგენდა არსებობს⁹. ქართულ მწერლობაში ხშირად გვხვდება ამის დამადასტურებელი ეპიზოდები. როგორც მ. ლორთქიფანიძე ვარაუდობს, მითი ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმომავლობის შესახებ IX—X საუკუნეთა მიჯნაზე უნდა შექმნილიყო, რაც განპირობებული იყო საქართველოს გაერთიანების დასაწყისისა და სხვა საგვარეულოთა შორის ამოტ ბაგრატიონის (კუროპალატის) დაწინაურებით.

საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ ქართველი მეფენი ხშირად სიამაყით იხსენებენ თავიანთ ღვთაებრივ წარმოშობას. ცნობილია გიორგი მეექვსის მიმართვა თემურ ლენგისადმი, სადაც კიდევ ერთხელ დასტურდება ეს გარემოება¹⁰.

საქართველოს გაძლიერებასთან ერთად აღნიშნულმა მითმა ერთგვარი აღმავლობა განიცადა. დავით აღმაშენებლის მიერ წარმოებულმა კულტურულმა თუ პოლიტიკურმა გარდაქმნებმა შექმნეს პირობა მისი (დავითის) ღმერთთან გათანაბრებისა. არსენ ბერი დავით აღმაშენებელს „ბუნებით ღმერთად“ მიიჩნევს: „კაცთმოყვარე, ვითარცა ჩემი იესო ღმერთთა შორის, ბუნებით ღმერთი მაღლით ღმერთქმნილთა შორის“¹¹.

როგორც ვხედავთ, დავითი თუმცა „ბუნებით ღმერთადაა“ მიჩნეული, მაგრამ იგი მაინც არაა მთლიანად გათანაბრებული ღმერთთან. სხვაგვარად დადვა აღნიშნული საკითხი თამარის ეპოქაში. დავითის მიერ შეკრულმა და გაერთიანებულმა საქართველომ თამარის ღროს აღმავლობის უმაღლეს საფეხურს მიიღწია, რამაც გამოიწვია თამარის ღმერთთან გატოლების იდეის დამკვიდრება¹².

საქართველოში გავრცელებულმა ლეგენდამ ეპოქების შესაბამისად შემდეგი გააზრება მიიღო. ადრეულ ეპოქაში (IX—X საუკუნეები) მეფე გააზრებულია როგორც ღმერთის შთამომავალი და მის მიერ ძალაუფლებამოქმეული. დავით აღმაშენებელი უკვე „ბუნებით“ ღვთის სწორია, თამარი IV ჰიპოსტასია. ამის შემდეგ აღნიშნულ ლეგენდას ქვეყნის დაცემასთან ერთად თანდათან ივიწყებს ქართველი ხალხი, ხოლო აღორძინების პერიოდში იგი კვლავ შედის ძალაში.

„ვახტანგიანის“ ავტორი პოემის შესავალში მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს სწორედ ამ გარემოებას:

არიან ქართლის შემკვიდრე მეფენი დავითიანი,
მღრთის ზეცით გვირგვინოსანი, სახელის ძებნით ხმლიანი.

⁹ მ. ლორთქიფანიძე, ლეგენდა ბაგრატიონთა წარმოშობის შესახებ, იხ. კრებული კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966.

¹⁰ ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959, 11, გვ. 461.

¹¹ თ. ეორდანი, ქრონიკები, II, ტფ., 1892, გვ. 69.

¹² ამ საკითხზე იხ. რ. სიჩაძე, ქართული ესთეტიკური აზროვნების ისტორია, თბ., 1978, გვ. 163—206.

საყურადღებოა ისიც, რომ დ. გურამიშვილი „დავითიანს“ სწორედ „ქართველ უფალთა მეგვარტომეობის იგავით იწყებს, სადაც იგი იმეორებს ზემოხსენებულ ავტორთა შეხედულებას ბაგრატიონთა ბიბლიური წარმომავლობის შესახებ:

ნერგად მას ვსახე, ივ რაც ხე ისახა იესესითა,
ვინცა გამოსცა ნაყოფი, თვისთა ნათქვამთა ხეს კითა,
შურდულ ქვით სძლია მებრძოლთა დამბადებელთა ესევითა,
შტო-მორჩად ქართველთ უფალთა, ვინც მასზე ბმულ ჩანს ფესვითა.

როგორც ჩანს, ვახტანგის ეპოქაში ამ მითმა ახალი გამოცოცხლება განიცადა. აღნიშნული საკითხი, გარდა ეპიკური ნაწარმოებებისა, წამოჭრილია ლირიკულ ნაწარმოებებშიც. მამულა ბარათაშვილის ერთ ლექსში უშუალოდ აქვს ხაზი გასმული ვახტანგის ღვთაებრივ წარმომავლობას:

მეფე ქართველთა, რომელ არს იესინ-დავითიანი,
სოლომონ პანკრატოეანი, ღმრთიე-დამყარებით სეიანი.

ნათელია, რომ ბაგრატიონთა ღვთაებრივი წარმომავლობის მითის წინა პლანზე წამოწევა ვახტანგ მეექვსის სახის სიმღიერის, მისი ზებუნებრიობის იდეის განსამტკიცებლადაა გამოყენებული. ამ ლეგენდამ ვახტანგის დროს რომ განსაკუთრებული პოპულარობა მოიპოვა იქიდანაც ჩანს, რომ თვით ვახტანგ მეექვსემ შეადგინა ქართველ მეფეთა ბიბლიური „გენეალოგიის ხე“, რომელიც იწყება ადამიდან და მთავრდება ვახტანგ მეექვსის შვილების დასახელებით. უფრო მეტიც, „ქილილასა და დამანას“ ანდერძში ვახტანგი სიამაყით აცხადებს, რომ იგი წარმოშობით დავითიანია: „ეწერ მეფე ვახტანგ ქართველთა თესლ-ტომად დავითიანი“.

დ. გურამიშვილი „ქართველ უფალთა მეგვარტომეობის იგავში“ ავითარებს იდეას ბაგრატიონთა ბიბლიური წარმოშობის შესახებ. ეს გასაგებია, მაგრამ ყურადღებას იქცევს შემდეგი დეტალი:

თუმცა ძირთავან შორს იყვნენ, შტოდ ახლოს მონავკარია,
ერთი დავითის ძედ თქმული, რომელმან იენო ჭვარია,
მეორე ვახტანგ მეხუთე¹³, ქართველთა მეფედ მჭდარია.

ქ. კეკელიძე ამ ორ უფალში მიიჩნევდა ვახტანგს და კონსტანტინეს. სხვაგვარი მოსაზრება აქვს გამოთქმული მკვლევარ ვ. დონდუას. იგი წერს: „ეს ორი უფალი „ძირთავან შორს იყვნენ“, რადგან იესე-დავითისაგან ჭერ ქრისტე წარმოიშვა და მერმე დაახლოებით 1700 წლის დაგვიანებით, ვახტანგ VI. სამაგიეროდ ისიც და ისიც ერთისა და იგივე გენეალოგიური ხის შტოს წარმოადგენენ“¹⁴.

აღნიშნულმა ლეგენდამ არც ვახტანგ მეექვსის შემდეგ დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. ბესარიონ გაბაშვილი სოლომონ მეფისადმი მიძღვნილ ლექსში ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ იმერთა მეფე წარმოშობით იესიან-დავითიანია.

ვახტანგის სახე XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაში ყველაზე სრულყოფილად გამოიკვეთა ორ ეპიკურ ძეგლში — ო. ფაველნიშვილის „ვახტანგიაანსა“

¹³ იგულისხმება ვახტანგ მეექვსე.

¹⁴ ვ. დონდუა, დ. გურამიშვილი და საქართველოს ისტორია, თბ., 1959, გვ. 43.

და დ. გურამიშვილის „დავითიანში“. ფაველენიშვილის სახელი გაარკვია პროფ. ს. ყუბანეიშვილმა.

მართალია, ოტია ფაველენიშვილი ძუნწ ცნობებს იძლევა თავისი თავის შესახებ, მაგრამ მისი მოღვაწეობის ზოგიერთი ასპექტის დადგენა შესაძლებელი ხდება თვით პოემიდან. იგი იყო ვახტანგის ამალის წევრი, რომელიც თან გაჰყვა ლტოლვილ მეფეს. მისი პოემა ბევრად უფრო ადრე დაიწერა, ვიდრე დ. გურამიშვილის „ქართლის ჭირი“. ფაველენიშვილი 1727 წლით წყვეტს ვახტანგის ცხოვრების აღწერას, კერძოდ, თხრობა მთავრდება ვახტანგის გილანში გავზავნით. ე. ი. ნაწარმოების დაწერა ამ თარიღზე უადრეს მოსალოდნელი არ არის, ხოლო რაჟი მ. გელოვანი თავის მემუარებში, რომელიც 1730 წელს დაწერა, იცნობს „ვახტანგის“, ნაწარმოების დაწერის თარიღად 1727—1730 წლები უნდა ვივარაუდოთ.

„ვახტანგისანი“ პირველად განიხილა „ეგრომ“ (თ. ყორღანი). მან „ივერი-აში“ გამოაქვეყნა სტატია „ახლად ნაპოვნი ხელნაწერი ისტორიული პოემა“. მეცნიერი შენიშნავდა, რომ „ეს პოემა ჩვენმა მწერლობამ ჯერ არ იცის. პოემაში დაწვრილებით მოთხრობილია ამბავი ვახტანგ მეფის გადასახლებისა რუსეთში 1724 წელს და მისი მუნ ცხოვრებისა“¹⁵.

„ვახტანგისანი“ პოემა უწოდა ექვთიმე თაყაიშვილმა¹⁶. ამ პოემას გამოკვლევები მიუძღვნეს კ. კეკელიძემ¹⁷, ს. ყუბანეიშვილმა¹⁸, ბ. ქიქოძემ¹⁹.

ო. ფაველენიშვილის პოემა შედგება 7 კარისა და შესავლისაგან. როგორც კ. კეკელიძე მიუთითებს, შესავალი „შეიცავს სარწმუნოებრივ-ზნეობრივი ხასიათის მსჯელობას“, ხოლო შემდეგი ნაწილი უშუალოდ ეთმობა ვახტანგის საქმიანობას.

როგორც ცნობილია, ვახტანგ მეექვსემ თავისი პოლიტიკური კურსი რუსეთისკენ მიმართა, რადგანაც მას ღრმად სწამდა, რომ ერთმორწმუნე რუსეთი იყო მზოლოდ და მზოლოდ ის ძალა, რომელიც მის სამშობლოს ირან-ოსმალთა თავდასხმებისაგან დაიცავდა. ვახუშტის ცნობით, ვახტანგმა „განუტყვნა ყოველნი და აღირჩია რუსთ-მეფე, რამეთუ ჰგონებდა განთავისუფლებას: ეკლესიათა-სა და ძალსა ქრისტიანობისასა“²⁰.

ი. ტაბალუას მიერ საფრანგეთისა და ავსტრიის არქივებში მიკვლეული დოკუმენტებიდან ირკვევა, რომ ვახტანგს ჯერ კიდევ ირანში ყოფნის დროს ჰქონია განზრახული რუსეთთან ურთიერთობის დამყარება. 1722 წლის 22 აპრილს ერთ-ერთი ფრანგი მისიონერი თავრიზიდან წერილს სწერს საფრანგეთის ელჩს კონსტანტინეპოლში დეზლორის, სადაც აღნიშნავს: „სპარსეთის შაჰმა მოიწვია საქართველოს მეფე, რათა, როგორც ამბობენ, იგი დაავალდებულოს, მიიღოს მამპადიანობა იმ პირობით, რომ გახადოს ის კახეთის მმართველი, მაგრამ ფიქრობენ, რომ ეს მეფე არ დაემორჩილება შაჰს და გადავა მოსკოვის მხარეზე“²¹.

¹⁵ ივერია, 1886, 21 სექტემბერი.

¹⁶ Такаишвили Е. Описание рукописей, I—II, вып. III, Тифлис, 1908, გვ. 357—381.

¹⁷ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II.

¹⁸ ს. ყუბანეიშვილი, ვახტანგისანი, კრებულში: ლიტერატურული ძეგანი, IV, 1947, გვ. 175—183.

¹⁹ ბ. ქიქოძე, ისტორიული პოემა ძველ ქართულ ლიტერატურაში, თბ., 1964.

²⁰ ვახუშტი, საქართველოს ცხოვრება, ტფილისი, 1913, გვ. 126.

²¹ ი. ტაბალუა, საფრანგეთ-საქართველოს ურთიერთობა, თბ., 1972, გვ. 218.

ამასთან დაკავშირებით, ერთ-ერთი საინტერესო საკითხია ვახტანგის ირანში გამგზავრება. 1712 წელს ქართლის ჯანიშინი ისპაანში გაემგზავრა ქართლის ტახტზე დასამტკიცებლად. ვახტანგის ირანში გამგზავრება დაკავშირებული იყო იმდროინდელი საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობასთან. 1711 წელს ქალაქ ყანდაარზე იერიშის დროს დაიღუპა ქართლის მეფე ქაიხოსრო. ქართლის ტახტის პრეტენდენტთა რიცხვი საკმაოდ დიდი იყო, მაგრამ შაჰის არჩევანი ვახტანგზე შეჩერდა. ამ მიზნით ვახტანგი ირანში გაემგზავრა. ცნობილია, თუ როდენ ძნელი აღმოჩნდა ქართლის ტახტზე დამტკიცება. ვახტანგს შაჰმა სარწმუნოების გამოცლა მოსთხოვა და, რაკი მისგან უარი მიიღო, ირანის შორეულ კუთხეში — ქირმანში გაგზავნა ტყვედ. ვახტანგი ტყვეობაშიც ეძებდა გზებს მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად, მაგრამ რაკი ვერაფერს გახდა, 1716 წელს მაჰმადიანობა მიიღო და ქართლის ტახტიც მოიპოვა. 1719 წელს პოეტი-მეფე ქართლში დაბრუნდა. ვახტანგის ირანში ყოფნის პერიოდს დ. გურამიშვილი შემდეგნაირად გადმოსცემს:

მით გასახშილდა წინწყალი, გრივლად გადიქა სიონი,
 მისგან შეირყა მეტეხი, მისგან დაიქცა სიონი,
 მან ვახტანგ, ძე ლევანისა, შეიპყრა ბაგრატიონი.
 უბატიოდ ყენა შეიდ წლამდის, იგ დილად საპატიონი.

მართალია, დ. გურამიშვილი არ ასახელებს ვახტანგის ირანში გამგზავრების მიზეზს. მაგრამ გვაწვდის ცნობას, თუ როგორ პირობებში უხდებოდა ვახტანგს ყოფნა შეიდი წლის მანძილზე. ო. ფავლენიშვილი სხვაგვარად წარმოგვიდგენს ვახტანგის ცხოვრების ამ მონაკვეთს:

ამაში ხანი გამოხდა, წელნი სრულდა ათვრამეტად,
 ოთხიე ძმანი ბრძანდებოდნენ, სიხარული სჭირდა მეტად.
 კპატრონობდა მეფე ვახტანგ, სიპართლით და სჯულის სვეტად.
 ცოტას ხანსა თვით წაბრძანდა ერანისა შინჯვა-ჭკერეტად.

 მალე მობრუნდა თვისსავე სახელმწიფოსა ძლეული.

ისტორიული რეალობიდან დასტურდება, რომ ვახტანგმა სპარსეთში დაჰყო 7 წელი. ამდენად ო. ფავლენიშვილის ცნობა მეფის უკან მალე დაბრუნების შესახებ არაზუსტია. მეორეც, ვახტანგი თვით კი არ წავიდა ირანის „შინჯვა-ჭკერეტად“, როგორც ეს პოემიდან ირკვევა, არამედ ეს გამოწვეული იყო იმდროინდელი საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური მოთხოვნილებებით.

დავით გურამიშვილი და ოტია ფავლენიშვილი ასევე სხვადასხვაგვარ ცნობებს გვაწვდიან ვახტანგის მიერ რუსეთთან ურთიერთობის დაწყების შესახებ. დ. გურამიშვილთან ეს საკითხი მწვევედ დგას: საქართველოს პოლიტიკური მდგომარეობა უაღრესად მძიმეა — ერთი მხრივ ოსმალეთი, ხოლო მეორე მხრივ სპარსეთი მცირეოდენ საბაბს ელოდებოდნენ ომის დასაწყებად. ასეთ პირობებში ვახტანგი რეალურ მოკავშირედ ირჩევს ერთმორწმუნე რუსეთს, თუმცა დასკვნა მას იოლად ვერ გამოაქვს.

დ. გურამიშვილი მხატვრული სიტყვის უჩვეულო სიზუსტით ხატავს ვახტანგის სულიერი მღელვარების სურათს. პეტრე პირველის ელჩი ქართლის მეფეს რუსეთთან კავშირის დადებისაკენ მოუწოდებს. ეს თვით ვახტანგის სურვილია, მაგრამ მეფე გრძნობს, რომ ხალხი ადვილად ვერ შეურიგდება მის ნაბიჯს. ამის გამო ვახტანგი ჯერ თავის თანამოაზრე ვეზირებს ეთათბირება

(„შეიქნა წვევა ჩუმ-ჩუმად ვაზირთა, თანგამზრახისა“), ხოლო შემდეგ დარბაზს შეყრის, რათა კემშარიტება დაადგინოს:

შეკრბენ ქართველთ ბატონ-ყმანი, ერთად თავი მოიყარეს,
დასხდნენ რიგით, ივეზირეს, წინ წიგნები დაიყარეს,
ვინც ხელვეღა ბოლოს საქმეს, იმთ არსად განიხარეს,
თქვეს, თუ უფრო წაეხდებიო, მაგრამ ზოგთ კი განიკმარეს.
გამკმარეულთა უპასუხეს: გეტყვიო, ძმანო, ვერ გეთნებით,
ვერა ბრძანეთ ვეგ რჩევა ვაის ჭკუით, ვაის მცნებით,
ქრისტიანის ხელმწიფისა ხელ-ღებულნი შევიქნებით,
ჩვენ მავაზე რად წაეხდებით, თუ არ უფრო გავკეთდებით.

დ. გურამიშვილი ისტორიული სიმართლით წარმოგვიდგენს XVIII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკური ორიენტაციის სურათს. სწორედ დ. გურამიშვილთან წამოიჭრა პირველად ქართლის ბედის პრობლემა, რომელიც შემდგომ უფრო მძაფრად აისახა ნ. ბარათაშვილის შემოქმედებაში.

დ. გურამიშვილი ერთმანეთს უპირისპირებს ორ განსხვავებულ შეხედულებას საქართველოს მომავალი ბედის შესახებ. ერთ მხარეზე დგას ვახტანგ მეექვსე, ხოლო მეორე მხარესაა მოდარბაზეთა დიდი ნაწილი, რომელთა უკმაყოფილება თავდაპირველად ჩურჩულით გამოიხატება, ხოლო შემდეგ უკვე ხმაელა უტყვად ბენ მეფეს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ამ საკითხის მიმართ. დ. გურამიშვილი მტკივნეულად განიცდის საქართველოს იმდროინდელ მდგომარეობას, მის მომავალს. თვით პოეტი მოწინააღმდეგეთა მხარესაა. დარბაზობის მონაწილეთა დიდ ნაწილს რუსეთი შორეულ მშველელად მიაჩნია და მიზეზად შემდეგს ასახელებს: „ვინემ რუსნი გვიშველიან, მანამ ჩვენი გარდაცვლების“.

დ. გურამიშვილი დამაჯერებლად აღწერს განხეთქილებას სამეფო დარბაზში, რომელსაც ნამდვილად ჰქონდა ადგილი. 1721 წელს პეტრე დიდსადმი გაგზავნილ შოხსენებაში ვოლინსკი აღნიშნავდა, რომ ვახტანგ «*видит в Грузии несогласие между шляхетством...*» ამას ართულებდა ის გარემოებაც, რომ 1724 წლიდან, როდესაც ვახტანგის მდგომარეობა უიმედო გახდა, მას ხშირად აგონებდნენ თავისი დიდებულები რუსთა აუგს. მეფე გულდაწყვეტილი წერდა: „ქართველები დამცინიან, სანამ პეტრე მოვიდოდეს, პავლეს ტყავი გააძრესო“²².

მიუხედავად ამისა, ვახტანგს ღრმად სწამდა, რომ სწორედ რუსეთი იხსნა და მის სამშობლოს გარეშე მტრებისაგან. როგორც ჩანს, მოთათბირებმა კარგად არ იცოდნენ ვახტანგის პოზიცია აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. საბოლოო სიტყვა იყო მეფეზე, რომელსაც სწორი გზა უნდა აერჩია.

ამ შემთხვევაში ყურადღება გამახვილებულია ვახტანგის ერთ თვისებაზე. იგი ანგარიშს უწევს სხვათა მოსაზრებასაც, ხოლო აზრთა სხვადასხვაობისა და კამათის შემთხვევაში სათანადო, სწორი დასკვნა თვითონ გამოაქვს:

ვითარ ირემსა მავარალსა წყაროსა წყალი სწყუროდა,
ევრეთ მეფესა რუსეთის ხელმწიფის ნახვა სუროდა,
ამკობინებდა წასვლასა, თუმცა არ მიემუროდა,
ვინც არ ემოწის, მასზედა ერთგულად არ უუუროდა.

აქ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება; მართალია, ვახტანგს გადაწყვეტილი აქვს რუსეთში გამგზავრება, მაგრამ გული მაინც ეთანაღრება, თითქოს

ექვი ეპარება თავისი საქმიანობის წარმატებით დამთავრებაში („ამჟობინებდა წასვლასა თუმცა არ მიეშუროდა“). თუმცა იგი, როგორც შორსმჭკვრეტელ პოლიტიკოსი, გრძნობდა მისი გადაწყვეტილების სისწორეს. „ვახტანგს ბრწყინვალედ მოეჭიკრებულ კჳონდა პოლიტიკური და სამხედრო გეგმები, რომელნიც მისი ავტორის დიდ სახელმწიფო კჳუას მოწმობდნენ“²³. მას წინასწარ ესახებოდა ის შედეგები, რომელიც მოჰყვებოდა მის გამგზავრებას რუსეთში. მან სწორად შეაფასა თავისი დროის ქართული სინამდვილე და შეუმცდარი ნაბიჯი გადადგა. „მისი პოლიტიკური ორიენტაცია უცთომელი გამოდგა: რაც საქართველოს ისტორიულმა ცხოვრებამ საბოლოოდ დაადასტურა“²⁴.

ცხადია, ვახტანგის პოზიციის ნათელყოფის შემდეგ მოწინააღმდეგეებმა შეამსუბუქეს მსჯელობის სიმძაფრე და ახლა სხვაგვარი წინადადება შესთავაზეს მეფეს:

შეკადრეს, რადგან არ იშლი, სჳობს, რომ წაბრძანდეთ ჩაფრადა,
გარს მტერი ვადგას ამდენი, ასს მთას ეყოფა მკაფრადა.
ეან იცის ჩვენზედ მოვიდნენ, თჳეენ მოგვეშეღნეთ რა ფრადა.
თუ წაბრძანდებით, წაბრძანდით, ხანსა ნულარას დაზიოთა,
თან ცოტა ყმანი იახელ, ნუ გაეწყობი რაზმიოთა,
ფარვით იარე გზაზედა, არ შეფედ მოსაკაზმიოთა,
მტერთა არ გიგრძნან საწაღა, აშკარად ანუ აზრიოთა.

ვახტანგის გადაწყვეტილება ვერც ამ რჩევამ შეარყია. მას უხერხულად მიიჩნდა ფარულად წასვლა. უფრო მეტიც, მეფე 1200-კაცით გაემგზავრა რუსეთს. როგორც ვ. დონდუა მიუთითებს, „რუსეთისკენ მიმავალი ვახტანგი პბაძავდა პეტრეს მავალითს, რომელმაც თავისი დიდი ელჩობით (250 კაცზე მეტი) დასავლეთ ევროპა მოიარა“²⁴. ვისი სურვილით გადაწყდა 1200 კაცის რუსეთს გამგზავრება? თუ ო. ფავლენიშვილს ვერწმუნებით, ქართველი საზოგადოების დიდი ნაწილი თვით გამოთქვამდა სურვილს ვახტანგთან ხლებრსა. ეს კიდევე ერთხელ განამტკიცებს აზრს იმის შესახებ, რომ ვახტანგი უაღრესად პოპულარული პირი ყოფილა მისი დროის საქართველოში. ამის დასტურად ვფიქრობთ შემდეგი ეპიზოდის გამოდგება:

რა შეეტყო ჰსნის ერისთავს, ჩჳარათ ექნა წამოსელანი,
ჰე მეფეო, მე უთჳვენოთ, არ ვიცოცხო დიდხანს თენი,
არ ვიჳერიტდე, შემე შეეცემის ჳირნი აღრე მოსაკლავნი,
გიახლება კარგის ნაცელად თჳეენთან მამხვდეს ესჳრეუარ აენი.

ფავლენიშვილის მიხედვით, ვახტანგის მიერ 1200-კაციანი ამალის ხლება პეტრე პირველისათვის ცნობილი ყოფილა. ტექსტზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ვახტანგ მეექვსე იმიტომ აყოვნებდა რუსეთში წასვლას, ებევრებოდა ამაღლა, ამიტომ „ვახტანგიანის“ თანახმად, პეტრე დიდს მისთვის შემოუთვლია:

მაღე წამოდი, ჩემ კერძო. ნუ გაჳეს ყოვნება ხანისა,
ნუ გეწუხება სიბევრე, კაცის თან წამოტანისა.

ვფიქრობთ, „ვახტანგიანის“ ეს ცნობა სიმართლეს მოკლებული უნდა იყოს. ცნობილია, რომ პეტრე პირველს არ ესიაშოვნა ვახტანგის გამგზავრება მის

²³ ა. გა ა წ ე რ ე ლ ი ა. რჩეული ნაწერები. I, თბ., 1962, გვ. 501.

²⁴ ვ. დონდუა. ვახტანგ VI-ის დროინდელი საქართველოს პოლიტიკური ისტორიიდან, მიმოხილველი. თბ., 1953, გვ. 46.

სამეფო კარზე, რადგანაც გრძნობდა, რომ რუსეთში ჩასული ქართველი მეფე ჩვეულებრივ ლტოლვილად იქცეოდა, ხოლო ვახტანგისაგან იგი მოელოდა სამხედრო მოკავშირეს ოსმალეთისა და სპარსეთის წინააღმდეგ განსახორციელებელ საომარ ოპერაციებში.

ვახტანგი უფრო დიდ საქმეს ისახავდა მიზნად. მან იცოდა, რომ რუსეთის სამეფო კარზე კარგა ხანს მოუწყვედა ყოფნა. ბუნებრივია. მეფე-პოეტი ლიტერატურული საქმიანობის გარეშე ვერც იქ გაძლებდა, ხოლო მის მიერ ხლებულ საზოგადოებას ერისათვის ეროვნული სამსახური უნდა გაეწია. მრავალრიცხოვანი ამაღის რუსეთში გამგზავრებას ფაქტიურად ორი დადებითი შედეგი მოჰყვა. ვახტანგმა ფიზიკური განადგურებისაგან იხსნა იმდროინდელი საქართველოს მოწინავე ფრთა. გარდა ამისა, ვახტანგი ვერ ძლებდა ლიტერატურულ-მეცნიერული საქმიანობის გარეშე. როგორც აკად. ალ. ბარამიძემ ვაარკვია, ჭერ კიდევ ქირმანში ტყვეობისას თარგმნა მან „ქილილა და დამანა“. რუსეთში მიმავალი ვახტანგი შემდგომ ლიტერატურულ-კულტურულ მიზნებს სახავდა. მართლაც, მან გარშემო შემოიკრიბა მწერალთა დიდი ნაწილი, რის შედეგადაც რუსეთში შეიქმნა მძლავრი ემიგრანტული პოეზია.

ვახტანგ მეექვსე ჭერ კიდევ სულხან-საბა ორბელიანს აჯალბდა ევროპაში მოგზაურობის წინ, დაეთვალეობინა და დაეხსომებინა ყველაფერი ის, რაც კი საქართველოს გამოადგებოდა, რათა შემდეგ ეს სიახლენი მათ თავის ქვეყანაში დაენერგათ. სულხანმა მართლაც დაისახა მიზნად გაეცნობოდა ევროპის სახელმწიფოთა სამეურნეო-ეკონომიკურ თუ საზოგადოებრივ-კულტურულ ცხოვრებას, რათა უკან დაბრუნებულს ეს ყველაფერი საქართველოში განეხორციელებინა.

შეიძლება დაბეჭდვით ითქვას, რომ ვახტანგის ამაღის მრავალ წარმომადგენელს ამოცანაც ჰქონდა გადასაკრელი. მათ უნდა აეთვისებინათ რუსეთისა და ევროპის მოწინავე კულტურა და შემდეგ საქართველოში ჩამოეტანათ. აღნიშნულ მოსაზრებას მხარს უჭერს ვ. დონდუა. იგი შენიშნავს: „როგორც იმ დიდ ელჩობას, (საუბარია პეტრეს ელჩობაზე. ი. მ.), ისე ვახტანგის „ელჩობასაც“ უთუოდ ჰქონდა დასახული სამხედრო-პოლიტიკურს გარდა, აგრეთვე სასწავლო-კულტურული ამოცანები, რუსული კულტურის მიღწევათა ადგილზე გაცნობა და შეთვისება. უიმისოდ გაუგებარი იქნებოდა იმდენი განათლებული კაცის ისე შორს გამგზავრება“²⁵.

ზემოთქმულიდან შეიძლება დავასკვნათ, რომ ვახტანგ მეექვსის მიერ მრავალრიცხოვანი ამაღის ხლებას სახელმწიფოებრივი მისია ეკისრებოდა. ან ამაღას უნდა გადაერჩინა ქვეყნის ლიტერატურული აწმყო და ხვალისდელი დღისთვისაც ეზრუნა.

ფავლენიშვილის პოემაში ვახტანგის გამგზავრების წინა ამბები ასეთი დაწერილებით არაა მოთხრობილი, თუმცა „ვახტანგის“ მიხედვითაც მეფე სათათბიროდ იწვევს ახლობლებს (და არა დარბაზს) მომავალი მოგზაურობის თაობაზე:

შეუთვალა მძე და შვილი, მომივიდა წიგნი ესა,
 იქ უხმეიართ თეთი უძლევესა, სხვის მძლეველსა მტერთა მრესა,

 რითაც მოხდა წამოვიდნენ, შეიყარნენ ყველა ალებს,
 სამი მძა და ორი შვილი არჩევს საქმეს წყნარს არ ძალეებს.

²⁵ ვ. დონდუა, საისტორიო ძიებანი. აბ., 1967, გვ. 168.

რა მიესწურო ხელმწიფესა, მღრთის მოყვარეს, გულთი სალებს,
შეკრეს, ხლება შეუთვალეს, ხეაშიადი მწვე და მალებს.

ფავლენიშვილის პოემის მიხედვით მოთათბირებებმა, რომელთა შორის იყვნენ მხოლოდ ვახტანგის ძმები და შვილები, შედარებით იოლად გადაწყვიტეს რუსეთში გამგზავრება. ეს ეპიზოდი ეწინააღმდეგება დ. გურამიშვილის პოემის შესაბამის ეპიზოდს. ამის შესახებ კ. კეკელიძე წერდა: «„ვახტანგთანში“ უფრო დაწერილებია და სისწორითაა გადმოცემული ვახტანგის რუსეთში გადასახლებების ამბავი, ვიდრე მათთანაა ვახტანგის თანამედროვე ისტორიკოსები — სეხნია ჩხეიძე და ვახუშტი ბატონიშვილი — არ აგვიწერენ რაიმე თათბირს ვახტანგ მეექვსის კარზე, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ ო. ფავლენიშვილი მართალი იყოს. დ. გურამიშვილი დამაჯერებლად ხატავს დარბაზობის მთელ სცენას.

„დარბაზობის“ ეპიზოდს უშუალოდ მოსდევს განჯის საკითხი, „სწორედ განჯას ლაშქრობით იწყებოდა ვახტანგის სახიფათო ნაბიჯი, რომელსაც მეფეს გონიერი მრჩეულები უშლიდნენ. ეს შესანიშნავად გამოხატა დ. გურამიშვილმა. „რჩევა ქართლის ბატონისა“ აშკარად გვანიშნებს, რომ ვახტანგისათვის გამოცდილ პოლიტიკოსებს აუცილებლად უნდა მოეგონებინათ ტრაგედია ალექსანდრე კახთა მეფისა, რომელიც საძივე დიდ სახელმწიფოს ერთგულებას ეფიცებოდა“²⁷.

ვახტანგის ეს ნაბიჯი, როგორც უკვე ვთქვით, ერთგვარ გაუგებრობასაც კი იწვევდა იმდროინდელ საზოგადოებაში, მაგრამ მეფის გადაწყვეტილებას ეს სრულიადაც ვერ აყენებდა ჩრდილს. პირიქით, „ყოველი მოღვაწის ღვაწლის სიდიდე მისი „განზრახვითა“ და ამ აზრის განხორციელებისათვის გამოწვეული „სიმხნითა“ და დასასრულ თვით საქმეთაც, შედეგით განიზომებოდა. განზრახვის თვისება თუ ადამიანის ნიჭზე, „სიმხნე“ და „საქმე“, რასაკვირველია, მოქმედი პირის ნებისყოფაზე იყო დამოკიდებული. გეგმის განხორციელებისათვის მარტო განზრახვა არ კმაროდა. შეიძლება იგი საუცხოვოდ „სიკრცითა გონებისათა“ ყოფილიყო მოფიქრებული, მაგრამ მაინც არაფერი გამოსულიყო, რადგან დიდ გეგმას დიდი ნებისყოფა და ენერჯიაც სჭირდებოდა“²⁸.

ვახტანგი, როგორც ეპიკური გმირი, გამჭრიახი და საღი გონების მფეფა, რომლისთვისაც არ არსებობს პირადული. იგი საზოგადოებრივ ინტერესებს საკუთარზე მაღლა აყენებს.

ვახტანგ მეექვსის პოლიტიკური ორიენტაცია მარცხით დამთავრდა. დ. გურამიშვილი რეალისტური თვალთახედვით განიხილავს ვახტანგის მოღვაწეობას. პოეტი უარყოფითად აფასებს მეფის პოლიტიკურ კურსს. „საოცარია, მაგრამ ფაქტია; ბაქარის ენით გურამიშვილმა უღმობელი განაჩენი გამოუტანა ვახტანგის მთელ ხანგრძლივ პოლიტიკურ მოღვაწეობას:

ვერა ვნახე რა მაგალი ღრმად საქმე მინაწვდომარე,
რახედაც მიღვა, არ დარჩა ის საქმე წაუხდომარე.

²⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, გვ. 538.

²⁷ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ., 1973, გვ. 422.

²⁸ ი. ქაჯაიანი, ადამიანი ძველ ქართულ მწერლობაში, წიგნში: ქართული ენისა და მწერლობის საკითხები, თბილისი, 1956, გვ. 151.

ყოველივე ეს ცხადივით დადებებს გურამიშვილის დიდ სიწრფელებზე²⁸. ამასთან დაკავშირებით, საინტერესოა ვახტანგისა და საზოგადოების ურთიერთ-მიმართების საკითხი. გავრცელებული შეხედულების თანახმად მეფე განასახიერებდა ხალხის ყველა საუკეთესო თვისებას. გამოჩენილი გერმანელი ფილოსოფოსი ლ. ფოიერბახი ამის შესახებ შენიშნავს: «Глава государства есть представитель универсального человека»²⁹.

რუსულ ლიტერატურაში კარამზინის მიერ დამკვიდრებულ პრინციპს მეფის ყოვლისშემძლეობისა და უცოდველობის შესახებ გვევლინა არ დაუკარგავს XIX საუკუნის 60-იან წლებამდე, ედრე ამ თეზას თავის მოსაზრება არ დაუპირისპირა გენიალურმა რუსმა მწერალმა და მოაზროვნემ — ლევ ტოლსტოიმ. რუსული ლიტერატურის ცნობილი მკვლევარი ნ. კ. გეი ამ საკითხთან დაკავშირებით წერს: «Л. Толстой уже в 60-е годы ушел далеко от наивных рационалистических схем. Как бы полемизируя с карамзинским утверждением — история народа принадлежит царю, он заявляет в «Войне и мире»: Царь есть раб истории»³¹.

ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში მდგომარეობა სრულიად სხვაგვარადაა. ჩვენ საუბარი გვქონდა იმის შესახებ, რომ ქართველი მეფენი ლიტერატურულ ძეგლებში წარმოდგენილი არიან ღმერთის სწორად, მაგრამ არც ის უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ზოგჯერ იგივე მეფენი მკაცრადაც კი არიან გაკრიტიკებული.

XVIII საუკუნის ქართულმა მწერლობამ მთელი სისრულით აჩვენა, რომ მეფენი ერის ყოველივე საუკეთესო თვისებას კი არ განასახიერებენ, არამედ ისინი უპირველეს ყოვლისა ადამიანები არიან და დადებით მხარეებთან ერთად გააჩნიათ ნაკლოვანი მხარეებიც. ამის დასტურად ისევე დიდებული დავით გურამიშვილი გამოდგება.

რუსეთში გამგზავრების წინ ვახტანგი დიდ იმედებს ამყარებდა რუსთა ხელმწიფეზე, მაგრამ ბოლოს უიმედო ყოფაში ჩავარდნილმა პოეტმა მთელი თავისი საქმიანობა და ცდა ამაოებად მიიჩნია:

ვერ მივეც რაცა მემართა ხარკი სოფლისა მე ცადა,
მოვიდა ქარი ხორშაკი, ანაზღად სამე მეცადა,
ვერ მოვიფარე საფარი, დამწვა სხეებთანა მე ცადა,
რა მწვე მოჰობდა სიბრძნითა თავი სხვაგვარად მეცადა.

„მეფე-პოეტი წუხს, რომ წუთისოფლის ხარკი ჯეროვნად ვერ გადაიხადა. ცხოვრებას სათანადოდ ვერ აუღო ალღო და იძულებული იყო ხორშაკისა და მავნებელი ქარის საპირისპიროდ მდგარიყო მუდამ“³².

ვახტანგი უარყოფითად აფასებს თავის პოლიტიკურ მოღვაწეობას. მის ლექსებში მოცემულია პირუთვნელი და მკაცრი შეფასება თავისივე საქმიანობისა. ვახტანგი ეძებს იმის მიზეზს, თუ რატომ უბოძა სოფელმა მას მეფობის ნაცვლად „ლექსობა“. მან იცის რომ:

²⁸ ა. ბარამიძე, პატრიოტული ნაქალი ძველ ქართულ მწერლობაში, თბ., 1942, გვ. 56—57.

²⁹ Л. Фейсбах, Избранные философские произведения, I, М., 1955, გვ. 111.

³⁰ Гей Н. К., Художественность литературы, М., 1975, გვ. 312.

³¹ დ. ბრეჯაძე, ქართველი მწერლები რუსეთში, თბ., 1958, გვ. 70.

მეფეს არჩილსა სძრახავდნენ, სხვას თემს რომ იყო მკელელი,
იგ ანთებულსა სახლ-კარსა შეუქმნა დამანელია.

ასეთივე მოქმედების გამო გამოთქვამდნენ ქართველები უკმაყოფილებას ვახტანგის მიმართაც. ვახტანგი ასეცენის, რომ მისი უსასოო მდგომარეობაში ჩა-ვარდნა მისივე პოლიტიკის შედეგი იყო:

რას ვაბრალებ საწუთროსა, ვამბობ მიყო ამან ესო,
რაც მე შეესვი შესასმელი, ესე ხელსა ვისცა ესო?
ვარდი მელგა ბალსა ჩემსა, ართუ სამე ნარი ესო,
მე აღმოფხვერ, სხვას ვის ეძლო, მისთვის რამე ძირსა ესო.

„ყოველივე ამან უსასოო მდგომარეობაში ჩაავდო ლტოლვილი მეფე. სი-ცოცხლე მოწყინდა და თავისი ცხოვრებით უკმაყოფილომ სოფლის არაერთი სამღურავი ამოთქვა ლექსად. მისი ლექსებიდან გამოსკვივის საშინელი სევდა და უსასოო მკმუნეარება დევნილი მეფისა, რომელმაც თითქმის ფეხით გადა-სერა უშველებელი დედამიწის კონტინენტი, უცხო და უცნობი მხარეები ხე-ტიალით მოვლო თავისი ქვეყნისათვის ძიებაში, მაგრამ მიიღო მხოლოდ იმედუ-ბის გატრუება და სინანული“³³.

დ. გურამიშვილი მალალ შეფასებას აძლევს ვახტანგ მეექვსეს, როგორც პიროვნებას და პოეტს, მაგრამ იგი ვერ ფარავს მეფის უარყოფით მხარეებსაც. აღ. ბარამიძის აზრით, დ. გურამიშვილი ვახტანგ მეექვსის პოლიტიკური კურ-სის მოწინააღმდეგეა: „ის (იგულისხმება დავითი) მიმხრობია მოწინააღმდეგეთა ჯგუფს. ამ ჯგუფის მიმდევართ პოეტი უწოდებს „ბოლოს მხედველთ“ (პოლი-ტიკურად შორსმკვირტელთ). ვახტანგის აჩქარებული, შეუწონავი, სახიფათო ნაბიჯი მას დაუგმია. წინასწარ აღებული, აკვიტებული აზრის ჭიუტურად და-ცვით აუხსნია გურამიშვილს ვახტანგის მარცხი“³⁴.

დ. გურამიშვილი პირუთენელია ისტორიული მოვლენების შეფასების დროს, ეს მისი ლიტერატურული პრინციპითაა განპირობებული. პოეტის ძირი-თადი მრწამსი მართლის თქმაა. აქედან გამომდინარე, იგი ობიექტურად აფა-სებს ვახტანგ მეექვსის მთელ პიროვნებას. თუ ფაქტუალური შეფასების ნაწარმოებზე საზოგადო ხასიათს ატარებს, გურამიშვილის სიტყვა მანვილივით ბასრია და მო-უერიდებელი. ო. ფაქტუალური თავისი მსოფლმხედველობით კარის პოეტად რჩება, ხოლო დავითი ეროვნულ-სახელმწიფოებრივი პოზიციებიდან აფასებს მისი დროის ისტორიულ პირებს, მათ შორის ვახტანგსაც. გურამიშვილი უფრო ღრმად წარმოსახავს მოვლენათა განვითარებას. პოეტი ვახტანგის შეფასებ-ბას. კ. კეკელიძის შენიშვნით „თვით შეილი ბაქარიც კი არ უწონებს თავის ნა-მას საქციელს და ამბობს:

ვერა ენახე რა მავისი ღრმად საქმე მინაწვდომარე.
რაზედაც მიდგა, არ დარჩა ის საქმე წაუხლომარე“³⁵.

³³ მ. კ ა კ ბ ა ძ ე. ქართული რომანტიზმის საფუძვლები აღორძინების პერიო-დის მწერლობაში წიგნში: ნარკვევები XIX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან. თბ., 1978, გვ. 8.

³⁴ ა. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, პატრიოტული ნაკალი ძველ ქართულ მწერლობაში. გვ. 56—57.

³⁵ კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე. დანახ. წიგნი, გვ. 495.

მოხდენილად შენიშნავს ამის შესახებ გამოჩენილი უკრაინელი პოეტი მიკოლა ბაჟანი: „უმალღესი მიზნის —სამშობლოს სამსახურის სახელით პოეტი არ იწყალებს არავის. თვით პოემის ცალკეულ ადგილებში ასე ხობტაშესხმულ მისსავე პატრონსა და მფარველს მეფე ვახტანგსაც, რომელიც ვერ გაუმკლავდა ავბედით მოვლენათა ნიაღვარს. გულისტყვილით ადანაშაულებს მას პოეტს ბატონიშვილ ბაქარის ბაგეებით“³⁶.

„ვახტანგიანში“ ჩვენ ვერ ვხვდებით კრიტიკულ დამოკიდებულებას მეფის მიმართ. როგორც აღვნიშნეთ, იგი უფრო სახობტო ხასიათს ატარებს და ვახტანგს მხოლოდ დადებითი თვისებებით წარმოგვიჩენს. ფაქტუალური ვერ გამოკვეთს ვახტანგის დამოუკიდებელ ხასიათს და უფრო ზოგადი მეფისა და პოლიტიკოსის სახეს იძლევა.

მიუხედავად იმისა, რომ ამ ორ ნაწარმოებს შორის მხატვრული თვალსაზრისით გარკვეული ზღვარი არსებობს, მკითხველი მათში ნათლად იგრძნობს ვახტანგის საერთო თვისებებს.

ორივე ნაწარმოების მიხედვით ვახტანგი ჩვენ წინაშე წარმოდგება, როგორც თავის ქვეყანაზე უსაზღვროდ შეყვარებული მამულიშვილი და პატრიოტი, რომელიც დღედაღამ ქვეყნის კეთილდღეობისათვის ზრუნავს. ყურადღებას იქცევს ვახტანგის ხასიათი, მისი შინაგანი ბუნება და ის წინააღმდეგობანი, რომლებიც ახასიათებს მას, როგორც ეპიკურ გმირს.

სამშობლოს სიყვარული ვახტანგის უპირველესი თვისებაა. რუსეთში მყოფი მეფე-პოეტი მხოლოდ ერთ საფიქრალს შეუპყრია: ესაა სამშობლოს ბედის საკითხი. სწორედ საქართველოსა და ქართველ ხალხს ავედრებს ვახტანგი დიდ ხელმწიფეს და ეს ვედრება უმაღლეს პატრიოტულ აღსარებაში ელინდება:

ამას დიდად გეხეწები, მათ რომ უყოთ მოწყალება,
თუ ქვეყნისა დოვლათისა არა იყოს საქმის ხლება,
იმათ ასრე შემწუხებელს, მოკლინე რისხვა-ვნება,
სახელისა სვიანობით მადლის წილი თქვენ მოგხვდება.

მართებულად აღნიშნავს ბ. ქიქოძე: „ვახტანგი განსაკუთრებულ პატრიოტულ გრძნობებს ამჟღავნებს მშობლიური ქვეყნის მიმართ. მას გულს უთუთქავს თავის თანამემამულეთა მწარე ზედრის მოგონება“³⁷.

დ. გურამიშვილი ღრმად გვახედებს ვახტანგის სულიერ სამყაროში, როდესაც საქმე სამშობლოს ბედის, მისი მომავლის საკითხს ეხება. დინჯი, აუჩქარებელი, ზომიერი ბუნების მეფე ქვეყნის უბედურებით ისეა შეწუხებული, რომ ადამიანებთან ურთიერთობაც კი ეზარება და განმარტოებისაკენ მიილტვის: „საღამოს ეამსა ხალვათად მეფე თვით იჯდა მარტოდა, ქვეყნის არევის მიზეზით გულს სევდა მას მიმატოდა“. აქ დ. გურამიშვილი იძლევა სამშობლოზე უსაზღვროდ შეყვარებული და მის ბედზე მზრუნველი ადამიანის სახეს.

ორივე ნაწარმოების მიხედვით ვახტანგის მთელ მოღვაწეობას მისი პატრიოტული თვისებანი განსაზღვრავენ. ვახტანგის ეს გრძნობა უშუალოდაა გადაჭკვეული მის რელიგიურ მრწამსთან. ისტორიულად ცნობილია, რომ ვახტან-

³⁶ ბ. ბაჟანი, საქართველოს გზებზე, თბ., 1979, გვ. 36.

³⁷ ბ. ქიქოძე, დასახ. წიგნი, გვ. 186.

გი, დიდად ზრუნავდა საქართველოში ეკლესია-მონასტრების მშენებლობაზე. ბუნებრივია, ვახტანგის მოღვაწეობის ეს მხარე, განსაკუთრებით მისი შორწმუნე ბუნება, ყურადღების გარეშე არ დარჩებოდათ მის თანამედროვე პოეტებს. ეს განსაკუთრებით ითქმის ფავლენიშვილზე, რომლის ნაწარმოებშიც გადმოცემულია ვახტანგის რელიგიური შრწამსი. ორივე ავტორი მას წარმოაჩენს როგორც ღრმად შორწმუნე პიროვნებას, რითაც კიდევ ერთხელ ესმება ხაზი ვახტანგის პატრიოტულ გრძნობას. მეფის ეს თვისება განსაკუთრებით გამოჩნდა მისი ირანში ყოფნის პერიოდში, როდესაც მეფეს შაჰმა სარწმუნოების გამოცვლა მოსთხოვა. ვახტანგი სასტიკი უარით შეხვდა შაჰის ამ წინადადებას, რისთვისაც კარგა ხანს მოუხდა ირანის კარზე დაყოვნება. ამის შესახებ კაპუჩინელი მამა პიერ დ' იუსილენი წერს: „ამან (იგულისხმება ირანის შაჰი ჰუსეინი) მასზე უკვე რამდენჯერმე მიიტანა იერიში, რომელსაც მეფემ მედგრად გაუწია წინააღმდეგობა. მან მითხრა, რომ უფრო ადრე მას ნაყუწ-ნაყუწად აქცევენ, ვიდრე თავის სარწმუნოებას მიატოვებინებენ“. თუმცა ვახტანგმა ბოლოს დროებით მიიღო მამადიანობა, „იგი გულით ქრისტიანი რჩებოდა“³⁸.

ორივე ლიტერატურულ ძეგლში ვახტანგი წარმოდგენილია, როგორც ჰუმანისტი დიდაქტიკოსი, რომელიც ხალხს მაღალი ზნეობისაყენ მოუწოდებს. ერთ-ერთ პირველ მოთხოვნად იგი თავის ვაჟს შემდეგს უყენებს:

მღრთის სიყვარულზე დანერგე გული როგან დრო-ცემით,
აეის მთქმელს კარგი მიუწყე, არამტუ დაამხო ცემით.

ვახტანგის შეგონების ეს მუხლი უშუალოდ სახარებიდან მომდინარეობს: „უკეთუ მიუტევნეთ თქვენ კაცთა შეცოდებანი მათნი, მოგიტევნეს თქვენცა მამამან თქვენმან ზეცათამან“ (მათე, თავი VI, 14).

ფავლენიშვილის პოემის მიხედვით ვახტანგი სიმართლის მოყვარული პიროვნებაა. მისი რწმენით, მხოლოდ მართალი ადამიანები წარსდგებიან პირნათლად ღმრის წინაშე. აი, ამ დებულების ვახტანგისეული განმარტება:

კაცმან არ იცის რა მოაქეს დღეთა, ლამეთა ჟამებას,
შენ დაამკვიდრე სიმართლე, რომელი უყვარს სამებას.

სიმართლისადმი სიყვარული საღმრთო წიგნში შემდეგნაირადაა განსაზღვრული: „ნეტარ იყვნენ ღვეწულნი სიმართლისათვის, რამეთუ მათი არს სასუფეველი ცათა“ (მათე, IV, 10)

მეფის შეგონების მესამე პირობა შემდეგში მდგომარეობს:

ნუ განიგუნებ შურსა და ამპარტავენებას გონებით,
ნუ მიუდგები მტყუანსა, თელალებულ გყოს ქონებით,
ნუ ძვირს უძრახავ სხვასა და მისი შენთვის ქნას წონებით,
ნუ კაც კლავ, ღარიბს დაფარვით მიეც ვინ ნახო ღონებათ.

ვახტანგის ეს შეგონებაც სახარებიდან მომდინარეობს: „მასმიეს, რამეთუ ითქვა პირველთა მათ მიმართ: არა კაც კლა, ხოლო რომელმან მოკლას, თანამდეუ არს სასჯელისა“ (მათე, თავი IV, 21).

ზემომოყვანილი მაგალითები იმაზე მიუთითებს, რომ „ვახტანგაიანის“ აე-

³⁸ ი. ტ ა ბ ა ლ უ ა, დასახ. წიგნი, გვ. 302.

ტორს კარგად უნდა სცოდნოდა ვახტანგის ღვთისმოსავი ხასიათი. გარდა ამისა, ავტორი ამით წარმოაჩენს მეფე-პოეტის დიდ თავდადებას ქრისტიანული საწმუნოებისადმი.

ორივე ნაწარმოებში ვახტანგი წარმოდგება როგორც დამრიგებელი და ბრძენი სახელმწიფო მოღვაწე. როგორც ჩანს, ვახტანგის შემოქმედება კარგად უნდა გამჭდარიყო ორივე პოეტის არსებაში. ეს გარემოებაც უნდა ჰქონდეს მხედველობაში ალ. ბარამიძეს, როდესაც შენიშნავს, რომ „გურამიშვილის დიდაქტიკური მოძღვრება დიდადაა დავალებული ვახტანგის ანალოგიური მოძღვრებით“³⁹.

დ. გურამიშვილისეული ვახტანგი უაღრესად გონებაგახსნილი და ბრძენი პიროვნებაა. იგი თავის ჭარს ასე არიგებს განშორების ეპოს:

არს მორჩილება საქები, ურჩება საძაგელია,
მწყემსი უფრთხილი საწყყოსი აღვილად დამკარგველია,
საწყყოს უმწყემსოთ მავალთა შესჰამს ტურა და მელა.

ვახტანგი ენამკვერი მოსაუბრეა, რომლისთვისაც უცხო არ არის იმდროინდელი სიბრძნე. იასე ტლაშაძე მას „სიბრძნის საუნჯეს“ უწოდებს, რითაც კიდევ ერთხელ დასტურდება მეფე-პოეტის გონებრივი ჰორიზონტის სიდიდე.

ვახტანგის პირად თვისებათაგან ყურადღებას იქცევს მისი თავმდაბლობა და თავშეკავება. იგი უაღრესად დიხჯი ადამიანია. მან კარგად იცის სიტყვის ფასი. მისი დროის ავტორები ვახტანგს წარმოსახავენ რჯულის დამცველად და „კანონთა სჯულმდებლად“. როგორც ცნობილია, მეფემ სხვა დიდ საქმეებთან ერთად შეადგინა სამართლის წიგნი, „დასტურლამალი“, რომელმაც დიდად გაუთქვა სახელი მას. ამიტომ იყო, რომ აღნიშნულ კანონთა მთავარ შემოქმედს ვახტანგს მეტსახელად სჯულმდებელი შეარქვეს⁴⁰.

ეს გარემოება კარგად აისახა XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაში. ფავლენიშვილი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ვახტანგი თავისი მეფობის პერიოდში მოთმინებითა და რულუნებით განაგებდა ქვეყანას. ფავლენიშვილთან ვახტანგი „რჯულის სვეტია“, ხოლო გურამიშვილთან ქართველი ხალხის დედაბოძი.

დ. გურამიშვილი ვახტანგის სახის ჩვენებისას ყოველთვის რეალისტურა ტენდენციებიდან გამოდის. ამიტომ „დავითიანში“ ლიტერატურული ვახტანგი იმეორებს ვახტანგ მეექვსის შეხედულებას მთელ რიგ საკითხში. ამის დასტურად გამოდგება შემდეგი დეტალი:

ქე, თაო, პირველ შვებულო აწ ღცხოს ჳირსა ვარდია,
საკერელსა ძნელად სახსნელსა, მოხრელსა მოღრმოსა ვარდია,
მკვიდრი უმკვიდროდ შევიქენ, სამყოფთან გარე ვარდია,
ღაწვი შემექმნა ზაფრანად, ვის ვერა მღრიდა ვარდია.

პოეტის განწყობილება ნათელია. ვახტანგი შეწუხებულია თავისი ბედით. სევდით გაჰყურებს წარსულს და მომავლის იმედიც ნაკლებად აქვს. ვახტანგ მეექვსის ეს განწყობილება ზუსტი კონტრუქტებით აქვს მოხაზული დ. გურამიშვილს:

³⁹ ალ. ბარამიძე, ნარკვევები ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბ., 1940, გვ. 453.

⁴⁰ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, გვ. 393.

წყეულო, ცრუო, მაძღურო, ასე რად დამეტრეო,
 ცხრა რიგი ჰირი შემყარე, ერთსა არ დამაჟერეო,
 გულს მქონდა ხმალი გაჩრილი, აწ შუბიღ დამაძვერეო,
 არც მომკალ, არც დამაჩინე, მატირე ზერე ქვერეო.

ვახტანგი თავის პოეზიაში უარყოფითად აფასებს საკუთარ პოლიტიკურ კურსს. უფრო მეტიც, მას თავისი თავი გამოჰყავს ქვეყნის წარუმატებლობის მთავარ მიზეზად: „ვარდი მედგა ბაღსა ჩემსა, არ თუ სამე ნარი ესო, მე აღმოვეფხვერ, სხვას ვის ეძლო, მისთვის რამე ძირსა ესო“. დ. გურამიშვილი თითქმის იგივეს ათქმევინებს ვახტანგს: „მე წაუხდინე ქვეყანა, შვილიც გაუცე მამასა“.

შედარებით სხვაგვარადაა საქმე ო. ფაველნიშვილთან. მისი პოემა ერთგვარ დაუშთავრებელ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რადგანაც უცებ წყდება თხრობა. დ. გურამიშვილი ბოლომდე მისდევს ვახტანგის ცხოვრების რთულ და წინააღმდეგობებით აღსავსე გზას. იგი შთამბეჭდავად წარმოსახავს მეფის გარდაცვალებას. ვახტანგის სიკვდილი მწვეველ განიცადა პოეტმა:

ვთი, რა ბოძი წაიქცა, სახლ-კარი თავს დაგვექცაო!
 ლხინი, შეება და სიამე სულ ჰირად გარდაგვექცაო,
 ჩვენ ყმანი დავრჩით, პატრონი წავილა შორს გაგვექცაო.
 გაფრთხილდი, შენც არ დაგვექცე, ლეთის მაკა მავრა დექცაო.

ესაა დ. გურამიშვილის ენით ამეტყველებული იმდროინდელი საზოგადოების გლოვა. როგორც დ. ლიხაჩოვი მიუთითებს, დატირებაში ჩნდება ისტორიული პირის მთელი სიდიადე. დიდი და პატარა სტირის ვლადიმერ მონომახს, რითაც გამოიხატება საზოგადოების საერთო აზრი ამ ისტორიული პიროვნების მიმართ⁴¹

დ. გურამიშვილი დამაჯერებლად აღწერს ქართველი ლტოლვილების განწყობილებას ვახტანგის გარდაცვალების გამო. პოეტი გრძნობს, რომ ვახტანგის სიკვდილით სამუდამოდ ეკვეცებოდა ფრთები მათ მიზნებს. ამიერიდან ისინი უპატრონოდ და მიუსაფრად რჩებოდნენ:

მეფე მოგვიკვდა ვიქმენით, ჩვენ მწარედ ოხერ-ტიალი,
 მით დაგვიბნელდა საწყუროს შუქთა ბრწყინვა და ჭურტიალი,
 მოგვწავდა წულ-გული, შევქმენით, ვით უფროდ ჩიტმან ფრტიალი,
 დავიწყეთ ვითა წიწილთა, უკრუხოებითა წურტიალი.

ჩვენ შეეცადეთ წარმოგვედგინა ვახტანგის ლიტერატურული პორტრეტი ორი ეპიკური ნაწარმოების მიხედვით. ვახტანგი მისი დროის ქართულ პოეზიაში გამოყვანილია როგორც უდიდესი პატრიოტი და განათლებული სახელმწიფო მოღვაწე. თუ ო. ფაველნიშვილი სახობტო ელემენტების შეტანით საზეიმო იერს უქმნის თავის ისტორიულ პოემას, დ. გურამიშვილი რეალისტური პოზიციებიდან წარმოგვიდგენს მისი დროის საქართველოს პოლიტიკურ მდგომარეობას. ორივე ნაწარმოების მიხედვით ვახტანგ მეექვსე წარმოდგება როგორც კვიანნი, ფართო განათლების მქონე მეცნიერი და წინააღმდეგობებით აღსავსე ისტორიული ფიგურა.

⁴¹ Лихачов Д. С., Человек в литературе Древней Руси, М., 1958, გვ. 26.

И. М. МТВAREЛИДЗЕ

ОБРАЗ ВАХТАНГА VI В ГРУЗИНСКОЙ ПОЭЗИИ XVIII ВЕКА

Резюме

Вахтанг VI сыграл большую роль в формировании культурной жизни Грузии. Осуществление многих мероприятий в Грузии непосредственно связано с его именем. Поэтому Вахтанг обычно считается источником вдохновения грузинских поэтов.

Ему были посвящены как эпические, так и лирические произведения. Эмиграция Вахтанга VI в Россию хорошо освещена в поэме О. Павленишвили «Вахтангиани». Эта же тема затронута в произведении Д. Гурамишвили «Беды Картли». По этим произведениям Вахтанг предстает перед нами как большой патриот, личность высокой моральной чистоты, как просветитель, мудрый государственный деятель. Историческая поэма О. Павленишвили носит праздничный оттенок, в ней преобладает хвалебный элемент; Д. Гурамишвили же с реалистической беспристрастностью изображает дела крупного политического деятеля того времени.

გორის ნ. ბარათაშვილის სახელობის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის კათედრა

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

გიორგი ავალიანი

სვანეთი რევოლუციამდე ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში

სვანეთი, საქართველოს მთლიანი გეოგრაფიული ერთეულის ეს მნიშვნელოვანი მხარე, როგორც საზღვრისპირა, მონაპირე რეგიონი, ძველთაგანვე საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო ხელისუფლების დიდი ყურადღების ქვეშ ყოფილა. საქართველოს ის მეფეები, რომელთაც ხელეწიფებოდათ ქვეყნის სრულყოფილი მართვა, სვანეთზე დიდ ზრუნვას იჩენდნენ. ამაზე დამაჯერებლად მეტყველებს თუნდაც თამარ მეფის სახელის მტკიცედ დამკვიდრებულობა სვანეთში, რაც დღესაც ასე ძალუძლად იგრძნობა.

ქართულ საისტორიო წერილობითს ძეგლებში სვანეთისა და სვანების შესახებ ცნობები უძველეს დროიდან გვხვდება. ეს საკითხები ამჟამად მეცნიერულად შესწავლილია და გამოქვეყნებული¹. სვანებზე მრავალ ცნობას გვაწვდის აგრეთვე მე-19 საუკუნის ქართული პრესა და პუბლიცისტიკა, განსაკუთრებით საუკუნის მეორე ნახევარში.

სულ სხვა მდგომარეობა შეინიშნება ამ მხრივ რევოლუციამდე ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში. რომ არაფერი ვთქვათ ამ კუთხის მცხოვრებთა ყოფა-ცხოვრების მრავალმხრივ მხატვრულ განზოგადება-ასახვაზე, სვანეთი და სვანი გასული საუკუნეების ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში სულ რამდენიმე ადგილას-ლა გვხვდება, მაშინ, როცა საქართველოს სხვა კუთხეების მოსახლეობის ცხოვრებისეული სურათები ვრცლად და შინაარსიანად აისახა მრავალი მხატვრული თხზულების მეშვეობით.

ამგვარი ვითარების ძირითადი მიზეზი, რასაკვირველია, წინათ სვანეთის ერთგვარი კარჩაკეტილი მდგომარეობისა და მისი საქართველოს ცენტრებიდან მოშორებულობის სინამდვილეში უნდა ვეძიოთ და იმით ავსნათ, რომ გასულ საუკუნეებში მწერლებს ძალიან ძნელად მიუწვდებოდათ ხელი სვანეთისადმი და ეს თემა მათი ყურადღების მიღმა რჩებოდა.

ზემოთ აღნიშნულ ფაქტს ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში ჭერჭერობით არავინ შეჰხებია და მით უმეტეს, ვფიქრობთ, ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს რევოლუციამდე ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში არსებულ იმ მხატვრულ თხზულებათა სათანადო გაანალიზება, რომლებშიც სვანი პერსონაჟები გვხვდება. ჩვენი ეს წერილიც ამ მიზანს ემსახურება.

ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში სიტყვა სვანი პირველად აღორძინების ხანის მეფე-პოეტ არჩილს აქვს ნახსენები. არჩილი თავის ლექსებში ორჯერ ახსენებს სიტყვა სვანს, მაგრამ ორივეჯერ სხვა, ზოგად მსჯელობასთან დაკავშირებით და არა კონკრეტულად სვან პერსონაჟს, მაგრამ ასე ირიბი მოხსენიებითაც ნათელია, რომ არჩილს ფრიად ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს სვანების ბუნებასა და ხასიათზე.

¹ ამის თაობაზე იხილეთ: გ. ვ ა ს ე ა ნ ი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან, თბილისი, 1973, გვ. 153—200 და სხვა.

ასევე გავკრით, მხოლოდ ერთგან აქვს ნახსენები სვანები ანტონ პირველს (ბაგრატიონს) ცნობილ თხზულებაში „წყობილსიტყვაობა“. „სუანთა კავკასთა“ — ასე ახსენებს სვანებს ანტონი თხზულების იმ ნაწილში, სადაც საქართველოს ერთიანობის, ქართველ ტომთა ძმური კავშირის თაობაზე მსჯელობს. აქ სვანები წარმოგვიდგებიან: მესხების, ქართლებების, იმერლების, გურულების, მეგრელების, კახელებისა და აფხაზების გვერდით და სწორედ ასეთი თანმიმდევრობით აქვს მოცემული ავტორს ქართველთა ეს ცალკეული ტომები:

პო, იოანე, თვალნო ოქროს მადენო,
მესხთა მოწყველო, ქართველთა განმადიდრო,
იმერთ ღიდებავ, გურიელთა გვირგვინო,
მეგრელთა საუნჯევე, კახთა მადლისა მომფენო,
სუანთა კავკასთა, აფხაზთა მადლით მესებო.

რაიზე დახასიათებას სვანებისას ანტონი არ იძლევა, გარდა იმისა, რომ თვით კონტექსტი „სუანთა კავკასთა“ მიგვანიშნებს, რომ სვანები მთის ხალხია.

მთელ ქართულ მწერლობაში პირველი თხზულება. რომელშიც მხატვრულად არის ასახული სვანეთის ყოფა-ცხოვრების ზოგი სურათი და მოცემულია სვანი პერსონაჟი, გახლავთ გიორგი წერეთლის მოთხრობა „მგზავრის წიგნი“, ანუ, როგორც მას სხვანაირადაც მოიხსენიებენ ხოლმე, „კიკოლიკი. ჩიკოლიკი და კუდაბზიკი“. ეს ნაწარმოები დაიწერა 1866—1870 წლებში, მისი გარკვეული ნაწილი 1866 წელს დაიბეჭდა გაზეთ „დროებაში“, ხოლო მთლიანად კი უფრო მოგვიანებით ჟურნალ „კრებულში“. რაც შეეხება ძველ ქართულ მწერლობას, არჩილისა და ანტონის გარდა სვანი არავის აქვს მოხსენიებული, ყოველ შემთხვევაში დაბეჭდილ და დღემდე გამოქვეყნებულ მხატვრულ თხზულებებში.

„მგზავრის წიგნი“ სვანეთზე ვრცელი საუბარია. მოქმედებაში მონაწილეობენ სვანი პერსონაჟები, მოცემულია სვანეთის პეიზაჟური, თუ ყოფაცხოვრებითი სურათების მთელი გალერეა. ყოველივე ამას განაპირობებს მოთხრობის სიუჟეტური განვითარების თავისებურება. ავტორი სვანეთისაკენ გამგზავრებული კაცის პირით გვესაუბრება და ამ საუბრის გარკვეული ნაწილი უკვე სვანეთში მისულის შთაბეჭდილებებს ემყარება.

სვანი კაცის ხასიათს მოთხრობის ავტორი ჯერ კიდევ სვანეთამდე, გზაშივე განცდილ რამდენიმე ეპიზოდით გვიხატავს ერთ-ერთი პერსონაჟის — გიორგი სვანის მეშვეობით, რომელიც სვანეთში მდივანბეგია და ახლა იქ მიჰყავს სახელმწიფო აპარატის უფროსი მოხელე ჩიკოლიკი, რომელსაც რაღაც რევიზიის მაგვარი აქვს ჩასატარებელი დასავლეთ საქართველოს მთიან სოფლებში. მსგავსი მისიით ჩიკოლიკთან ერთად მოგზაურობს კიკოლიკიც თავისი მხლებლებით. გ. წერეთელი მისთვის ჩვეული დეტალიზაციით აგვიწერს ამ პერსონაჟს და აქ უპირველესად თვალში გვეცემა როგორც გარეგნული იერის, ისე ხასიათის პირველყოფილი სიტლანქე, მაგრამ ამასთან დიდი ფიზიკური ძალა და შემძლეობა, რის შედეგადაც სხვა პერსონაჟებთან გიორგი სვანი ისე მოჩანს, როგორც გოლიათი ლილიპუტებს შორის. აი, როგორ ახასიათებს მას ავტორი: „ეს კაცი იყო ძალიან მაგარის აგებულებისა; შავვერმანი და წლოვანებით დაპრანჭული სახე მხეტური თვალებით ჰქონდა გააცეცხლებული. თუ მივიდიოდით, გიორგი სვანი თვალთ არ დაგვენახებოდა; დაკარწახებული ერთ ვერსზე წინ

მიგვიძღოდა ქვეითად. ჩვენი ცხენები იმას ჩაქჩაქითაც ვერ მისწვდებოდნენ“, — ვკითხულობთ მოთხრობაში.

გ. წერეთლის ამ მოთხრობაში თითქმის არ არის ისეთი პერსონაჟი, რომელსაც ავტორი სასაცილო ფორმაში არ გვიხატავდეს. გროტესკი ამ თხზულების ერთი მთავარი ნიშანია და, მართალია, არც გიორგი სვანის დახასიათებისას ზოგავს სატირიკოსის თავისეულ ნიქს ავტორი, მაგრამ სხვა პერსონაჟების გვერდით (ყუდაბზიკა, ჩიკოლიკი, კიკოლიკი, ბაკურა, ბაზგა, ჩიგუნია) გიორგი სვანი მწერლის აშკარა სიმპათიით სარგებლობს და მისდამი უარყოფითი გრძნობა არც მკითხველს ეუფლება.

აღსანიშნავია ავტორის თვალთ დაწახული სვანეთის რელიეფური სურათი. ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში, ისევე, როგორც სვანი კაცის გარეგნობა და ხასიათის ძირითადი ნიშნები, არც სვანეთის გეოგრაფიული გარემო აუსახავს ვინმეს გ. წერეთლის ამ მოთხრობამდე. აი, გ. წერეთლისეული პეიზაჟის ერთი დეტალი: „ივნისის გასული იყო, მაგრამ ქედზე თოვლი არ იყო კიდევ აღებული. ჩრდილოეთის კავკასიის ცივმა ქარმა მობერა და ხელები დაგვიყინა. ჩვენ მოვხსენით მაშინვე ცხენებს ნაბდები და შიგ გავეხვიეთ. საკვირველი სანახავი დაინახა ჩემს თვალებს წინ. გაღმით შორს ჩაყუდებოდნენ უზარმაზარი მთები დევებსავე და მომეტებული ნაწილი სულ თოვლით იყო შემოსილი. ჩვენ ვიდექით მთავ, მაგრამ ალბუზიდან მოყოლებული წურნიალამდის ისეთი მაღალ ქედებად მოგვეჩვენენ, რომ ასე გვეგონა, რიონის ვაკეზე ვართ და ახალციხის მთებს შევყურებთ მეთქი“.

სვანეთის გეოგრაფიული მდებარეობის მცოდნე მკითხველი ამ სტიქიონების კითხვისას მაშინვე მიხვდება, რომ გ. წერეთელს სვანეთში მართლაც უმგზავრია. წინააღმდეგ შემთხვევაში ისეთ დეტალებს, რაც მოთხრობის ამ ნაწილში გვაქვს, ვერ მოიყვანდა. ქედი, რომელიც ავტორს აქვს ნახსენები და რომლიდანაც მას ზემო სვანეთის ადგილმდებარეობა გადაშლია თვალწინ, არის სვანეთის ქედი და მასზე მდებარე ლატფარის უღელტეხილზე მდგარა მწერალი თავის თანამგზავრებით. ამ გადასასვლელით გადადიოდნენ მგზავრები ზემო სვანეთში ცაგერისა და ქვემო სვანეთის გავლით. ტექსტში დასახელებულ მწვერვალ წურნიალს, რაც სვანურად წითელ მწვერვალს ნიშნავს, თუ ადგილზე არ გაიგონებდა და საკუთრივ არ დაინახავდა, ისე ვერასგზით ვერ წარმოიდგენდა ავტორი. ასევე ნატურალისტის თვალთ, პირდაპირ ფოტოგრაფიული სიზუსტით არის ბევრი დეტალი გადახატული მოთხრობაში.

რასაკვირველია, ცხენისწყლის ხეობას აყოლილი მგზავრისათვის მაღალი მთების ნახვა რაიმე უჩვეულო მოვლენა არ უნდა გამხდარიყო, ნაგრამ ლატფარის უღელტეხილიდან დანახულ ზემო სვანეთის რელიეფს მთების უნახავი გაუხდია მწერალი. განსაკუთრებით თვალში სცემია შავი ფერი. ეს იმით იქნებოდა გამოწვეული, რომ კავკასიაში სვანეთისთანა წიწვიან ტყეს კაცი ვერსად შეხვდება. დღესაც კი ყველგან შავად ბზინავს ნაძვისა და სოჭის უღრანები, ხოლო მაშინ სრულიად ხელუხლებელი ეს ტყეები, რა თქმა უნდა, თავისი სიშავით მიიქცევდა უცხო კაცის თვალს. ერთიანი წიწვიანი ტყეების, როგორც სვანეთს უწოდებდნენ, ნენჩას, შავი ფერი, მართლაც, სხვა ხეობებთან შედარებით უფრო შავად აჩენს ენგურის ხეობას და ამ შთაბეჭდილებას მწერალზე მომეტებულად სევდიანი განწყობილება შეუქმნია, რასაც საკმაოდ ეროვნულად გამოვკვემს კიდევ მოთხრობაში.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ მწერალი გაუოცებია იმ გარემოებას, თუ როგორ უყვართ სვანებს თავისი კლდე-ღრეებიანი კუთხე და ამას მისთვის ჩვეულებრივ ბელეტრისტული ოსტატობით აღწერს ერთ-ერთი თანამგზავრი სვანის საქციელის ფონზე: „როგორც კი შედგა ფეხი მთის წვერზე ამ სვანმა და დაინახა თავისი შავი, მისებრ ცხვირპირჩამომტირალი ქვეყანა, თითქოს ელექტრონული დენი გატარებულები მის გეგამში, ერთბაშად გამოიცვალა, სახე გაუნათლდა, ერთი საშინელი დაიყვირა, „სამშობლოვო“, შეხტა და ქუდი მალა ააგდო. მერე დაჯდა, პირი თავის შავ ქვეყნისაკენ მიიბრუნა და სასიამოვნო ხმით მოჰყვა სიმღერას“. ამის შემდეგ მოთხრობაში ჩართულია ლექსი, რომელსაც მღეროდნენ სვანი, მაგრამ ეს დეტალი სრულიად არადამაჯერებელია და ამ არადამაჯერებლობას ლექსის შინაარსი იწვევს. ასეთი შინაარსის ლექსებს სვანები არასოდეს მღეროდნენ. სამაგიეროდ დამაჯერებელია ის, რასაც ლექსის შემდეგ მოგვითხრობს მწერალი: „მთელი იმ მთის ფერდობი სოფლამდის ისე ჩავიარეთ, რომ სვანს სიმღერა არ შეუწყვეტია; იმის სახე უფრო და უფრო გამხიარულდა, წარბი გაეხსნა, თვალებმა დაუწყაო თამაში, თავის ამხანაგებს მოუხშირა არაკებისა და მხიარული ამბების ლაპარაკი, იმათაც აციენებდა და თვითონაც იცინოდა. გამოდგა, რომ ეს სვანი ხუმარა და მხიარული ბუნებისა ყოფილიყო, მაგრამ მე რომ მისი დაჯავრიანებული სახე მინახავს ჩვენში, როგორ წარმოვიდგენდი, თუ სვანებს ამისთანა მხიარული ხასიათი ექნებოდათ“.

დიდი სიზუსტით აქვს მოცემული გ. წერეთელს სვანეთის სოფლის სურათიც, სახლების ფორმა და აგებულება, ცნობები კოშკებსა და სხვა თავდაცვითი ნაგებობების შესახებ. აქაც ბევრი ისეთი დეტალია მოცემული, რასაც ვერ აღწერდა კაცი, რომელსაც ყოველივე ეს საკუთარი თვალთ არ ექნებოდა ნანახი.

ამრიგად, ექვს გარეშეა, რომ გიორგი წერეთელი ნამდვილად ნამყოფია ზემო სვანეთში, დღევანდელი მესტიის რაიონში; გადასულა იგი იქ ლატფარის უღელტეხილით და გამოჩენილი მწერლის ჩასვლამ ამ კუთხეში ის ნაყოფი გამოიღო, რომ პირველად მთელი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ქართველმა მკითხველმა მიიღო მხატვრული ნაწარმოები, რომელშიც სვანების ყოფა-ცხოვრება და ხასიათის ნიშნები აისახა. მოთხრობაში მოცემული პერსონაჟი გიორგი სვანი პირველი მხატვრული სახეა სვანი კაცისა მთელს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

სვანეთი რამდენჯერმე ნახსენებია ანტონ ფურცელაძის ცნობილ რომანში „მაცი ხვითა“. მართალია, კონკრეტულად რომელიმე ცალკეულ სვან პერსონაჟზე რომანში არსადაა ლაპარაკი, მაგრამ სვანეთი აქ წარმოდგენილია, როგორც ძალმომრეობით გატანჯული ადამიანების თავშესაფარი ადგილი, მაგალითად: სვანები შეიფარებენ და საჭირო დრომდე უვნებელს ყოფენ ფეოდალური ხელისუფლებისაგან დევნილ მაცი ხვითას, რომელიც ოცნებობს, როგორმე აქვე მოიყვანოს თავისი საცოლო ეკაც და სამუდამოდ დასახლდეს სვანეთში; სვანები ეხმარებიან მოძალადე ფეოდალის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჭვარელებს — მეზობელ მეგრულ გლეხებს; სვანები ეხმარებიან მანუჩარ დადიანს თავისი კანონიერი სამფლობელოს დაბრუნებისათვის ბრძოლაში და სხვა. ერთი სიტყვით, ამ რომანში სვანები ყველგან სამართლიანობისათვის მებრძოლებად არიან გამოყვანილნი.

გაზეთ „ივერიის“ 1897 წლის თებერვლის სამ ნომერში (13, 14, 15) მოთავსებულია მოთხრობა სათაურით „მავისი რა ბრალა“, რომელიც განსაკუთ-

რებული შთამბეჭდაობით ასახავს ძველი სვანეთის ცხოვრების მნიშვნელოვან მხარეებს და ჩვენი ლიტერატურისმცოდნეობისათვის თითქმის სრულიად უცნობ სვან ავტორს ეკუთვნის. ამ მოთხრობას სათაურს ქვეშ მიწერილი აქვს „მოთხრობა სვანეთის ცხოვრებიდან“. მოთხრობის ავტორი გახლავთ მე-19 საუკუნის მოღვაწე ივანე გიორგის ძე მარგიანი. მოთხრობაში კი ასეთი ამბავია გადმოცემული: მალალ მთაზე გამავალ ბილიეს ორი ადამიანი მიუყვება. ქვემოთ კლდოვანი ქარაფები და უფსკრულია. მალე მკითხველი გაიგებს, რომ მგზავრები არიან სვანებ — და და ძმა. ძმას ჰქვია ზურაბ, დას კი — ალათი. ქალი ფეხმძიმედაა და ძალიან უჭირს აღმართზე სიარული. მიუხედავად ამისა, ძმა მას კიცხავს და უშეერი სიტყვებით ლანძღავს. მკითხველი მალე იმასაც შეიტყობს, რომ ალათი უქორწინოდ არის ორსულად, ვიღაცა მამაკაცს შეუცდენია და ახლა როცა ამისი შედეგი სახეზეა, ზურაბი თავსა და ოჯახს უკიდურესად შეურაცხყოფილად თვლის. ერთ ადგილას, სწორედ უფსკრულის თავთან, ქალს ძალ-ღონე გამოელევა, ველარ განაგრძობს გზას და იძულებულნი ხდებიან, შეისვენონ. ქალი იქვე იმშობიარებს. როგორც კი ახალშობილის ტირილი ხმას გაიგონებს, ზურაბი კიდევ უფრო მეტის ბრაზით აინთება, სრულებით კარგავს განსჯის უნარს, მივარდება დას, მაშინაღწერად გამოჰკლეჯს ხელებიდან ჩვილ ბავშვს და უფსკრულში გადაისვრის. იგი იშორებს თავიდან ბავშვს, როგორც თვით მისი, მისი ოჯახისა და მთელი სამშოს უკიდურესი შერცხვენის უტყუარ ნიშანს, შეურაცხყოფის ცოცხალ ფაქტს. უბედური დედა ლასლასით გაიქცევა ბილიკზე და იქვე კლდეზე გადაიჩეხება, სადაც მისი ბავშვი გადააგდო ზურაბმა, ოღონდ სამუდამო თვითგანსაკითხავად უღმობელ ძმას ასეთ სიტყვებს დაუტოვებს: „უღმერთო!, მაგისი რა ბრალია?!“

გამხეცებული ზურაბი, რომელიც მთლად ასეთ ტრაგიკულ შედეგს არ მოელოდა, თავზარდაცემული განაგრძობს გზას. ახლა მან შური უნდა იძიოს, უნდა ისისხლოს და უნდა მოკლას მისი დის ალათის შემარცხენელი მამაკაცი. ზურაბმა იცის, თუ ვინ შეურაცხო მისი და; თენგიზ ჭაჭვლიანია ეს კაცი. ზურაბი მიდის თენგიზ ჭაჭვლიანის სოფელში და კლავს თენგიზს ისე, რომ ამის შესახებ ვერაინ ვერაფერს შეიტყობს. ხალხისათვის გაუგებარია აგრეთვე, თუ როგორ დაიღუპა ალათი. ამრიგად, დროებით ზურაბი ახერხებს დიდი სირცხვილისაგან თავის დაღწევას. მაგრამ დრო და მომხდარი მოვლენები თავის პასუხს მოითხოვენ და ამ პასუხს მკითხველი მოთხრობის დასასრულს შეიტყობს.

თხზულების ფინალში უკვე ღრმად მოხუცებული და ძალზე დაუძლურებული ზურაბი სიკვდილის პირას არის მისული და საკუთარ ვაჟკაც შვილს მექაის ანდობს საიღუმლოს, თუ რატომ და როგორ დაიღუპა მისი მამიდა ალათი. აქვე ვიგებთ, რომ ჭაჭვლიანებს უფრო გვიან მაინც გაუგიათ მათი კაცის თენგიზის მკვლელის ვინაობა და ფარულად აუღიათ თენგიზის სისხლი, მოუკლავთ რა ზურაბის უფროსი ვაჟი. ზურაბი მიმხვდარა თავის დროზე, რომ მისი ვაჟის ფარული მკვლელები თენგიზ ჭაჭვლიანის პირისუფალნი არიან, ძალიანაც ნდომებია შვილის სისხლის აღებაც, მაგრამ ვერ მოუხერხებია და ახლა ისე კვდება, რომ მიზანი შეუსრულებლად რჩება. რადგანაც სისხლი აუღებლად დარჩენია, ზურაბი თავის უმცროს ვაჟს მექაის ასეთ დავალებას აძლევს: „ჩემი შვილი ჭაჭვლიანებმა ფარულად, დიაცურად მოჰკლეს, მაგრამ შური მაინც იძიეს. ეხლა, ჩემო შვილო, ჩემი ხვეწნა და ანდერძი ეს არის, რომ პირველად ჩემის სულისათვის ილოცოთ და ამით ცოდვები შემიმსუბუქოთ. მეორე ჭაჭვ-

ლიანებს ძმის სისხლი არ შეარჩინოთ და თქვენც შური იძიოთ, მაგრამ გახსოვდეთ, რომ საზოგადო ჭირის დროს, მტრის შემოსევის დროს, შური უნდა დაივიწყოთ და ერთად უნდა იმოქმედოთ. დიდი შერცხვენაა, ვინც საზოგადო საქმის დროს კერძო საქმეს ემსახურება და შურს მაშინ იძიებს, — ის ხალხის მოღალატეა“. ამ ანდერძის წარმოთქმის შემდეგ ზურაბი მალე კვდება და მისი უკანასკნელი გაზოგადების დროს წამარცვლით წარმოთქმული სიტყვებია: „უღმერთო, მაგისი რა ბრაღია“.

ამ მოთხრობის ავტორი ივანე მარგიანი მწერლად არ არის ცნობილი, მაგრამ ის არის მრავალი გამოქვეყნებული პუბლიცისტური და სხვა ხასიათის წერილის ავტორი, რომლებიც მე-19 საუკუნის მიწურულს ქართულ გაზეთებში იბეჭდებოდა².

ივანე მარგიანის რაიმე გამოქვეყნებული მხატვრული ნაწარმოები ამ მოთხრობის გარდა არ ჩანს, მაგრამ ამ მოთხრობის არსებობაც გვაძლევს იმის უფლებას, რომ მისი ავტორი ივანე გიორგის ძე მარგიანი ვალიაროთ პირველ სენად. რომელმაც ლიტერატურულ-მხატვრული ნაწარმოები გამოაქვეყნა.

რა მიზანი უნდა ჰქონოდა ავტორს, როცა ამ თხზულებას წერდა? ქალის ნამუსისა და ღირსების შეუვალობა, ოჯახის სახელის ჩირქმოუცხებლობისათვის ბრძოლა, შურისძიებისა და მესისხლეობის პრობლემა — აი, საკითხები, მოთხრობის ავტორს რომ აწუხებდა. ჩვენს აზრით, ივანე მარგიანის პოზიცია ამ საკითხებთან დაკავშირებით ასეთია: ქალის პატიოსნების შებღალჯა ავტორს ღიდ უბედურებად ჰიაჩნია, რასაც ისეთივე ტრაგედია შეიძლება მოჰყვეს, როგორც ალათის თავს დატრიალდა. ი. მარგიანი განგებ ავითარებს ასე მძაფრად კონფლიქტს და-ძმას შორის. ძველი სენანეთის ყოფის ერთი მკაფიო ნიშანი იყო ის, რომ ყოველ ქალს საიმედო პატრონი უნდა ჰყოლოდა, რომ ქალის უღირსი საქციელი არა იმდენად თვით იმისი სირცხვილი იყო, რამდენადაც სხვა პირებისა, რომელთაც მისი პატრონობა ეკისრებოდათ (მამა, ძმა, ქმარი). რასაკვირველია, ალათის სრცხვენია საკუთარი მდგომარეობის გამო, მაგრამ მას ამ სირცხვილს მომავალი დედობის გრძნობა უმსუბუქებს. გაცილებით მეტი ერცხვინება ალათის მდგომარეობა მის ძმას ზურაბს, რომელსაც უკანონოდ დაბადებული დისშვილის გამოჩენა არათუ არ უმსუბუქებს სირცხვილის მტანჯველ გრძნობას, არამედ იმდენად უძლიერებს აღშფოთებას, რომ არადაამიანურ სისასტიკეს ჩაადენინებს. ი. მარგიანის მოთხრობა ამ მხრივ მძიმე ფიქრებს აღუძრავს მკითხველს და განსაკუთრებული სიმძაფრით აყენებს მის წინაშე მოქალაქეობრივ, მორალურ-ეთიკურ პასუხისმგებლობას.

ადამიანის მიერ ადამიანის განზრახ მკვლელობის შემთხვევაში ივანე მარგიანი სისხლის აღების, შურისძიების მომხრეა, უდავოდ. ამაზე ნათლად მეტყველებს მისი მთავარი პერსონაჟის ზურაბის მიერ შეილისათვის მიცემული დარიგების სიტყვები, რომლებიც თვით ავტორის სიტყვებად ჩაესმის მკითხველს და ამ სიტყვებში განსაკუთრებით იქცევა ყურადღებას მაშის ზრუნვა შეილის დამოკიდებულებაზე საზოგადოებრივი, საერთო-სათემო საქმისადმი, რომ საზოგადო საქმის შესრულების დროს ადამიანმა უნდა დაივიწყოს პირადული ინტერესები და მიზნები.

ი. მარგიანის ამ არცთუ მოზრდილი მოცულობის მოთხრობაში დიდი ადგი-

² ამის თაობაზე იხილეთ ჩვენ მიერ შედგენილი წიგნი: ეთნოგრაფიული წერილები სენანეთზე, თბილისი, 1973.

ლი აქვს დამობილი ბუნების აღწერას, მთის მომხიბლავი პეიზაჟის ხატვას. ბუნების მოვლენები, როგორც ცოცხალი არსებები, ისე უსულო საგნები, მოცემულია მოძრაობაში. უწყვეტი დინამიკა და ჰარმონიულობა ამ სურათების დამახასიათებელი თვისებაა, რითაც ისინი შთამბეჭდავად რჩებიან მკითხველს მესხიერებაში. ამავე დროს ისიც უნდა ითქვას, რომ მოთხრობაში მოცემულ პეიზაჟზე დაკვირვება გვაფიქრებინებს, რომ ი. მარგიანი ამ მხრივ ალ. ყაზბეგის ერთგვარ გავლენას განიცდის. ეს გარემოება არ არის გასაკვირი და შეუძლებელი: თავისი დროის კვალობაზე კარგად განათლებულ პიროვნებას უეჭველად წაითხული ექნებოდა იმ დროს უკვე დიდად პოპულარული ყაზბეგის თხზულებები. მაგრამ ი. მარგიანს არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ეწოდოს ალ. ყაზბეგის მიმბაძველი. მას სრულიად გარკვეული და საკუთარი პრობლემა აქვს დასახული, რასაც საკმაო ოსტატობით ახორციელებს მოთხრობაში, ავლენს სინამდვილის ასახვის სრულიად გამოკვეთილ საკუთარ მანერას, შინაგანად ღრმად განიცდის იმ მოვლენათა არსს, რომელთა მხატვრულ ასახვასაც ცდილობს. ეს ცხადად ჩანს ი. მარგიანის მიერ დახატულ ბუნების სურათებშიც, სადაც მრავლადაა ისეთი პასაჟები, რომლებიც მხოლოდ სვანეთის გეოგრაფიული გარემოსათვის, მისი ფლორისა და ფაუნისათვის არის დამახასიათებელი და მათი მხატვრულ თხზულებაში ასახვისათვის აუცილებელი იყო აღვლზე ამ სურათების ნახვა და ამ ხილვით ძლიერი განცდის მიღება.

ამრიგად, მოთხრობა „მაგისი რა ბრალია“ არის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში პირველი თხზულება, რომელიც სვანეთში დაბადებულმა და აღზრდილმა ავტორმა გამოაქვეყნა. მოთხრობა მე-19 საუკუნის დასასრულის სვანეთის პირობებისათვის მტკივნეულ პრობლემებს ეხება. მისი მხატვრული დონეც ისეთია, როს გვიჩნდება სინანულის გრძნობა. მისმა ავტორმა, ივანე მარგიანმა ამ მოთხრობით დაუსვა წერტილი თავის მხატვრულ-ლიტერატურულ შემოქმედებას.

რევოლუციამდელ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში ქრონოლოგიურად ბოლო თხზულება, რომელშიც ნახსენებია სვანი, გახლავთ აკაკი წერეთლის ერთი ლექსი სათაურით „გიორგი შერვაშიძეს“. ლექსი დაწერილია 1912 წელს. და, როგორც სათაურიდან ჩანს, მიძღვნილია აფხაზეთის მთავრისშვილის გიორგი მიხეილის ძე შერვაშიძისადმი. მსოფიანი პოეტი საყვედურობს მასთან კეთილ განწყობილებაში მყოფ მთავრისშვილს, დამივიწყეო, ახალ მეგობრებს იჩენ და მე, როგორც ძველი, აღარ გახსოვებარო. აკაკი აქვე მსუბუქი იუმორით გადაჰკარავს აგრეთვე სვან თავადს თათარყან ჯანსულის ძე დადემშქელიანს:

თათარხანი ჩამოსულა,
მაგრამ ჩემთვის სად მოიცილის,
დღე სძინავს და ღამლამობით
თამაშობს და ყანწყებსა სცლის.

ჩემთვის საღა დაურჩება
ან საღამო და ან დილა,
ესეც კია, მეგობრობა
სვანის არსად გაგონილა.

ნათელია, რომ აკაკი თათარყან დადემშქელიანს საყვედურობს როგორც ვინმე ახლობელს და თვით დაცინვის სირბილაც, რაც ლექსშია მოცემული, მიგვიითხებს, რომ აკაკი სინამდვილეში არ არის გამწყვრალი თ. დადემშქელიანზე, თორემ გამწყვრალი აკაკის სატირის ძალაც ყველასთვის კარგად არის ცნობილი. ეს მსუბუქი დაცინვა კი სრულებითაც არა ჰგავს აკაკისეულ სარკაზმს.

რა აკავშირებდა დიდ მგოსანს თ. დადემშქელიანთან? აკაკის დადემშქელი-

³ აკ. წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული, ტომი 3, თბილისი, 1954, გვ. 388.

ნებთან ნათესაური ურთიერთობა ჰქონდა: პოეტის უმცროსი დის მკერას ქალიშვილი ანეტა ალექსანდრეს ასული დადიანი იყო ჯანსუღ დადემშქელიანის მეუღლე, ხოლო თათარყანი, რომელსაც ლექსში მოიხსენიებს აკაკი, ჯანსუღისა და ანეტას ვაჟიშვილია. იგი რუსეთის არმიის ოფიცერი ყოფილა და პირველ მსოფლიო ომში დაღუპულა. თვით აკაკის დისშვილი ანეტა დადიანი-დადემშქელიანისა პოეტური ნიჭით დაჭილდობებული პირივნება იყო. მას არაერთი ლექსი აქვს გამოქვეყნებული მე-19 საუკუნის 80—90 წლების ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში და სხვა ნათესაეებს შორის განსაკუთრებით ახლო ურთიერთობა ჰქონდა თავის სახელოვან ბიძასთან. აკაკი ბევრჯერ სტუმრებია დისშვილს სამეგრელოში სოფელ ჭვარში, სადაც ანეტა ცხოვრობდა. ამიტომ არის, რომ აკაკის ლექსში აშკარად ჩანს უწყინარი, მეგობრული კილო და რბილი ჰუმორი, რომლითაც იგი თავის ახლო ნათესავს თათარყან დადემშქელიანს მოიხსენიებს.

სევანებზე აკაკის სულ სხვა შეხედულება ჰქონდა და სევანებისადმი თავისი დიდი სიმათია ძალიან კარგად გამოხატა 1875 წლის ხალხს აჯანყების მონაწილე სევანებს რომ თავგამოდებით იცავდა სასაპართლოზე.

უნდა ითქვას, რომ ამავე ლექსში თვით გიორგი შერვაშიძესაც თითქმის იმნაირად საყვედურობს პოეტი, როგორც თ. დადემშქელიანს:

ეს შენც იცი! მაგრამ ძმაო,
კოტა მოიფხაზურებ:

ახალ-ახალს რომ მონახავ,
ძველებს აღარც კი უუფრებ.

ამ სტროფშიც, როგორც ზემოთ ციტირებულში, კარგად იგრძნობა, რომ საყვედური არის თქმული ახლობელი ადამიანის მიმართ და ამ საყვედურში მარტო სიყვარულისა და პატივისცემის გრძნობა იკითხება.

ასეთია რევოლუციამდელ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში სევანეთისა და სევანების შესახებ არსებული მხატვრული სახეებისა და პოეტური გამოწვევების ძირითადი საერთო სურათი. ვფიქრობ, სრულად მოუყარეთ თავი ამგვარ ლიტერატურულ მასალას.

მხატვრულ-ლიტერატურული ასახვის მნიშვნელოვან ობიექტად, ქართველი მწერლების შემოქმედებითი შთაგონების ნამდვილ ასპარეზად სევანეთი და სევანების ყოფა-ცხოვრება მხოლოდ საბჭოურ ეპოქაში იქცა და, თუ რა მხატვრულ-ლიტერატურული მასალები დაგროვდა ამ თემაზე ქართულ საბჭოთა მწერლობაში, ამაზე საუბარი გვექნება მომავალში.

Г. А. АВАЛИАНИ

СВАНЕТИЯ В ДОРЕВОЛЮЦИОННОЙ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Резюме

В статье рассмотрены и в свете литературоведческого анализа освещены литературно-художественные произведения грузинских писателей, опубликованные в дореволюционный период и описывающие географическую среду и жизнь населения Сванетии.

Автор использует как широкоизвестные произведения, так и сочинения, опубликованные в грузинской прессе в XIX веке и до сего времени неизвестные широкому кругу читателей.

ბ. ბარათაშვილის სახელობის გორის პედაგოგიური სახელმწიფო ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ბ ა შ ა ნ კ ი ლ ა ნ ა ვ ა

ბ ა ს ი ლ ლ ა ბ რ ი გ ო ლ ის კ უ ლ ტ ი ს ა ქ ა რ თ ვ ე ლ ო შ ი ¹

ქართული ქრისტიანობის ისტორიის უბრალო თვალის გადავლენაც ცხადყოფს, რომ ამ სარწმუნოებამ ჩვენში იმავეითვე უღარესად სინკრეტული ხასიათი მიიღო. ნათქვამის დასადასტურებლად საკმარისია თუნდაც იმ ფაქტის აღნიშვნა, რომ, მკვლევართა განმარტებით, „ქართველების უძველესი მსოფლმხედველობის შემცველი სარწმუნოებრივი ხასიათის გადმონაშთები ეთნოგრაფიულ ყოფასა და ამ ყოფის ამსახველ წერილობით წყაროებში უმთავრესად რელიგიური სინკრეტიზმის სახით გვევლინება. ეს გადმონაშთები ყველაზე მეტად ქრისტიანულ ელემენტებთან არის შერწყმული“ ([1], 1). მეტიც თქმაც შეიძლება: ჩვენმა წარმართმა წინაპრებმა ჯერ კიდევ შუა საუკუნეების გარიერაზე ახალი რელიგიის პრაქტიკაში დაახლოებით იმის ტოლფარდი საქმე გააკეთეს, რაც ანტიკის მიმდევარმა ბერძენმა (თუ ბერძნულენოვანმა) მოღვაწეებმა, ასე ვთქვათ, ქრისტიანობის თეორიაში, კერძოდ, თეოლოგიაში. არსებითად ამ აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს იმის მტკიცება, რომ „ქართულ რელიგიურ სინკრეტიზმში ქრისტიანულ ელემენტს წარმართული სკარბობს“ ([1], 1).

ქრისტიანობის ადრეულ ეტაპზე ეკლესიის პირველმაშემს მრავალი ბრძოლა გარდახდათ, რაც სულიერი კულტურის ისტორიაში აპოლოგეტიკის დამკვიდრებით აღინიშნა. ბრძოლა იყო ყოველსმომცველი, რის წყალობითაც ქრისტიანებმა დროთა ვითარებაში შეიძლეს წარმართულ კულტებთან თანაარსებობა თანაბარი უფლებით ([2], 19). ხოლო როცა საბოლოოდ გაიმარჯვა — ამას ხანგრძლივი დრო არ დასჭირვებია — მან არა მხოლოდ აკრძალა მასთან ანტიკური ფილოსოფიის თანაარსებობა, არამედ, გარკვეულ პერიოდში და გარკვეულ აზრით, სრული მოსპობითაც დაემუქრა მას. ეს იყო აპოლოგეტიკური კონცეფციის ლოგიკური დასასრული. ნათქვამი, რასაკვირველია, სრულიადაც არ უგულებელყოფს ქრისტიანობის ანტიკურ გენეზისს, არამედ უწინარესად იმაზე მიაჩინებს, რომ ახალგაპარჯებულ რელიგიას, რომელიც თითქმის ოთხი საუკუნის მანძილზე სამკვდროსაიციოცხლოდ ებრძოდა წარმართობას, არ შეეძლო მეყსეულად ელიარებინა წარმართული ფილოსოფიური სიბრძნის უფლებანი; მას იქამად ერთადერთი სიბრძნე სჭირდებოდა — სიბრძნე გამოცხადებისა, სჭირდებოდა რწმენა, რომელიც განსჯას არ ექვემდებარებოდა (აღნიშნული ოდნავადაც არ გულისხმობს ქრისტიანთაგან აზრის სრულ იგნორირებას, არამედ იმას, რომ აპოლოგეტიკამ მეტი დრო ანტიკურობასთან კამათს მოანდომა, ხოლო გაცილებით ნაკლები საკუთრივ ქრისტიანობის თეორეტიზაციას). ხოლო როცა ქრისტიანობამ რწმე-

¹ აკად. ა. შ ა ნ ი ძ ე მ, რომელიც წინამდებარე ნარკვევს ხელნაწერში გაეცნო, შენიშნა, რომ „ბასილი“ ხმოვანფუძიანი სახელია. და თუ ჩვენს ნაშრომში იგი შინც თანხმოვანფუძიანადაა წარმოდგენილი, ვგ მხოლოდ ამიტომ: სვანურ სალოცებში ასე იკითხება ეს სახელი ყოველთვის, როცა განმარტებით იხსენიება.

ნის გამარჯვება სრულყოფილ და ნაომარ ველზე მარტო დარჩა, დაცემულს ხელი გაუწოდა, მაგრამ არა მის აღსადგენად, არამედ კვლავ თავისთავის განსამტკიცებლად. ეს გააკეთა პატრისტიკამ იქამდე, რომ დამარცხებულის სამსახურებელი საგანგებო პროგრამაც კი შეადგინა (გრიგოლ ნოსელი). ეს პროგრამა იოანე დამასკელმა ამოწურა და მის ხელახლა დასმას, ანუ უშუალოდ ანტიკურ ფილოსოფიათან ზიარებას, ეკლესია ბოლომდე ვერ შეეგუა, რისი დასტურიცაა იტალის, პეტრიწისა და სხვათა დევნა (თუმცა აქ იმ საინტერესო ფაქტის აღნიშვნა შეიძლებოდა, რომ, როგორც ჩანს, მათზე გაცილებით აღრე ჩვენში გრიგოლ ხანძთელი „ამ სოფლის ფილოსოფოსთა სიბრძნეს“, ანუ, ალბათ, ანტიკურ ფილოსოფიას, უშუალოდ კითხულობს და სწვენდს მას „ჭერკუალიზაგან“, რასაც წმიდა მამათა მიერ გადამუშავებულ ტექსტში იგი ვერ შეხვდებოდა. თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ არსებობს ამ კონტექსტის განსხვავებული ინტერპრეტაცია). მალე ქრისტიანობა ვენახად შეირაცხა, რომელსაც უნდა იცავდესო ეკლესია იღობ, ანუ ანტიკური ფილოსოფია, გადამუშავებული ეკლესიის წმიდა მამათა მიერ.

ამასთანავე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ადრექრისტიანულ ხანაში ქრისტიანობის განმტკიცებისათვის ანტიკური ფილოსოფიის გადამუშავებულ წიგნებს მამათა გვირდით მოღაწეობდნენ ჯერ კიდევ გულით წარმართი იმწიგნობრებიც, აშკარა მოქმედების შესაძლებლობას მოკლებულნი, რომლებიც, ამის გამო, ახალი რელიგიის წინააღმდეგ შენიღბული იდეური ბრძოლის გზას დაადგნენ. დიადი ანტიკურობის გადარჩენის დიადი სურჯოლით გამსჭვალული ეს ბრძენი წარმართები, ხშირად ანაფორას შეფარულნი, ერთი შეხედვით დამამტკიცებელ, მაგრამ უთუოდ გადაუდებელ დათმობაზე წაივინდნენ იმ გაგებით, რომ ისინიც, მსგავსად ნამდვილი წმიდა მამებისა, შეეცადნენ ანტიკური ფილოსოფიის შეგუებას ქრისტიანობასთან, ოღონდ მათგან არსებითად განსხვავებული მიზნით — ანტიკურობის გადასარჩენად და არა ქრისტიანობის განსამტკიცებლად. ბოლო ხანებში მოხდენილად ითქვამის თაობაზე სამეცნიერო ლიტერატურაში: «Христианизированные варвары и варваризированные христиане могли потерпеть в своем религиозно-ориентированном мире только философию либо з а м а с к и р о в а н н у ю п о д т е о л о г и ю, л и б о и с к р е н н е п р е д а н н у ю т е о л о г и ю. Если высокий уровень философского теоретизирования, достигнутый античностью, не был совершенно сведен к нулю за полутысячелетний период раннесредневекового варварства, то этим мы обязаны тому, что философия в предыдущий период с у м е л а з а к а м у ф л и р о в а т ь с я и л и ж е м у ж е с т в е н н о о т к а з а т ь с я о т с в о е й р о л и г о с п о ж и и с м и р е н н о в о з л о ж и т ь н а с е б я o б я з а н н о с т и с л у ж а н к и» ([3], 8). ამდენად, ზემოაღნიშნულმა გარემოებამ ის შედეგი გამოიღო, რომ აიძულა მთელი ქრისტიანული საშუალო საუკუნეები იმპლიციტურად მაინც ეტარებინა ანტიკური ფილოსოფიური ნაწარმები და ახალ დრომდე მოეტანა იგი, თუმცა მისი შემოშენი „წმიდა მამები“, მათი ნამდვილ ზრახვათა გამოვლენის გამო, გზადაგზა ანათემას მიეცნენ.

მსგავსი ვითარება შეიმჩნევა ქრისტიანულ პრაქტიკაში საზოგადოდ, განსაკუთრებით ჩვენში. ჩანს, ქართულ სინამდვილეში ქრისტიანობას მძლავრი წარმართული პანთეონი დახვდა, რასაც ჩვენი წინაპრები ადვილად ვერ თმობდნენ. ანტიკის მიმდევარ მოაზროვნეთა მსგავსად, მათაც სცადეს ეროვნული წარმართული პანთეონის შენარჩუნება ქრისტიანობის ადრეულ ეტაპზე, უწი-

ნარკსად გარეგნულად მასთან შეგუება-შერწყმის გზით. ამდენად, ისე როგორც ქრისტიანულ თეოლოგიაში ამოიკითხება, იმპლიციტურად მაინც, ანტიკური ვილოსოფიური ნააზრევო, ქართულ ქრისტიანულ პრაქტიკაშიც წარმართობის მძლავრი ნაკადი შეინიშნება. ამის დასტურია ს. მაკალათიას დაკვირვება, დაფუძნებული ქართული ეთნოგრაფიული ყოფის სკრუპულოზურ ანალიზზე, რომ „ძველს საქართველოში, როგორც საზოგადოდ ყველგან წარმართულ ქვეყნებში, ქრისტიანობის გავრცელებისას... საჭირო შეიქნა... წარმართული წესების გადმოქრისტიანება. მაგრამ ეკლესიამ ეს სავესებით ვერ შესძლო. აქ დღესასწაულებს სახე მოჩვენებით გაუქრისტიანდა, მაგრამ რწმენა წარმართული შერჩა“ ([4], 294). უალრესად მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ საქართველოში უშუალოდ ჩვენთვის საინტერესო პერსონაჟის — ბასილის კულტის შესახებ მსჯელობისას მასვე აქვს აღნიშნული: ამ პერსონაჟის კულტს „თავისი ფესვები ქართველთა რწმენის შორეულ წარსულში აქვს გამდგარი. მისი სახით, სხვადასხვა წმინდანთა ამოფარებით, დღემდე მოუღწევია ჩვენი წინაპრების უძველესი რწმენის“ გადმონაშთებსო ([5], 35)².

ფუძემდებლურია ამ მხრივ მკვლევარ ვ. ბარდაველიძის დებულება, რომ ქართულ ყოფაში „ქრისტიანული წმინდანების სახელით, უმრავლეს შემთხვევაში, უძველესი ხალხური ღვთაებები იგულისხმება, ქრისტიანული უქმე-დღესასწაულები სახელწოდებით და უქმე-დღესასწაულები სათავის განკუთვნილ დღეებში არსებითად წარმართული წეს-ჩვეულებები სრულდება“ ([1], 1—2). იმავე მკვლევარმა მოგვიანებით ვრცლად განმარტა ამ მოვლენის მიზეზი და ხასიათი: „სხვადასხვა კულტურულ ხალხთან ურთიერთობის ნიადაგზე, ბუნებრივად მომხდარი საკუთარი და სხვისი სარწმუნოებრივი ინსტიტუტების სინკრეტიზმის გარდა, რომელსაც ჩვენამდე მოღწეული ქართული ხალხური სარწმუნოების გადმონაშთები ამჟღავნებს, უეჭველია, ადგილი უნდა ჰქონებოდა ძალატანების შედეგად შეგნებულ მოქმედებასაც. ქრისტიანობის ხანაში, როდესაც წარმართული სარწმუნოება დევნას განიცდიდა, ... ჩვენმა ხალხმა თავისი მამაპაპური ღმერთები და მათი თაყვანისცემა ქრისტიანულ წმინდანებსა და მათი სახელის მოსახსენებელ დღეებს, საზოგადოდ მართლმადიდებლურ კალენდარულ დღეობებს ამოაფარა“ ([6], 104). ამის მაგალითად, ბარბარ-ბაბარზე რომ არაფერი ვთქვათ, გამოგვადგებოდა წმინდა გიორგის კულტი, რომლის გენეზისი ამგვარად წარმოგვიდგება: მთვარე — მითრა — წმინდა გიორგი. ქართველთა ყოფისათვის უძველესი ჩანს მთვარის კულტი. მეორეულია ინდოირანული ღვთაება მითრა, რომელიც მნათობებთანაა გაიგივებული, უწინარესად მზესთან. როცა მისი მიმდევარი ხალხი პოლიტიკურად გაბატონდა ჩვენში, ჩანს, ეს რელიგია თან შემოიტანა, რამაც მთვარის კულტი გაქრობის საშიშროების წინაშე დააყენა. ჩვენმა წინაპრებმა იზრუნეს მისი გადარჩენისათვის და სავესებით გააზრებულად და მოხერხებულადაც მითრაიზმი მოარგეს მთვარის კულტს იმდენად, რომ ეს უქანასცნელი იმპლიციტურად ბო-

² შტრ. მისივე სიტყვები: „ახალწლის რიტუალის გამოსაკვლევად უმთავრესი მნიშვნელობა ხალხური ახალწლის წესების შესწავლას აქვს, რომლებშიაც ქართველთა სარწმუნოებრივი განცდათა ნაშთები დაღუპილი“ (იქვე, გვ. 15).

ლომდე შემორჩა მითრიაზმს. ქართულ რელიგიურ პრაქტიკაში აქ მოხდა ის, რაც განხორციელდა ქრისტიანულ თეორიაში — თეოლოგიაში — ანტიკური ფილოსოფიური ნააზრევინ შემოტანის სახით მისივე გადასარჩენად. მითრიაზმის მთვარის კულტთან სინკრეტიზმებსა ჰქონდა თავისი ლოგიკა: ქართულმა შეგნებამ სინათლის, მნათობის, კერძოდ მზის, კულტი ასევე მნათობის, ოლონდ მთვარის კულტით შეცვალა და ამით შეინარჩუნა ნაციონალური ღვთაება. ამავე დროს ირკვევა, მითრას მესაქონლეობასთანაც აქვს კავშირი: იგი იტაცებს ხარს, ამწყვდევს გამოქვაბულში, ანუ ქართაში, და შემდეგ კლავს. მას მიემართება ეპითეტი: „ხარიპარია“ (Büklopos) ([7], 46). ჩვენში მითრიაზმის შემოქრის შემდეგ მთვარის კულტის გადაარჩენის სურვილმა, ეტყობა, აიძულა ჩვენი წინაპრები საქონლის სამწყვდევი ქართა, ანუ ბაკი, მთვარეზე გადაეტანათ³. მათ მოხერხებულად შექმნეს ილუზია, თითქოს მითრას სცემდნენ თაყვანს ხართურთ, ობიექტურად კი ისევ მთვარის კულტს ემსახურებოდნენ. ხოლო როცა ქრისტიანობა გახდა სახელმწიფო რელიგია, ქართულმა შეგნებამ მთვარის ფუნქცია, მითრას გავლით, წმინდა გიორგის დააკისრა. წმინდა გიორგიც, მითრას მსგავსად, ქართაში ამწყვდევს ხარს და შემდეგ კლავს, მასაც მიემართება ეპითეტი „ხარიპარია“ ([4], 357; [14]). ასე რომ, მთვარეში, როგორც ფოკუსში, თავს იყრის სამი რელიგიურ-მითოლოგიური წარმოდგენა: საკუთრივ მთვარის კულტი, მითრიაზმი და ქრისტიანობა. პირველი მსჭვალავს ორ უკანასკნელს (არსებობს ამ კულტების ურთიერთმიმართებათა რამდენადმე განსხვავებული ინტერპრეტაცია ([15]; [16], 353), რაც აქ წარმოდგენილ ძირითად აზრს მაინც ვერ არღვევს).

ძველ საქართველოში წარმართობასა და ქრისტიანობას შორის ბრძოლისათუ ურთიერთშეგუების, ასე ვთქვათ, კლასიკურ მატერიალურ განაახონებებსა წარმოადგენს ცნობილი ბიჭვინთის IV—VI სს. მოზაიკის საკულტო დეკორატიული რეპერტუარი, რომელშიც ქრისტიანული ჯგრის გვერდით (თუ პირუკუ) თანაარსებობს წარმართული ზღვის ღვთაება ([17], 214).

ამ კომპლექსში შემოვა ქართული წარმართული ღვთაება ბოსელისა და ქრისტიანობის წმინდანის ბასილის სინკრეტიზაცია ([6], 98, 104), რაც ამჟამად ჩვენ არსებითად სხვა თვალსაზრისით გვაინტერესებს.

კერძოდ, 1962 წელს მკვლევარმა ე. ხინთიბიძემ გამოაქვეყნა ნაშრომი ([18], 125—151), რომელიც ბასილ კაპადოკიელის ვინაობა-სადაურობას ეხებოდა. ისტორიულ-ლიტერატურულ მასალათა გათვალისწინებითა და მეტწილად მათი ახლებურად გააზრების საფუძველზე მკვლევარმა ბასილ დიდი დაუკავშირა კავკასიურ ეთნიკურ სამყაროს და გამოავლინა მისი ქართველური წარმომავლობა. ბუნებრივია, მსგავსადვე გადაწყდა მეორე გამოჩენილი ბიზანტიელი საეკლესიო მოღვაწის, ბასილ დიდის ძმის, გრიგოლ ნოსელის ვინაობის პრობლემაც. ე. ხინთიბიძემ თავის მომდევნო შრომებშიც ([19], 7—9; [20];

³ აღსანიშნავია, რომ მეგრულსა ([8], 342; [9], 427; [10], 342) და იმერულ დიალექტში ([11], 5) საქონლის სადგომს ქართა ეწოდება. ამავე რეგიონში, უწინარესად სამეგრელოში, მთვარის შუქრკალს იგივე სახელი ჰქვია და ისიც საქონლის სადგომად აღმოაჩნებულა. ამას დამარწმუნებლად ადასტურებს მთვარის შუქრკალის სახელდება კახურ დიალექტში: ბაკი ([12], 955). მართლაც, მითოლოგის წარმოდგენით, მთვარის ლაქა საქონლის ნაყელია, რომელიც ბოსლის გამოხვეტიას მესაქონლემ შემთხვევით მიაყარა (არსებობს აღნიშნული მოვლენის სხვაგვარი ახსნაც ([13], 13—15), მაგრამ მას არა აქვს ფართო გავრცელება). ამ წარმოდგენით, საქონლის ქართა, ბაკი უშუალოდ მთვარეზე არსებულადა ნაგულისხმევი.

53—91) ბეჯითად გაიმეორა ადრეული მოსაზრებანი და სცადა მისი განმტკიცება ზოგი დამატებითი მასალითაც.

ე. ხინთიბიძის ნაშრომი საზოგადოდ (და, კერძოდ, მისი ეს ასპექტიც) მოწონებულ იქნა ქართველ მეცნიერთა მხრავ ([21]; [22]; [23]) იქამდე, რომ, უმთავრესად მის საფუძველზე, ქართულ მეცნიერებაში ქართველურ ეთნიკურ წრეს დაუკავშირდა აგრეთვე მესამე ცნობილი ბიზანტიელი მოღვაწე გრიგოლ ნაზიანზელი ([24], 29—105; [25]).

როგორც სპეციალურ გამოკვლევაში, ასევე მასთან დაკავშირებულ მონოგრაფიებში ე. ხინთიბიძე თავისი თეორიისათვის, სხვათა შორის (და სამართლიანადაც), გარკვეულ მნიშვნელობას წმინდა ბასილის კულტის საქართველოში საყოველთაო გავრცელების ფაქტსაც ანიჭებს. ამ მხრივ მას უხვად მოაქვს საილუსტრაციო მასალები. ამასთანავე, ეტყობა, ცვლაცეც მოიძებნება ზოგი ისეთი პირველწყარო, რომელთა გათვალისწინებამ შესაძლოა არსებითად და საბოლოოდ დაასაბუთოს მისი თვალსაზრისი. ასე მაგალითად, ბასილ დიდის პონტოელობის და, აქედან გამომდინარე, მისი ქართველური წარმოშობის მტკიცებისას ინტერესმოკლებული არ უნდა იყოს საქართველოს სწორედ ზღვისპირა (უმთავრესად სამეგრელო-აფხაზეთის) და ამ ზღვისპირეთთან ისტორიულად ურთიერთობაში მყოფ არქაულ (უმთავრესად სვანეთის) მხარეებში დადასტურებული მასალების გათვალისწინებაც, რომლებშიც ბასილის სახელი ინტენსიურად ფიგურირებს ([26], 153; [8], 201).

ისმის კითხვა: ვინ არის ეს ბასილი? აქვს თუ არა მას რაიმე კავშირი ბასილ კაპადოკიელთან? ამ კითხვებზე დადებითი პასუხი გაიცემა იმ შემთხვევაში, როცა მეცნიერულად იქნება გათვალისწინებული ქრისტიანულ წმინდანთა ზემოაღნიშნული მიმართება ქართულ წარმართულ პანთეონთან. კერძოდ, კონკრეტულად ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე უნდა ითქვას, რომ მკვლევარმა ვ. ბარდაველიძემ ქართული საწესო გრაფიკული ხელოვნებისადმი მიძღვნილ თავის ფუნდამენტურ მონოგრაფიაში ([6]) დაადგინა, რომ, ქართული მასალებით, ბასილი მეტწილად საქონლის ღვთაებადაა მიჩნეული. ერთი შეხედვით, თითქოს დაუჯერებელია, რომ მთელს საქრისტიანოში უდიდეს წმინდანად შერაცხილი პაროვნება ჩვენს წინაპრებს საქონლის ღვთაებად წარმოედგინათ. აღნიშნულის მიუხედავად, მისი ამგვარი მეტამორფოზის შესაძლებლობა და კანონზომიერებაც შესანიშნავად დაადასტურა ვ. ბარდაველიძემ. მან იგი დაუკავშირა მის მიერ გამოკვლილ ზოგადქართულ ითიფალურ ღვთაება ბოსელს („ბომბლას“). ეხება რა ბასილ ჰიჭუნას, იგი წერს: „წმ. ბასილის ხსენება... ქართველ ხალხში მოცემულია დღეობა ახალწელიწადს, რომელიც ქრისტიანულ სამყაროში წმინდა ბასილის მოსახსენებელ დღედ ითვლებოდა. ის გარემოება, რომ ბასილ ჰიჭუნას სახით წმ. ბასილის სახელი და მისთვის განკუთვნილი კვერი ბოსლობაში მოწმდება, წარმართულის ქრისტიანულთან სინკრეტიზმის მაჩვენებელია. ღვთაება ბასილის დღეობაში... ქრისტიანული წმინდანი შექრილა და ამ ქართული წარმართული ღვთაების კულტის თანაზიარი გამხდარა“ ([6], 98; 104)⁴.

⁴ ს. მაკალათია თვლის, რომ წმ. ბასილი ჩაენაცვლა მზის კულტს: „როდესაც ქრისტიანობის მოციქულებმა წლისთავი (ახალი წლის დღეობა.—ბ. კ.) წმ. ვასილის ხსოვნას დაუკავშირეს, საჭირო შეაქმნა ამ დღესასწაულის ყველა წარმართული წესის გადმოქრისტიანება. ამიტომ წმინდა ვასილს დაუკავშირეს როგორც მზის ქანდაკება—ბასილა, ასევე მზის ღვთაების მსხვერპლი—ლორა“ ([5], 44).

რაკი ბოთელი საქონლის ქართული წარმართული ღვთაებაა. ბუნებრივია, რომ მის მონაცვლე, მასთან შეგნებულად აღრეულ ბასილსაც უწინარესად საქონლის, განსაკუთრებით ღორია. გამრავლება და მოელა-პატრონობა დაეკისრა.

მკითხველი შეამჩნევს, რომ ზევს აქ საგანგებოდ მიუთითებთ წარმართულისა და ქრტიანულის შეგნებულ აღრევაზე, რაც მიიღწევა უმთავრესად წმინდანის ცხოვრება-მოქალაქეობის ფოლკლორიზებით. ეს უკანასკნელი უმეტეს შემთხვევაში არაა ატიჟიური. გაუცნობიერებელი ქმედება, როგორც ერთი შეხედვით შეიძლება მოგვეჩვენოს. მკვლმა, „ყოველმა კრებულმა“ თითქმის შეუძღვარად იცის ვინაი ცხოვრება-მოქალაქეობის ფოლკლორიზებას ახდენს და რითვის ახდენს. მისთვის განუჩრეველი არაა, ვთქვათ, შუშანიკის ცხოვრება-მოქალაქეობასთან ექნება საქმე თუ მაქსიმე აღმსარებლის ღვაწლთან. თუ არ არსებობს შუშანიკის ფოლკლორიზებული ბიოგრაფია (სხვათა შორის, იგი არ შეხებია არც ეესტათის, აბოა. თეთ გოიგოლ ხანსთელსა და ა. შ.), და არსებობს მაქსიმე აღმსარებლისა. ცხადია, ანაში გარკვეული პოზიცია ჩანს (აღნიშნული, რასაკვირველია, შემთხვევითობას საერთოდ კი არ გამოორციხავს, არამედ გამოხატავს ამ პროცესის მხოლოდ დედააზრს). ამდენად, ბასილსა და ბოსელის შერწყმის ახანა ამ სახელთა ფორმალური მავაგსების ნიადაგზე საკითხის გამარტივებას მოასწავებს. მიზანშეუწონელია, რადგანაც აქ უფრო ღრმა ურთიერთობას, ფაქტიურად ორი განსხვავებულ მათემატიკურად შერწყმას აქვს ადგილი. ჩანს, ბოსელთან ბასილის ჩანაცვლების სურვილი იმ ფაქტმა განამტკიცა. რომ, გადმოცემით, ქრისტიანთათვის ღორის ხორცი ხანადაც აქცია სწორედ წმინდა ბასილმა. ამან დამადასტურებელია ანეთი ლეგენდა: „ერთხელ თურმე წმინდა ბასილი წირვად იღვდა და იმ დროს მას ღორმა ახლო გაურბინა. ღორს მუცელში ეშმაკი ჰყავდა და იმის ხორცი არ იჭებოდა. წმინდა ბასილი ხელში ჭვრიტ გამოეკიდა და სწორედ იმ დროს მოეწია, როდესაც ღორი წყალში გადახტომას აპირებდა. წმ. ბასილმა მოასწრო და კუდზე ფეხი დააბიჯა. იმე წამში ეშმაკი ღორიდან გამოხტა და წყალში გადაავარდა. მაშინ ბასილმა ღორი აკურთხა და საქმელად მ-გვიჩინა. ამიტომ ღორს კუდის ბოლო გაბრტყელებული აქვსო“ ([27], 135; [28], 91; [5], 43--44).

აქვე ხაზგასმით უნდა აღნიშნოთ, რომ, ქართული მასალებით, ბასილი ვერ ეტყვა საქონლის მჯირველის ფუნქციებში. ახალწლის დღესასწაულის სუბანური სალოცავები დასტურებენ, რომ იგი არა მხოლოდ საქონლის მფარველია, არამედ მას წლის შეცვლაც, ადამიანთა გამრავლებაც, მათი მოელა-პატრონობაც, ქვეყნად მშვიდობის დამკვიდრებაც ევალება. ანე მაგალითად, ლაშხეთის სსსაშის თემში „მეკლეს კარს გაუღებდნენ. ისიც შინ შევიდოდა, კერძის მარჯვნივ კარს შემოუღლიდა და თან ლოცულობდა:

⁵ აკად. ა. შანიძემ დღეობა „ბოსილობასთან“ დაკავშირებით მოკვანოდა ფრიალ საინტერესო მასალა. რომელიც ასახავს საქანაქოს უოცას ამ საუკუნის დასაწყისში. მასზე, ინფორმაციის სახე მითითებით, საგანგებოდ დაფიქრება საქორ, განსაკუთრებით იმ მხრე. წელიწადის თუ რადროს მოდიოდა იგი. რაც შეეხება სამეგრელოს ვითარებას, ზოგი ცნობით, აქ მას დღესასწაულებდნენ აღდგომის შემდეგ, სხვა ცნობით კი—ახალწელიწადს.

⁶ აღბათ, ამან დაფიქრებინა ს. მაკალათას. რომ ბასილი ჩანაცვლა მზის ღვთაებას, რომელიც ახალწელიწადს იხსენიებოდა ([5], 44).

„ხტა ზომხაუ აქიწნახ ალ ქორისა მერდა მარას ჩნს, ბასილ ძელტა კალანდაშიაშ, ათხინდ გუშგტე ოქახ ზამამაქედნ“.

მრავალი ახალი წელიწადიმ მოგსწრებოდეთ ამ სახლში მცხოვრებ ადამიანს ყველას, ბასილ ზღვის კალანდისაო, გაახარე ჩენი ოქახი წლის მოსავლით. ([29], 165).

იმავე სასასში ამგვარადაც ილოცებოდნენ:

„ბასილ ძელტა კალანდაშიაშ, სი ლოგ ტემოდ, ოგხინდ ზამა მკვედნ, ოგტამ ხტამ ზომხა შტილოდ, ოგათიშირ ამსტალდა, ნათშიროშ ლოგო მერდი სეგაარ, მამ გუაუა, ალხარე ლირდინ ი ნებდენიერნ ოგხინდ; ბასილ ძელტა კალანდაშიაშ, ბარაქ ლახო გუშგტე მკვედს ი მადილ ქწრი, მადილშტ გომი“.

ბასილ ზღვის კალანდისაო, შენ გვიშველე, გაგახარე წლის მოსავლით, მოგვასწარი მრავალი ახალი წელიწადი მშვიდობით, გავემძრავლე ადამიანი, სიმრავლით მოგვეცი მოზარდი ვაჟიშვილი, რაც გვეაეს, იმათი ზრდით და ბედნიერებით გაგვახარე, ბასილ ზღვის კალანდისაო, ბარაქა მიეცი ჩენს მოსავალს და მადლი გვექნება. მადლით სავსე. ([29], 166).

ქვემო ლექსურაში (ლენტეხი) ახალ წელიწადს „ლოცვა-ვედრება მიმართული იყო უმთავრესად ბასილ ძელტა კალანდაში-ს და „ზომხის ანგელოზის“ სახელზე, რომელსაც ევედრებოდნენ მრავალი წლის მოსწრებას, ბედისა და ბარაქის მოცემას ([29], 115, 171). ამასთანავე ეტყოდნენ გარეშე მეკვლესაც ([29], 172). ასევე ილოცებოდნენ ზემო ლექსურაში (ლენტეხი), ებიანში (უშგული) და სხვაგან.

ზემოაღნიშნული იმას ნიშნავს, რომ „მართლმადიდებლური ქრისტიანობის ხანიდან ჩენში წმინდა ბასილის სახელით ცნობილი ძველი ქართული ლეთება წლის შემცვლელ ღმერთად იყო მიჩნეული“ ([6], 110) იმიტომ, რომ როცა ახალი წელიწადის რიტუალს ასრულებდნენ, ერთგან „წლის შემცვლელ ღმერთს“ ახსენებდნენ. „სხვა თემებში იმავე მომენტებში და იმგვარივე შინაარსის ლოცვა-ვედრებით ბასილს მიმართავდნენ“ ([6], 108). კიდევ უფრო საინტერესო ისაა, რომ ბასილის განდიდება სევანის შეგნებაში ამაზეც არ შეჩერებულა და იგი დაისახა სამყაროს პატრონად, უდიდეს ლეთებად, ფუნსაბუასიდას ტოლად. ასე მაგალითად, „ზემო სევანეთის რიგ თემებსა და სოფლებში ლიშიაშვილის წესის შესრულების დროს სახლის მეკვლე ხელსახსნელ პირებს „წლის ძალის შემცვლელი ღმერთის“ სახელით ლოცავდა, მათ „წლის ძალის შემცვლელს“ ავედრებდა და თან წალმა უტრიალებდა დიდი ღმერთის სიმბოლო — კვერს მუყელუს, ანუ ფუსნა ლემზირს, რომელსაც ეს პირები მოწინებთ ეამბორებოდნენ. ხოლო ლაშხეთში ლიშიაშვილის შემდეგ საახალწლო სუფრის წინ სახლის მეკვლე ზეაპყრობილ ფუსნა ლამზირით ბასილ ძელტა კალანდაშიის სახელზე ლოცვა-ვედრებას ალავლენდა. დიდი ღმერთის ემბლემა — კვერით „წლის ძალის შემცვლელისა“ და ბასილის ხსენება, უეჭველია, ნიშნავს იმას, რომ ამ ლეთებრივი პერსონაჟის სახელით დიდი ღმერთი ივარაუდებოდა“ ([6], 110). უფრო მეტიც; ლოცვა-ვედრების ერთ-ერთ ტექსტში პირდაპირაა მითითებული, რომ „წლის ძალის შემცვლელი“ ბასილი დიდი ღმერთი იყო: „ო-ო, დიდება მოგვესლოდეს, დიდო ღმერთო! წლის ძალის შემცვლელი, კარგი წელი შეგვიცვალე, ადამიანის მშვიდობიანობით და საქონლის სიმრავლით გაგვახარე, გაიის მოგვასწარი კარგ გულზე“ ([6], 111). ამ მხრივ მკვლევართა ყურადღებას იპყრობს აგრეთვე მეკვლეობის წესში წარმოდგენილი „სიტყვიერი ფორმულები“. მაგალითად, ლა-

ხამულაში კარზე მიმდგარ მეკვლეს ეციხებოდნენ — რა მოგაქვსო. იგი პასუხობდა: „ღიღიღი ღმერთის წყალობა მაქვს, მიქამ თწრგლეზე რის წყალობა მაქვს, ჯგჯრაგის წყალობა მაქვს, კარი გამიღე“. ამ პასუხში ასახულია ღვთაებრივი ტრიადა, რომლის პირველსა და მთავარ წევრს ღიღიღი ღმერთი წარმოადგენდა და რომლის სახელიც (ფუნსნაბუასდია) განცხადებულია ლაშხეთის თემის სასაშისა და ეახუნდერის მეკვლეთა პასუხში. „ამ არსებითად მაგიურ-რელიგიური შინაარსის ტექსტებიდან ნათლად ვხედავთ, რომ მეკვლეობის წესში მეკვლეს დაკისრებული აქვს ძირითადად ღიღი ღმერთის, ანუ ფუნსნაბუასდიას, ფუნქციების შესრულება — როგორც თვითონ აღნიშნავს, მას აქვს ან მოაქვს ღიღი ღმერთისა და სხვა ღვთაებების წყალობა და ყველა ის სიკეთე, რომელსაც იგივე მეკვლე ზემოაღნიშნული დანარჩენი მაგიურ-რელიგიური და წმინდა რელიგიური წესების შესრულების დროს ბასილს, „წლის ძალის შემცვლელს“ თუ წლის შემცვლელ ღმერთს გამოსთხოვდა“ ([6], 112). საზოგადოდ ზემოთ მოხმობილი და აგრეთვე უამრავი სხვა მასალითა და მათი მეცნიერული ინტერპრეტაციით მეკვლეარმა ვ. ბარდაველიძემ ეკვიპოტანლად დაამტკიცა, რომ წმინდა ბასილი გაიგივებულია „წლის შემცვლელ“ ღვთაებასთან, ხოლო ეს უკანასკნელი სამყაროს პატრონ, მთავარ ღვთაება ფუნსნაბუასდიასთან. საბოლოოდ ეს ნიშნავს წმინდა ბასილისა და ფუნსნაბუასდიას იდენტიფიცირებასაც.

ჩვენი თვალსაზრისითა თვის ყველაზე საინტერესო სწორედ აღნიშნული გარემოებაა: ბოსელის თანაზიარი წმინდა ბასილი ვერ ეტევა საქონლის ღვთაების ფუნქციებში და ირაცხება ადამიანისა და საერთოდ სამყაროს მფარველადაც. დასახელებული ვითარება თავისთავად ამხელს იმ ფაქტს, რომ წმინდა ბასილის უშუალო მოვალეობას ქართულ სინამდვილეში არასდროს არ წარმოადგენდა საქონლის მოვლა-პატრონობა და, მაშასადამე, ადასტურებს ჯერ ბოსელთან და მერე ფუნსნაბუასდიასთან მის გაცნობიერებულ აღრევასაც. ამავე დროს, რაც მთავარია, ქართული, განსაკუთრებით სევანური, სალოცავები უაღრესად ტენდენციურად, თვით მთავარანგელოზისა და წმინდა გიორგისაზე მეტად, განადიდებს წმინდა ბასილის სახელს, რაც, ალბათ, მსოფლიოს არც ერთი ქრისტიანი ხალხის პრაქტიკაში არ დასტურდება; ყოველ შემთხვევაში ჩვენს ხელთ არსებული მასალა კვლევის ამ ეტაპზე მხოლოდ ამგვარი დასკვნის გამოტანის საშუალებას იძლევა. ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, დაისმის საცუთური კითხვა: ხომ არ მიანიშნებს ეს გარემოება ბასილ ღიღის ქართულ (ქართველურ) წარმომავლობაზე? ამგვარი კითხვის დასმის კანონზომიერებასა და აუცილებლობასაც გვაგრძნობინებს იმავე სევანური საახალწლო ღღესასწაულის ერთი მნიშვნელოვანი ჩვენებაც.

ახალწლის წინა. შუშხვამ (ლიძიენალ) ღღეს წმინდა ბასილი ყოველთვის ზღვასთან დაკავშირებით მოიხსენიება. აქ არ არსებობს გამონაკლისი: ასეთი ვითარება დასტურდება არა მხოლოდ მაშინ, როცა ბასილი უშუალოდ ფუნსნაბუასდიასთან, ან „წლის ძალის შემცვლელ“ ღვთაებასთან არის გაიგივებული, არამედ მაშინაც, როცა მას ოდენ საქონლის მოვლა-პატრონობა ეთხოვება. ასე, მაგალითად, ქვემო ლეჭუსრაში (ლენტეხი) „შუშხვამ საღამოს ვახშმისათვის ზომხაჲ-ს (სახალწლოდ სპეციალურად ნასუქი ღორის) თავ-ყბას მოხარშავდნენ, გამოაცხობდნენ ტაბლებს, რომლებსაც, ღორის ყბასთან ერთად, გაიტანდნენ საღორის კარზე, იქ შეალოცავდნენ ღორების გამრავლების ღმერთს ბასილ ძულტა კალანდაშიაშ-ს და ტაბლებსა და

ხორცს იქვე სალორის კართან შექმნიდნენ“ ([28] 114). ზემო ლექსურაში (ლენ-ტეხი) კი ახალ წელს ასე ილოცებოდნენ:

„ბასილ ძელტამ კალანდაში ღერბეთ, ჩაგტ-ფიშირ კუშაშ“.

ბასილ ზღვის კალანდის ღმერთო, გაგვიზრავ-ლე საქონელი ([29], 117).

იქვე დასტურდება ამგვარი ლოცვის სიტყვებიც:

„ბასილ ძელტა კალანდაშ, ხტა კალანდა აგტა შვილებლ“.

ბასილ ზღვის კალანდისაო, მრავალ კალანდას მოგვასწარი მშვიდობით ([29], 117).

ეს წმინდანი „ზღვის ბასილადა“ (დააკვირდით ამ გამოთქმას!) შერაცხილი ეახუნდერელთა (ქვემო სვანეთი, ლაშხეთი) ამგვარ ლოცვაში:

„ზაი ყრიშ მცაძლო, ძელტა ბასილ კალან-დაში ლეგტაშდ ი ლეგტაქერა! ზაინ მაქაღდ-ოგზინ, მარქში ნაშობან, კუშში ნაფშირან, მზიგ ქოგაზგან“.

წლის ძალის შემცველო ზღვის ბასილ კალან-დისაო, გვიველე და გაგიგონე! წლის მოსავ-ლით გაგვახარე, ადამიანის მშვიდობიანობით, საქონლის სიმრავლით, ჰირი აგაყილე ([29], 112).

ან კიდევ, ახალ წელს სასაშელი მეკვლე ამგვარად დაილოცებოდა:

„ხოჩა შუშხტამ ოგშტაშენა ქორს მერდას ჩინ, ამსტალდა ნაშობოშ ი კუგშში ნაფშიროშ; ბა-სილ ძელტა კალანდაშიშ, ოგტა კალანდაშ ში-დობლ, ამსტალდაშ ი კუშში ნაშობოშ“.

კარგი შუშხტამ-ი გუშუშხაშებია სახლში მყოფს ყველას, ადამიანის მშვიდობიანობით და საქონ-ლის სიმრავლით; ბასილ ზღვის კალანდისაო, მოგვასწარი მრავალი კალანდა მშვიდობით, ადამიანის და საქონლის მშვიდობიანობით. ([29], 109).

„მულახის თემში სახლის მეკვლე ცოლ-ქმარი გარს უვლიდნენ და თან ლოცულობდნენ: „ო-ო, წლის ძალის შემცველო მადლიანო ბაცი (ბასილ — ბ. კ.) ზღვის კალანდისაო, კარგ ამ წელიწადს ახალს მიგვაყენე“ ([6], 110: [29], 149). ხალხელი გლეხი ლოცულობდა: „კარგი წლის შემცველო ბასილ ზღვის კალანდისაო“ ([6], 156).

მსგავს მაგალითთა მოხმობა დაუსრულებლად შეიძლებოდა, მაგრამ ვფიქ-რობთ, ამის საჭიროება მოხსნილია, ოღონდ დამატებით კიდევ ერთ სალოცავს მოვიყვანთ, რომლის თანმხლები რიტუალი გარდუვალად აშტკიცებს ბასილის „ძელტაშობას“. ეგრძოდ, სოფელ ეზიანში (უშგული) „სახლის მეკვლე (ქო-რან მკვშხი) ცეცხლზე სანთელს მოუქიდებდა და იქვე სადმე კედელზე გააყ-რავდა, შუშხტამ ღამეს სანოვავით გავსებულ ლალან-ს ზურგზე წამოიკიდებდა, ერთ ხელში წყლის ჭურჭელს (ოხარ-ს) დაიჭერდა, მეორეში წმინდა სან-თელს და წყაროზე წავიდოდა. აქ ანთებდა სანთელს, დაილოცავდა ბასილ „ძელტაშის“ სახელზე და ოხარ-ს წყლით აავსებდა“ ([29], 159). აქ უწინარესად აღსანიშნავია ის, რომ მეკვლეს წყლის ჭურჭელი მიაქვს, მიდის წყაროზე, ილოცება ბასილ ძელტაშის (წყლის) მეთუფზე და ავსებს ჭურჭელს წყლით. ეს და სხვა მის მსგავს რიტუალთა არსებობა, რომელთაც აქ შეგნებულად არ ვასახელებთ, სრულებით არაა შემთხვევითი: იგი ერთხელ კიდევ და საბოლოოდ ადასტურებს წმინდა ბასილის კავშირს ზღვასთან.

რაკი წარმართული ღვთაება ბოსელის ძირითადი დანიშნულება საქონლის გამრავლებაა, მასთან სინკრეტზირებული ქრისტიანობის წმინდანის ბასილის დაკავშირება ზღვასთან ვ. ბარდაველიძემ იმავე წარმართობის ფონზე განიხილა.

კერძოდ, ამ ფაქტს მან პარალელი დაუდებნა ქართველებისა და ჯავახეთის ქართველების საახალწლო რიტულებში: „ქართლში ახალ წელიწადს ბასილაკერს წყალს ასხურებდნენ. ხოლო ჯავახეთში ამ კერს წყალკურთხევა ღღეს, რომელიც ახალწლის ციკლში შედიოდა, მდინარეში ასველებდნენ. ამ წესში ზღვის თუ მდინარის წყალი, სინოტივე ღვთაების სექსუალური განაყოფიერების მფლობელობის ნიშანი უნდა იყოს“ ([6], 117).

შევნიშნავთ, რომ თავისთავად ეს ფრიალ გონებამახვილური განმარტება მაინც ბოლომდე ვერ ხსნის ბასილის „ძულუაშობის“ რეალურ საფუძველს. არაა უგულებელსაყოფი, რომ სინოტივე, წყალი, უწინარესად ოკეანე, ძველ ხალხთა წარმოდგენით, მართლა განსასახიერებდა ღვთაების განაყოფიერების მფლობელობას ([30], 63), მაგრამ ამ სინოტივის სიმბოლოდ მაინცაღაპაინც ზღვის დასახვა არ უნდა იყოს შემთხვევითი. ამ აზრის სისწორე მით უფრო თვალსაჩინო გახდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ზღვას, როგორც განაყოფიერების სიმბოლოს, არ უნდა იცნობდეს ქართული წარმართობა. ამასთანავე არაა გამორიცხული, რომ აქ სინოტივე მართლაც განსასახიერებდა ღვთაებრივი განაყოფიერების სიმბოლოს, მაგრამ წმიდა ბასილთან მიმართებაში მისი სახელდობრ ზღვად გარდასახვა-გადააზრება კონკრეტულ-ისტორიული ვითარებით უნდა აიხსნას, რადგანაც აქაც წარმართულისა და ქრისტიანულის სინკრეტიზებასთან უნდა გვექონდეს საქმე. კერძოდ, ზოგი იჩინოვებს უცხოური წყარო დაბეჭივით მიუთითებს, რომ ბასილ დიდი მაინცაღაპაინც პონტოელი იყო ([31], 264; [32], 81; [33], 549; [34], სვ. 413, 752, 769).

ამ მხრივ უაღრესად საინტერესოა ბასილის მეგობრის გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულება „ბასილ დიდის ეპიტაფია“, რომლის ავტორიც თავისი შესწავლის ობიექტის წინაპრებს პონტოელად რაცხს, თანაც, რაც მთავარია, როგორც სადაურობის, ასევე, ჩანს, ეთნიკური გაგებითაც. კერძოდ, მას ნათქვამი აქვს: „...რამეთუ მრავალთა შამისა მისისათვის პონტო წინადავლებს თხრობათა. და არავის ძღმლთაგანისას უღარეს --- ჰყოფს მის თვისთა საკურველებათა, რომელთაგან აღსავსე ყოველნი აღმწერლობანი და სიტყუსმოქმედებანი“. სწორადაა შენიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში: ამ სიტყვებით „გრიგოლ ნაზიანზელი მიუთითებს, რომ პონტო მოკვითხრობს ბასილის შამის წინაპრების შესახებ ისეთ ამბებს, რომლებიც არ ჩამოუვარდება მისივე ძველ საკვირველებებს, რომლებითაც სავსეა ისტორიკოსებისა და პოეტების ნაწერები. გრიგოლ ნაზიანზელის მიერ დამოწმებული „მისი ძველი საკვირველებები“ არის კოლხეთის ძველი ამბები, არგონავტების ციკლის ძველი თქმულებები, რადგანაც არავითარი სხვა „საკვირველება“ არ არის დაკავშირებული პონტოს დიოცეზის აღმოსავლეთ (მდ. ირისის მარჯვენა ნაპირას) ნაწილში მცხოვრებ ხალხებთან, რომელიც იყო გადმოცემული როგორც ძველი ისტორიკოსების, ასევე პოეტების მიერ“ ([20], 75).

ჩვენი მხრივ დაუშვებელი: მართალია, ბასილ დიდის დროს პონტო დასახლებული იყო, ქართველებთან ერთად, ბერძნულ-სომხური ტომებითაც, მაგრამ არსებითად გამორიცხულია დამეგება აზრისა, რომ გრიგოლ ნაზიანზელს ეს უკანასკნელნი არგონავტთა თქმულების მეშვეობით დაესახელებინა: ამ თქმულებების ერთადერთი მემკვიდრე კოლხეთია თავისი ქართველური ტომებით. ხოლო რაკი გრიგოლ ნაზიანზელი ბასილ დიდს რაცხს პონტოელად (ამ სიტყვის არა მხოლოდ „გეოგრაფიული“, არამედ ეთნიკური გაგებითაც), — ბასილის წინაპრები მეშვეობით არგონავტთა თქმულებისა, — ცხა-

დია, თვით ბასილის ვინაობის პრობლემაც ქართველურ (უწინარესად კოლხურ) ტომებთან მიმართებაში უნდა გადაჭრილიყო.

ეფიქრობთ, ფაქტიურად ასე მოიქცა ეფრემ მცირე თავის კომენტარებში, რომელიც გრიგოლ ნაზიანზელის ზემოხსენებულ თხზულებას დაურთო და რომელშიც საგანგებოდაა წარმოჩენილი ბასილის პონტური წარმომავლობა იქამდე, რომ მისმა ავტორმა საჭიროდ დაინახა აეხსნა და განემარტა მიზეზი ბასილის პირადი უთანხმოებისა პონტოელებთან ([20], 85), ალბათ, იმ მოსახრებით. რომ ეს ფაქტი არ გაეგოთ როგორც ბასილის პონტოელობის უარყოფი: აქაოდა, თუ ბასილი პონტოელი იყო, პონტოელებთან უთანხმოება არ მოუვიდოდაო. იგი, შეიძლება ითქვას, გადაპარბებულ სურვილს ავლენს ბასილის პონტოელობის წარმოჩენაში, მკითხველს აქეზებს კიდევაც გაითავისოს აზრი ბასილის პონტოელობის შესახებ; ამასთანავე, თითქოს არავის შეეპაროსო ეკვი, რომ აქ არგონავტთა თქმულებაზე, კოლხეთზეა საუბარი — მყისვე დასახელა „ძეშლთა ამათ აღმწერელთა“ ვინაობა: „შეიწავე, რამეთუ მამა დიდისა ბასილისი პონტოელი იყო. ამისთვის მისთა ჰამბავთა მომთხრობელნი თანა-შეატყუნა საკურველეებითა ძეშლთა ამათ აღმწერელთა, ვითარი იგი იყუნეს ქსენოფონ და პოლონიოს და სხუანი მრავალნი; და კუალად სიტყუს-მოქმედთა, ვითარი-იგი არს აპოლონისი არღონაჲსპტიკონი და სხუთა არამცირედთა, რამეთუ ამათნი აღწერანი და სიტყუსმოქმედებანი აღსავსე არიან პონტოისა საკურველებათაგან“ ([20], 76; [18], 444).

სირთულეს არ წარმოადგენს იმის დადგენა, რომ ეფრემ მცირის მოყვანილ კომენტარებში დასახელებულია ისტორიკოსები ქსენოფონტი და პოლიბიოსი, პოეტი აპოლონიოს როდოსელი, რომელთაგან პირველი ორი, როგორც ცნობილია, მართლა გადმოგვცემდნენ კოლხეთის ისტორიას, ხოლო როდოსელი ავტორა არგონავტთა თქმულებისა (ეფრემის სიტყვით: „არღონაჲსპტიკონისა“). ამდენად, ეფრემ მცირე შეუშეშდა არა დასახელებს კოლხეთის ისტორიასთან დაკავშირებულ ძველ ბერძენ მოღვაწეებს; მით უფრო შეუშეშდა უნდა იყოს მისი აზრი ბასილის პონტოელობის (ეთნიკური გაგებითაც) შესახებ. ამავე აზრის სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ, როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაშია შენიშნული, ეფრემ ასური (სირიელი) ბასილისადმი მიმართულ თავისი სახობტო სიტყვის დასაწყისშივე ახსენებს არა ბასილ კეისარიელს, არამედ იმ ბასილს, რომელიც ეპისკოპოსობდა კაპადოკიელთა ქალაქ კესარიისაში ([20], 56), ე. ი. ბასილი არაა კესარიელი, — ამის თქმა სურს მას. ბასილის პონტოელობის სასარგებლოდ შეიძლება ის ფაქტიც მეტყველებდეს, რომ იგი ეპისკოპოსებთან უთანხმოებისას ტოვებდა რა კეისარიას, უთუოდ პონტოს მიაშურებდა. ამ კონტექსტიდან გამოსარიცხი არაა მისი ურთიერთობა ევაგრე პონტოელთანაც (იბერთან), რომლის ცხარე ქართველური წარმომავლობა მეცნიერებაში ექვს არ იწვევს ([35], 5—7).

ცალკეა აღსანიშნი ის ფაქტი, რომ უძველესი ქართული ჰიმნოგრაფიული ტექსტები (სტეფანე მტბევეარისა და სხუთა) თანმიმდევრულად, ერთსულოვნად აღნიშნავენ ბასილის პონტურ წარმომავლობას და ამით მხარში უდგანან ეფრემ მცირეს. ცხადია, ქართველ წმიდა მამათაგან პირველწყაროთა ამგვარი კომენტირების ტენდენციას ის შეგნება ედო საფუძვლად, რომ პონტო-კაპადო-

კია ოდიტანე მეტწილად ქართველური მოდგმით იყო დასახლებული ([36]: [37]; [38]; [39]; [40]; [41]; [42]) და, ამდენად, ეს „მსოფლიო მოძღვარი“ თავიანთ სახელოვან თანამემამულედ მიაჩნდათ (ცნობილია, რომ ბასილის პონტოელობას ზოგი მკვლევარი არც ძველად იზიარებდა და არც ახლა იზიარებს). და მაინც, ამჭერად ჩვენთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი ის არის, რომ ქართული წერილობითი ტრადიცია ბასილის პონტოელობის შესახებ პარალელს უნდა პოულობდეს ზეპირგადმოცემაში სევანურ სალოცავთა სახით. წერილობით და ზეპირ წყაროთა ამგვარი თანადგომა პირველხარისხოვანი მნიშვნელობისაა ბასილის პონტოელობის საბოლოო გადაწყვეტისათვის. კერძოდ, წერილობითი წყაროებით დადასტურებულ ბასილის პონტოელობასთან პირდაპირ კავშირშია ქართული (სევანური) ზეპირსიტყვიერების ბასილის „ძულუაშობა“ (ბერძნული „პონტოს“ ნიშნავს „ზღვას“, ასევე სევანური „ძულუა“ ნიშნავს „ზღვას“) იმ განსხვავებით, რომ სევანურ სალოცავებში ბასილი ღვთაებრიობამდეა, მაინც-დამაინც სწორედ ზღვის ღვთაებრიობამდეა, აღზევებული. აქ, და უწინარესად სწორედ აქ, გამოვლინდა ჩვენი წინაპრების არსებითად განსხვავებული დამოკიდებულება წმინდა ბასილისადმი და, ეტყობა, სწორედ ამაშივეა განცხადებული მისი ეროვნული (ქართველური) წარმომავლობა, რამეთუ ამის მსგავსი აღზევება, ჩანს, არც ერთ ქრისტიან ხალხში, მათ შორის ბერძენებშიც, არ რგებია ბასილს. ზემოთქმული იმასაც ნიშნავს, რომ სევანურ სალოცავში დადასტურებული კავშირი ბასილისა ზღვასთან წარმართული ღვთაების განაყოფიერების მფარველობის ნიშანზე უწინარეს მისი სადაურობის მიმანიშნებელია. აქ მოხდა სრულიად საინტერესო სინკრეტიზება წარმართული წარმოდგენისა და წმინდანის სადაურობის მიმანიშნებელი ტერმინისა. ეტყობა, წარმართ ქართველთა თვალსაზრისით, წყალი, სინოტივე მართლაც ღვთაების განაყოფიერების მფლობელობას განასახიერებდა. მათივე წარმოდგენით, წყალი ზღვას დაუკავშირდა, ხოლო ეს უკანასკნელი ბასილის სახელს. ასე რომ, ბასილის პონტოელობა, ანუ „ძულუაშობა“, ერთსა და იმავე დროს მის სადაურობაზეც მიანიშნებს და აგრეთვე მის სინკრეტიზაციაზეც წარმართულ ღვთაებასთან. ეს უნიკალური შემთხვევაა.

ბასილის იდენტიფიკაციის კვლევა აქ ვერ შეწყდება, რადგანაც, ზემოთ მოყვანილს გარდა, დასტურდება რიგი ისეთი წყარო, რომელიც არსებითად განამტკიცებენ ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში შემუშავებულ თეორიას. ეიდრე ნათქვამს საილუსტრაციო მასალას ვახსლებდეთ, წინასწარ უნდა აღინიშნოს, რომ სევანურ სალოცავებში წმინდა ბასილის სახელი გვხვდება „ბაი(ი)“ და „ბასი“ ფორმებითაც, რაც კარგა ხანია შენიშნულია სპეციალურ ლიტერატურაში ([29], 190—191). ამიტომაც სევანურ სალოცავთა გადმოქართულებისას არათუ უხერხული, მიზანშეწონილიც კია მათი ეკვივალენტის — „ბასილის“ მოხმობა. ამასთანავე, — და ესაა ამჭერად ყველაზე მეტად საინტერესო, — ვ. ბარდაველიძეს მოჰყავს მრავალი ისეთი სალოცავი, რომლებშიც ბასილთან ერთად მოხსენიებულია გრიგოლიც (სევანურში დაკანონებული გამოთქმით: გ ი რ გ ო ლ), თანაც როგორც „ძულუაშოი“. ასე მაგალითად, იფარში ზ ო მ ხ ა მ ს დღესასწაულზე, ახალ წელიწადს დილით „წამოდგებოდნენ ქორაზ მგჳშხები, ხმაამოუღებლივ ხელპირს დაიბანდნენ კერისი ჩაჰუზე ჩამოკიდებული ქვაბის წყლით, უფროსი ქორაზ მგჳშხი საუკეთესო ხარს გაიყვანდა, უმცროსი ლალაშს წამოიკიდებდა და გადიოდნენ გარეთ, სამჭერ გარს შემოუვლიდნენ კალოზე დადგმულ თოვლის „კომქს“ და თან ლოცულობდნენ:

„გირგოლ ბასილ ძულტა კალანდწმ, გირგოლ ბასილ ძულტა კალანდწმ, გირგოლ ბასილ ძულტა კალანდწმ! ხოჩა ზამ ენცად, ზინიშ ყერი მგცადი, ხოჩა ზამ ენცად! ცხჰმან ი ქჰმან ანხინდ, ნაშლობან ანხინდ!“

გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო, გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო, გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო! კარგი წელი შეგვიცვალი, წლის ძალს შემცვალეო, კარგი წელი შეგვიცვალე! ზრდით და მატებით გაგვახარე, მშვიდობიანობით გაგვახარე!“ ([29], 153).

მერმეკლელი (მულახში) „კტიდოლით დაზურგული ქორჰ მგვხში შინ შევიდოდა, საქონელს წერეჭტ-ს დაუყრიდა, კერიას მარჯვნივ გარს შემოუვლიდა და თან ილოცავდა:

„ხოჩა ზამ ესტუად აღ ქორჰ კუმჰს ი მჰრა, ხოჩა კიშხი ნაჯილტუ ჰს ხარჰს, ეჰ მერმჰმდ მჰმარტრ კუმშიშ ი მარტში ნესგა, გირგოლ ბაიე ძულტა კალანდწმ.“

კარგი წელი შეუცვალე ამ სახლის საქონელს და ადამიანს, კარგი ფეხი თუ ვინმეს ქონებოდეს, მეორედ მაქონებინე, გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო. ([29], 156).

მულახის თემშივე, კილაშში, მეკვლეები კერიას სამჯერ გარს შემოუვლიდნენ ხარით და ლალწით და თან ასე ლოცულობდნენ:

„ო-ო, ზამჰ ყერი მგცადი მღლიან, გირგოლ ბაიე ძულტა კალანდწმ, ხოჩა ამ ზატ მახა ლანგენ კუმში ნაფშირან, მარტშიშ ნაშტობან ანხინდ, მარტე ზამ ლიკნაღლ ჩუ ას ხარჰს, ეჰ მერმად ნამ ანჰ; ხოჩა ამ ზატ. მახა დანგენ, მღლიე ქერი, მარტებ ი მართინ ანჰბინ ნიშტუეა ქორჰშ კუმჰს ი მჰრა, ფათჰკალგნჰა, კირი ნაფტუხუნა ქანღმამაჰტეუ ანხინდ, ცხჰმან ი ქჰმან ანხინდ, ქჰმინ ი ავი ნესგა ხოჩა გარ ანნაღ, ხოლა მგვჰბი ნაყრ.“

ო-ო, წლის ძალის შემცვლეო, მღლიანო გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო, კარგ ამ წელიწადს ახალს მიგვაყენე, საქონლის სიმრავლით და ადამიანის მშვიდობიანობით გაგვახარე, საუკეთესო წლის შეცვლა თუ ვინმეს ქონებოდეს, ის მეორედ ჩვენ მოგვასწარ, კარგ ამ წელიწადს ახალს მიგვაყენე, მღლიე გეჰნება, მარტხი და მანე გავშორე ჩენი სახლის საქონელს და კაცს, ბალანის ბლუჰისა და ჩლიჭის ნამცეცის გარდა ნურას მოგვაყლებ, ზრდით და მატებით გაგვახარე, გარეთ და შინ კარგი შეგვახუდრე, ცული ავაშორე. ([29], 149).

კალაში (ხალდე) ზო მ ხ ა დილით მეკვლე კერიას მარჯვნივ გარს შემოვლიდა კტიდოლ-ითა და ხარით და თან წარმოთქვამდა:

„ხოჩა ზამი ლიკაღლ, გირგოლ ბაიე ძულტა კალანდწმ.“

კარგი წლის შეცვლა, გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისაო. ([29], 155).

მასალათა მოყვანა კვლავაც შეგვეძლო, მაგრამ ამით სურათი არ შეიცვლება.

არ შეიძლება ორი აზრი არსებობდეს, რომ სევანურ სალოცავეებში ბასილთან ერთად დასახელებული გრიგოლ იგივე ბასილის ძმა გრიგოლ ნოსელია, მეორე დიდი კაპადოკიელი (ეთნიკური გაგებით), უდიდესი მოღვაწე ქრისტიანული სამყაროსა. სხვაგვარად ამ სალოცავთ ტექსტი ვერ განიმარტება, წინააღმდეგ შემთხვევაში ეს იქნებოდა ძალმომრეობა პირველწყაროსა და აზროვნებაზე⁷.

⁷ ნიშანდობლივია ამ მხრივ ე. ბარდაველიძის პოზიცია. იგი თავს აღრიცხვლ ნაშრომში ([29] 191) სევანური სალოცავის—„გირგოლ ბაიე ძულტა კალანდწმის“—ონომასტიკურ ჩვენებას (გრიგოლ ბასილ) საკუთარ სახელთა საძიებელში მხოლოდ ერთი სახელის (ბასილის) ქვეშ განიხილავდა კითხვის ნიშნით: „გრიგოლ ბასილ ზღვის კალანდისა“ (?). გვიანდელ შრომებში კი აქ მან გარკვევით ამოიკითხა ორი სახელი, როცა აღნიშნა: „სევანურ დღეობა შუამხტწმ-საც და ახალწელიწადსაც ბასილი მოიხსენიებოდა ზღვასთან...და გრიგოლთან („გირგოლ“) დაკავშირებით“ ([6], 104). აქედან კი ერთი ნაბიჯით მიისელებოდა ბასილის ძმა გრიგოლთან, მაგრამ, ჩვენთვის გაუგებარი მიზეზით, მკვლევარს ეს ნაბიჯი არ გადაუდგამს.

დასახელებული სალოცავები უწინარესად სამი ასპექტითაა მნიშვნელოვანი: 1. რაკილა გრიგოლი ბასილის ძმაა, იგი სათუოს არ ხდის ბასილ პონტოელის იდენტიფიკაციას ბასილ „ძელუაშთან“, და პირიქით — ბასილის პონტოელობა, ანუ „ძელუაშობა“, სათუოს არ ხდის აგრეთვე გრიგოლის „ძელუაშობასაც“; 2. ჩანს, თანამემამულეებმა ზღვის ღვთაებად წარმოსახეს არა მხოლოდ ბასილ დიდი, არამედ მისი ძმაც — გრიგოლ ნოსელიც; 3. ქართულ სინამდვილეში ბასილთან ერთად მისი ძმის გრიგოლის ამგვარი აღზევება უპრეცედენტოა და იგი ამხელს მათს კუთვნილებას ქართული ეთნიკური სამყაროსადმი.

დასახელებულთაგან მეორე პუნქტის დებულებას კიდევ უფრო განამტკიცებს რიგი პირველხარისხოვანი მასალა, რომლებიც ასახავენ როგორც დასავლურქართულ, ასევე — და ეს მთავარია! — აღმოსავლურქართულ ყოფას. კერძოდ, 1937 წელს ბალდადის (მაიაკოვსკის) რაიონში პროფ. გ. ჩიტაიას ხელმძღვანელობით მუშაობდა ეთნოგრაფიული ექსპედიცია, რომლის ანგარიშშიც, ხალხური სარწმუნოების გადმონაშთების ფიქსირებისას, შენიშნულია, რომ მონადირეობისა და მეთევზეობის კომპლექსიდან შემორჩენილია „ნადირის მწყემსი სილაშაქსა (სილაშაქსა, ხსნილაშაქსარ), წმინდა ესტატე, გრიგოლ ზღვისა და წმინდა ლარსა“ ([43], 339). ამ უაღრესად არქაულ მასალაში, რომელიც, ამიტომაც, სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალმხრივ და განსხვავებულადაა ინტერპრეტირებული, არავითარ ეჭვს არ იწყევს, რომ ზღვასთან ერთადერთი გრიგოლია დაკავშირებული: აქ იგი ზღვის ღვთაებად, ანუ ზღვის „მწყემსადაა“, დასახული.

ამ ფაქტს საუცხოოდ ადასტურებს იმავე რეგიონში ჩაწერილი სხვა მასალებიც. კერძოდ, იქაური ინფორმატორები თითქოს საგანგებოდ მიუთითებენ კიდევაც: „სილაშაქსა კი არ არის მწყემსი, მწყემსი გრიგოლ ზღვისა არის. წყალში რომ ჩავალ, ვიტყვი: გრიგოლ ზღვისა წმინდა ლარსა თებზი მომეცი წყლისა“. ან კიდევ, სხვა ინფორმატორი ამგვარ განმარტებას იძლევა: „მე ასე ვიტყვი: „გრიგოლ ზღვისა წმინდა ლარსა“ ([44], 189).

მოსზობილ და აგრეთვე რაც სხვა მასალათა ანალიზისას მკვლევარ პ. გაჩეჩილაძის მიერ გამოტანილია სწორი დასკვნა, რომ „ზღვის გრიგოლის კულტი გავრცელებული უნდა ყოფილიყო ძველ საქართველოში, სადაც ის მიჩნეული უნდა ყოფილიყო ზღვის... მცველად, აქედან თევზის მწყემსად“ ([44], 190). თანაც დღემდე ძალაში რჩება მისი აზრი, რომ საქართველოში „ზღვის გრიგოლის კულტი უფრო დაწვრილებით შესწავლას მოითხოვს“ ([49], 191). რაც შეეხება წმინდა ლარსას, მკვლევარს იგი არ მიაჩნია თევზის მწყემსად. ამ აზრის მტკიცებისას პ. გაჩეჩილაძე ემყარება აკად. ა. შანიძის თვალსაზრისს, რომ „წმინდა ლარსა“ წარმომდგარი უნდა იყოს ორი გამოთქმის კონტამინაციის ნიადაგზე, რომელთაგან ერთია „წმინდა არსა“ („გრიგოლ ზღვისა წმინდა არსა“)... ამ მოსაზრებას აძლიერებს ის გარემოება, რომ მთქმელები წმინდა ლარსას ისე ვერ გამოპყოფენ, როგორც გრიგოლ ზღვისას. ამას გარდა ამბობენ: „გრიგოლ ზღვისა წმინდა ლარსა შენ შემეწიე“, ანდა „გრიგოლ ზღვისა წმინდა ლარსა თებზი მომეცი წყლისა“. აქედან ჩანს, რომ მთქმელთა გაგებაში აქ ორი პირი არ უნდა იყოს ნაგულისხმევი, არამედ ერთი: „შენ შემეწიე“, „მომეცი“ (და არა „თქვენ შემეწიეთ“, „მომეციეთ“ [44], 191).

გრიგოლის „ძულუაშობის“ მტკიცებისას უნიკალური ჩანს კიდევ ერთი მასალა არა მხოლოდ თავისი არქაულობით, არამედ ლოკალური თვალსაზრისითაც. კერძოდ, ქვემო ქართლის უკიდურეს დასავლეთ მხარეში, პამამლუში (ბაშქიჩეთის, ახლანდელი დმანისის რაიონი) ბოლო ხანებამდე შემორჩენილი იყო ტაძარი (ეკლესია), რომელიც სპეციალისტთა დასკვნით, „აშენებული ყოფილა ერისთავის კახა სამძივარის მიერ 1190—1 წლების ახლო ხანებში“ ([45], 58). მის ერთ მნიშვნელოვან წარწერაზე ჯერ კიდევ 1947 წელს მკვლევარ პ. გაჩეჩილაძის ყურადღება მიაქცია აკად. ა. შანიძემ ([44], 190). კერძოდ, ლ. მუსხელიშვილის აღწერით, პამამლუს ეკლესიის „დასავლეთ კედელში სარკმლის მარცხენა ქვა შემკულია დაბალი რელიეფით გამოყვანილი ორი: ჯვარედინად გადახაზული წრით. ამ სარკმელს ზემოთ ჯერიანი ქვაა: რელიეფით გამოსახული ჯვარი ჩასმულია თავთხელად ამოღებულ „თახჩაში“ და კვარცხლბეკზე დგას. ჯვარის გასწვრივ, მარცხნით და მარჯვნივ, ამოკოდვილია წერილი მთავრული ასოებით შემდეგი ოთხსტრიქონიანი წარწერა:

1. წა	გ რ გ ლ
2. ზღსა	მ ც ვ ლ ი
3. ერძვა	რ ხ თ ა
4. მზღვ	რ ჩ ა" ([45], 55).

ყველა მკვლევარი, ვინც ამ ტექსტს შეხებია ([44], 190—191; [45], 55) მათ შორის აკად. ა. შანიძეც, ერთხმად მიუთითებენ, რომ წარწერის პირველი ორი სტრიქონი სრულიად უცდომლად ამგვარად იკითხება: „წ მ ი დ ა ა გ რ ი გ ო ლ ზ ღ ვ ს ა მ ც ვ ე ლ ი“ (დანარჩენი ორი სტრიქონის შინაარსის ამოშიფრვა ვერც მაშინ და ვერც შემდეგ ვერ მოხერხდა, თუმცა თვით წარწერის ტექსტის წაიკითხვა დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს)⁸. აქედან გამომდინარე, ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოითქვა სავსებით სწორი მოსაზრება, რომ ამ წარწერაში ზღვის წარმართული ღვთაების სახელი ქრისტიანობის წმინდანის (გრიგოლის) სახელითაა შეცვლილი ([46], 177), მამასაღამე, გრიგოლი ღვთაებრიობამდე, კერძოდ, მაინცდამაინც ზღვის ღვთაებრიობამდეა აღზევებული.

მართლაც, არ შეიძლება ეკვი შევიტანოთ იმაში, რომ სამძივარის ეკლესიის წარწერის გრიგოლი ქრისტიანული ეპოქის მოღვაწეა და არა ანტიკურისა, რადგანაც ამ სახელის მატარებელი პერსონაჟი, მით უფრო ზღვის მცველი. ანტიკურ სამყაროს არ ჰყოლია. და რომც ჰყოლოდა, მას ვერ მიემართებოდა ეპითეტი: „წ მ ი დ ა ა“. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ ეს „წმიდაა გრიგოლ ზღვისა მცველი“ იგივე იმერეთში დადასტურებული „გრიგოლ ზღვის მწყემსი“, ანუ „გრიგოლ ზღვისა წმიდა არსა“ და სვანური მასალების „გრიგოლ ზღვისა“ („ზღვის გრიგოლ“), ჩვენი ღრმა რწმენით, იგივე გრიგოლ ნოსელია, ძმა ბასილ დიდისა. ქართული აზროვნების ისტორიის გასათვალისწინებლად უნარჩუნად მნიშვნელოვანი ფაქტი ისაა, რომ ო ფ ი ც ი ა ლ უ რ ი ე კ ლ ე ს ი ა, ასე ვთქვათ, თავის პერქვეშ ს ა ნ ქ ც ი ა ს ა ძ ლ ე ვ ს ა ნ ტ ი კ უ რ წ ა რ მ ო ლ გ ე ნ ე ბ ს, ო ლ ო ნ დ ქ რ ი ს ტ ი ა ნ უ ლ ი სა ხ ე ლ დ ე ბ ი თ. შესაძლოა, მასში „ნივთიერად“ განცხადებული იყოს თამარის ეპოქის

⁸ აკად. შ ა ნ ი ძ ე, ჩვენი თხოვნით, ერთხელ კიდევ (11, 1, 1981) შეეცადა მის გაშიფრვას და ვარაუდის სახით წარმოადგინა რამდენიმე ეარიანტი. გადაჭრით პასუხის გაცემა მასაც ეძნელება.

რენესანსული სული, რომელმაც მოიყვანა ქართული ყოფის ყველა სფერო, მათ შორის საეკლესიო-თეოლოგიურიც. თამარის ეპოქის ქართული ეკლესიის ჯვარის წარწერა ჩვენ გვესახება ბიჭვინთის მოზაიკის დეკორატიული საკულტო რეპერტუარის ლოგიკურ ეროვნულ გაგრძელებად. ზემოთ ითქვა, რომ ეს ძეგლი ადრექრისტიანულ ხანას (IV—VI სს.) ეკუთვნის, როცა ჯერ კიდევ მძლავრობდა წარმართული ტენდენციები. ახალგვანადგმულმა ქრისტიანობამ არსებულ წარმართულ დეკორში, რომელიც ასახავს ზღვის ღვთაება ტრიტონს, მთელი თავისი ატრიბუტებით, მოკრძალებით, ალბათ, ერთგვარი შიშითაც. შეიტანა ქრისტეს ჯვარი⁹ (სწორედ ქრისტეს ჯვარი და არა წინარე-ქრისტიანული ჯვარი, რასაც ადასტურებს მისი განლაგება დეკორში), ხოლო როცა დაუდგა არნახული აყვავების ხანა, არათუ წარბოცა წარმართული ზღვის ღვთაების სახე, არამედ მის ნაცვლად დაისვა საკუთარი წმინდანი და ეს ქვეყანას ამცნო სწორედ ერთ დროს წარმართულ დეკორში შიშით შეტანილი ქრისტეს ჯვარზე წარწერით: „წმიდაა გრიგოლ ზღვისა მცველი“. ეს იმასაც ნიშნავს, რომ ბასილი და გრიგოლი, როგორც ქართველთა დიდი ზღვისპირელი წინაპრები, ზღვის ღვთაებად დასახული ჰყავდა სრულიად საქართველოს — დასავლეთსაც და აღმოსავლეთსაც.

ბასილ და გრიგოლის პონტოელობის მტკიცებისას დამატებით უნდა მიეთითოს ერთ სრულიად განსაკუთრებულ ჩვენებაზე, რომელსაც ავლენენ როგორც საკუთრივ ქართული, ასევე, და განსაკუთრებით, სევანური მასალები. კერძოდ, ერთი მხრივ, დამტკიცებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ სევანურ სალოცავებში წლის ძალის შემცვლელ ღმერთთან (მეტწილად დიდ ღმერთთან) ჩანაცვლებულია ბასილი: ამასთანავე სევანის შეგნებაში სრულად არაა წარბოცილი წარმართული ღვთაების სახე. ამიტომაცაა, რომ აქ მოიპოვება დიდი სიმრავლე სალოცავებისა, რომლებშიც ინტენსიურად ფიგურირებს წლის ძალის შემცვლელი წარმართული ღვთაება. ამასთანავე ჩვენს ხელთ არსებულ ამგვარ მასალათა ფარგლებში არ დასტურდება არც ერთი შემთხვევა, — ეს ხაზგასმით უნდა ითქვას, — რომ მათში იგი ზღვის მცველად იყოს მოხსენიებული. ეს ისეთი კემმარტიუბაა, რომ მას არც ვაახლებთ საილუსტრაციო მასალას.

მეორე მხრივ, როცა იმავე წლის ძალის შემცვლელ ღვთაებას ბასილი ჩაენაცვლება, იქვე უსათუოდ, ყოველგვარი გამონაკლისის გარეშე ზღვაც დასახელდება. ხატოვნად რომ ეთქვას, სევანურ სალოცავებში ბასილის მოსვლას ზღვაც თან მოჰყვება, სადაც ბასილია, იქვე ზღვაცაა, მეორე მიწყვივ თან ახლავს პირველს. სევანის შეგნებაში ბასილი, განსხვავებით წლის ძალის შემცვლელი წარმართული ღვთაებისაგან, რომელიც ზღვასთან არაფერ კავშირშია, ზღვის გარეშე ქერც წარმოიდგინება.

⁹ ამონტექსტში უნდა დასახელდეს მოდინახეს გეოანტიკური ხანის სამაროვნებში ერთდროულად წარმართული (მოკრუნჩხულად) და ქრისტიანული წესით (პორზონტალურად) დამარხვის პრაქტიკა ([47], 55), რაც იმის მუქუყებელია, რომ ანტიკური მსოფლმეგრძენება საფუძველშერეულია, მაგრამ ჯერაც არსებობას განაგრძობს, ხოლო ქრისტიანული მსოფლმხედველობა ჯერ არაა განმტკიცებული და იზრძვის გაბატონებისათვის.

ბასილის პონტოელობის მტკიცების გზაზე ეს უაღრესად სიმპტომატურო ფაქტი გახლავთ. ამასთანავე საინტერესო ისიცაა, რომ მსგავსადვე წყდება გრიგოლის „ძულტაშობის“ საკითხიც არა მხოლოდ სვანურ მასალათა ფარგლებში (აქ ამგვარი ჩვენება მაინცდამაინც მოულოდნელი არ უნდა ყოფილიყო), არამედ, რაც მთავარია, საყოთრივ ქართულ მასალათა საფუძველზეც: აქაც გრიგოლს ზღვა ახლავს, სადაც გრიგოლია, იქვე ზღვა-ცაა, ისიც, განსხვავებით ხალხური სარწმუნოების სხვა პერსონაჟთაგან, მის გარეშე ვერც წარმოიდგინება (რასაკვირველია, გარკვეულ კონტექსტში). ეს ფაქტი ერთხელ კიდევ და დამატებით განამტკიცებს სვანურ სალოცავთა ჩვენული ინტერპრეტაციის სისწორეს¹⁰.

ყოველივე ზემოაღნიშნული რომ შევაჩამოთ, საერთო დასკვნის სახით უნდა ითქვას შემდეგი:

1. ბასილ დიდი ხაზგასმულადაა აღზევებული ქართულ სამყაროში. მოღწეულ მასალათა მიხედვით, რომელიც არქაულია და ნდობას იმსახურებს, იგი ადამიანისა და საქონლის, საზოგადოდ ქვეყნიერების მფარველ ღვთაებადაა აღზევებული, მაგრამ უწინარესად, „ძულტაშობა“, ზღვის მცველი, ზღვის მფარველი ღვთაება. აქ გამონაკლისი არ არსებობს მაშინაც კი, როცა მისთვის გამოსათხოვარია, ვთქვათ, საქონლის გამრავლება, რასაც ზღვასთან არსებითად კავშირი არცა აქვს;

2. ქართული ზეპირსიტყვიერება და ეთნოგრაფიული ყოფა ასევე განადიდებს გრიგოლსაც, როცა მას, ბასილთან ერთად, ზღვის მცველად რაცხს. დასახელებული ფოლკლორულ-ეთნოგრაფიული ყოფის ჩვენებას განამტკიცებს ძველი ქართული ეპიგრაფიკული მასალაც:

3. თავისთავად ბასილთან ერთად გრიგოლის მოხსენიება საეჭვოს არ ხდის მათს იდენტიფიკაციას ძმებთან — ბასილ დიდთან და გრიგოლ ნოსელთან;

4. ქართულ-ქართველური წერილობითი და ზეპირი მასალა განამტკიცებს აზრს ბასილის (აქედან: გრიგოლისაც) პონტური, ანუ ქართველური, წარმომავლობის შესახებ, ხოლო ქართველთა შეგნებაში მათი აღზევება ზღვის მფარველ ღვთაებამდე, ეროვნულ ტენდენციებთან ერთად, ალბათ, იმანაც განსაზღვრა, რომ ეს წმინდანები პონტოელები, ანუ ზღვის სანაპიროს მკვიდრნი, იყვნენ. მათს ამგვარ აღზევებას უწინარესად ზღვისაგან დაცილებულ კუთხეებში აქვს თავისი ლოგიკა: დროითთან ერთად, და მასზე უმაღლესივრცით დისტანციას ყოველთვის ახლავს მისტიფიკირების შესაძლებლობა მწერლობასა თუ ფოლკლორში. ამ გაგებით, შავიზღვისპირელი ქართველის შეგნებასთან იმთავითვე მაინც ძნელად შესაგუებელი იქნებოდა აზრი თავისი, ასე ვთქვათ, ახლობლის (პონტოელის) ღვთაებრიობის შესახებ, რაც ვერ ითქმის ზემოთ დასახელებული მხარეების მკვიდრთა მიმართ;

¹⁰ აქ შეიძლება იმ საინტერესო ფაქტის აღნიშვნა, რომ ჰამპელუს წარწერაზე მსკელობისას მკვლევარმა პ. გაჩეჩილაძემ სვანეთში „ზღვის კულტის დიდ გვირგვინებსაც“ მაკცია ყურადღება და მოახდინა „გრიგოლ ზღვის მცველისა“ და სვანურ სალოცავთა გრიგოლის იდენტიფიკაცია, ოღონდ არცთუ სწორად შენიშნა: იქ გრიგოლის კულტი არცელი უნდა იყოსო ბასილის კულტთან [44], 190). ნამდვილად კი, როგორც ირკვევა, სვანურ ყოფაში გრიგოლისა და ბასილის კულტთა აღრევასთან კი არა გვაქვს საქმე, არამედ მათს შეგნებულ თანაარსებობასთან.

5. ბასილია და გრიგოლის (განსაკუთრებით პირველის) უპრეცედენტო კულტი ქართულ (უწინარესად სვანურ) სინამდვილეში უნდა მიანიშნებდეს მათსავე ქართულ (ქართველურ) წარმომავლობაზე.

და ბოლოს, ვფიქრობთ, წინამდებარე ნარკვევში მოხმობილი და გაანალიზებული მასალა კიდევ უფრო განამტკიცებს 1962 წელს მკვლევარ ე. ხინთიბიძის მიერ გამოთქმულ მეცნიერულ თვალსაზრისს (მეცნიერულსო — ვამბობთ იმიტომ, რომ ადრეც არსებობდა თვალსაზრისი ბასილისა და გრიგოლის ქართველური წარმოშობის შესახებ, მაგრამ მას შესაფერი დასაბუთება არ ახლდა), ყოველ შემთხვევაში, ბასილისა და გრიგოლის ქართველური წარმომავლობა საბოლოოდ რომც არ დამტკიცდეს, იგი ხელს შეუწყობს მათი კულტის შესწავლას ძველს საქართველოში.

გ ა მ რ ე ნ ე ბ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. ვ. ბარდაველიძე, ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ლეთაბა ბარბარ-ბაბარ), თბილისი, 1941.
2. В. В. Соколов, Средневековая философия, Москва, 1979.
3. Г. Г. Майоров, Формирование средневековой философии, Москва, 1979.
4. ს. მაკალათია, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბილისი, 1941.
5. ს. მაკალათია, ახალწლიწადი საქართველოში, თბილისი, 1927.
6. ვ. ბარდაველიძე, ქართული (სვანური) საწესო გრაფიკული ხელოვნების ნიმუშები, თბილისი, 1953.
7. Проф. И. А. Воричевский, Митранзм и христианство, Ленинград, 1929.
8. И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматиею и словарем, СПб, 1914.
9. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I, თბილისი, 1970.
10. ს. კაკაბაძე, ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები, საისტორიო მოამბე, 1924.
11. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, VII, თბილისი, 1962.
12. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I, თბილისი, 1950.
13. ა. შანიძე, რად არის მთვარეზე შავი ადგილები? (ფშაური ლეგენდა ლექსად), „ნაკადული“ (საუმაწილო ეურნალი მცირეწლოვანთათვის), 1908, № 20 (ოქტომბერი).
14. ს. მაკალათია, ლეთაბა მითრას კულტი საქართველოში, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, III, 1927.
15. ი. ჭავჭავაძე, ქართული ერის ისტორია, I, თბილისი, 1979.
16. კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბილისი, 1945.
17. Л. А. Шервашидзе, Средневековая монументальная живопись Абхазии, Тбилиси, 1980.
18. ე. ხინთიბიძე, ბასილ დიდის სადაურობისათვის, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების „მოამბე“, № 3, 1962.
19. ე. ხინთიბიძე, ბასილ კაპადოკიელის „სამოღვაწეო წიგნის“ ქართული რედაქციები, თბილისი, 1968.
20. ე. ხინთიბიძე, ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბილისი, 1969.
21. ს. ყაუხჩიშვილი, წარსულის დიდი ფურცელი, გაზ. „კომუნისტი“, 23. VII. 1970.
22. ა. ბარამიძე, მნიშვნელოვანი ნაშრომი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 26. VII. 1970.
23. Р. Гордзениани, Широкая дорога, газ. «Молодежь Грузии» 18. VII. 1970.
24. გ. გოზალიშვილი, ორი ეტიუდი პონტოსა და კაპადოკიის წარსულდან, თბილისი, 1965.

25. Г. Г о з а л и ш в и л и, Два этюда из истории Пошта и Кападокии, Тбилиси, 1967.
26. СМОНПК, т. XXXII.
27. „ნაკადული“, III, 1905.
28. „შოამბე“, № 1, 1897.
29. ე. ბ ა რ დ ა ე ლ ი ძ ე, სენაურ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, 1, ახალწლის ციკლები, თბილისი, 1939.
30. ზ. კ ი ე ნ ა ძ ე, შუამდინარული მითოლოგია, თბილისი, 1979.
31. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი А—1.
32. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწერი А—16.
33. Ф. Ф а р а р, Жизнь и труды святых отцов и учителей церкви, II, 1903.
34. J. P. M i g n e, Patrologia Graece, 32, 1857.
35. ე. კ ე ე ლ ი ძ ე, მეოთხე საუკუნის საზღვარგარეთელი ქართველი მოაზროვნე და მოღვაწე ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, VII, თბილისი, 1960.
36. Г. М е л и к и ш в и л и, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
37. საქართველოს ისტორია, I, 1958.
38. А. Х а х а н о в, Расселения грузин по Малой Азии, 1890.
39. ე. კ ე ე ლ ი ძ ე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV, თბილისი, 1957.
40. А. Ш а н и д з е, К этимологии названия «Топата», ენიმკის შოამბე, 1, 1937.
41. ლ. ს ა ნ ი კ ი ძ ე, პონტოს სამეფო, თბილისი, 1956.
42. გ. გოზალიძე, მითრიდატე პონტოელი, თბილისი, 1962.
43. გ. ჩ ი ტ ა ი ა, ეთნოგრაფიული ექსპედიცია იმერეთში, ენიმკის შოამბე, II, ნაკ. III, 1937.
44. პ. გაჩეჩილაძე, შებადურთა მისალუმების ფორმულა ხანისწყალის ხეობაში, სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXIX-B, 1946.
45. ლ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი, არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბილისი, 1941.
46. ზ. კ ე ტ ა ლ ე ი შ ვ ი ლ ი, ნაოსნობა დასავლეთ საქართველოში (ეთნოგრაფიული მონაცემებით), საინსერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1978 (ინახება თსუ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში).
47. გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე, არქეოლოგიური ნარკვევები, თბილისი, 1972.

ბ. ი. კილანავა

КУЛЬТ ВАСИЛИЯ И ГРИГОРИЯ В ГРУЗИИ

Резюме

В результате сопоставлений религиозного быта грузинских племен, изучения фольклорного материала и его оригинальной интерпретации в статье подкрепляется теория о грузинском происхождении Василия Великого и Григория Нисского. Определенное внимание уделяется вопросу синкретизации язычества с христианством, мифологическому генезису Святого Георгия и некоторых других персонажей.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ჩიტაიამ

მიხილ კაპელია

იურიდიულ ტერმინ „სისხლის“ შემცველი ერთი სტროფის
გაბეგინათვის „ვეფხისტყაოსანში“

ძველ ქართულ სამართალში მესისხლეობის ინსტიტუტის შესწავლამ, რაც დაფუძნებულია როგორც საკანონმდებლო, ისე ნარატიულ წყაროებსა თუ ეთნოგრაფიულ და ფოლკლორულ მასალებზე, გაგვაბედვინა ჩვენი მოსაზრებანი გამოგვეთქვა „ვეფხისტყაოსნის“ ერთ სტროფში (550-ე) სიტყვა სისხლის შინაარსის მართებულ გაგებაზე¹.

გვინდა დავიწყოთ იმით, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ სიტყვა სისხლი სამართლებრივი შინაარსითაა აღჭურვილი, მაშასადამე, იურიდიულ ტერმინსაც წარმოადგენს. მხედველობაში გვაქვს ისეთი შემთხვევები, როცა სისხლი ნახმარია შურისძიების, სამაგიეროს მიზლის მნიშვნელობით.

ფატმანი მღვდარს ეუბნება, რომ ჩემთან თავს არ აფარებს ნესტან-დარეჯანიო. თუ ამას ტყუილს ვამბობდე, „მეფეთა ვიყო შემცოდე და მათა სისხლთა მწღვევარი“ (სტრ. 1190,4); სასიძოს მოკვლით განრისხებული დავარი კი ნესტანს მიმართავს: „...სისხლთა მისთა ჩემი რად მოაზღვევინე?“, როგორ გადავურჩე მის მიერ სამაგიეროს მოზღვასო (სტრ. 571,2). შურისძიების მნიშვნელობითაა სიტყვა სისხლი ნახმარი, როცა დაჭრილი ფრიდონი ტარიელს ეუბნება პირველი შეხვედრისას: „ვექვ, ჩემი სისხლი არ შერჩეს“ მტერსო (სტრ. 600,2). სიტყვა სისხლის ასეთი მნიშვნელობით გამოყენება აშკარად ჩანს, როცა სასიძოდ მოყვანილი ხვარაზმშას შვილის მოკვლასთან დაკავშირებით ფარსადან მეფე მიმართავს ტარიელს: თუ ჩემი ქალის ცოლად შერთვა გინდოდა, რად არ გამაგებინე და „ხვარაზმშას სისხლი უბრალო სახლად რად დამაღებინე?“ (სტრ. 555,1), რაც თანამედროვე ქართულით ასე გადმოიციემა: ხვარაზმშას უბრალოდ დაღვრილი სისხლი შურისძიებით გადასახდელად რად დამაკისრეო. სასიძოს დაღვრილი სისხლი ვალია, რომელიც ამიერიდან შურისძიებისაკენ მოუწოდებს ხვარაზმშელთ, სამაგიეროს მოსაზღავედ განაწყობს მათ. მსგავსივე შინაარსითაა ნახმარი სისხლი ზემოთ მითითებულ სხვა ადგილებშიც.

ძველ საქართველოში, როცა დაურეგებაზე (სისხლის ფასის გადახდაზე) შეუძლებელი იყო ლაპარაკი, მოკლულის თუ დაჭრილის სისხლი შურისძიებას — სისხლებას მოითხოვდა, სისხლი სისხლით უნდა ეზღოთ. უამისოდ მოკლულის თუ დაჭრილის ახლობლებსა და ზოგჯერ თანამებრძოლებსაც კი ლაჩრებად თვლიდნენ და კიცხავდნენ. გამონაკლისად არც „ვეფხისტყაოსნის“ პერსონაჟები არ უნდა მივიჩნიოთ. იგი ხომ რაინდთა ცხოვრების ამსახველი ეპოპეაა.

ახლა ენახოთ, არის თუ არა სიტყვა სისხლი სამართლებრივი ტერმინი 550 სტროფში.

¹ სტროფთა ნომერს 1966 წლის საიუბილეო გამოცემის მიხედვით ვუთითებთ. ადრე სხვა სტროფის შინაარსის გაგებაშიც დავეხმარა სამართლებრივი ხასიათის ძველი (იხ. მ. კ ე კ ე ლ ი ა, სიტყვა „მემაჯანის“ ვაგებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, № 2.

ნესტან-დარეჯანის დავალებით ტარიელის მიერ ხვარაზმელი სასიძოს მოკვლის ეპიზოდი ასეა გადმოცემული:

ასა ეუბრძანე მონასა: „საომრად დაემზადენით!“
შესხედით, გველეთ ქალაქი, არაჲსი გავეცხადენით.
კარავსა შევე, იგი ყმა ვითა წვა, ზარ-მაც თქმად ენით,
უხისხლოდ მოვკალ იგი, გლახ, თუცა ხმდა სისხლისა დენით.²

სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ სტროფის მეოთხე ტაქვის შინაარსი ძირითადად ასეა გაგებული: ტარიელმა სისხლის დენის გარეშე (უსისხლოდ), ბოშზე თავის შეტაკებით, მოკლა სასიძო. მოიპოვება რამდენადმე განსხვავებული განმარტებაც: „იგი უსისხლოდ მოვკალ, თუმცა სისხლით რომ მომეკლა, კი შეეფერებოდა“³. სხვა განმარტებით, თითქოს ტარიელი ამბობს: „1. ხვარაზმელს ჩემგან უარესი ეკუთვნოდა (იგულისხმება რომ სისხლის დადენით მოკვლა უსისხლო მოკვლაზე უფრო დიდი სასჯელია). 2. ჭობდა, ღია ბრძოლაში, სისხლის დადენით მომეკლა“⁴.

ერთ ნაშრომში ნათქვამია, რომ ამ ტაქვში ორი რამაა გაუგებარიო: „უსისხლოდ მოვკალ“ და „სისხლისა დენით“. იქ ვკითხულობთ „ტარიელმა სისხლი დაძლვარა! მაგრამ რატომ ამბობს ტარიელი — უსისხლოდ მოვკალ, თუმცა საჭირო იყო სისხლის დენაო? ამას ამბობს მინანიებით! ამ საკითხმა დიდად გამაწვავლა, რადგან „უსისხლოდ მოკვლა“, „სისხლის დენა“ და „თავი სვეტსა შეუტაკე“ — ყველაფერი ეს ერთმანეთს არ ეგუება...“⁵; „ტარიელმა სასიძო მოკლა სვეტზე თავის შეტაკებით და ამით მან ბევრი სისხლი დაძლვარა. მაგრამ იგი მაინც ამბობს, საჭირო იყო სისხლის დენაო“⁶; „...ამგვარად, ამ ლექსს ვტოვებ განუმარტებლად? ან იქნებ მე არ მესმის იგი“⁷.

ტაქვის შინაარსში გაურკვეველობამ კიდევ უფრო აშკარად იჩინა თავი თარგმანში: ავტორისეული ჩანაფიქრის ამოუხსნელობამ მთარგმნელთა მოსაზრებებს დაუქვემდებარა საკითხის გადაწყვეტა.

ვიღრე საანალიზო ტაქვის შინაარსთან დაკავშირებით ჩვენს შეხედულებას წარმოვადგენდეთ, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია გავიხსენოთ ამ ტაქვის ზოგიერთი სიტყვის თანამედროვე შინაარსი.

სიტყვა „გლახ“ ძირითადად „ვაგლახ, ვაი, საბრალოს“ მნიშვნელობით იხმარება⁸. „ხმდა“ „ვეფხისტყაოსნის“ დაწერის უახლოეს პერიოდში ესმოდათ „საჭირო იყოს“ მნიშვნელობით⁹. სულხან-საბა განმარტავს: „ქამს — ჭერ-არს თუ მართებს“; „ჭერ-არს თუ მართებულა“¹⁰.

² უკანასკნელ გამოცემებში „სისხლისა დენით“ მართებულად არის შეცვლილი ხელნაწერებში დადასტურებული შემდეგი წაკითხვით: „სისხლთა დენით“.

³ ვ. ბ ე რ ი ძ ე, ვეფხისტყაოსნის კომენტარი, თბილისი, 1974, გვ. 181.

⁴ შ. რ უ ს თ ა ე ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, განმარტებანი და კომენტარი დაურთო ნ. ნათაქემ, თბილისი, 1976, გვ. 184.

⁵ ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებათმეტყველება, სანტიავო დე ჩილე, 1958, გვ. 220.

⁶ იქვე, გვ. 221.

⁷ იქვე, გვ. 222.

⁸ შ. რ უ ს თ ა ე ე ლ ი, ვეფხისტყაოსანი, თბილისი, 1937, ლექსიკონი, შედგენილი იუსტაბუღაძის მიერ; ი. ა ბ ზ ე ლ ა ძ ე, ძველი ქართული ლექსიკონი, 1973 და სხვ.

⁹ ბ ა ს ი ლ ი დ ი დ, ექუსთა დღეთა გიორგი მთაწმიდელის თარგმანი ტექსტი, გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო მ. კახაძემ, თბილისი, 1947, გვ. 185; ივ. ი მ ნ ა ი შ ე ი ლ ი, სინური მრავალთავი, გამოკვლევა და ლექსიკონი, თბილისი, 1975, გვ. 268 და სხვ.

¹⁰ სულხან-საბა ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თხზულებანი, IV 2, ავტოგრაფიული ნუსხების მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1966.

ძველ ქართულ სამართალში „სისხლის დენა“ სოციალური შინაარსის მატარებელი, სისხლის ფასთან დაკავშირებული იურიდიული ტერმინია (სოციალურად ტოლთ ერთნაირი ფასის, „სისხლი სდით“)¹¹. მაგრამ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ეს გამოთქმა სალაპარაკო ენაში საყოველთაოდ დამკვიდრებულ სისხლის დაღვრას უფრო ნიშნავს. ამ მოსაზრებას ვახტანგ VI სამართლის წიგნიც მხარს უჭერს. აქ ერთგან წერია: თუ თავი გაუტეხოს და „სისხლი აღინოს“ (მუხ. 265). ამავე შინაარსითაა ჩაწერილი „სისხლის დენა“ „ვეფხისტყაოსნის“ 284-ე („სისხლისა კი დენით“) და 949-ე („სისხლისა დენით“) სტროფებში.

ჩვენი აზრით, „უსისხლოდ მოკვალ“ იმას ნიშნავს, რომ ტარიელი ამბობს: უდანაშაულოდ მოკვალი, ისე, რომ ჩემი სისხლი არ ემართა, სამაგიეროს მიზლვას არ იმსახურებდაო. სწორედ ამიტომაც ერთი წუთით მაინც დანანებია იგი („გლახ“, „ვაგლახ“), მაგრამ მალე მოეგება გონს და დასძენს: თუმცა მართებული, საჭირო იყო („ხმდა“) მისი სისხლის დაღვრა — მისი მოკვლა „სისხლის დენით“. „უსისხლოდ მოკვალ“ იგივეა, რაც „მოქცევაი ქაროლისაჲში“: „უბრალე იყო სისხლისაგან ჩუენისა“.

სწორედ ამაზეა საანალიზო ტაეპში ლაპარაკი. ავტორს სურს თქვას, რომ შურისძიების პრინციპი არ იძლეოდა სახიძოს მოკვლის საბაბს. ამ მკვლევობით კი არ გაიბრა მკვლევობა ან სხვა რამ დანაშაული, როგორც მესისხლეობის წესითაა ნაკარანხევი, არამედ პირიქით, ახალი შურისმაძიებელი, მესისხლე გაიჩინა სახელმწიფომ. სასიძოდ მოწვეული კაცის დაცვა სამეფოს (და არა ტარიელის) ვალი იყო. ამიტომაც განრისხებული ფარსადან მეფე ტარიელს მიმართავს: „ხეარაზმჲს სისხლი უბრალე სახლად რად დამადებინე?“ (555, 1).

ყოველივე ზემო აღნიშნულის გათვალისწინებით ტაეპი, — „უსისხლოდ მოკვალ იგი, გლახ, თუცა ხმდა სისხლისა დენით“ — ასე უნდა იქნეს გაგებული: ტარიელი ამბობს, რომ შურისძიების საბაბის გარეშე, ისე, რომ ჩემი სისხლი არ ემართა, ჩემს მიმართ დანაშაული არა მიუძღოდა რა, მოკვალი ის მოყმეო („უსისხლოდ მოკვალ იგი ყმა...“); საბრალეა („ვაგლახ“), თუმცა მართებული, საჭირო იყო („ხმდა“) მისი სისხლის დაღვრა („სისხლისა დენით“).

ტაეპის შინაარსის ჩვენეული გაგება შუქს ჰყვებს იმასაც, რომ ცნობილი აფორიზმი „ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნელდალ“ მხოლოდ ნესტან-დარეჯანის შეხედულებას კი არ წარმოადგენს, არამედ მასში ჩამოყალიბებული პრინციპი იმთავითვე გასაზიარებელი და წარმმართველია ტარიელის მოქმედებისა. თუმცა ჩემი სისხლი არ ემართაო, ამბობს ტარიელი, მაგრამ ამ კონკრეტულ ვითარებაში სამართლიანი (მართებული, საჭირო) იყო მისი მოკვლაო. მაშასადამე, თვითონ ტარიელისვე ნათქვამი წარმოადგენს პასუხის სამეცნიერო ლიტერატურაში დასმულ კითხვაზე — სასიძოს მოკვლით უსამართლობა ჩაიდინა, თუ სამართლიანად იმოქმედა? ამდენად, როგორც ტარიელის, ისე ნესტან-დარეჯანის ერთობლივი აზრი სასიძოს მოკვლასთან დაკავშირებით ასეთია: სამაგიეროს მიზლვის, დანაშაულის, ბრალის გარეშე მკვლევობა გაუმართლებელია, მაგრამ, თუ სხვა გამოსავალი არ არსებობს და უფრო დიდი ბოროტებაა მოსალოდნელი (ამ შემთხვევაში როგორც ინდოეთის სამეფოს ინ-

¹¹ იხ. ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი (35, 46 მუხლები); ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, 1972, გვ. 272; ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. V, გვ. 533, ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალებით, რომლებსაც გამოსაქვეყნებლად ეპაზადებთ, „სისხლის დენა“ („ზისხლი იწერე“) სვანურ ჩვენულების სამართალშიცაა დაცემული.

ტერმინების, ისე ტარიელისა და ნესტანის პირადი ბედნიერების საზიანოდ), ასეთი მკვლევლობა სამართლიან მოქმედებად უნდა ჩაითვალოს. რა თქმა უნდა, გაუმართლებელი იქნება, რომ ზემოთქმულის შეფასება ბრალის თანამედროვე კრიტერიუმის მიხედვით მოვახდინოთ.

М. М. КЕКЕЛИА

К ПОНИМАНИЮ СЛОВА «КРОВЬ» КАК ЮРИДИЧЕСКОГО
ТЕРМИНА ПО ОДНОЙ СТРОФЕ ПОЭМЫ
«ВИТЯЗЬ В ТИГРОВОЙ ШКУРЕ»

Р е з ю м е

До настоящего времени в научной литературе в строфе 550 (юбилейное издание 1966 г.) слова «без крови убит» понимались так, будто Тариел убил своего соперника без пролития крови.

Основываясь на данных древнегрузинского права, даем новое объяснение этих слов — «бескровное убийство». В новом понимании Тариел говорит: Я убил моего соперника «без крови», т. е. **без мщениа, убил так, что он не должник моей крови.**

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სახელ-
მწიფოსა და სამართლის ისტორიის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძგურმა

ნინო გელიკოვილი

სიტყვათწარმოება იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართულ თარგმანში

ჩ.წ.-ის I საუკუნის ძველი ებრაელი ისტორიკოსის, იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართული თარგმანი (თარგმანის შესრულების დროდ ივარაუდება XI—XII საუკუნეები) დიდ დამოკიდებულებას იჩენს თავის ბერძნულ დედანზე. ეს განსაკუთრებით ვლინდება ბერძნული რთული სიტყვების თარგმნისას, ხდება ამ სიტყვების კალკირება და ხშირად ამის გამო ტექსტი საკმაოდ ძნელი გასაგებია.

ჩვენ შევეცადეთ მიმოგვეხილა თარგმანში წარმოდგენილი წარმოქმნილი სახელები და გვეჩვენებინა, თუ რა საშუალებებს მიმართავს მთარგმნელი სიტყვათწარმოებისას.

1. კ ო მ პ ო ზ ი ც ი ა. სპეციალურ ლიტერატურაში ძველ ქართულ ენაში არსებულ კომპოზიტებს ორ დიდ ჯგუფად ყოფენ: 1. კომპოზიტები, რომელთა ორივე წევრი სახელით არის გამოხატული და 2. კომპოზიტები, რომელთა ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი ზმნაა. გარდა ამ ორი ჯგუფისა დ. მელიქიშვილი გამოყოფს კომპოზიტთა მესამე ჯგუფს — „უფორმო სიტყვებიან კომპოზიტებს“: „კომპოზიტების ერთ მეტად დამახასიათებელ ტიპს და საკმაოდ მრავალრიცხოვან ჯგუფს ძველ ქართულში ქმნიან ზმნისართების, წინდებულებისა და ნაწილაკების მონაწილეობით შექმნილი კომპოზიტები (ფართო გაგებით)“¹.

1. სა ხ ე ლ ი ა ნ ი კ ო მ პ ო ზ ი ტ ე ბ ი. ამ ჯგუფში შედიან ბერძნული რთული სიტყვების ორივე შემადგენელი ნაწილის ცალ-ცალკე თარგმნით მიღებული კომპოზიტები, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი აუცილებლად სახელია, ხოლო მეორე — მეტყველების რომელიმე სხვა ნაწილი. ამავე ჯგუფში განვიხილავთ იმ კომპოზიტებსაც, რომელთა მეორე შემადგენელი ნაწილი აბსტრაქტული სახელება (-ება, -ობა სუფიქსებითა და სი—ე პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოები). რაც შეეხება კომპოზიტებს, რომელთა მეორე ნაწილი მიმღებებია (სასუბიექტო ან საობიექტო), მათ ჩვენ შევხებით ქვემოთ, მიმღებობათა განხილვისას.

ა) კ ო მ პ ო ზ ი ტ ე ბ ი, რ ო მ ე ლ თ ა მ ე ო რ ე ნ ა წ ი ლ ი ა ბ ს ტ რ ა ქ ტ უ ლ ი სა ხ ე ლ ი ა. ყველაზე მრავალრიცხოვან ჯგუფს ქმნიან -ობა სუფიქსით ნაწარმოები აბსტრაქტული სახელები, მრავლად დასტურდება -ება სუფიქსიანი წარმოებაც, ხოლო სი—ე პრეფიქს-სუფიქსით სულ რამდენიმე სახელია ნაწარმოები:

¹ დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბილისი, 1975, გვ. 140.

კეთილბედნიერობა² (წ. 2, თ. 6,1; 8,2) || კეთილბედნიერება (წ. 2, თ. 7,1),
 ἡ εὐδαιμονία (A, 2₉₈, 2₁₉₈, 2₁₈₈)³. კეთილგონებაობა (წ. 1, თ. 18,2; 19,9),
 εὐνοία (A, 1₂₅₉, 1₃₁₄); კეთილშვილიერობა (წ. 1 თ. 19,7), ἡ εὐ-τεχνία (A, 1₃₀₅);
 კეთილონიერობა (წ. 3, თ. 1,4), ἡ εὐ-ποριᾶ (A, 3₁₈); კეთილსიკდილობა (წ.
 6 თ. 1,1), ἡ εὐμᾶχτας (A, 6₃); კეთილსასობა⁴ (წ. 8, თ. 11,2), ἡ εὐ-επις
 (A, 8₃₇₉); კეთილმოწეობა (წ. 2, თ. 6,9; 7,3), ἡ εὐ-μενῆς (A, 2₁₈₁), ἡ εὐνοία
 (A, 2₁₇₃) და სხვ. მრ.

როგორც ვხედავთ, ყველა შესატყვისი ბერძნული ფორმის პირველი ნა-
 წილი არის εὐ, რაც ნიშნავს „კარგს, კეთილს“. უხვად არის ისეთი კომპო-
 ზიტებიც, რომელთა პირველი ნაწილი არის „მრავალი“ და რომელთა შე-
 სატყვისი ბერძნული რთული სიტყვის შემადგენლობაში შედის პილს: მრავალ-
 სახეობა (წ. 8, თ. 6,5), ἡ πῶλυ-τέχνης; მრავალქელობა (წ. 1, თ. 10,1; წ. 2, თ.
 15,3), ἡ πῶλυ-χειρίας (A, 1₁₇₈, 2₃₂₄); მრავალჭმობა (წ. 1, თ. 4,3), ἡ πῶλυ-φο-
 ςίας (A, 1₁₁₇) და ა. შ.

„ერთს“ რთულ სიტყვებში ბერძნულში შეესატყვისება σὺμ-და ბმო-: ერთ-
 ჯმობა (წ. 12, თ. 2,4), ἡ σὺμφωσις (A, 12₃₈); ნიშნავს: „თანმიმდევრობას, სიმ-
 წყობრივს“. ერთჯმობა (წ. 1, თ. 1,4; 4,3), ბმო-φωσίς (A, 1₄₁, 1₁₁₈)=ერთ ენაზე
 ლაპარაკი; სხუაენაობა (წ. 1, თ. 5,1), ἀλλογλωσσος (A, 1₁₂₆); სხუაჯმობა (წ. 1,
 თ. 4,3), ἀλλοφωσις (A, 1₁₁₈). ორივეს აქვს „სხუადსხვა ენაზე ლაპარაკის“ მნიშ-
 ვნელობა. ნაცვალმბრძოლობა (წ. 3 თ. 14,4), σὺμ-πρὸς-ἐμῶσιν (A, 3₃₀₈)=დახმა-
 რების აღმოჩენა; ლიჩსმბრძოლობა (წ. 3, სარჩევი № 9), ἀξίω-μαχος (A, IV, გვ.
 646)=წინააღმდეგობის გაწევა; რჩეულთმპყრობელობა (წ. 6, თ. 3,3)||რჩეულთ-
 განგებულება (წ. 4, თ. 8,17), ἡ ἀριστο-κράτεια (A, 6₃₈, 4₂₃)=საუკეთესოთა ძა-
 ლაუფლება; ეტლითმპყრობელობა (წ. 6, თ. 3,5), ἡ ἀρμαტიηλότης (A, 6₄₀).

ასეთივე კალკირებული კომპოზიტებია: სჭულკეთილობა, მენეკეთილობა,
 ყრმაკეთილობა, ძნელბედობა, დასაბამსიტყუაობა, პავჩეულება და სხვა მრავალი.

სი—ე პრეფიქს-სუფიქსის მეშვეობით სულ ორიოდ აბსტრაქტული სახე-
 ლი არის ნაწარმოები: გულსიქველე (წ. 12, თ. 9,4), ἡ εὐ-κάρძια
 (A, 12₃₇₃)=სიმაპაცე; კეთილსიმუხლე (წ. 2, თ. 6,9), ἡ εὐ-γνομοσύνη
 (A, 2₁₆₆)=კეთილგანწყობა.

ბ) ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი თ ა რ ს ე ბ ი თ ი ს ა ხ ე ლ ი: მღღელქადაგი
 (წ. 12, თ. 2,12), ἡ ἐρο-κῆρυξ (A, 12₉₇)=მაცნე მღვდელი; მღღელმონა
 (წ. 11 თ. 5,1), ἡ ἐρο-ῥῆσις (A, 11₁₂₈)=ტაძრის საკუთრებაში მყოფი
 მონა; ადგილთსამთავრო (წ. 8, თ. 11,3), ἡ ῥοπαρχία (A, 8₂₈₄); წესმთავარი
 (წ. 7, თ. 14,8), ἡ ῥαξι-αρχος (A, 7₃₈₈); წიგნისსამცველო (წ. 12, თ. 2,1)
 ἡ βιβλιο-მῆτη (A, 12₁₅); გულისსიტყუა (წ. 2, თ. 3,4), ἡ λυσιμας=განსჯის

² ყველა ქართული მაგალითი და მათი ბერძნული შესატყვისი კონტექსტის გარეშე მოგვ-
 აცხადებს სწორედ იმ სახელობითი ბრუნვის ფორმით.

³ ბერძნული მაგალითები დამოწმებული გვაქვს შემდეგი გამოცემის მიხედვით: Josephus, Jewish Antiquities, with an english translation by H. St. J. Thackeray, M. A. and Ralph Marcus. P. D. London, MCLXII—MCMLXIII, volumes IV—V—VI—VII—VIII.

⁴ აბსტრაქტულ სახელებთან ერთად განვიხილეთ ისეთი კომპოზიტებიც, რომელთა მეორე ნაწილი არის ებაზე დასრულებული მასდარი.

უნარი; მზარულთმთავარი (წ. 2, თ. 4,1), *δ ἀρχι-μάγειρος* (A, IV, გვ. 185);
ველოენთმთავარი (წ. 3, თ. 6,1), *δ ἀρχι-τέκτων* (A, 3₁₀₄)=მშენებელთა უფროსი.

როგორც დავინახეთ, კომპოზიტის პირველი შემადგენელი ნაწილი —
არსებითი სახელი წარმოდგენილია ფუძის სახით ან დგას ნათ. ბრ.-ში. ყველა
მოყვანილი მაგალითი შესაბამისი ბერძნული ფორმის კალკია.

გ) არსებითი სახელი+ზედსართავი სახელი: სულეეთილი (წ.
2, თ. 2,1), *ἐψαχοι* (A, 2₇); სატყუალირსი (წ. 4, თ. 3,2), *ἀΐσιολόγματος* (A,
4₄₀)=ერთგული, პატივაცემი; ჭირმწენე (წ. 5, თ. 1,29), *ἐψαχοι* (A, 5₁₁₈);
მოდელშენიერი (წ. 11, თ. 8,5) *ἐρο-πρεπις* (A, 11₂₉)=სამდღელო მიზნებისა-
თვის შესაფერისი.

დ) ზედსართავი სახელი+არსებითი სახელი: სუეტნი მარტო-
ქვანი ალქმართა... (წ. 13, თ. 6,6)... *στύλους μονολίθους* (A, 13₂₁₁)=ერთი
ქვისაგან გამოთლალი; სწორმოქალაქე (წ. 12, თ. 1,1), *ισοπολιτας* (A, 12₉)=თა-
ნაბარი მოქალაქეობრივი უფლებების მქონე; სწორწყირთლი (წ. 8, თ. 5,2),
ἰσο-μετρια (A, 8₁₃₃); ძვრისსაქმე (წ. 8, თ. 11,2) *ἡ ἰσο-χρεία* (A, 8₂₇₈);
კეთილსულნი (წ. 6, თ. 14,4), *ἐψαχοι* (A 6₃₄₇); კეთილსახე (წ. 7, თ. 14,3),
εὐειδής (A, 7₃₄₃); პევანზრახვა (წ. 6, თ. 3,5), *ἡ ἀκαιοβουλία* (A, 6₃₂); ცრუწინა-
წარმეტყუელი (წ. 8, თ. 9,1), *δ ψευδοπροφητης* (A, 8₂₄₂).

ე) ზედსართავი სახელი+ზედსართავი სახელი: ...წელთა
კეთილზენიერთასა... (წ. 2, თ. 5,6) ...*ἐὐδαιμονήσαντα* (A, 2₈₃); ძნელსათნი (წ.
3, თ. 1,5), *δυσ-άρεστοι* (A, 3₂₃)=უკმაყოფილო; დიდკადნიერი (წ. 6, თ. 14,4),
δ μεγαλότομος (A, 6₃₄₇)=უსაზღვროდ მამაცი; დიდკონიერი (წ. 2, თ. 6,8),
μεγαλόφρων (A, 2₁₄₁).

ვ) რიცხვითი სახელი+არსებითი სახელი: ...მამაკენო ერთ-
კრებანო... (წ. 14, თ. 9,4), *ἀδρες σύνετροι* (A, 14₁₂₂)=თათბირის, კრების
მონაწილე; ერთმონათესე (წ. 8, თ. 7,5), *δ ἑμῶ-νομος* (A, 8₁₀₁)=ერთი სჯულის
წარმომადგენლები; პირველქმობელი (წ. 2, თ. 8,1), *δ πρώτονος* (A, 2₁₈₈)=წინა-
პარი; ნახევარვირი (წ. 12, თ. 3,4), *ἡ ἡμί-στος* (A, 12₁₄₈)=ჭორი; ოთხკედელი
(წ. 1, თ. 3,2) *τετρα-στειος* (A, 1₇₇)=ოთხსართულიანი; ორწილი (წ. 2, თ.
6,5), *δι-πλασίονα* (A, 2₁₁₈)=გარმაგებული; სამგზა (წ. 6, თ. 1,2), *ἡ τρι-σθιος*
(A, 6₁₁)=სამი გზის გასაყარი; მრავალჯასი (წ. 8, თ. 6,5), *πολυ-τελής* (A,
8₁₈₇), მრავალზენე (წ. 10, თ. 8,3), *ἡ ποικίλις* (A, 10₁₄₂)=მრავალფეროვანი.
მრავალსახეობრივი, მრავალსახე, მრავალფერი, ერთგანზრახვა, ერთტრაპეზი ...წუთ-
ერთი (წ. 2, თ. 4,4), *πρωταίρω* (A, 2₅₁)=ხანმოკლე (ამ მაგალითში რიცხვითი
სახელი მეორე ადგილზეა და კომპოზიტის შინაარსია გადმოცემული კალკირების
ნაცვლად).

ზ) სახელი+მასდარი: ძნელსაგონებელ-ყოფა (წ. 1, თ. 19,9), *ἡ δυσ-
ελπιστία* (A, 1₂₂₁)=უიმედობა; დამაგებელ-ყოფა (წ. 1, თ. 20,1)=შერიგება; სმე-
ნოლ-ქმნა (წ. 6, თ. 4,3), *ἀκούω* (A, 6₅₈); კეთილ-თნევა (წ. 13, თ. 13,4), *ἐμ-
θειαιμῆα* (A, 13₃₆₁)=კარგ აღმიანად მიჩნევა; „გონიერებისათვის ჯელ-ყოფათა-
დასა განკვრეხული (წ. 2, თ. 10,2)... *τὸν ἐχρησίσαν* (A, 2₂₃₂)=საქმე, ნამოქ-
მელარი; ანეულ-ყოფა (წ. 4, თ. 8,16)=ხენა; უჩინო-ქმნა (წ. 2, თ. 3,4), *ἀφανῆ
γυγιόναι* (A, 2₉₈)=მოსპობა; ჯურთით-ცემა (წ. 14, თ. 10,6), *πυγμαῖ* (A, 14₂₁₀)
=მუშტებით ბრძოლა.

ამ სახის კომპოზიტებში კალკირებას ნაკლებად აქვს ადგილი. ხშირად შესატყვისის ბერძნულ ფორმაში „ქმნა“ და „ყოფა“ არ ფიგურირებს.

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, კალკირების გზით მიღებული კომპოზიტების დიდი ნაწილი არ არის დამკვიდრებული ქართულ ენაში. ეს იმის გამო მოხდა, რომ ქართულ ლექსიკაში არის მათი შემცველი, ენისათვის ორგანული სიტყვები. ამ კალკირებული ფორმების ხმარება ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანს ძალიან ხშირად ბერძნული დედნის გარეშე ძნელად გასაგებს ხდის.

2. კ ო მ პ ო ზ ი ტ ი + ზ მ ე ბ ი. ასეთი სახის კომპოზიტები გავრცელებულია ძველ ქართულში. არც ფლავიოსის თხზულების ქართული თარგმანისათვის არიან ისინი უცხონი. ამგვარი კომპოზიტის პირველი წევრი არის სახელი (არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი), ხოლო მეორე — ზმნის პირიანი ფორმა: სიტყუა-უგებდეს (წ. 2, თ. 6,3), ძπελοισιντο (A, 2100); დაღებულ-იქმნეს (წ. 2, თ. 2,4), ძე:ჯმეჯუ (A, 217); ჰვლთ-უღვა (წ. 2, თ. 4,1), ჭყყიჴიჴი (A, 233); ერთგანზრახვე-იყენეთ (წ. 3, თ. 14,1); წინააღმდეგომ-ხართ (წ. 2, თ. 6,4); „ხოლო იგინი ...ერის-ძეტყუელებდეს“ (წ. 13, თ. 16.1) ...ძეთყუიჴორის (A, 13_{აბ}) = სახალხოდ გამოდიოდნენ. ძკრ-ეხილულობთ (წ. 2, თ. 6,3), აჯაიჴაძმისმენ (A, 2103); ნავთშემაყენებულ-იქმნა (წ. 8, თ. 6,4) ...ჴნავა:ჴიჴიჴათო (A, 818_ა).

3. უ ფ ო რ მ ო ს ი ტ ყ ვ ი ა ნ ი კ ო მ პ ო ზ ი ტ ე ბ ი. როგორც ზემოთ აღნიშნეთ, „უფორმოსიტყვიანი კომპოზიტები“ არის კომპოზიტები ფართო გაგებით. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში გვხვდება კომპოზიტები, რომელთა პირველ შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს ზმნისართი ან წინდებული, ხოლო მეორე ნაწილი არის სახელი, ზმნისართი, მიმღეობა, მასდარი, ზმნის პირიანი ფორმა. მთარგმნელი არც ამგვარი კომპოზიტების წარმოებისას ლალატობს თავის პრინციპს ბერძნული რთული სიტყვების კალკირებისა. ამიტომ სრულიად ნათლად გამოიკვეთება, თუ გარკვეულ ბერძნულ ზმნისართსა და წინდებულს რომელი ქართული ზმნისართი და წინდებული შეესატყვისება. ჩვენც ამ პრინციპით წარმოვადგენთ მასალას:

ა) წინა||წინ. ამ ზმნისართს ბერძნულ დედანში, როგორც წესი, შეესატყვისება ძვი-, ძვ- და პბრ- წინდებულები. პირველ მათგანს აქვს „წინააღმდეგობის“ გაგება, მეორეს — „წინმდებარეობის, ნაადრევობის“ მნიშვნელობა: წინააღუღვა (წ. 2, თ. 4,4), ძვტაჯე (A, 250); წინაგანწყობი (წ. 1, თ. 20,2), ბ ძვი-თაძეჴს (A, 113_ა) = მოწინააღმდეგე; წინმდგომი (წ. 5, თ. 1,1); პრეჯანტაჯ (A, 5₂) = მეთაური; წინა-იპყრობდეს (წ. 2, თ. 11, 2), პრეჯანტაჯმავონ (A, 225_ა) = ადრე ჩაიგდეს ხელში; წინაგანგება (წ. 1, თ. 22,1), ჴ პრბი:ჴ (A, 134_ა) = ზრუნვა; წინსიტყუაობა (წ. 6, თ. 12,5), ძვი-ლყა (A, 623₂) = ურჩობა და ა. შ.

ძალიან იშვიათად გვხვდება წინა-ს შემცველი კომპოზიტი თარგმანში, რომელიც არ წარმოადგენს ბერძნული შესატყვისის წინდებულის კალკს: „...ივედრებოდა ...მაკედონელთა სიყუარულსა წინასჯად“ (წ. 11, თ. 8,3) ...ჴჴ Μοχαδბანთჴ ფιλαν ჴლომანთჴ (A, 113₁₇). ამ შემთხვევაში წინასჯა „არჩევის, უპირატესობის მინიჴების“ მნიშვნელობით წარმოადგენს ბერძნული აქრჴა-ი (ἐλαίμα αογ. οπτ. აქრჴა-სთვის) თარგმანს.

ბ) გარეშე||გარე||გარ. ამ ზმნისართს ბერძნულ დედანში შეესატყვისება სამი წინდებული: ა) პპრ: (= გარეშემო, მახლობლად), ბ) ძპრ- (= უარყოფა), გ. მაყნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 4

გ) ზა (ხმოვნების წინ ზე) (= გამოყოფა, რაიმესაგან განთავისუფლება).

„ირწყევების მტლი ესე ერთისა მდინარისა მიერ, გარემომდინარისა ყოველსა ქუეყანასა მომრგულებით“ (წ. 1, თ. 1,3), περιρρθοντος (A, 1₃₈). „ხოლო არს შესამოსელი ესე პოლირი მოსახმელი, გარეშემოწერილი სხელსა“ (წ. 3, თ. 7,2) ... περιყεραμμίνος (A, 3₁₈). გარეყცი (წ. 6, თ. 13,6), ὁ ἀπαιθρᾶπος (A, 6₂₀₈) = არადაძიანი; გარემიქევა (წ. 2, თ. 4,3), ἀποστειψά (A, 2₄₈) = უარის თქმა; გარეშე-ქმნა (წ. 3, თ. 11,6), ზე—არყვა (A, 3₂₇₁) = მწოზბრიდან გამოსვლა, გაუქმება; „მონათავს განრისხებულმან, რამეთუ გარგონებასა კაცისა მყვანებელ არიან მის შორის, უბრძანა დავითისი... განდევნა“ (წ. 6, თ. 12,2) ... ἀφρονα (A, 6₂₄₈) = გიჟი, ქუცდანი გადასული; „გერეთვე და მამისა ქორწინებულსა თანყოფა და მწოვნებელთა და დათა და შვილთა ცოლებსა, ვითარ გარენათესეად ჭობებული უსამართლოება, მოიძულ“ (წ. 3, თ. 12,1) ... ἔαψαλον (A, 3₂₇₄) = არაბუნებრაეა, მათი სჯულისათვის მიუღებელი.

გ) უჟუნ. ამ ზმნისართს რთულ სიტყვებში ბერძნულ დედანში შესატყვისება შემდეგი წინდებულები: ა) ἀντι-, ἀντι- (=საწინააღმდეგო), ბ) ἀντι- (უკან დაბრუნების მნიშვნელობით), გ) ἀπο- (დაბრუნების და უარყოფის მნიშვნელობით). „იაკოვს, არცა უკუნსიტყუად შემძლებელი ლირებისათჳს მვედრებელსა“ ... (წ. 1, თ. 21,1) ... ἀντιλέγειν (A, 1₃₃₈) = უარის თქმა; „იწყო ამის თხებისა მისისა უკუნსიტყუად“ (წ. 8, თ. 9,1) ... ἀνᾶλσειν (A, 8₂₄₃) = უკან დახევა; უკუნ-აქცინა (წ. 2, თ. 4,3) ἀντάρσισε (A, 2₄₇) = უარყო; უკუნ-ლტოლვა (წ. 3, თ. 1,4). ἀναφύξις (A, 3₁₆) = უკან დაბრუნება; უკუნ-ეცინ (წ. 4, თ. 8,27), ἀποινύτω (A, 4₂₇₁) = გადაუხადე, დაუბრუნე. „შეგრბებთან თანად უკუნსიტყეველი ადგილისა და მომსყიდელი“ (წ. 3, თ. 12,3). ἀποδῆμνος (A, 3₂₈₈) = გამყიდველი; უკუნ-თქუნა (წ. 6, თ. 7,4), ἀπειπεν (A, 6₄₄₄) = უარი თქვა; უკუნბრკობა (წ. 2, თ. 6,8), ἀπεψήφισθη (A, 2₁₆₇).

დ) ქუეშე||ქუეშ. ამ ზმნისართის შესატყვისი ბერძნულ დედანში არის ა) ἵπο- (ქვეშ მყოფის მნიშვნელობით. მასში შედის „დამორჩილებულობის“ ნიუანსი) და ბ) κατα- (მოძრაობა ქვედა მიმართულებით): ქუეშეხარკენი (წ. 4, თ. 5,3), ἵποτελεις (A, 4₉₉); ქუეშეამორჩილებულნი (წ. 8, თ. 8,2), τᾶν ἵπκᾶσαν (A, 8₂₁₈); „...ქუეშეაღმდეგელმან მისმან... თან-დაიწუა თავი თჳსი“ (წ. 8, თ. 12,4), ἵποπρήσας (A, 8₃₁₁) = ცეცხლის წამკიდებელმან; ქუეშემდეგარეობა (წ. 4, თ. 8,33), κατακλίσσας (A, 4₂₇₇) = წოლა.

ე) ნაცვალ. ἀντι-, ἀντι- წინდებული „საწინააღმდეგოსა და საპირისპიროს“ მნიშვნელობით შესატყვისება ბერძნულ დედანში ნაცვალ ზმნისართს: „პირველსა უკუე მოსლვასა არა მომთმენელნი ნაცვალად-დადგომად და შეწყნარებად ევრაელთა, უკუნ-იქცევიან“ (წ. 4, თ. 5,2), ἀντισῆψα (A, 4₈₉) = წინააღმდეგობის გაწევა; „ელეაზაროს ნანდულ ნაცვალ-და-თქუა-თქუა, უკუეთუ არა მამულებრივი იყო ჩუენდა არას კეთილთაგანისა ქონება“ (წ. 1, შეს. № 3), ἀντισῆψα (A, 1₁₁) = საწინააღმდეგოს თქმა; „...მვედრობანი ... ნაცვალ-განეწყობვოდეს“ (წ. 8, თ. 11,2), ἀντιπαρετάσσω (A, 8₂₇₅) = ერთმანეთის საპირისპიროდ განლაგება.

ვ) ზემო||ზეთ ზედა||ზედ||ზე. ამ ზმნისართთა შესატყვისად ბერძნულ დედანში დასტურდება წინდებულები: ἄνω (= ძალიან, ზემოდან), ἄνω (ხმოვნების წინ ἔνω), ἄνω, ἄνω (= ზე, ზემოდან): „სოდომელნი, სიმდიდრითა და სიმრავლითა საკმარათადათა ზემოთმბრძნობნი, თანად და კაცთა იყვნეს

მაინებელ“ (წ. 1, თ. 11,1), *ἀπαφροσινυτες* (A, 1₁₄₄) = ქედმაღალნი; ზეშთა-
 ღწვანულ (წ. 3, თ. 6,4), *ἀπαρήσαν* (A, 3₁₃₂) = ზემოდან დაღებული, ზესთ-
 განკვრდებოდა (წ. 8 თ. 6,5), *ἀπερεθασμᾶξε* (A, 8₁₇₆) = უღრესად გაუკვირ-
 დებოდა; „სამღელიოთა შინა და ზესთსახელთა დღეთა მსხუერალთა შემ-
 წირველნი ღმრთისანი... ვევეარებით ას“ (წ. 13, თ. 5,8), *καὶ ἐπονσμοῖς ἡμέραις*
 (A, 13₁₈₈) = მოსასხენებელი სახელი, ზედწოდება; „ღრუბელი აუწყებდა... ზედგა-
 მოჩინებასა ღმრთისასა (წ. 3 თ. 14,4), *τῆν ἐπιφάνειαν* (A, 3₃₁₀) = გამოჩენა,
 „მიმსგავსებით თქუას ვინმე გამოჭრილი ზეაღდგომილთა მქონებელი ნაუეთ-
 თაჲ“ (წ. 3, თ. 7,6) *ἀπερανεσθᾶσζ* (A, 3₁₇₈) - ამაღლებული; „შთამოვიდოდა
 წყალი ვიდრემე ზედაღს ლეადმდე ქუეყანისა წყრთასა ათხუთმეტსა (წ. 1,
 თ. 3,5) ... *καταφέρετο* (A, 1₈₈) = ამაღლებული; ზესთქონებულება (წ. 4,
 თ. 4,7), *περιέχοντες* (A, 4₈₃) = ამაღლება.

ზ) თანა||თან. წინდებულთაგან მხოლოდ „თან“ გვხვდება უფორმოსიტყვი-
 ანი კომპოზიტების პირველ შემადგენელ ნაწილად. მისი ბერძნული შესატყვი-
 სი რთულ სიტყვებში არის წინდებულები: 1. *συν* - (γ, κ, ξ და χ-ს წინ
 სუყ; β, μ, π, φ და ψ-ს წინ *συν-* და ζ-ს წინ *συν-*). ამ წინდებულებს ბერძ-
 ნულში აქვთ მნიშვნელობა ერთობლივი მოქმედებისა, კრებთობისა, ერთდროულ-
 ბისა და მოქმედების დასრულებულობისა. 2. *παρὰ* (= გვერდით მყოფობა), 3. *ἐμπρός*
 (*ἐμ-*, *ἐμο-*) (= ერთი და იგივე, ერთნაირი, საერთო).

συν-: თანაგანახრწნებოდეს (წ. 4, თ. 6,9), *συνεμφερίροντο* (A, 4₁₄₀);
 თანლაედვა (წ. 6, თ. 6,2), *συνέμεται* (A, 6₁₀₇) = შეუთანხმდა; თანაიუსა-
 მართლოების (წ. 2, თ. 3,1), *συναδικαίεται* (A, 2₂₂); თანმემკვდრე (წ.
 1, თ. 19,9), *συναίσκυνται* (A, 1₃₁₈) = ქმარი; თანშესჯილი (წ. 5, თ. 1,21),
συναρινόμενα (A, 5₇₇) = შედარებულნი.

παρὰ (= გვერდით მყოფობა): ...თანაწარეკვდრე (წ. 8, თ. 2,5) ...*παρε-*
λέσσομαι (A, 8₄₃) = გვერდი აუღარო; თანამდგომელი (წ. 2, თ. 7,3) *ἐπα-*
ρα-στέτης (A, 2₁₇₂) = დაამხარე; თანამდებარე (წ. 2, თ. 3,2), *παρὰ-κειμα*
 (A, 2₃₁) = იქვე მყოფი.

ἐμπρός (*ἐμ-*, *ἐμο-*) (= ერთი და იგივე, ერთნაირი, საერთო). „საჯა სიმრავ-
 ლემან თანმემკვდრედ მათდა ყოფა ღმრთისაჲ...“ (წ. 3, თ. 8,10) ...*ἐμ-*
σχησον (A, 3₂₁₉) = მათთან ერთად მცხოვრები; „მიიღოს საღმე ძუძუჲ თანმონა-
 თესვისაჲ“ (წ. 2, თ. 9,5) *ἐμοφάγου* (A, 2₂₂₈) = ნათესავი, ერთი და იმავე ტო-
 მის წარმომადგენელი; თანტელოვანი (წ. 8, თ. 13,4) *ἐμπρο-τεχου* (A, 8₃₃₄) =
 კოლეგა; თანმოყუასი (წ. 2, თ. 6,4) *ἐμ-ηρος* (A, 2₁₁₆) = მძევალი.

როდესაც დ. მელიქიშვილი განიხილავს რთულ სახელებს იოანე პეტრიწ-
 თან, რომელთა პირველი შემადგენელი ნაწილი არის წინდებული „თანა“, იგი
 წერს: „ამგვარი კომპოზიტი ზოგჯერ ბერძნული *συν-* წინდებულისანი სიტ-
 ყეების კალკია“⁵.

რაც შეეხება ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანს, როგორც ზე-
 მთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ქართულ თანა||თან წინდებულს ბერძ-
 ნულ დედანში არა ზოგჯერ, არამედ როგორც წესი შეესაბამება *συν-*, *παρὰ-*
და *ἐμπρός* წინდებულები.

ცხრილის სახით ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში უფორმო-

⁵ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 147.

სიტყვიან კომპოზიტებში ნახმარი ზმნისართები და წინდებული და მათი შესატყვისი ბერძნული წინდებულები შეიძლება ასე წარმოვადგინოთ:

წინა წინ	ძარღვე გარე გარ	უკუნ	ქუეშე ქუეშ	ნაცვალ	ზემო ზნით ზღაღა ზედ ზე	თანა თან
ἀντι-ἀν- πρῶ-	περὶ ἀπο- ἔξ-	ἀντι-ἀντ ἀνθ- ἀπο-	ἀπο κατα	ἀντι- ἀν-	ἀπέρ ἐπί κατα πρῶ-	συν-συν- σιν-) συμ- πρῶθ ἄμαθ (ἄμ-ἄμσ-)

დღეს სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილად ითვლება, რომ იოსებ ფლავიოსის „იუდეველთა სიძველეთას“ ქართველი მთარგმნელი არის XI—XII საუკუნეთა გამოჩენილი ფილოსოფოსი და მწერალი — იოანე პეტრიწი. იმის შესახებ, თუ რა უდევს საფუძვლად ამ აზრს, ჩვენ დაწერილებით ვსძველობთ სტატიაში: „საკუთარი სახელები იოსებ ფლავიოსის ერთი თხზულების ქართული თარგმანის მიხედვით“⁶. ამავე სტატიაში საკუთარ სახელთა მონაცემებზე დაყრდნობით გამოთქვამთ ეჭვს, რომ ეს თხზულება მართლაც პეტრიწის ნათარგმნი იყოს⁷. ამავე დასკვნამდე მივიღვართ ამჟამადაც, გავანალიზებთ რა სიტყვათწარმოება ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში. ჩვენი აზრით, ქართული და ბერძნული ენების ისეთი ბრწყინვალე მცოდნე, როგორც იყო იოანე პეტრიწი, ასე მონურად არ წაჰყვებოდა ბერძნულ ტექსტს და არ მოახდენდა აბსოლუტურად ყველა რთული სიტყვის კალკირებას, მაშინაც კი, როდესაც კალკირების არავითარი აუცილებლობა არ არსებობდა (და ასეა ძირითად შემთხვევებში). რადგან ქართული ენის მდიდარი ლექსიკა მას საშუალებას აძლევდა ბერძნული კომპოზიტების ნაცვალად ეხმარა მათი შესატყვისი ქართული სიტყვები. საქმე იმაშია, რომ ძალიან ხშირად კალკირების შედეგად მიღებული ქართული ფორმა ვერ ახერხებს იმ შინაარსის გადმოცემას, რომელიც მას ეკისრება და ქართული ტექსტი ბერძნული დედნის მოშველიების გარეშე გაუგებარი ხდება. ეს ვითარება გამოწვეულია იმით, რომ ბერძნულ სიტყვებს, როგორც წესი, აქვთ რამდენიმე, ერთიმეორის სრულიად გამომრიცხავი მნიშვნელობა. მთარგმნელი, გააკეთებს რა ბერძნული კომპოზიტის კალკს, დააკისრებს მას ყველა იმ მნიშვნელობის გადმოცემას, რომლებიც აქვს შესატყვისი ბერძნულ ფორმას. მაგ.: „წინ მ ო უ რ ნ ე ო ბ ა“, რომელსაც ბერძნულ დედანში შეესატყვისება ყოველთვის ერთი სიტყვა — ἡ πρόσοια, თარგმანში სამი სხვადასხვა მნიშვნელობით იხმარება, რადგან ბერძნულ ἡ πρόσοια-ს აქვს სამივე ეს მნიშვნელობა: ა) წინდახედულება, ბ) განგება (ღვთიური), გ) ზრუნვა. ასევე, ზ ე დ მ დ ე ბ ა რ ე ო ბ ა წარმოადგენს ბერძნული ἔφυλαξι-ს კალკს და აქვს ორი მნიშვნელობა: ა) ყოფნა, წოლა, ბ) დაყინებით მოთხოვნა. ორივე ეს მნიშვნელობა აქვს ბერძნულ ἔφυλαξι-საც: „ხოლო ზ ე დ მ დ ე ბ ა რ ე ო ბ ა ს ა ანგელოზისასა ვირმან, გუემულმან, მუქლთ-იდგნა“ (წ. 4, თ. 6,3) ... ἔφυλαξιμένους (A,4109) = იქ მყოფობისას. „ხოლო მადიანიტელთა, ვალაკოას ფრიად ზ ე დ მ დ ე ბ ა რ ე ო ბ ა ს ა და ვედრებისა მკურ-

⁶ „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1980, № 3, გვ. 10.

⁷ იქვე.

ვალისა მომღებლობასა, ...წარავლინენს...“ (წ. 4, თ. 6,3) ... ἐγκυμίνουα (A₁ 4107) = დაქინებითი მოთხოვნის შედეგად.

არის ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ერთ სიტყვას თხზულების ქართულ თარგმანში აკისრია რამდენიმე მნიშვნელობის გადმოცემა. ბერძნულ დედანში კი ყველა ეს მნიშვნელობა სხვადასხვა სიტყვით არის გადმოცემული. ესეც აძნელებს ტექსტის გაგებას. მაგ.: სიტყვისგება ქართულ თარგმანში იხმარება სამი მნიშვნელობით: ა) თავის მართლება; ბ) ურთიერთობა; გ) წინააღმდეგობის გაწევა. ბერძნულ დედანში კი მას სამი სხვადასხვა შესატყვისი აქვს: „იოსებოჲს საუწუნემპყრობელისა მიმართ ფრიადსა სიტყვისგებასა პყოფდეს“ (წ. 2, თ. 6,6) ... ἀπιστοῦμαι (A, 2120) = თავს იმართლებდა; „ხოლო ღმერთი რაჲ მტილად მოვიდა, ადამოს, პირველად ვიდრემ სიტყვისგებად მისდაჲ მივალი, და მცნობელი უსამართლოებისა თესიანაჲ, განწორობოდა“ (წ. 1, თ. 1,4) ... ἔμαχαι (A, 145) = საურთიერთოდ (ქართულ თარგმანში აქ „სიამოვნებით ურთიერთობა“ იგულისხმება). „და რამეთუ უკუეთუ დედოფლისა მონად მყოფსა უქმს არაარაჲს წინააღმდეგომისა ქმნაჲ, უფროსდა ამათ ბრძანებათა მიმართსა სიტყვისგებასა მრავალი აქუნდეს ჭმნულობაჲ“ (წ. 2, თ. 4,2) ... ἀντιστοιχῶ (A, 243) = წინააღმდეგობის გაწევა, უარის თქმა.

განვიხილოთ სიტყვა „დიდგონიერი“, რომელიც ქართველი მკითხველისათვის ნიშნავს დიდად გონიერს, ბრძენს, ჰკვიანს. თხზულებში ქართულ თარგმანში (და, რა თქმა უნდა, ბერძნულ დედანში) ამ სიტყვას აქვს „დიდსულოვნის, კეთილშობილის“ მნიშვნელობა: „...იქმენ მისა მიმართ დიდგონიერ“ (წ. 2, თ. 6,8) ... μεγαλόφρων (A, 2141). საქმე იმაშია, რომ ბერძნულ ენაში ἡ φρόνησις გარდა „გონებისა“ ნიშნავს „გაგებას, გადაწყვეტილებას, სიამაყეს“. ამიტომ ბერძნული კომპოზიტი შეიძლება ნიშნავდეს „დიდსულოვანს“, ხოლო ქართულ „დიდგონიერს“ გაუჭირდება ამ მნიშვნელობის გადმოცემა.

ასევე: „ავიშელეხოს ...არასადა გარეშე მწყერელ იყო ძალსა, უკუეთუ არა ყოველნი წარწყმიდნა“ (წ. 5, თ. 7,5), ბერძნულ დედანში ამ ადგილას არის παρρησιάζω (A, 5251). ამ სიტყვას, გარდა „გარშემოწერის“ (შემოფარგვლა, შემოხაზვა) მნიშვნელობისა, რაც მისი ზუსტი კალკირებით მიიღება, აქვს „შეწყვეტის, დამთავრების“ მნიშვნელობაც. მართალია, „შემოფარგვლა“ რამდენადმე გულისხმობს რაიმეს დამთავრებას, წერტილის დასმას, მაგრამ მკითხველისათვის მაინც საკმაოდ ბუნდოვანი რჩება, რომ „ავიშელეხმა არ შეწყვეტა ბრძოლა, სანამ ყველა არ დაიღუპა“.

„ქუეშ-იმოქმედნა რაჲ მალიადათა მიერ მეფემან...“ (წ. 4, თ. 6,4), ... ἰμωσθησάντες (A, 4222). ἰμωσθησάντες ნიშნავს დახმარების აღმოჩენას. „ქუეშ-იმოქმედნა“ ზუსტი კალკია ბერძნული ἰμωσθησάντες-ი და ქართველი მკითხველისათვის ძნელი გასაგებია, რომ იგი „დახმარებას“ ნიშნავს. თანვენება (წ. 7, თ. 10, 5) ქართულ თარგმანში იხმარება „სიმპათიის, თანაგრძობის, სიყვარულის“ მნიშვნელობით. ეს მნიშვნელობა აქვს ბერძნულ ἡ συμπαθεία (A, 7253), რომლის კალკიც გააკეთა მთარგმნელმა (παῖθη = ტკივილი, ვნება, ტანჯვა).

ამასთან, თარგმანში არის რიგი კომპოზიტებისა (ძირითადად „კეთილ“ და „ქუეშ“-ით ნაწარმოებნი), რომლებიც სრულიად გასაგებნი და გაცილებით ორგანულნი იქნებოდნენ ქართული ენისათვის თავიანთი პირველი შემადგენელი ნაწილის გარეშე. მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მთარგმნელმა არ უღალატა ფორმათა კალკირების თავის პრინციპს, მაგ.: კეთილბედნიერება, კეთილდიდებაჲ,

კეთილნაყოფიერება, ქუეშობარაკე, ქუეშდამორჩილებული, ქუეშეულვილი, ქუეშეაღმდებელი (= ცეცხლის წამკიდებელი).

«Можно только удивляться тем неисчерпаемым ресурсам, тем прямо-таки чародейским силам, которыми он располагал, чтобы с избытком находить в грузинской речи нужные материалы для передачи всех оттенков и переливов мыслей по образцу греческого языка, для преодоления всех трудностей в высшей степени отвлеченной и сложной диалектике»⁸.

ზემოთ მოყვანილი მასალა აშკარად ამ აზრის საწინააღმდეგოა. ფლავიოსის თხზულების ქართული თარგმანის ავტორი ყველაზე ნაკლებ სწორედ ქართულ ენაში ეძებდა საჭირო მასალას და ყველაზე ადვილი გზით, ფორმათა კალკირებით, თარგმნიდა.

უსამართლონი რომ არ ვიყოთ მთარგმნელის მიმართ, უნდა დავცინოთ, რომ ზოგჯერ კალკირების პროცესში წარმოიქმნება საკმაოდ საინტერესო კომპოზიტები, რომლებიც მათში ჩადებულ აზრს ხატოვნად გადმოსცემენ. ასეთები: „ვაკილი, ... აღმკედრებული იუდეულთა ზედა, უსაქმოდ უკუნ-იქცა მეფისა მიმართ“ (წ. 11, სარჩ. № 17) *ἀπραχτος* (A, VII, გვ. 768) = უშედეგოდ (ე. ი. საქმის გაუკეთებლად). „კეთილბედნიერსა სრულ-ვპყოფდეთ ცხოვრებასა...“, ქუეყანასა მიმდებელი ნაყოფიერსა და ზღუასა უზამთროსა (წ. 3, თ. 5,3) *... ἀχειμάστου* (A, 3₈₈) = წყნარსა (τὸ χεῖμα, ατος = ზამთარი, უამინდობა, ქარიშხალი). დასაბამსიტყუაობა (წ. 1, თ. 3,9), *ἡ ἀρχαιο—λογία* (A, 1₁₀) = მოთხრობები ძველი ამბების შესახებ, ისტორია. სუბუქსიტყუაობა (წ. 2, თ. 6,7), *ἡ αἰσφο—λογία* (A, 2₁₃₀) = დაუუკერქებულ საუბარი. ნამეტავმეტყუელება (წ. 14, თ. 7,2), *ἡ παρ:αιτολογία* (A, 14₁₁₁) = ზედმეტი ლაპარაკი, ლაყბობა.

ნასახელარი ზმნები. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში საკმაოდ ხშირია არაზმნური ძირებისაგან ზმნების წარმოება. ეს მოვლენა ბევრ ქართულში ფენომოკიდებულ ნეოლოგიზმად არის მიჩნეული⁹.

დ. მელიქიშვილს იოანე პეტრიწის როგორც ნათარგმნი, ასევე ორიგინალური თხზულებიდან მოჰყავს მაგალითები, როდესაც ნასახელარი ზმნის ფუძედ გამოყენებულია არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელები, ნაცვალსახელი, მიმღობები, ზმნიზედები, შორისდებულები, კავშირები და თხზული სახელებიც კი¹⁰.

ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში ნასახელარი ზმნების წარმოებას ასეთი ფართო ასპარეზი არა აქვს. ფუძედ ამგვარ ზმნებში გამოყენებულია არსებითი და ზედსართავი სახელები, მიმღობები, აგრეთვე კომპოზიტები, რომელთა მეორე ნაწილი არის მიმღობა (ზოგჯერ უარყოფითი).

1. ნასახელარი ზმნის ფუძე არსებითი სახელი: შემდინარეობდეს... (წ. 2, თ. 6,1). *συνέρρειον* (A, 2₃₃). *συσρ—ρῆα* = ერთად ჩამდინარეობა; მოიჭელოვნა (წ. 1, თ. 15,1), *μυχαυαααι* (A, 1₃₃₉) = ჩილინა; იმოქალაქნა (წ. 4, თ. 2,1), *ἐπαλι:εμπααα* (A, 4₁₃) = ილუწა; მოქალაქობ-

⁸ М а р р Н. Я., Иоанн Петрицкий, грузинский неоплатоник XI—XII века (ЗВО, т. XIX), СПб., 1910, гл. 86.

⁹ ივ. ქავთარაძე, ზმნის ძირითადი კატეგორიების ისტორიისათვის ქართულში, თბილისი, 1954, გვ. 109.

¹⁰ დ. მელიქიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 133—139.

დ ე დ (წ. 12, თ. 3,3), *πολιτευσθησων* (A, 12₁₄₂)=საკუთარ სახელმწიფოში იცხოვრეთ. „...წერილა შევარიცხუე“ (წ. 1, შეს.), *την γραφην συνεμετρησα* (A, 1₇)=გავაწინასწორე; „ესე შესამოსელი ვიდრეჲ არა სადათ იუბეებ ის“ (წ. 3, თ. 7,2), *χιλιπινται* (A, 3₁₅₈), *δ ἀβλας*=ნაკეცი, უბე; დაასაჯუმიონეს (წ. 12, თ. 6,2)=დაწვეს; „ხოლო მოვისი, და რამეთუ მრავალთაგან შეყრებაჲ ესმოლა შფოთისაჲ, შეშინებულჲან, ნუსადა კულად განიკაბუკონ რაჲედა იქმნეს დიდი რაჲე და ბოროტი...“ (წ. 4, თ. 4,2) ...*νεωτερισωσι* (A, 4₈₂), *νεωτεριζω*=სიახლეების შემოტანა, 2. სახელმწიფო გადატრიალების მოწყობა; აღიჯვაროვოდეს (წ. 12, თ. 5,4); ნისლოვნობდა (წ. 3, თ. 8,5); „ხოლო გელღუს მენიშეობდა, მეტუელი, ვითარმედ არა კაცთაგან საგინებელ მიჩნან, არამედ ღმრთისა რომლისამე მიერ ქმნილნი,“ (წ. 15, თ. 2,6) ...*επερτευετο* (A, 5₂₇) *τεραπευομαι*=სასწაულების მოყოლა.

2. ნასახელარი ზმნის ფუძე არის ზედსართავი სახელი: „...ესენი რაჲამს თმათა თუსთა განუსაქუთრებდნენ...“ (წ. 4, თ. 4,4), ...*επαρωσιν* (A, 4₂) (=შეწირავდნენ, სხვის საკუთრებად გადააქვედნენ), *επα*—*ειρωας*, *εως η*=მიძღვნა; *επ*-, *επι*-წინდ. დაშორების მნიშვნელობით. „...საკაროს... არისტოველუსს შეესაკუთრა...“ (წ. 14, სარჩ. № 5), *προσημειο* (A, V11, გვ. 718) (=შუუერთდა, მიემხრო), *προσημειομαι*=შეერთება, ვინმეს მხარეზე გადასვლა. „...ელვარებდეს თავნი მათნი ბრწყინვალეებისაგან ოქროსა...“ (წ. 8, თ. 7,3).

3. ნასახელარი ზმნის ფუძე არის მდმღეობა: მიმოქადულობდა (წ. 1, თ. 4,2); მყოფობდა (წ. 5, თ. 1,28); მიმსროლობდა (წ. 3, თ. 14, 3); დადგრომილობდა (წ. 13, თ. 1,5); ემონაცვლა (წ. 8, თ. 2,6; წ. 3, თ. 13,1); მომთხროძლობს (წ. 12, თ. 3,3); მელონეობენ (წ. 7, თ. 1,5); მფრინვეალებობდა (წ. 3, თ. 1,5); მოთმინეობდეს (წ. 2, თ. 6,8); მემწყეცხვობს (წ. 1, თ. 19,3); ასაწყვალობდეს (წ. 5, თ. 2,12); შეუკადემელობდენ (წ. 4, თ. 8,26); უდარესობდა (წ. 3, თ. 11,4); უცალობს (წ. 13, თ. 5,2); იუსჯულებ (წ. 7, თ. 8,1); იკაცთმოყუარა (წ. 13, თ. 2,3); ძლუნისმრთუმელობდეს (წ. 3, თ. 6,1) ისიბრძინისმოყუარა (წ. 8, თ. 2,5) (*εφιλασθησε* A, 8₄); ნაცვალმელონეობდეს (წ. 12, თ. 9,5).

უქონლობის სახელთა წარმოება. იოსებ ფლავიოსის თხზულების ქართული თარგმანის ავტორი უქონლობის სახელებს ძირითადად უოპრეფიქს-სუფიქსის მეშვეობით აწარმოებს, თუმცა გვხვდება ოდენ უ-პრეფიქსიანი წარმოებაც და წარმოება არა ნაწილაკის მეშვეობითაც: „უმაღლოდ მყოფმან... განიზრახა გინებაჲ ქორწილისაჲ შენისაჲ“ (წ. 2, თ. 4,5) ...*αχρηστος* (A, 2₅₈)=უმადურად. „ვაკილი, ... აღმედრებული იუდეულთა ზედა, უსაქმოდ უყენ-იქცა მეფისა მიმართ“ (წ. 12, სარჩ. № 17), *απρακτος* (A, V11, გვ. 708)=უშედეგოდ. „ქალაქიცა უმკვდრო იქმნენ...“ (წ. 8, თ. 12,2) *ἀναστειλοι* (A, 8₂₁₇). „კეთილბედნიერა სრულ-ჰყოფდეთ ცხორებასა... ქუეყანასა მიძებელნი ნაყოფიერსა და ზღუასა უზამთროსა“ (წ. 3, თ. 5,3), *αχειμαστου* (A, 3₈₂); უსიტყო (წ. 2, თ. 6,5; წ. 5, თ. 8,3; წ. 8, თ. 1,4), *αλιος* (A, 2₁₁; 5₂₈₀ 8₁₃)=უაზრო, საფუძველსმოკლებული.

ეს სიტყვა სხვა მნიშვნელობითაც გვხვდება ქართულ თარგმანში: „ხოლო

არა ესრეთ მბრძანბნი და მრწმუნებელნი უსიტყუად განსაჯნა“ (წ. 1, შეს. 4), ἀπαραιτήτως (A, 123) = დაუნდობლად, უყოყმანოდ. „...უნუგეშინისცემოსა განსადელსა შთავარდა“ (წ. 7, თ. 6,1). ἀπαρηγορήτως (A, 711b) = გამოუსწორებელი. უკამადი (წ. 5, თ. 6,4), ἀβρωτον (A, 521a) = შეუქმელი; უცნაურყოფადი (წ. 1, თ. 18,5); უსაქმოობა (წ. 4, თ. 5,2), ἡ ἀπαδείξια (A, 487) = უმოქმედობა; უძვედროობა (წ. 14, თ. 10, 12), ἀστρατεία (A, 14227) = სამხედრო სამსახურისაგან განთავისუფლება. უსართულო (წ. 1, თ. 19,1) = უსახურაუო. უსამართლოებულნი (წ. 2, თ. 11,2); განუწილებელნი (წ. 3, თ. 6,6); უკდემელი (წ. 13, თ. 11,3).

როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, უქონლობის პრეფიქსი უ-ს ბერძნულ დედანში ყოველთვის უარყოფის ნაწილაკი ა შეესატყვისება. ამ სახელთა დიდი ნაწილი დღეს არ იხმარება იმ მნიშვნელობით, რომელიც მათში ჩადებულია ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში.

ხარისხის ფორმების წარმოება. უფროობითი ხარისხის საწარმოებლად თხზულების ქართულ თარგმანში იხმარება უ—ეს პრეფიქსი-სუფიქსი, რომელიც დაერთვის არსებითი, ზედსართავი, რიცხვითი სახელების ფუძეებს, მიმღობას, ზმნიზებას, კომპოზიტებს: უბრძოლესნი (წ. 3, თ. 2,1); უსიტყუერესი (წ. 2, თ. 5,4); უუგბილესი (წ. 13, თ. 14,2); უუკანამსენელესი (წ. 3, თ. 1,1); უმკმუნვარესი (წ. 2, თ. 2,4); უგანთესებულესი (წ. 4, თ. 2,4); უსაჭიროესი (წ. 7, თ. 6,1); უსაკუთრესი (წ. 10, თ. 4,2); უდასარწმუნებელესი (წ. 12, თ. 9,1); უშინაგანესი (წ. 8, თ. 7,2); უქუენაესი (წ. 8, თ. 6,1), სიტყუა-ულირსესი (წ. 3, თ. 2,3; წ. 4, თ. 3,1); უკეთილყამიერესი (წ. 3, თ. 8,9); უღირს-სიტყუესი (წ. 2, თ. 13,1).

—რე ნაწილაკი უფროობითი ხარისხის ფორმებთან, რომელსაც იოანე პეტრიწი საკმაოდ ხშირად ხმარობს¹¹, ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში თითო-ორორჯერ დასტურდება: „ამის ჩუენებისა მინდობილი უგულსმოდ გინესად რე ეგვბტედ ბეთა თანა და ყოველთა მისთა გარდაიცვალე-ბოდა“ (წ. 2, თ. 7,4), περιμυστερον (A, 2178).

ამასთან, როგორც იოანე პეტრიწთან¹², ასევე ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანშიც დასტურდება რამდენიმე მაგალითი, რომლებშიც უ-რობითი ხარისხის ფორმები მხოლოდ —რე ნაწილაკით იწარმოება: „ამთ ძლითი ვიდრემე უკუე სიტყუამ გამოწულილვით რე კუალად მოვასწათ“ (წ. 3, თ. 10,7), ἀκριβέστερον (A, 3257) = უფრო დაწვრილებით. გამოწულილვით რე (წ. 3, თ. 9,3). „და მიმყვანებელმან მოფარულსარე კერბოსა ბჰისასა... სცა ქუეშე გუერდას“ (წ. 7, თ. 1,5), εἰς τὸ ἐρημότερον τῆς πύλης (A, 735) = უფრო დაშორებული.

—რე ნაწილაკის ხმარებას უფროობითი ხარისხის ფორმათა საწარმოებლად გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება მთარგმნელის ვინაობის მიახლოებით მანძი დადგენის საქმეში: „თუმცა თავდაპირველად უფროობითი ხარისხის ფორმებზე დართულ —რე ნაწილაკს „ოდნაე, მცირედ“ მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა,

¹¹ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 96.

¹² იქვე, გვ. 99.

მაგრამ დროთა განმავლობაში ... მოხდა მისი მნიშვნელობის გადაწყვეა „კიდევ“ მნიშვნელობისაკენ. დაბოლოს, -რე ნაწილაკმა დამოუკიდებლადაც შესწლო ხარისხის ფორმების წარმოება. მაგრამ ეს მოვლენა მაინც კერძობითის ფარგლებში უნდა განიხილებოდეს და არა ზოგადობის, რადგანაც მას გავრცელება არ ჰქონია. როგორც ჩანს, იგი გარკვეული ლიტერატურული სკოლების დამახასიათებელ მანერას წარმოადგენდა¹³. (ერთ-ერთი ამ სკოლათაგანი უეპველად „პეტრიწონული“ უნდა ყოფილიყო).

ს ა ხ ე ლ თ ა წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა ბ რ უ ნ ვ ი ს ნ ი შ ა ნ თ ა მ ე შ ე ე ო ბ ი თ .

1. მ ო ქ მ . ბ რ -ის -ი თ ფ ო რ მ ა ნ ტ ი: „მიაწვინა მკვეალი მისი და იქმნა ზელფაისგანცა ძე ლდას, ბედებრიობითაღ ვინმე უწოლოს მას“ (წ. 1, თ. 19,7), *τυχαιον* (A, 1308) = ბელი. „ხოლო იუდა, მაისა მარწმუნებელმან წარვლინებად ყრმასა და სხუათაცა შინა მოქმედებითაღ მყოფმან მამაკაცმან...“ (წ. 2, თ. 6,8), *μασθηριος* (A, 2139) = ენერგიული, ვაჟაკური. „მკონებელმან კბოსა ერთსა ჩუეულეებითსა, და სახლსა შინა ზემოურნობისა და ზრდისა ღირსქმნილსა მის მიერ...“ (წ. 6, თ. 14,3), *συστηη* (A, 639) = მოჩვეული, მოშინაურებული. „და, მიახლებულნი მათნი სიტყუად, ევედრებოდეს არა შურევებად მათდა მიღებასა შეენიერებისა მათისასა, არცა ჩუეულეებითისა მიახლებისასა“ (წ. 4, თ. 6,7)... *επισημαειν συστημας* (A, 412). *η συστημας* = ახლო ურთიერთობაში ყოფნა, ფიზიკური კავშირის დამყარება. „მნებაეს შენი, არა შეძრწუნებულისაა შიშისაგან, თნებად ჩემდა მომართ ტყუელითსა სიტყუასა“ (წ. 2, თ. 5,5), „სასჯელისაგან უკუე მკლველობითისა ზელდას განუტევა იგი“ (წ. 1, თ. 2,1), *εφ' εφ'ος* (A, 158). „ხოლო მარცხენითისა, და შეემთხუეოდა ყოფაღ დიმიტროსს, იცლია“ (წ. 13, თ. 2,4) = მარცხენა მხარე.

2. ვ ი თ ა რ ე ბ ი თ ი ბ რ უ ნ ვ ი ს -ად ფ ო რ მ ა ნ ტ ი: ვით. ბრ-ის -ად ნიშანი თარგმანში საკმაოდ ხშირად დაერთვის მასდარის ფუძეს. ამ გზით მიღებულ ფორმას დ. მელიქიშვილი განიხილავს როგორც „შესაძლებლობის მიმღობას“¹⁴. ასეთსავე კვალიფიკაციას აძლევს ამ მოვლენას ნ. ნათაძე¹⁵.

იოანე პეტრიწი ხშირად მიმართავს ამგვარ წარმოებას¹⁶. მოვიყვანთ მსგავს მაგალითებს განსახილველი თარგმანიდან: გულსაესებადი (წ. 2, თ. 2,4); კელთდასხმადი (წ. 5, თ. 7,2) = არჩეული; კელითპყრობადნი (წ. 2, თ. 10,2) = აღვილად მოსათვინიერებელნი; წინამძღუარყოფადი (წ. 2, თ. 7,3) = ის, ვინც წინამძღვარი უნდა გახდეს. მარჯუეყოფადი (წ. 3, თ. 7,5) = მოსახერხებელი; მღდელქმნადი (წ. 4, თ. 2,3); კელყოფადი (წ. 2, თ. 12,4); უცნაურყოფადი (წ. 1, თ. 18,5); დაცვადი (წ. 2, თ. 6,8) = ის, ვინც იცევა. ქმნადი (წ. 11, თ. 6,10); მიმართებადნი (წ. 3, თ. 2,3) = მიმართულნი; მიმცემადნი (წ. 12, თ. 7,3); წარწყმედადი (წ. 11, თ. 6,8) = ის, ვისაც დაღუპვა ელის. შემთხუევადი (წ. 11, თ. 6,10), მოსვლადი (წ. 8, თ. 13,4); მბრძოლადნი (წ. 8, თ. 11,2); მიმღებლადნი (წ. 8, თ. 11,2); მსმენადი (წ. 8, თ. 8,2); უცხოებადი (წ. 8, თ. 9,1).

ს ი ტ ყ ვ ა თ ა წ ა რ მ ო ქ მ ნ ა თ ა ნ დ ე ბ უ ლ ე ბ ი ს მ ე შ ე ე ო ბ ი თ

-ე ბ რ ი -ე ბ რ ი ე: „რაოდენნი და ამის წინაწარმეტყუელისათვის ეპოვენ

¹³ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 99.
¹⁴ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 120.
¹⁵ ნ. ნათაძე, შესაძლებლობის მიმღობათა წარმოებისათვის თანამედროვე ქართულში, იკე, XIII, 1962.
¹⁶ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 131.

ეკრავლებერთა წიგნთა შინა აღწერილნი (წ. 9, თ. 10,2); „სიმრავლესა მკედრებრივისა... შეპყრება“ (წ. 11, თ. 8,3); „მუშაკებრივად მყოფი ფრიალ მოურნე იყო“ (წ. 9, 10,3); „უმეტეს მთავრებრივი ცხოვნება სასჯელისა“ (წ. 2, თ. 6,8); „წურთილებითა თავისუფლებრივითა წურთილა“ (წ. 2, თ. 4,1).

-თანა: „რამეთუ არა შეერთებოდეს ხანანელთა ისაკოასთანანი“ (წ. 1, თ. 18,8) *ὁ ἴσακος ἔβη* (A, 1277) = ისაკის მახლობლები. „ამასთანა მხილველნი მტერთა დასჯილთანი“ (წ. 2, თ. 16,4), *ἄριστοι* (A, 2346) = ამასთან ერთად.

-ქუე შე: „ღმერთსა... მრავალნი ნათესავნი მიეცნეს მათდა კელის-ქუე შედ“ (წ. 8, თ. 6,3), *ἱσακίου* (A, 816) = ქვეშევრდომად: კელისქუეშე (წ. 2, სარჩ. № 3) (წ. 8, თ. 6,3).

ზედა: „შეკრულ არს ესე პეტეფრის მიერ, მზარაულთზედა მსა“ (წ. 2, თ. 5,4)... *ἐπὶ τῶν μαθητῶν* (A, 276) = მზარეულების უფროსი. „მისცეს მომრგულებული ყელისზედა ოქროსა“ (წ. 10, თ. 11,2), *περιεσχύνων* (A, 10225) = ის, რაც ყელზეა შემოხვეული, აქ: ჯაჭვი. „მბრძანებელმან წიგნთა მიცემად წესისზედათა თეს, მაშინლა მამაკათა ამბროს-უყო“ (წ. 12, თ. 2,11), *ἐπὶ τῆς ἐκείνης* (A, 1292) = ის, ვისაც ეხება შესაბამისი საქმე.

ყველა მოყვანილი მაგალითი ბერძნული ფორმების კალკია: ცალკეა თარგმნილი ბერძნული წინდებული და სახელადი ნაწილი.

ხელობის სახელები წარმოება. დღეს მე— პრეფიქს-სუფიქსი ხელობის სახელებს აწარმოებს. ამავე ფუნქციით გვხვდება ის ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში, როდესაც დაერთვის არსებით და ზედსართავ სახელებს, აგრეთვე ზმნიზებას და აწარმოებს მათგან სახელს, რომელსაც აქვს რაიმე საქციელის ჩამდენის მნიშვნელობა: მელღესასწაულე (წ. 3, თ. 5,1) (წ. 12, თ. 4,7); მეცხედრე (წ. 8, თ. 9,1) = ლოგინად ჩავარდნილი; მეტურთე (წ. 8, თ. 7,3); მექმე (წ. 11, თ. 3,9); მეუნებლე (წ. 11, თ. 6,12) = დამნაშავე. ნაცალნეკელონე (წ. 1, თ. 19,7); მდღელმეწიგნე (წ. 2, თ. 9,2; 10,2); მეულითმეზაპრე (წ. 6, თ. 14,2); კეთილმემღღელე (წ. 8, თ. 4,2).

იოანე პეტრიწთან მე— პრეფიქს-სუფიქსი დაერთვის ზმნის სუფთა ფუძეს და აწარმოებს მათგან გასუბსტანტივებულ მიმღობას¹⁷. დ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, რომ ეს მე— პრეფიქს-სუფიქსის უძველესი ფუნქცია უნდა ყოფილიყო.

მიმღეობათა წარმოება. აქ განვიხილავთ როგორც მარტივი სახით არსებულ მიმღობებს, ასევე იმათაც, რომლებიც კომპოზიტის მეორე შემადგენელი ნაწილებია. ცალ-ცალკე გამოვეყოფთ სასუბიექტო და საობიექტო მიმღობების წარმოებას და შევეცდებით იმის ჩვენებას, თუ რამდენად მისდევს ფლავიოსის თხზულების ქართული თარგმანი ამ მხრივ ძველი ქართული ენის დადგენილ ნორმებს.

1. სასუბიექტო მიმღობების წარმოება.

ა) მ-: მ- პრეფიქსი სასუბიექტო მიმღობების წარმოებისას დაერთვის თემისნიშნით გავრცობილ ფუძეს, პირიანი ზმნის სუფთა ფუძესა და მასდარის სუფიქსიან ფუძეს: მწყუარობი (წ. 7, თ. 8, 2); დიდმბრძნობი (წ. 5, თ. 6,4);

¹⁷ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 119.

თანშემწყობი (წ. 1, თ. 8,2); ზეშთმბრძნობი (წ. 1, თ. 11,1); წინაგანმწყობი (წ. 1, თ. 20, 2); თანამღები (წ. 2, თ. 6,8); თანაქცევი (წ. 2, თ. 5,1); ნავის-მმართვენი (წ. 8, თ. 6,4); თანგანზრახი (წ. 2, თ. 6,8); ზრახვეთმბრძოლნი (წ. 13, თ. 5,5); ნაცვალმკდომნი (წ. 13, თ. 14,2); წინმდგომი (წ. 5, თ. 1,1); წარმსროლი (წ. 1, თ. 2,3); თანამყოფი (წ. 2, თ. 3,1; 9,5; წ. 3, თ. 3,1).

ბ) მ—არ: მღღელმწიგნობარი (წ. 2, თ. 9,2); წარმდინარი (წ. 3, თ. 7,2); წინამგებვარი (წ. 6, თ. 10,1); გარემომდინარი (წ. 1, თ. 1,3); თუთომოქუდარი (წ. 3, თ. 11,2).

გ) მ—არე: თანამღებარე (წ. 2, თ. 3,2); თანამსხდრენი (წ. 12, თ. 4,9).

დ) მ—ე. თხზულების ქართულ თარგმანში სასუბიექტო მიმღეობის ამგვარი წარმოების სულ რამდენიმე მაგალითს ვხვდებით: მიმლოდე (წ. 3, თ. 1,7); თანაშემწე (წ. 4, თ. 6,5); განმგონე (წ. 2, თ. 6,8).

ე) მ—ელ. მ—ელ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება ძველ ქართულში ძალიან იყო გავრცელებული. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანშიც მიმღეობათა წარმოების ყველაზე მეტი მაგალითი სწორედ ამ სახის წარმოებაზე მოდის. მოვიყვანთ მხოლოდ რამდენიმე მათგანს. შემწეველი (წ. 2, თ. 16,4) (ბეგლში დასტურდება პარალელური ფორმა: თანაშემწე. წ. 4, თ. 6,5); განმპოთბელი (წ. 8, თ. 7,7); მიმსყიდელი (წ. 3, თ. 12,3); მომყურძნველი (წ. 4, თ. 8,21); სიტყუამყოფელი (წ. 11, თ. 7, 1); შემნდობელმკმნელი (წ. 2, თ. 6,8); მღღელმგალობელი (წ. 11, თ. 5,1); ყრმისმყვანებელი (წ. 9, თ. 6,5); შესაკუთრებელი (წ. 1 4, თ. 1,3); წინაგანსცემელი (წ. 2, თ. 7,5) = მოლაღატე...

ვ) მა—ელ. საკმაოდ ნაყოფიერი მაწარმოებელია სასუბიექტო მიმღეობისა როგორც ძველ ქართულში, ასევე ჩვენს ბეგლშიც: მარწმუნებელი (წ. 4, თ. 8,38); ფენიქთამაცნებელი (წ. 3, თ. 1,3); თანშემამწყობელი (წ. 2, თ. 9,6); თანახლობელი (წ. 6, თ. 3,6) = მეზობელი; წარმავლენელი (წ. 12, თ. 8,5); წინამომასწავებელი (წ. 2, თ. 7,3); წინამაუწყებელი (წ. 2, თ. 2,2); გარემიმამქეველი (წ. 2, თ. 4,3).

ზ) მე—ელ. პრეფიქს-სუფიქსი მე—ელ იოანე პეტრიწთან დასტურდება მიმღეობის მხოლოდ ორ ფორმად: „მეტყუელი“ და „მეძიებელი“¹⁸.

ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში მე—ელ პრეფიქს-სუფიქსით ნაწარმოებია მიმღეობის ერთი ფორმა: „მეტყუელ“: ნაცვალმეტყუელი (წ. 4, თ. 8,26) = უარისმთქმელი; ცრუმეტყუელნი (წ. 11, თ. 4,4); ზედმეტყუელი (წ. 6, თ. 13,9).

თ) მო—. ოდენ მო— პრეფიქსით ნაწარმოებია ორიოდ სასუბიექტო მიმღეობა: „თუთ რჩელქმნილმან მო ბ ა ძ ა ე ა დ მისდა მისგან შობილნი დაუტენა“ (წ. 1, თ. 2,3) = მიმბაძველად. „ფუნიკნი... ძნელმოზარდნი იყვნეს“ (წ. 3, თ. 1,3).

ი) მო—არ. მიმღეობის მო—არ პრეფიქს-სუფიქსური წარმოება ძველ ქართულში სულ რამდენიმე ძირში გვხვდება (მოცინარ, მოძლუარ, მოციცხარ, მომზირალ). ეგვევ ფორმები დასტურდება იოანე პეტრიწთანაც¹⁹. ჩვენს ბეგლში ძალიან ხშირია „მოძლუარ“ ფორმა როგორც თავისთავად, ასევე კომპოზიციის შემადგენელ ნაწილად: „მღღელმოძლუარ“.

ი) მო—ე. საკმაოდ გავრცელებული წარმოებაა თხზულების ქართულ თარგმანში: მონატრე (წ. 1, თ. 19,7) = ბედნიერი (ის, ვისაც შენატრიან);

¹⁸ იქვე, გვ. 119.

¹⁹ იქვე, გვ. 120.

მონაცე (წ. 9, თ. 10,2) = მეზღვაური; მოვიწყენი (წ. 2, თ. 15,4):
 კეთილმოცალე (წ. 8, თ. 2,6); პატივისმოყუარე (წ. 8, თ. 6,5);
 ნაწლევთმოყუარე (წ. 7, თ. 10,5) = თავისიანების მოყვარული; მიზეზთმოყუ-
 არე (წ. 3, თ. 1,5) = გაკიცხვის მოყვარული; ძვრმოყსენე (წ. 2, თ. 8,1); კე-
 თილმოწლე (წ. 1, თ. 13, 2) = კეთილგანწყობილი; თანმოპასაკე
 (წ. 2, თ. 11,1)...

ია) მო—ედ. კეთილმოქმედი (წ. 2, თ. 8,1; თ. 6,8) = კეთილი საქმის
 ჩამდენი; პურისმოქმედი (წ. 2, თ. 5,3); ბოროტისმოქმედი
 (წ. 2, თ. 6,6; 6,7); თანამოქმედი (წ. 1, თ. 18,5) = შემწე; თანამოქ-
 მედნი (წ. 4, თ. 8,21) = ერთად მომუშავენი.

არის ერთი საინტერესო ფორმა, რომელიც ნაწარმოებია როგორც სასუ-
 ბიექტო, მაგრამ აქვს გავება საობიექტო მიმღეობისა: „იოსიპოს, რაქილას
 შეილმოქმედი. იაკოვოს... უმეტეს უყუარდა“ (წ. 2, თ. 2,1) = რაქილას
 შეილი, ნაშობი.

იბ) მო—ურ (მო—ულ). ეს მაწარმოებელი ძველ ქართულში ჩამდენსამე
 ფორმასია მხოლოდ შენარჩუნებული, ასევე იოანე პეტრიწთანაც²⁰. ფლავიო-
 სის თხზულების ქართულ თარგმანში დასტურდება ამგვარი წარმოების ორი
 მაგალითი: ნაკვალმოსაქული (წ. 8, თ. 2,2) = მოწინააღმდეგე მხარე
 სასამართლო პროცესის დროს. პირველმოწვევული (წ. 2, თ. 14,4) =
 ადრე მომხდარი.

იგ) იელ (<—იერ). „ღმერთმან წინაგანგებაჲ აღუთქუა და მინიჭებაჲ მი-
 ზესა, რომელსამე სურვიელ არიან“ (წ. 1, თ. 3,5) = მსურველ.

ამგვარად. ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში სასუბიექტო მიმ-
 ლეობები შემდეგი აფიქსებით იწარმოება: მ-, მ—არ, მ—არე, მ—ე, მ—ელ.
 მა—ელ, მე—ელ, მო-, მო—არ. მო—ე, მო—ედ, მო—ურ (მო—ულ), -იელ,

სასუბიექტო მიმღეობის ყველა ამ სახის წარმოება ჩვეულებრივია ძველი
 ქართულისათვის. თარგმანში არ გვხვდება ისეთი სახის წარმოებები სასუბიექ-
 ტო მიმღეობებისა, რომლებიც დასტურდება იოანე პეტრიწთან და რომლებიც
 ჩამდენადმე განასხვავებენ პეტრიწის ენას ძველი ქართული ენისაგან. ესენია:
 წარმოება სასუბიექტო მიმღეობებისა -ო სუფიქსით (სხვადასხვა პრეფიქსთან
 კომბინაციაში): წარმოება მა—ე პრეფიქს-სუფიქსით (ძვ. ქ. „მაცხონე“ ფორ-
 მას პეტრიწი უმატებს „მაუწყე“ მაგალითს); მე- პრეფიქსიანი წარმოება, რო-
 მელიც უძველესი ვითარების ამსახველად არის მიჩნეული²¹ და რომელსაც
 არცთუ იშვიათად მიმართავს პეტრიწი. რაც შეეხება მე—ე პრეფიქს-სუფიქსს,
 იგი დღეს ხელობის სახელებს აწარმოებს მხოლოდ და თხზულების ქართულ
 თარგმანში სწორედ ამ დანიშნულებით გამოიყენება (მეუკლითმეზღაპრე, ნა-
 ცვალმეველონე. მღღელმეწიგნე...). რაც შეეხება იოანე პეტრიწს, იგი ამ პრე-
 ფიქს-სუფიქსს ურთავს ზმნის სუფთა ფუძეს და მისი მეშვეობით აწარმოებს
 სასუბიექტო მიმღეობებს (მეცნე, მეუწყე, მეტრფე...) ²².

იოანე პეტრიწი სასუბიექტო მიმღეობების წარმოებისას იყენებს მი- პრე-
 ფიქსსა და მი—ე მი—ურ პრეფიქს-სუფიქსებს, რომელშიც მას მი- გავებული

²⁰ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 121.

²¹ არნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართულურ ენებში, თბი-
 ლისი, 1942, გვ. 126.

²² დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 119.

აქვს პრეფიქსად, რომელსაც მო- პრეფიქსის შენაცვლება შეუძლია²³. ფლავიოსის თხზულების მთარგმნელი სასუბიექტო მიმღებობის წარმოების ამგვარ ხერხს არ მიმართავს.

2. საობიექტო მიმღებობების წარმოება.

წარსული დროის საობიექტო მიმღებობების წარმოება. წარსული დროის საობიექტო მიმღებობა ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში იწარმოება -ილ, -ულ სუფიქსებითა და ნა- პრეფიქსით. ამგვარივე წარმოება წარსული დროის საობიექტო მიმღებობებისა დასტურდება იოანე პეტრიწთანაც²⁴. რაც შეეხება ძველ ქართულს, იქ წარსული დროის საობიექტო მიმღებობის მაწარმოებელი აფიქსები უფრო მრავალფეროვანია (ნა-პრეფიქსი გვხვდება -ილ, -ულ, -ურ, -არ სუფიქსებთან კომბინაციაში; გვხვდება ნე- სუფიქსიც გაქვეავებულ ფორმებში)²⁵.

-ილ: აღდნობილი (წ. 8, თ. 11, 1); ერთსიტყუაქმნილი (წ. 4, თ. 7,3); კეთილქმნილი (წ. 2, თ. 9,3); ბოროტქმნილი (წ. 2, თ. 6,8); შვილქმნილი (წ. 2, თ. 12,1); მდაბალქმნილი (წ. 1, თ. 10,4); პირველშობილი (წ. 1, თ. 4,2); მწუერვალდაპრილი (წ. 5, თ. 2,21) = ხელ-ფეხ მოკრილი: ძლევამემოსილი (წ. 6, თ. 10,1); გაყოფილი (წ. 1, შეს. № 1); თანმორჩილი (წ. 5, თ. 1,21)... კიდევ მრავალი მაგალითის მოყვანა შეგვიძლია.

-ულ: შეზრუნევებული (წ. 10, თ. 2,1); მოქმედებული (წ. 1, შესავ. № 2); მიმძლავრებული (წ. 12, თ. 2,3); დაკარგებული (წ. 9, თ. 3,1); გარდასახევებული (წ. 8, თ. 11,1) (ამ მაგალითში ფუძისეული ე შენარჩუნებულია თემისნიშნისეული ე-ს გვერდით). აღმოსულებული (წ. 8, თ. 11,1); ცრუვებული (წ. 8, თ. 9,1); ჩინებული (წ. 8, თ. 4,6); მეფობული (წ. 6, თ. 3,4) და სხვა მრავალი.

როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, -ულ სუფიქსით იწარმოება მიმღებობები -ებ, -ავ და -ევ თემისნიშნისანი ზმნებიდან, აგრეთვე ნასახელარი -ევ თემისნიშნისანი ზმნებისაგან (ვერმიმთხუეული).

ნა-. ამგვარი წარმოება საობიექტო მიმღებობისა ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში არ არის პროდუქტიული. სულ რამდენიმე მაგალითს ვხვდებით: „...სრულიად დაქვშა ტაძარი და განწესებულთა მახუერპლთა შეწირვაჲ დააყენა და განაბრტუა იგი აღნადებთა“ (წ. 9, თ. 12,3) = შეწირული რახ ავაჟიჟადაჲ A, 9257); „რომელი შობს ესევეთართა ცვალებათა და სხეულთაცა და ქუეყანისა და ნერგთა და ყოველთა მის მიერ შენადგამთა გარემოქცევასა შინა წელთა“ (წ. 6, თ. 1,2) = ყველაფრის ერთიანობა, ყველაფერი დანარჩენი: სხუჲჲჲჲ (A, 69).

3. მომავალი დროის მიმღებობათა წარმოება. მომავალი დროის საობიექტო მიმღებობების მაწარმოებელთაგან ფლავიოსის თხზულების მთარგმნელს გამოყენებული აქვს სა- პრეფიქსი და სა-ელ და სა-ო პრეფიქს-სუფიქსები.

სა-: „ხოლო პომპიოს შინაგან დაიბანაჲ ვორიოთ კერძო სამღდელოჲსა, რომლით საბრძოლცა იყო“ (წ. 14, თ. 4,2) = ადვილად დასამორჩილებული (ἐπιμαχον A, 1461); „ხოლო იყო ფრიად ძნელსაბრძოლადგილი“... (წ. 2, თ. 10,2) = ძნელად ასალები, მუსიპისიორკიეთ (A, 2249). „ამისა შემდგომად სამსჯუალთა მიერ და შესაჯრშავთა შეაყრნეს ივინი...“ (წ. 12, თ.

²³ იქვე, გვ. 121.

²⁴ დ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 123.

²⁵ ეკ. ოსიძე, მიმღებობის წარმოება ქართულში, თბილისი, 1957.

2,9) ...περὸναι (A, 1270) = დასამაგრებელი (ქანჭიკი). შესამსგავსი (წ. 3, თ. 15,3) = მსგავსი: შორსსასროლი (წ. 4, თ. 5,2); ზედაალსავალი (წ. 3, თ. 7,7), ἐπιβρατα (A, 3181) = მისაწედომი.

სა—ელ: „იონათის... აუწყუნა მას კეთილნი და საცხორებელნი მამისაგან“ (წ. 6, თ. 11,2) ...σωτήριον (A, 6212) = გადასარჩენი: „და ნაცვალნაწერიცა ბრძანებისამ, საუწყებელად გონიერებასა მეფისასა, დამარხვად აგრძნეს“ (წ. 12, თ. 2,3) = დამამტკიცებელად; კმასაყოფელნი (წ. 1, თ. 15, 1); მრავალწარსაგვებელი (წ. 8, თ. 9,1) = ძვირად ღირებული; ღირსსარწმუნებელი (წ. 5, თ. 1,27); ძნელსაყურნებელი (წ. 2, თ. 5, 6); თანამისაქუმელი (წ. 4, თ. 7,3) = თან წასალები.

სა—ო.

ა) საჭირო (წ. 2, თ. 6,8) = ის, რაც სჭირდება ადამიანს: ბ) საჭირო (წ. 7, თ. 14,10) = ძნელი: ადვილსარიცხო (წ. 2, თ. 15,1); ძნელსამთავრო (წ. 4, თ. 2,1); ძნელსარწმუნო (წ. 4, თ. 2,1); საუმჯობესო (წ. 8, თ. 2, 1); სამეცნიერო (წ. 11, თ. 6,12) = ცნობილი.

ამგვარად, განვიხილეთ რა ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში მიმღეობათა წარმოება და გზადაგზა შევეცადეთ შეგვედარებინა იგი მიმღეობათა წარმოებისათვის იოანე პეტრიწთან, მივედით იმ დასკვნამდე, რომ სასუბიექტო მიმღეობათა წარმოების ის თავისებურებანი, რომლებიც ახასიათებს პეტრიწის ენას და რამდენადმე განსახვევებს მას ძველი ქართულისაგან, არ დასტურდება ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში. მთარგმნელი ძველ ქართულ ენაში არსებულ მაწარმოებლებს არ ხმარობს იმისათვის, რომ ახალი, ენისათვის მანამდე უცნობი ფორმები აწარმოოს. აქვე ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ როგორც ეკ. ოსიძე წერს: „შესაძლებელია, მიმღეობის ფორმათა ხელოვნურად წარმოება იოანე პეტრიწთან განსაკუთრებული, ფილოსოფიური ტერმინოლოგიის შექმნის მიზნით იყოს გამოწვეული“²⁶. ფლავიოსის თხზულების ქართულად თარგმნისას კი ფილოსოფიურ ან სხვა რომელიმე ტერმინოლოგიის შექმნის აუცილებლობა არ არსებობდა და, ამდენად, არც მიმღეობათა ხელოვნური ფორმების შექმნის აუცილებლობა იყო. თუმცა, ჩვენი აზრით, ეს ახსნა მაინც ვერ გამოგვადგება იმის დასასაბუთებლად, რომ ერთ მთარგმნელს შეეძლო მიმღეობათა ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავებული წარმოება მოეხდინა ორ სხვადასხვა ძეგლში.

ამგვარად, განვიხილეთ რა რთული სახელების გადმოღება ბერძნულიდან ქართულ ენაზე და სასუბიექტო მიმღეობების წარმოება ფლავიოსის თხზულების ქართულ თარგმანში, მივედით იმ დასკვნამდე, რომ მთარგმნელი ძეგლისა არის არა იოანე პეტრიწი, არამედ ერთ-ერთი მისი მიმღევეართაგანი, ეგრეთ წოდებული „პეტრიწონული სკოლის“ წარმომადგენელი.

²⁶ ეკ. ოსიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 89.

И. Г. МЕЛИКИШВИЛИ

СЛОВООБРАЗОВАНИЕ В ГРУЗИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ
«ИУДЕЙСКИХ ДРЕВНОСТЕЙ» ИОСИФА ФЛАВИЯ

Резюме

В статье изучены три группы композитов, представленных в грузинском переводе памятника Иосифа Флавия «Иудейские древности»: 1. именные, 2. глагольные, 3. композиты, составленные из бесформенных слов. Показано, что эти композиты являются кальками греческих форм и очень часто не передают того содержания, которое имеют соответствующие греческие сложные слова. Поэтому иногда затрудняется правильное понимание перевода без привлечения греческого подлинника.

Изучены отымённые глаголы и слова, образованные посредством отрицательных аффиксов. Показано, что переводчик образует превосходную степень посредством прибавления частицы -რე [re] к основе слова, что является особенностью только некоторых литературных школ. Изучены также способы образования новых имен посредством надежных окончаний и предлогов.

В статье показано, что переводчик образует причастия посредством только тех аффиксов, которые были хорошо известны в древнегрузинском языке.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კველიძის სახელობის ზელნაწერთა ინსტიტუტის ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კველიძის სახელობის ზელნაწერთა ინსტიტუტმა

მანია რაფაპა

ამონიოს ერმიასის თხზულებებში დადასტურებული გრამატიკული ხასიათის ცნობები

ამონიოს ერმიასის ფილოსოფიური თხზულებები საყურადღებოა იმით, რომ იქ, გარდა წმინდა ფილოსოფიური პრობლემებისა, მოცემულია სხვადასხვა ხასიათის მსჯელობა მათემატიკის, მუსიკის, გრამატიკის, ფიზიოლოგიის თუ სხვა სფეროდან. მსგავსი მეცნიერული შეხედულებანი, როგორც ცნობილია, მყარ საფუძველს წარმოადგენდნენ შუასაუკუნეობრივი მეცნიერული პროგრამებისათვის.

ამიტომ საკვებით გასაგებია ის ინტერესი, რასაც ამ ძეგლებში დაცული მეცნიერული ტერმინოლოგია იწვევს. იგი საინტერესოა მეცნიერებათა ისტორიული განვითარების თვალსაზრისით, ასევე წმინდა ლიტერატურულ-ენათმეცნიერული თვალსაზრისით. როგორ არის ესა თუ ის ტერმინი შეხამებული ქართულ სინამდვილეს? ქართულ თარგმანში არსებული ბევრი ტერმინი უთარგმნელად არის გადმოსული ბერძნულიდან, ბევრისთვის კი დაძებნილია ქართული შესატყვისი. ზოგი მათგანი სიტოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა და დღესაც არის მეცნიერულ სიტყვათხმარებაში.

ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ გრამატიკულ ტერმინებზე, რომლებიც ტექსტში დასტურდება ფილოსოფიურ, უფრო ზუსტად ლოგიკურ, ცნებებთან დაკავშირებით.

მეცნიერებათა ამონიოს ერმიასისეულ კლასიფიკაციაში გრამატიკა ტრიკიუმის ერთ-ერთი წევრია რიტორიკისა და დიალექტიკის გვერდით. მოცემულია საყურადღებო დასკვნები გრამატიკის რაობის, ასევე ზოგი გრამატიკული მოვლენის შესახებ. ჩვენთვის ისინი იმდენად არის საყურადღებო, რამდენადაც მათი სახით საქმე გვაქვს გრამატიკული აზროვნების საწყისებთან ქართულ სინამდვილეში, აღრინდელი ხანის ქართულ-გრამატიკულ ტერმინოლოგიასთან.

ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ჩამოყალიბებას, როგორც ცნობილია, მე-18 ს. მიკუთვნებენ, როცა შეიქმნა ანტონ I-ის „ქართული გრამატიკა“. ანტონის გრამატიკამ დასაბამი მისცა ქართული გრამატიკული აზროვნების შემდგომ განვითარებას. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია ანტონის გრამატიკის მეცნიერული თუ ისტორიულ-კულტურული მნიშვნელობა, დაძებნილია მისი წყაროები და შეფასებულია მისი როგორც დადებითი, ისე უარყოფითი როლი ქართული გრამატიკული მეცნიერების ისტორიის განვითარების საქმეში (2).

ანტონის გრამატიკამდე რამდენიმე წლით ადრე ქართული გრამატიკის შექმნის პირველი ცდა ეკუთვნის ზურაბ შანშოვანს. შანშოვანის გრამატიკას მხოლოდ ისტორიული მნიშვნელობა აქვს. სამეცნიერო ლიტერატურაში მიღებული აზრის თანახმად, „ქართული გრამატიკული ლიტერატურის ძეგლთაგან XVIII ს-ის დამდეგზე აღრინდელი ჭერხნობით არ მოიპოვება“ (1, გვ. 141). ეგვევ აზრი გამოთქმული აქვს პირველი ქართული გრამატიკის ავტორს ანტონ

I-ს: „ღრამმატიკა არა სადა ვისმინეთ, არცა ნაშთთა წიგნთა შინა მყოფ, შემდგომად ოკრებისა, და არცა პირველ, რათა იყომცა ჩუენსა ზედა ენასა“ (8, 4 V).

ანტონის ასეთი განცხადება, როგორც ალ. ცაგარელი შენიშნავს, სამართლიან გაკვირვებას იწვევს, რადგან ანტონი სხვა შრომებში, კერძოდ „წყობილ-სიტყვაობაში“, რამდენიმე ძველი დროის ქართველ მოღვაწეს გრამატიკოსად მოიხსენიებს: იოანე პეტრიწი, არსენი იყალთოელი, ეფრემ მცირე „საღმრთო გრამატიკოსად“ და სხვა ეპითეტებით არიან შემკული მის შიერ (11, გვ. XI). ეს ყურადსაღებო ფაქტია. ანტონ კათალიკოსისათვის უცხო არ იქნებოდა ის წვლილი, რაც კლასიკური ხანის მოღვაწეებს შეეძლოთ დაემჩნიათ გრამატიკული აზროვნების ისტორიისათვის. სრულიად გამორიცხულია, რომ მრავალმხრივსა და მრავალდარგოვან ძველ ქართულ მწერლობაში აღრეული პერიოდიდანვე თავი არ ეჩინა გრამატიკული ხელოვნებით, ანუ მეცნიერებით, დაინტერესებან. ამის უტყუარი საბუთია თუნდაც იოანე პეტრიწის „განმარტებებში“ გაბნეული ცალკეული გრამატიკული შეხედულებანი, მისი ენობრივი ხასიათის დაკვირვებანი.

ასეთივე მშვენიერი საბუთია სულ ახლახან პროფ. მზ. შანაძის მიერ გამოვლენილი გრამატიკული ტრაქტატი „ათრონთათჳს“, რომელიც საყურადღებო გრამატიკულ ნაშრომს წარმოადგენს.

ჯერ კიდევ საქებნია და მისაკვლევნი ჩუენს ლიტერატურულ ძეგლებში დადასტურებული ცალკეული გრამატიკული ხასიათის ცნობები, როგორც აუცილებელი წინაპირობა ქართული ენათმეცნიერული აზრის შესწავლის ისტორიისა.

სწორედ ამ მხრივ იმსახურებს ყურადღებას ამონიოსის თხზულებათა ქართული თარგმანები, რომლებიც შესრულებულია მე-13 ს-ში¹.

ძეგლში გარკვეულია გრამატიკის, როგორც ხელოვნების, ფუნქცია. რას სწავლობს გრამატიკა? ეს ზოგადი საკითხია, რომელსაც უკავშირდება სხვა კონკრეტული საკითხები: ფლექსიის განსაზღვრა, ბრუნება და ბრუნვები, ე-ფონეტიკური ნიშნები. ტექსტში დადასტურებული გრამატიკული ტერმინების შინაარსისა და ბუნების წარმოჩენის მიზნით ისინი შედარებული იქნება იოანე პეტრიწისა და ანტონ I-ის თვალსაზრისთან.

თავიდანვე მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ ამონიოს ერმიასი გრამატიკულ ცნებებს, როგორც დამოუკიდებელ ფენომენს, არ განიხილავს. ისინი მჭიდრო კავშირშია ლოგიკურ ცნებებთან, მათი შინაარსი ლოგიკით არის განპირობებული. ამდენად სახეზე გვაქვს ლოგიკისა და გრამატიკის, აზროვნებისა და მეტყველების ურთიერთმიმართების ისეთი სახე, რომელიც არისტოტელის ლოგიკისა და მისი კომენტარებისათვის იყო ნიშანდობლივი.

ამონიოსის შეხედულებით, „ღრამმატიკოსობაჲ არს გამოცდილებაჲ სიტყუსმოქმედთა და აღმწერლთამიერი, ვითარ სამრავლოდ სათქუმელ არს“ (10, 70 V), რაც ნიშნავს იმას, რომ გრამატიკა არის პოეტთა და მწერალთა (რომელთა შორის იგულისხმება გადამწერიც) უნარი მრავლის მიმართ ოქმისა

¹ ორივე თხზულება— „მოსახსენებელი „ხუთთა კმათადმი“ პორფირი ფილოსოფოსისათა“ და „მოსახსენებელი „ათთა კატოროი ათადმი“ არისტოტელისთა“ დატულია რამდენიმე ხელნაწერის მიხედვით, რომელთაგან უძველესია S 2562 (XIII—XIV სს.). ამ თხზულებათა მთარგმნელად იოანე ტარიჭისძე ითვლება (ზოგი მკვლევარი მათ თარგმანს იოანე პეტრიწის მიიწერს). 9. ნაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1981, № 4

(ანუ გარკვეული წესებისა და ნორმების მრავალზე გადატანისა). ეს განმარტება ამონიოსის ორიგინალური არ არის. ეს აზრი დიონისე თრაკიელს ეკუთვნის. ამონიოსი დიონისეს გრამატიკით სარგებლობს.

სხვათა შორის, დიონისე თრაკიელის ამავე განმარტებას მიმართავს იოანე პეტრიწიცი, ოლონდ, რასაკვირველია, იგი განსხვავებულ თარგმანს იძლევა: „ღრამმატიკოსობაა არს გამომცდელი მოქმედთა და აღმწერელთა, ვითარცა მრავალთა რათმე ზედა გამომთქუმელობისა“ (5, გვ. 223). აშკარაა იოანე პეტრიწისა და ამონიოსის თარგმანს შორის განსხვავება.

ანტონ I, რომელიც თავისი გრამატიკის წყაროდ მხითარ სებასტიელის გრამატიკას იყენებს, გრამატიკის ორგვარ განსაზღვრებას იძლევა: ერთია: „ღრამატიკა არს კელოვნებაა წრფელთქმაობისა და უცთომელქსუსა“ (8, 101 r), ხოლო მეორე მსგავსია ამონიოს ერმიასის ზემომოყვანილი განსაზღვრებისა, ემყარება დიონისე თრაკიელის განმარტებას: „ღრამატიკაა არს გამოცდილებაა სიტყვსმოქმედთა და აღმწერელთა ზედამიწვენილთა მიერი“ (8, 83 r).

ამონიოსის განმარტებით, გრამატიკის ფუნქცია მდგომარეობს იმაში, რომ იგი სწავლობს წინადადებას და მის შემადგენელ ნაწილებს: „ს ი ტ ყ ყ ს ა მ ს ა ხ ე ლ თ ა მიმართ და თ ქ უ მ ა თ ა, და ამათი მ ა რ ც უ ა ლ თ ა მიმართ, და მათი ა ს ო თ ა მიმართ, და ამას უკუე [ასწავებენ] ღრამმატიკოსნი (10, 121r) — შლრ. $\text{ΟΙον τον λβιον εις ονβματα και ρήματα και ταυτα εις σιλλαββ; και ταυτα εις τὰ στοιχεια κα' ταυτα μεν ο! γραμματ:χοι:}$ (13, გვ. 36—3).

ამ ფრაზაში შემდეგი გრამატიკული ცნებები გვხვდება: „ს ი ტ ყ ყ ა“ იხმარება დღევანდელი „წინადადების“ შინაარსით; „ს ა ხ ე ლ ი“ უღრის დღევანდელ „სახელს“; „თ ქ უ მ ა“ ცნებით გადმოცემულია დღევანდელი „ზმნა“. გვხვდება „მ ა რ ც ე ა ლ ი“ და „ა ს ო“, რომელიც დღევანდელ ბგერას გამოხატავს. რა აზრია აქ?

სიტყვა ანუ წინადადება იშლება სახელებად და ზმნებად, ეს უკანასკნელნი — მარცვლებად, ხოლო მარცვალნი — ასოებად. ამრიგად, მარტივიდან რთულისაკენ რიგი ასეთია: ასო — მარცვალი — სახელი|თქუმა — სიტყვა. ასე გაერთიანდა გრამატიკის ქვეშ ფონეტიკა, მორფოლოგია და სინტაქსი.

ეგვეე აზრი ამონიოსის მეორე შრომაში, „კატეგორიების კომენტარებში“, ისევე მეორდება: „ვითარ ინებოს თუ ვინმე სწავლებაა, ვითარ ჭერ-არს შეწყობაა ს ი ტ ყ ყ ა თ ა მ, პირველად წარმოიტყუს ს ა ხ ე ლ თ ა თ უ ს და რ ი მ ა თ ა, და უწინარეს მათსა მ ა რ ც უ ა ლ თ ა თ უ ს და მერმე მათსაცა უწინარეს ა ს ო თ ა თ უ ს (10, 236 r).

განსხვავებას მხოლოდ ერთი სიტყვა იძლევა ტერმინთა გამოყენების მხრივ. „ზმნის“ გაგებით ერთგან არის „თქუმა“, ხოლო მეორეგან ბერძნული სიტყვაა: „რიმა“. ორივე შესატყვისია ბერძნ. $\rho\eta\mu\alpha$ -სი.

ამრიგად, 1. სიტყვა ($\lambda\beta\iota\sigma$) არის წინადადება, 2. სახელი ($\delta\upsilon\iota\mu\alpha$) — სახელი, 3. თქუმა // რიმა ($\rho\eta\mu\alpha$) — ზმნა, 4. მარცვალი ($\sigma\iota\lambda\lambda\alpha\beta\eta$) — მარცვალი, 5. ასო ($\sigma\tau\omicron\iota\chi\epsilon\iota\sigma$) — ბგერა.

გრამატიკის ზოგადი ფუნქციის აღნიშვნის შემდეგ, ამონიოს ერმიასის მიერ არაერთგზის არის ახსნილი წინადადების ნაწილები: სახელი და ზმნა. ავტორი მკვეთრად მიჯნავს იმ პრინციპულ ნიშნებს, რომლებითაც ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდებიან.

აი, ეს ადგილი ტექსტიდან: „იგივე ქმნეს ღრამმატიკოსთა კმათა ზედა, რამეთუ მნებებელთა უზომობისა კმათაჲსა წარმოთქმასა და ვერ შემძლებელთა, შეკრიბნეს რომელნიმე უყუე კმანი ზიარობისა რაჲსმე მიმართ სახელისაჲსა, ხოლო რომელნიმე ეგევითარისა ზიარობისა რაჲსმე მიმართ სიტყუსაჲსა და ესრეთ ყვნეს რვა მათმიერნი ნაწილნი სიტყუსანი, რომელთა მიმართ აღვლენ ყოველნი თითოეულად ნიშნოვნობითნი კმანი“ (10, 101 r). ავტორის სიტყვებით, ყველა ხმა, ე. ი. დანაწევრებული ბგერებით გამოთქმული სიტყვები (φώνη), გრამატიკოსთა მიერ დაყოფილია 2 ჯგუფად: ერთნი განეკუთვნებიან სახელებს („ზიარობისა რაჲსმე მიმართ სახელისაჲსა“), ესენი არიან (θυσια), ხოლო მეორენი — ზმნებს („ზიარობისა რაჲსაჲს მიმართ სიტყუსაჲსა). ესენია ἄρῃα. ასე იქმნება სიტყვის, ანუ მეტყველების, 8 ნაწილი.

აღნიშნულ კონტექსტში ისევ ნაცნობი ტერმინები გვხვდება. ესენია: „სახელი“ (θυσια) და მისი საპირისპირო შინაარსის მქონე „ზმნა“ (ἄρῃα), რომელიც ამჯერად სხვა ქართული შესატყვისით არის გადმოცემული. ეს არის „სიტყვა“. აღნიშნულ კონტექსტში ორჯერ მეორდება ტერმინი „სიტყვა“. მეორეჯერ ნახმარ „სიტყვას“ სხვა მნიშვნელობა აქვს. ეს არის „მეტყველება“. იგი შესატყვისია ზერძნული ἄρῃα-ისა. როცა სიტყვის რვა ნაწილზეა საუბარი, იგულისხმება მეტყველების რვა ნაწილი. „მეტყველების“ მნიშვნელობით ჩვენს ტექსტში სხვა ტერმინიც იხმარება. ეს არის „ლექსი“. იგი შეესატყვისება ზერძნულ ἄρῃα-ს. „ღრამმატიკოსნი“ ლექსთა ყოველთა რვათამე ზოგადობათა ქუეშე აღიყვანებენ“ (10, 246 v).

მეტყველების რვა ნაწილის გამოყოფა დამახასიათებელია ტრადიციული გრამატიკებისათვის, რომელთა წყაროს დიონისე თრაკიელის გრამატიკა წარმოადგენს.

ამრიგად, ქართული თარგმანის „სიტყვა“ პოლისემიურია. იგი იხმარება სხვადასხვა მნიშვნელობით:

1. წინადადება (ἄρῃα),
- სიტყვა—2. მეტყველება (ἄρῃα),
3. ზმნა (ἄρῃα, ἄρῃα).

ირკვევა, რომ ზერძნული დედნის სინონიმები —ბ ἄρῃα და ἄρῃα—ქართველმა მთარგმნელმა ერთი შესატყვისით გადმოსცა. ეს არის „სიტყვა“. როგორც ჩანს, ქართველი მთარგმნელი სინონიმურ მნიშვნელობათა უნიფიკირებას ახდენს ერთი ტერმინის გამოყენების გზით.

ეს რომ ასეა, ჩანს შემდეგი ორი ადგილის შედარებიდან:

„თითოეული საქმეთაგანი ერთცა არს და მრავალ. და ამისთვის დაინიშნვის თითოეული სახელისა მიერცა და სიტყუსა მიერ. სახელისა მიერ ვიდრემე, ოდეს ერთისა რაჲსმე შორის იხილებოდის, ხოლო სიტყუსა მიერ, ოდეს ვითარცა მრავალკერძოდ, ვითარ-იგი კაცსა დავკნიშნავთ სახელითაცა „კაცი-სამათა“ და სიტყუთაცა, მეტყუელთა: „ცხოველი სიტყვერი, მოკუდავი“ (10, 142 v).

სრულიად აშკარაა „სახელისა“ და „სიტყვის“ მნიშვნელობა. სახელი აღნიშნავს ერთ რამეს, იგი არის θυσια. „სიტყვას“ კი აქვს ზმნის, ლოგიკური პრედიკატის მნიშვნელობა. იგი არის ἄρῃα. ნიშნულად მოყვანილია: სახელია „კაცი“, სიტყვა — „ცხოველი სიტყვერი, მოკუდავი“.

მეორეგან დაახლოებით ამავე აზრის მსჯელობა დასტურდება. „სახელი“ განმარტებულია, როგორც სუბიექტი ან ობიექტი, ხოლო სიტყვა არის ის ძალი, ანუ ის აზრი, ის პრედიკატი, რაც სუბიექტ-ობიექტზე ითქმის: „სახელებთანა და უკუე შორის მოქმედება შეუღლვილ არს და კმაა, ხოლო სიტყუათადა — ძალი“ (10, 109 v). ბერძნულ ორიგინალშია: *τοις μεν οὐσιαστικῶν ἐνεργείαις οὐκ ἔστιν ἡ ἐξουσία, τοις δὲ πρόθεσις δύναμις* (13, 27 — 7). შედარებამ ნათელყო, რომ ეს ფრაზა ქართველი მთარგმნელის მხრივ სწორად არ არის გაგებული. სახელებთან მოქმედება და ხმა კი არ არის შეუღლვილი, არამედ უნდა იყოს ასე: სახელებთან მოქმედებით შეუღლვილ არს ხმა, ხოლო სიტყვებთან — ძალი; ანუ სახელები, გამოხატავენ ხმას, სახელწოდებას, ხოლო სიტყვენი — აზრს, პრედიკატს.

ორსავე შემთხვევაში ქართულ „სიტყვას“ აქვს აზრის, ლოგიკური პრედიკატის მნიშვნელობა, ოღონდ პირველგან იგი შეესატყვისება *აზრად-ს*, მეორეგან — *ბრუნება-ს*.

როგორც ვხედავთ, ქართველი მთარგმნელი ამა თუ იმ გრამატიკული ცნების გადმოსაცემად ტერმინთა ძიებისა და შერჩევის პროცესის წინაშე იდგა. ჯერ კიდევ არ ჩანს ერთი გარკვეული სტაბილური სურათი.

აღნიშნული ტერმინები იოანე პეტრიწის მიერაც არის გამოყენებული: „ნაწილნი თქუმიანი, თუ რაჲ სახელი და რაჲ სიტყუა“ (5, გვ. 220). განსხვავება მხოლოდ „თქუმა“ მნიშვნელობაშია: თუ „თქუმა“ ამონიოსის ტექსტში გამოიყენებოდა „ზმნის“, „პრედიკატის“ მნიშვნელობით, პეტრიწი მას ხმაობს „მეტყველების“ გაგებით.

სხვა სურათია ანტონის გრამატიკაში. გრამატიკის ობიექტი ანტონის მიხედვით არის: 1. წიგნი, 2. მარცვალი, 3. ლექსი, 4. სიტყუა (8, 62 r). შდრ. ამას ამონიოსის თარგმანი. იქ არის: 1. ასო, 2. მარცვალი, 3. სახელი|თქუმა|რიმა, 4. სიტყუა. განსხვავებულია ანტონის „წიგნი“, რომელიც სომხური დენდით არის განპირობებული, სადაც წერია *գիր* და „ლექსი“, რომლის ნაცვლად ამონიოსის თარგმანში გვაქვს: სახელი|თქუმა.

გრამატიკული ტერმინოლოგიის თვალსაზრისით საინტერესოა ბრუნებასა და ბრუნებთან დაკავშირებული ტერმინები. მთარგმნელი თანმიმდევრული არც აქ ჩანს. იგი ერთი და იმავე ტერმინის გადმოსაცემად ხან ბერძნულ სიტყვას იყენებს, ხან ქართულ შესატყვისს უძებნის მას.

ფლექსია გადმოცემულია ორი ტერმინით. ესენია: ქართული ძირიდან ნაწარმოები „დაკუეთვა“ და ბერძნული ნასესხობა „პტოსი — *πῶσις*. პტოსის არსი, ავტორის გაგებით, მდგომარეობს სიტყვის სუფიქსაციის ცვლაში; მისი სიტყვებია: „სტქუა რაჲ განყოფილთაო პტოსითა, ცხად-ყო გარდანაკუთულეზაჲ დასასრულისა მარცულისაჲ“.

ამ ნიშნით პტოსის ქვეშ ბრუნებაც უნდა გავიგოთ. მითითებულია ორგვარი პტოსი: მართლისაებრ პტოსი და იგურდიობისა პტოსი.

„ხოლო რაჲსამიმართსა რომელსაჲმე მართლისაებრ პტოსისა ვიტყუთ, ხოლო რომელსაჲმე — იგურდიობისა რაჲსაებრმე. ვითარ მამაჲ ძისა მამაჲ“. „მართლისაებრ პტოსი“ არის *ἀπὸ τῆς ἰσότητος* -ის ადგილას და ნიშნავს „პირდაპირ ბრუნებას“, ხოლო „იგურდიობისა პტოსი“ (*ἀπὸ τῆς ἰσότητος*) უდრის ირიბ ბრუნებას.

დაახლოებით ამავე შინაარსის კონტექსტში ქართულ თარგმანში სხვა ადგილას სხვა ტერმინი იხმარება. კერძოდ, პტოსის ნაცვლად არის „დაკუთვა“: „ოღეს საქმეთაჲ უკუე გუენებოს დანიშენაჲ, კატევთიაჲსა დაკუთვითისაებრ დაჰნიშნავთ: კაცი, ცხენი, ჯარი. ხოლო ოღეს კერძოჲ რამეჲ საქმეთაჲ ანუ საქმეთაძლითი იყოს რამეჲ, გენიკისა მიერ დაჰნიშნავთ, ვითარ უკუე თქუათ: სოკრატისი“ (10, 112 v).

როგორც ვხედავთ, კატევთიაჲსა დაკუთვითის ნიშნულად მოხმობილია ასეთი მაგალითები: კაცი, ცხენი, ჯარი, ანუ სახელობითი ბრუნვის ფორმები. „კატევთია“ სიტყვით ბერძნული *κατα* წინდებულიანი *επι* სიტყვა არის გადმოტანილი, *επι* კი ნიშნავს „სწორს“. ქართველი მთარგმნელი ამ ფორმას სხვა ადგილას „ვეთია“ სიტყვითაც გამოხატავს.

„ვეთია“ და „კატევთია“ ერთმანეთის სინონიმებია და გამოიყენება სახელობითი ბრუნვის აღსანიშნავად. „ვეთია“||„კატევთიას“ ქვეშ სახელობითი ბრუნვა რომ იგულისხმება, ჩანს მაგალითებიდან: „კაცი“, „ჯარი“, რომელთაც უპირისპირდება „გენიკი“ ანუ ნათესაობითი ბრუნვა: „სოკრატისი“.

სახელობით ბრუნვას მესამე შესატყვისიც აქვს ქართულ თარგმანში. ეს არის ისევე ბერძნული სიტყვა „ორთი“ (*ἑρμῆ*).

ქართულ თარგმანში დასახელებულია სხვა ბრუნვებიც: ნათესაობითი, მიცემითი და მიზეზობითი.

ნათესაობითი ბრუნვა გადმოცემულია ხან ბერძნული სიტყვით: „გენიკი“ „ოღეს კერძოჲ რამეჲ საქმეთაჲ ანუ საქმეთაძლითი იყოს რამეჲ, გენიკისა მიერ დაჰნიშნავთ“ (10, 112 v), ხანი კი საკუთრივ ქართული შესატყვისით. როგორცია: „ნათესაობითი“: „ანაგები რომელ არს, ნათესავობითისა მამართ გარდაეცემის, რამეთუ ეტისაჲ ითქუმის ექსი“ (10, 335 v). მიცემითი ბრუნვისათვისაც ორმაგი ტერმინია: „ლოტიკი“ (*δοτική*) და „მიცემითი“: „ღრამმატიკოსნი ორთისაგან გენიკისა მიმართ და ლოტიკისა“ (236 v). „გარდაეცემისო... ანუ ვითარ რამეჲ სხუებრ“, ესე იგი არს ანუ მიცემითისა მიმართ ანუ მიზეზობითისა“ (10, 334 v).

„მიზეზობითი“ ტერმინი შესატყვისია ბერძნ. *ἑρμῆ*, ანუ აკუზატივი ბრუნვისა. ამრიგად:

- სახელობითი — ვეთია, კატევთია, ორთი;
- მიცემითი — მიცემითი, ლოტიკი;
- ნათესაობითი — ნათესაობითი, გენიკი;
- აკუზატივი — მიზეზობითი.

ბრუნვათა აღნიშვნა ისევე „პტოსის“ გაგებას უკავშირდება, ხოლო მთლიანად ეს გრამატიკული ხასიათის მსჯელობა მოყვანილია თანმოსახელეს, ანუ ომონიმების, კომენტირებასთან დაკავშირებით.

ომონიმების ავტორისეული ანალიზი საინტერესოა იმ მხრივ, რომ იგი საყურადღებო ცნობებს შეიცავს პროსოდის ნიშნებზე.

როგორც ვიცით, ამ პერიოდის წერილობითი ძეგლები ძალზე მწირ ცნობებს გვაწვდიან პროსოდის ნიშნებზე. როგორც მუსიკალური ინტონაციის აღმნიშვნელი ეფონეტიკური ნიშნები, ისინი დადასტურებულია H—1349 და Q—908 ხელნაწერებში (3, გვ. 54—56). პროსოდის ნიშნებს იცნობს იოანე პეტრიწი (5, გვ. 221). „ტონი“, როგორც პროსოდის სინონიმური ტერმინი, და „წერტილი“, როგორც პუნქტუაციის ფარდი სიტყვა, ნახსენებია S—1463

(XII ს.) ხელნაწერის ანდერძში. პროსოდის ნიშნებს ამ პერიოდის რამდენსამე ხელნაწერში მიუთითებს ლ. ქაჯაია (6, გვ. 189—190).

მაგრამ არსად (გარდა იოანე პეტრიწის შრომებისა) აღრიხდელ ლიტერატურულ წყაროებში არ არის განმარტებული მათი შინაარსი და მნიშვნელობა, ე. ი. არ არის გახსნილი მათი ენობრივ-გრამატიკული ფუნქცია. ასეთ ვითარებაში საგანგებო მნიშვნელობას იძენს ამონიოსის შრომებში დადასტურებულ თეორიული მსჯელობა პროსოდის ნიშანთა ფუნქციებზე.

პროსოდის ნიშნები გვხვდება ომონიმების განხილვისას.

ავტორის შეხედულებით, თანამოსახელვა სიტყვები, რომელთაც ერთი და იგივე ტონოა, პტოსი და პნევემატოსი||პნევემა აქვთ. რას ნიშნავს ტონოა, პტოსი და პნევემატოსი?

ქართულ თარგმანში ვკითხულობთ: „თანამოსახელეთა უკმან სანნი ესე: ტონოა, პტოსი, პნევემატოსი. რამეთუ უკუეთუ ვპოვნეთ რადმე სახელნი ერთითა რომლითამე ამათგანითა განყოფილად, არა არიან თანმოსახელებ, ვითარ-იგი ამას ზედა, ვითარმედ არღოს და არღოს. აჰა, აჰა ტონოს-მან განყვნა, რამეთუ პაროქსნომენი დაპნიშნავს პელლოპონისონს შინასა ქალაქსა, ხოლო ოქსნომენი დაპნიშნავს უგუანესსა კაცსა, რამეთუ ვიტყუთ მრავალ-გზის ვისთვისმე არღოსი არსო.“

ეგრეთვე პტოსისა ცა ზედა ვიტყუთ უკუმ: ო ელატის და ი ელატი. და ონისა მიერ ვიდრემე ართრონისა დაენიშნეთ მარბეველი, ხოლო ონისა მიერ დაენიშნეთ ხე ელატი. ვინაჲცა ამისთვის არ იყვნენ თანმოსახელე შეცვალებისათს პტოსისა.

ამათვე ვიტყუთ, ვითარმედ ო უონ. დასუნომენი სადმე დანიშნავს „გვევითარსა“, ხოლო ფსილომენი „მარტოსა“, რომლისათს არცა ესე არს თანმოსახელე.

ხოლო ამას კმასა ზედა, ვითარმედ „ეას“ ტონოსიცა იგივე არს და პტოსი ეგეთივე, არამედ პნევემატოსა ზიარი ორთავე ზედა და შეემიბუევის მათვე თანამოსახელე-ყოფაჲ“ (10, 255 v—256 r).

კონტექსტიდან ირკვევა, რომ ტონოა არის გრამატიკული მახვილი (ბანისი), რომელიც სიტყვის სემანტიკურ მნიშვნელობას ცვლის. ქართულში ბერძნულიდან გადმოსული სიტყვა გვაქვს. დასახელებულია მახვილის ორი სახეობა: ოქსნომენი და პაროქსნომენი. ერთიცა და მეორეც არის ბერძნულის მკვეთრი მახვილი (accentus acutus), ოლონდ ისინი განსხვავებულია იმის მიხედვით, თუ ბოლოდან რომელ მარცვალზე არიან. ოქსნომენი (ἀκυστήριον) სიტყვას, დაესმის ბოლოდან პირველ მარცვალზე, ხოლო პაროქსნომენი (παροξυστήριον) ბოლოდან მეორე მარცვალზე. მოხმობილი მაგალითები თვალნათლივ აჩვენენ იმას, რომ იმის მიხედვით, რომელ მარცვალს მოუღის მახვილი, იცვლება სიტყვის მნიშვნელობა: არღოს (ἀργός), რომელსაც ოქსნომენი მოუღის, ნიშნავს „ზანტს, დაგვიანებულს“. ხოლო პაროქსინომენიანი არღოს (ἄργος) არის ქალაქის სახელწოდება პელოპონესში. ოქსინომენი და პაროქსინომენი მახვილითა წყალობით ეს სიტყვები ომონიმებად არ ჩაითვლება.

მეორე პირობა, რომელიც განაპირობებს ომონიმების არსებობას, არის ის, რომ შეცვლილი არ უნდა იყოს პტოსი. პტოსი, რომელიც ბერძნ. ἄνωγος სიტყვაა, როგორც აღვნიშნეთ, ნიშნავს ფლუქსიას. ნიმუშად მოყვანილია „ო ელატის“ და „ი ელატი“ სიტყვები. „ო ელატის“ არის ბერძნ. ὁ ἄλκι-რედ-ის შესატყვისი (სახეზეა იტაციზმი). ავტორის განმარტებით, სიტყვის ო

(ბ) ართრონიანი ფორმა ნიშნავს „მარბეველს“. მართლაც, ბ *ἐλάτεις*-ს აქვს მდევარის, გამრეკავის, მტყორცნელის მნიშვნელობა. ხოლო მეორე სიტყვაში „ი ელატი“ (ბ *ἐλάτεις*) ი(ბ) ართრონიან ფორმას სხვა მნიშვნელობა აქვს. იგი ნიშნავს ხე ელატს, ანუ ნაძვს. „ო ელატის“ და „ი ელატი“ ომონიმებად არ ჩაითვლება, რადგან შეცვლილია პტოსი: „არ იყენენ თანმოსახელე შეცვალებისათეს პტოსისა“.

ერთგვარ გაუგებრობას ბადებს ამ მაგალითებში ართრონზე ყურადღების გადატანა. გამოდის, რომ ო (ბ)და ი(ბ) ართრონების, ე. ი. განსხვავებული გრამატიკული სქესის გამო, არ არის დასახელებული სიტყვები ომონიმები. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ პტოსის ავტორისეულ განმარტებას, რომელსაც იგი სხვა ადგილას იძლევა, რომ პტოსი უკანასკნელი მარცვლის შეცვლას გულისხმობს — „გარდნაკუთულებით დასასრულისა მარცვლისა“, მაშინ უნდა ვიფიქროთ, რომ „ო ელატის“ და „ი ელატი“ ომონიმები არ არის იმიტომ, რომ სხვადასხვაა მათი ბრუნვის ფორმა.

მესამე პირობა ომონიმების გამოყოფისა არის პნემატოსი. პნემატოსი ბერძნული სიტყვაა და ნიშნავს სიტყვის შემართვას, *ανάκη πριδύχαιον*. პნემატოსის ნიმუშად დასახელებულია დასუნომენი და ფსილომენი. დასუნომენი არის ბერძნ. *δασυσήμενον* და ნიშნავს „ძლიერ შემართვას“ (*spiritus asper*), ხოლო ფსილომენი უდრის ბერძნ. *ψιλάμενον* — და ნიშნავს „სუსტ შემართვას“ (*spiritus lenis*). მათ ნიმუშად დასახელებულია სიტყვა „ო ჯონ“. დასუნომენი შემართვით ამ სიტყვას აქვს „ეგვეითარის“ მნიშვნელობა და, მართლაც, *οἰων*-ის მნიშვნელობაა „ასეთი“, „მსგავსი“, „ხოლო ფსილომენი შემართვით *οἰων* სიტყვა ნიშნავს „მარტოს“.

ამჟამად, რომ სხვადასხვა პნემატოსი, ანუ სხვადასხვა შემართვა, განაპირობებს იმას, რომ ეს სიტყვები ომონიმები არ არის.

იმის შემდეგ, რაც ავტორმა დაამტკიცა, რომ პტოსით, ტონოფთა და პნემატოსით განსხვავებული სიტყვები ომონიმები არ არიან, მას მოჰყავს ნამდვილი ომონიმის ნიმუში: ეას — *Αἴξ*, რომელშიც ტონოფ (მახვილი), პტოსი (დაბოლოება) და პნემატოსი (შემართვა) ერთი და იგივეა. (ეას არის სალამინის მეფის ძე და ეას არის ლოკრთა მეფის ძე).

როგორც ვხედავთ, მახვილის, ფლექსიისა და შემართვის ფუნქციონალური არის საკმაოდ ზუსტად არის მითითებული ამონიოს ერმიასის მიერ. ქართულ მთარგმნელს ეს გრამატიკული ტერმინები უთარგმნელად გადმოაქვს თავის თარგმანში. ასევე უცვლელად არის განმარტებული მათი შინაარსი ბერძნული ენის მონაცემების საფუძველზე.

აღნიშნული გრამატიკული ცნებები გარკვეულ პარალელს პოულობენ პროსოდის იმ ნიშნებთან, რომლებიც აღნიშნულია იოანე პეტრიწის მიერ. იოანე პეტრიწი ტერმინთა ქართული შესატყვისების პარალელურად მათ ბერძნულ სახელწოდებასაც ასახელებს: მის მიერ დასახელებულია პროსოდის 10 ნიშანი, რომელთაგან ჩვენ გამოვყოფთ სამს, რომელთაც პარალელი ეძებნებათ ამონიოსის ტექსტში. ესენია: პეტრიწთან: ოქსია, დასია, ფსილი; ამონიოსთან: ოქსუნომენი, დასუნომენი, ფსილომენი.

ოქსია მკვეთრი მახვილია (მახვილი, რომელ არს ოქსიაჲ), დასია და ფსილი კი ფშვინვის ნიშნებია. პეტრიწის განმარტება: „დასია, რომელ არს წყნა-

რად წარსავლელი სიტყვსაჲ“; „ფსილი, რომელ არს წული“ (5. გვ. 221), განმარტავს *spiritus asper*-ისა და *spiritus lenis*-ის მნიშვნელობას. დასია — წყნარად წარვლა, ფშვინვიერ შემართვას გაღმოსცემს, ხოლო ფსილი — წულ ანუ მარტივ შემართვას.

პროსოდის ამ ნიშანთა პეტრიწისეული განმარტება გამოყენებული აქვს სულხან-საბა ორბელიანს თავის ლექსიკონში. მხოლოდ სულხან საბას ფსილის განმარტება არაზუსტად მოუცია. საბა წერს: „ფსილი სადა სიტყვას უჯდეს, წულილად ანუ უკუსაქცეველად“. საქმე იმაშია, რომ „უკუსაქცეველი“ პეტრიწის ტექსტში ეაუთენის მომდევნო ნიშანს, ტროფოსს და საბას იგი შეეცდომით მიუწერია ფსილისათვის. პეტრიწის განმარტებანი ასე უნდა წაიკითხოთ: „ფსილი, რომელ არს წული; ანუ უკუსაქცეველი, რომელ არს ტროფოს“... ფსილი რომ როგორც წული უნდა განიმარტოს, ამას მხარს უჭერს ანტონისეული განმარტებაც. ანტონი პროსოდის ყველა ნიშანს თარგმნის ქართულად.

მ ო მ რ გ უ ლ ე ბ ი თ ი ს (ჩვენი გაგებით მახვილი) ერთ-ერთი სახეობაა ნ ა ხ ვ ლ ი. ეს იგივეა, რაც ჩვენი ოქსუნომენი. (*accentus acútus*). ს უ ლ ი ს - კ უ ე თ ი თ ი ს (ჩვენი გაგებით ფშვინვა) სახეებია: ბ რ ჭ გ უ, რომელიც დასუნომენის ფარდია, და ლ ი ტ ო ნ ი, რომელიც ფსილომენს უდრის. ამრიგად, ფ ს ი ლ ო მ ე ნ ი | პეტრიწის ფ ს ი ლ ი, ანტონის განმარტებითაც არის ლ ი ტ ო ნ ი. (8, 192 r).

როგორც განხილული მასალიდან ჩანს, ქართულ წერილობითს ძეგლებში აღრეული პერიოდიდან დაცულია გრამატიკული ხასიათის ცნობები მახვილის, ფშვინვის, ასევე მარცელის ბუნებისა და რაობის შესახებ. ყველგან შესამჩნევია ბერძნული წყაროების გავლენა.

ცნობილია, რომ ბერძნულ საღვთისმსახურო ძეგლებში დადასტურებულია ეს და სხვა ფონეტიკური ნიშნები?

კიდევ ორმა გრამატიკული შინაარსის ტერმინმა მიიპყრო ჩვენი ყურადღება. ესენია: დასუნტაქსება და შესაკრავი | ს ა კ რ ვ ე ლ ი.

დასუნტაქსება ტერმინით აღნიშნულია წინადადებაში წვერთა განლაგება. ასე რომ, ცნება „სინტაქსი“ ჯერჯერობით ყველაზე აღრე ამ ძეგლშია დადასტურებული.

რას ნიშნავს შესაკრავი | ს ა კ რ ვ ე ლ ი? ამ ტერმინებით აღნიშნულია დღევანდელი კავშირი. „შესაკრავი“ ცალკე არ გვხვდება, იგი იხმარება მეორე სიტყვასთან ერთად: „შესაკრავი დონანი“.

„ხოლო შესაკრავი დონანი დამინიშნავს ჩუენ, ვითარმედ არა „კატილო-რიათა“ მიერსა ხოლო მასწავლელობასა შინა შემეწევის წიგნი ესე, არამედ ყოველსა ფილოსოფოსობასა“ (10, 108 v). ბერძნულში „შესაკრავი დონანის“ აღვილას წერია: ἡ δὲ αὐτὴ ἀνθρακίς ἀνακρίσει τῆς αὐτῆς (13, 26—9), ე. ი. „შესაკრავი დონანი“ არის გაქართულებული ფორმა αὐτὴ ἀνθρακίς-სი.

ავტორი განმარტავს: სათაურში არსებული „და კავშირი“ მიგვითითებს, რომ პორფირის წიგნი განმარტავს არა მხოლოდ არისტოტელეს კატეგორიებს, არამედ მთელ ფილოსოფიას. „დონანი“ არის ἡ δὲ-ის თარგმანი. S2562 ხელნაწერის აშიაზე მე-18 ს. ნუსხურით წერია ამ სიტყვის ქარაგმიანი ფორმა:

² საყურადღებოა, რომ ამონიოსის ტექსტების შემცველ აღრინდელ ხელნაწერში, S—2562-ში, დასტურდება ზოგი ეკფონეტიკური ნიშანი, რომელთა არსებობა ისევე ბერძნულ გავლენაზე მიგვანიშნებს.

დნანი. „დონანი“, როგორც ცნობილია, არის „და“ მაჭვეფებელი კავშირის აღმნიშვნელი ტერმინი, შედგენილი ასოთა სახელწოდებების მიხედვით: ღონ(ღ) + ანი(ა). ამ სიტყვას წააწყდით ერთ მოგვიანო პერიოდის ძეგლში. ეს არის დავით უძლეველის „პორფირის შესავლის“ განმარტების ქართული თარგმანი, შესრულებული მე-18 ს-ში.

S-266 ხელნაწერში (XVIII ს.) ვხვდებით ამ ტერმინს: „დონანსა კავშირად ჰსდებს“. „დონანი“ რომ ნამდვილად „და“ კავშირს გულისხმობს, ჩანს იქიდან, რომ ამ ტექსტის სომხურ დედანში მის შესატყვისად არის *դևն* (12, გვ. 268), ე. ი. *და* კავშირი.

„კავშირის“ მნიშვნელობით ქართველი მთარგმნელი „საკრველ“ სიტყვასაც ზმარობს. „თანშეთხზეთისაცა საკრველსა“, შესატყვისია *ჯაქ* *საყმმჟჟ* *საჟაჟაჟაჟაჟაჟა*-სი, რაც ნიშნავს „მეერთიანებელი და კავშირი“. ოღონდ ქართველ მთარგმნელს *ჯაქ* უთარგმნია ცა ნაწილაკით. კონტექსტში კი ხაზგასმით „და“ მეერთიანებელ კავშირზე, მის ფუნქციაზეა საუბარი.

ამრიგად, *ბ* *ჯაქ* *საყმმჟჟ* ერთგან თარგმნილია როგორც „შესაკრავი დონანი“, მეორეგან კი — „საკრველი“ და ცა ნაწილაკი. ორსავე შემთხვევაში „შესაკრავისა“ და „საკრველის“ ქვეშ იგულისხმება დღევანდელი კავშირი.

ზემოგანხილული ცალკეული გრამატიკული ცნებების ანალიზი საყურადღებოა, როგორც საკუთრად გრამატიკული აზრის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით, ასევე იმ მხრივაც, რომ მას გარკვეული სიღრმად შეაქვს ზოგი ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათის საკითხის გარკვევის საქმეში. მაგ.: 1. არის თუ არა ამონიოსის შრომების მთარგმნელი იოანე პეტრიწი. გრამატიკულ ტერმინთა გადმოცემის მხრივ პეტრიწისა და ამონიოსის შრომები სხვაობენ ერთმანეთისგან. ამდენად პასუხიც უარყოფითი იქნება. 2. პროსოდის ნიშნების ანალიზი, მათი არსებობა ამონიოსის შრომის ხელნაწერში (S—2562), ვფიქრობთ, ნაწილობრივ პასუხობს აკად. აკ. შანიძის მიერ ანტონის გრამატიკასთან დაკავშირებით დასმულ საკითხს: სასვენი ნიშნების ზმარება ძველისა და საშუალო ქართულის ძეგლებში გამორკვეული არ არის, რომ გამორიცხულ იქნეს ამ შემთხვევაში სომხურის გავლენა“. (7, გვ. 25). ჩვენი ძეგლის მონაცემები ბერძნულ გავლენაზე მიუთითებენ.

გ ა მ ო ე ნ ე ბ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. ილ. აბულაძე, ქართული გრამატიკული ლიტერატურის აღრიხდელი ძეგლები, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, X—B, თბ., 1940.
2. ელ. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.
3. ე. გვახარია, ქართულ მუსიკალურ სისტემათა განვითარება, თბ., 1962.
4. სულხან საბა ორბელიანი, თხზულებანი, ტ. IV, 1—2, თბ., 1705—1966.
5. იოანე პეტრიწი, შრომები, ტ. II, ტფილისი, 1937.
6. ლ. ქაჯაია, პუნქტუაცია V—XII საუკუნეების ქართულ ხელნაწერებში, საკანდიდატო დისერტაცია (ხელნაწერი), 1969.
7. ა. შანიძე, ანტონ I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე..., ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, ტ. 9, თბ., 1964.
8. A ფონდის ხელნაწერი № 531.
9. S ფონდის ხელნაწერი № 266.
10. S ფონდის ხელნაწერი № 2562.

11. А. Ц а г а р е л и, О грамматической литературе грузинского языка, СПб, 1873.
 12 ჟურნალ ვარკაყახთი შაძწრქი ქსრძანოიქ ხე ჴარქი ႁნნარქი შახხნაყროიქნე, ႁნნოიქ, 1833.
 13. Ammonii in Porphyrii Isagogen sive V voces, ed. A. Busse, [CAG, 4, 3], Berolini, 1891.

М. А. РАПАВА

СВЕДЕНИЯ ГРАММАТИЧЕСКОГО ХАРАКТЕРА ИЗ СОЧИНЕНИЙ АММОНИЯ — СЫНА ЕРМИЯ

Резюме

Грузинские переводы философских сочинений Аммония — сына Ермия (V в.) представляют собой большой интерес для изучения средневековых научных воззрений. В этих сочинениях наше внимание прилекли суждения грамматического характера, охватывающие: 1. сущность грамматики; 2. 8 частей речи; 3. некоторые падежные формы; 4. знаки просодии: ударение, артикль, придыхание; 5. союз «да» (и).

Их анализ имеет значение как для истории грамматических учений и соответствующей терминологии, так и для решения следующих вопросов историко-литературного характера: данные нашего памятника подтверждают возможность заимствования некоторых грамматических понятий из греческого; передача грамматических терминов показывает, что переводчиком сочинений Аммония — сына Ермия не является Иоанн Петрици, как предполагают некоторые ученые, так как гермины эти отличаются от соответствующих терминов, встречающихся в произведениях, чья принадлежность перу Петрици не подлежит сомнению.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის
 ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილება
 წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
 აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა
 ინსტიტუტმა

აპაკი უანიძე

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი

უნივერსიტეტის კატეგორია, თუ უნივერსიტეტის ვნებითი?!

თბილისის უნივერსიტეტმა გიორგი ახვლედიანს მისი დაბადების 80 წლის-თავეზე მიუძღვნა კრებული, სადაც ა. ფოცხიშვილმა დაბეჭდა წერილი ამ სა-თაურით: „უნივერსიტეტის კატეგორია ქართულ ზმნაში“². ავტორი ამტკიცებს, რომ „ქართულ ზმნას მოეპოვება ერთი მეტად თავისებური ლექსიკურ-გრამა-ტიკული კატეგორია, რომელსაც ჩვენ უნივერსიტეტის კატეგორია ვუწოდეთ“ (გვ. 153). ავტორის აზრით, „უნივერსიტეტის კატეგორია გადმოგვცემს ისეთ მოქ-მედებას, რომელიც რეალურმა სუბიექტმა — მოქმედების რეალურმა ჩამდენ-მა — შეასრულა უნივერსიტეტით, წინასწარ განუსაზღვრელად, შემთხვევით, ისე, რომ მას ამის გაკეთება არ სურდა. საკითხს აშკარას გახდის დაპირისპირება: კაცი მოვკალი||კაცი შემომავკდა; ფული დავხარჯე||ფული შემომხარჯა; ფუ-ლი შევვაშე||ფული შემომევაშა; მეზობელი გავლანძღე||მეზობელი შემომე-ლანძღა და სხვა“ (გვ. 153).

ავტორი დარწმუნებულია, რომ „უნივერსიტეტის კატეგორია მეტად მყარი და საკმაოდ გავრცელებულია ჩვენს ენაში. აწმყოს მწყრივებიც რომ გამოვ-რიცხოთ, რვა მწყრივი მაინც დაგვრჩება, ისინი მშვენივრად აწარმოებენ ამ კატეგორიას. და თუ იმასაც ვიგულისხმებთ, რომ ყოველ მწყრივს ორი კონვერ-სიული ფორმა (პასივი — „შემომავკდა“ და აქტივი — „შემომავკლა“) აქვს სუ-ბიექტ-ობიექტის ჩვეულებრივი კომბინაციით, აშკარა გახდება მისი გავრცე-ლების არე“ (გვ. 154).

ავტორი სერიოზულად მსჯელობს იმის შესახებ, რომ თითქოს უნივერსიტეტის კატეგორია მოქმედებითი გვარის ზმნასაც მოეპოვებოდეს: „საინტერესოა ის გარემოება, რომ „შემომავკდა“ ობიექტიან პასიურ ფორმას გვერდით უღდას „შემომავკლა“ სამპირიანი აქტიური ფორმა. ეს უკანასკნელიც მსგავს მოქმე-ლებას გადმოგვცემს: — მე, რეალურ სუბიექტს, არ მქონდა სურვილი, გადა-წყვეტილება კაცის მოკვლისა. მოქმედება მოხდა ჩემი ნება-სურვილის გარეშე: მოქმედების გამომწვევი მიზეზი რეალურ ობიექტში — მოკლულში — უნდა ვეძიოთ. იქნებ ამიტომაც ზმნამ იგი სუბიექტური ნიშნით წარმოგვიდგინა: „შემომ-მ-ავკლ-ა“ ფორმაში მ პირველი ობიექტური (ირიბ-ობიექტური) პირის მაჩვენებელია, ბოლოკიდური ა კი — სუბიექტურისა მესამე პირში (შემომ-მ-ავკლ-ა: მან მე იგი)“ (გვ. 153).

ასეთი განცხადება უთუოდ გაუგებრობის ნაყოფია. არ შეიძლება, რომ გარდამავალ ზმნას, მოქმედებითი გვარის ზმნას (მაგ., „შემომავკლა“ ფორმას)

¹ წაითხულია მოხსენებად 27 თებერვალს 1981 წელს საქართველოს სსრ-ის უმაღლესი სას-წავლებლების ქართული ენის კათედრათა მე-9 რესპუბლიკურ სამეცნიერო-მეთოდურ კონფერენ-ციაზე, რომელიც მიუძღვნა საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების მე-60 წლას-თავს.

² „თბილისის უნივერსიტეტი გიორგი ახვლედიანს“, თბილისი, 1969, გვ. 152—155.

უნებლიე მოქმედების გადმოცემის ძალა ჰქონდეს. ეგრე რომ იყოს საქმის ვითარება, როგორც ა. ფოცხიშვილი ფიქრობს, მაშინ გარდამავალი ზმნის ყოველგვარ სამპირიან ფორმას, რომელშიც ირიბი ობიექტის პირიც შედის, ექნებოდა ძალა უნებლიობის გაგების გამოხატვისა (მაგ., „შემომიტანა“-ს, „გამომიგზავნა“-ს, „მომოცა“-ს და სხვას). ა. ფოცხიშვილი შეცდომაში შეჰყავს, მე მგონია, ისეთ წინადადებას, როგორცაა მის მიერ „შაჰნამედან“ მოყვანილი ერთი ტაეპი:

იმან თავი შემოგვაცლა, არ გვინდოდა ჩვენის ნებით“ (3494,3)3.

აქ რაკი ნათქვამია „არ გვინდოდა ჩვენის ნებით“, ა. ფოცხიშვილს ჰგონია, რომ იგი გამომდინარეობს „თავი შემოგვაცლა“-ს შინაარსიდან: „შესანიშნავადაა დახასიათებული ზმნით გადმოცემული მოქმედება“-ო. ამბობს იგი. მაგრამ საქმე ის გახლავს, რომ „თავი შემოგვაცლა“-ს მსგავსად შეგვიძლია ვთქვათ: ძმა შემოგვაცლა, შვილი შემოგვაცლა, მამა შემოგვაცლა, ბიძა შემოგვაცლა და სხვა. მოყვანილი ობიექტები (ძმა, შვილი, მამა, ბიძა) ყველა პირდაპირი ობიექტია. პირდაპირი ობიექტია აგრეთვე თავი-ც, რომელიც ამ შემთხვევაში უკუქცევითი ნაცვალსახელის როლს ასრულებს. აქ არსად უნებლიობის გაგება არ არის წარმოდგენილი. რომ შევადგინოთ მსგავსი წინადადება, მაგ., ასეთი: იმან ქრთამი მოგვითანა (ან: ჩვენ შემოგვძღვნა), არ გვინდოდა ჩვენის ნებით, განა „მოგვითანა“ (ან „შემოგვძღვნა“) აქ უნებლიობის გადმოცემა იქნება? რა თქმა უნდა, არა.

მაშასადამე, მოქმედებითი გვარის ზმნათა ფორმები უნდა სავსებით გამოერიცხოთ ამ საკითხის კვლევისას. უნდა მივმართოთ მხოლოდ ვნებითი გვარის ფორმებს⁴. სტატისტიკური ვნებითი ამ შემთხვევაში არ არის მისაღები მხედველობაში, რადგანაც უნებლიე მოქმედების გადმოცემა მას არ შეუძლია. დაგვჩჩა, მაშასადამე, დინამიკური ვნებითი.

აქ ერთი ამბავი უნდა მოვიგონო სასაპართლოს პრაქტიკიდან.

სადღაც აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-ერთ ტყეში ერთ გლეხს ხე მოეპრა თავისი ოჯახის საპირივებისათვის. მას ამ დროს თავს წასდგომოდა ტყის მცველი (მეტყევე), რომელსაც უსიამოვნო ცხარე საუბარი მოსვლოდა უნებართვოდ ხის მოშპრელ გლეხთან და ამას შედეგად გლეხის მოკვლა მოჰყოლოდა. საქმე ირჩეოდა სასამართლოში, სადაც დაკითხვა და საქმის წარმოება რუსულად წარმოებდა (ეს ხლავდა ცარიზმის დროს). — Так, значит, вы убили крестьянина? შეკითხვა სასამართლოს თავმჯდომარე მეტყევეს. შეკითხვა გადაუთარგმნეს და მან პასუხად ეს თქვა: შემომაცვლათ. ეს კი ასე უთარგმნეს სასამართლოს: Да, убили. აჰ დროს ჩაერია საქმეში მეტყევეს დამცველი ადვოკატი, რომელმაც განაცხადა: нет, обвиняемый не сказал моужало (я убил его), а შემომაცვლა (мне пришлось невольно убить его). არ ვუცი, რა დადგენილება გამოიტანა სასამართლომ აჰ საქმის გამო, მაგრამ ის კი ცხადია, რომ ადვოკატის განცხადება სრული ჰეშმარტიუბაა: „შემომაცვლა“ ნიშნავს არა я убил его, არამედ я убил его невольно, უფრო ზუსტად რომ ვთარგმნოთ: он убит мной невольно.

³ დედანოვა: „ფროდმ თავი შემოგვაცლა“ (და არა „იმან თავი შემოგვაცლა“), მაგრამ ასეთი შეცლა საქმეს არ ამავეებს.

⁴ კ. ფოტმა თავის ქართული ენის გრამატიკაში დაიბრუნა ა. ფოცხიშვილის წერილი, მაგრამ აღნიშნა, რომ ამ შემთხვევაში ზმნას აქვს რელატიური⁵ პასივის ფორმაო (H. V o g t, Grammaire de la langue géorgienne, 1971, გვ. 178.

რა ფორმაა „შემომავლა“? როგორც აღნიშნული მაქვს „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლებში“, ზოგიერთ ზმნას არ მოეპოვება კონვერსიული ფორმა იმავე ფუძისა, მაგრამ შეიძლება, რომ ეს ნაკლი შევსებულ იქნეს სხვა ფუძის ზმნით. ერთი ასეთთაგანია „კლავს“ ზმნა. თუ ის „დაკლავს“ გულისხმობს, ვნებითად „იკვლება“-ს გვაძლევს, მაგრამ „მოკვლის“ შემთხვევაში ვნებითი არ იხმარება და მას „კვდება“ ენაცვლება. ამიტომ „კლავს“ და „კვდება“ ისე ეფარდება ერთმანეთს, როგორც სევანური ადგარი („კლავს“) და იდგარი („კვდება“) (§ 380). ამიტომ ცხადია, რომ „შემომავლა“ აქტივია და „შემომავლა“ — მისი პასივი.

„მეტყევეს კაცი შემოა. ვა“. ამ წინადადების გრამატიკული სუბიექტია „კაცი“, „მეტყევეს“ კი ირიბი ობიექტია. ამიტომ, რომ აქ „კაცი“ გვეჩვენება მოქმედების ჩამდენად: კაცი მოკვდა მეტყევის ხელით: человек убит лесником. „შემომავლა“-ს მსგავსი შინაარსი აქვს რამდენიმე სხვა ვნებითი გვარის ზმნას:

შემომეკაშა: სადილი უნდა წამეღო მუშისთვის ყანაში, მაგრამ ძალიან მშოღა და შემომეკაშა.

შემომეხარჯა: ფული მომაბარეს შესანახავად, მაგრამ გაკირება მადგა და შემომეხარჯა.

შემომელანძღა: ამ დავაში ჩემი მეზობელი ტყუოდა, ეს ვერ მოვითმინე და შემომელანძღა.

შემომეტყობა: ბავშვებს ჩხუბი გაუხდათ, გასაშველებლად მივეარდი, ერთი მათგანი გამიძალიანდა, რის გამოც შემომეტყობა.

შემომელახა: ერთმა ბიჭმა თოვლის გუნდა თვალში მომარტყა და გაიქცა. დავეწიე, დაეკირე და შემომელახა.

შემოატყდა, შემოაფშვნა: აგრონომს რაც ხელში მოხვდა, ყველაფერი შემოატყდა და შემოაფშვნა (ს. კლიაშვილი, კრებ., თბილისი, 1948, გვ. 198, 1). ეს მაგალითი ა. ფოცხიშვილს მოჰყავს.

შემოეჭრა: თუ ფათერაკად კაცს კაცი შემოაკუდეს ან შემოეჭრას ან დაშაედეს რისაც ფათერაკით (სამართალი ბატონიშვილის ვახტანგისა, § 92. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. 1, თბილისი, 1963, გვ. 504). ეს მაგალითიც ა. ფოცხიშვილს მოჰყავს.

ა. ფოცხიშვილს „უნებლობის კატეგორიის“ მაგალითად მოჰყავს კიდევ მოქმედებითი გვარის ფორმა **შემოაჭამეს** („მე ჩემს გოგონას ხელუხლებლად დავუტოვე მამამისის ქონება და თუ ნათესავეებმა შემოაჭამეს, რა ჩემი საქმეა“), მაგრამ, როგორც ზემოთ განემარტეთ, მოქმ. გვარის ზმნას არ შეუძლია უნებლიე მოქმედების გადმოცემა.

ა. ფოცხიშვილს ვერც იმაში დავეთანხმებით, რომ ვნებითი გვარის ფორმა „შემოგვაჭრება“ იყოს უნებლიე მოქმედების გამომხატველი (ამ ფრაზიდან: „დღე პატარაა. თუ არ დავუჩქარებთ, მზის სინათლე ლაპარაკში შემოგვაჭრება“. ბ. ჩხეიძე, „ცისკარი“, 1958, გვ. 26).

არ არის მართალი ა. ფოცხიშვილი იმაშიც, თითქო ასეთ ზმნებში შემო ზმნისწინს არ შეედლოს ასპექტის კატეგორიის წარმოება (გვ. 154). შემომელანძღა, შემომეკაშა, შემომავლა, შემომელახა და სხვა, რომლებიც ზემოთ მოვიყვანეთ, ყველა სრული ასპექტისაა. მართალია, მათ პირისპირ არ მოიპოვება უსრული ასპექტის ფორმები, მაგრამ ასეთი სხვა ზმნებიც გვაქვს: თქვა, უთხრა, ჰკითხა, სცემა, უშველა, უჩივლა და სხვ.

ა. ფოცხიშვილი ამტკიცებს, რომ უნებლიობის კატეგორიის მაწარმოებელია ზმნისწინი შემო: „სწორედ მას უნდა ეკისრებოდეს უნებლიობის კატეგორიის წარმოება, რადგან სწორედ ამ აფიქსის მიმატება აძლევს ორივე შემთხვევაში (შემო-მ-ა-კვლ-ა, შემო-მ-ა-კლ-ა) ზმნას უნებლიობის მნიშვნელობას“ (გვ. 154). ასეთი მტკიცება რომ საცილობელია, ეს ჩანს იქიდან, რომ მოიპოვება შემო ზმნისწინ-დართული ვნებითი გვარის ზმნათა ფორმები, სადაც არავითარი უნებლიობა არ ჩანს. მაგალითებად მოვიყვანოთ ისეთი ზმნები, რომელთაც ჩვეულებრივ სხვა ზმნისწინები აქვთ, მაგრამ შემო-საც დაირთავენ.

და: და-მაკლდა: დახლში ფული დამაკლდა. ახალგაზრდა რომ ვიყავ, ფულს უთავბოლოდ ვხარჯავდი და მალე შემომაკლდა. „დამაკლდა“ და „შემომაკლდა“ ერთისა და იმავე მნიშვნელობის მქონეა.

სოფელში შემოვარდნილ მგელს ძაღლები დაესია. კრუხს წიწილები შემოესია. არ ჩანს, რომ „შემოესია“ ზმნას უნებლიობის მნიშვნელობა ჰქონდეს.

იტიმის დაღევა, გამოღევა. ანდაზა: ზღვა კოვზით დაიღევაო. იტიმის აგრეთვე: სარჩო გამომელიაო.

აკაკი წერეთელს შეჩვეული ჰყავდა ქუთაისში ერთი მეეტლე, გვარად მელია, რომელიც დიდ პოეტს ხშირად ნისიად დაატარებდა. ერთხელ აკაკის მიუპარტავს მეეტლისთვის:

შენ რომ გინდა, მელიაო,

იგი შემომელიაო.

„შემომელია“-ს ნაცვლად პოეტს შეეძლო ეთქვა „გამომელიაო“ და აზრი იგივე იქნებოდა.

გა: გათენდა. ღამით ვიარე და ამასობაში გათენდა. შეგვიძლია ვთქვათ: ამასობაში გამოთენდა, ამასობაში შემომათენდა, რომელშიც არავითარი უნებლიობა არა ჩანს.

ჩემი ახალნაყიდი ტანისამოსი მალე გაცვდა, მალე გამოცვდა; ახალნაყიდი ტანისამოსი მალე შემომაცვდა. არის აქ რაიმე ნიშანი უნებლიე მოქმედებისა? რა თქმა უნდა, არა.

ვნებითი გვარის ზმნათა მსგავსი ფორმები საკმაოდ მოიპოვება: შემომალამდა, შემომამტერდა, შემომამჩერდა, შემომამშრა, შემომამცოცლა, შემომამერტყა, შემომამესმა, შემომამეფეთა, შემომამწყრა და მისთ.

დაგვრჩა განსახილველი საკითხი, თუ სად უნდა იყოს საუბარი გრამატიკაში „უნებლიობის“ ფორმათა შესახებ. ა. ფოცხიშვილი ამის შესახებ შემდეგს წერს: „უნებლიობის კატეგორიამ თავის ადგილი უნდა დაიკავოს ქართული ზმნის წარმოქმნის კატეგორიების გვერდით და შეტანილ იქნეს გრამატიკაში გვარის კატეგორიის შემდეგ“ (გვ. 155). ამის გამო უნდა აღვნიშნოთ შემდეგი: ღინამიკური ვნებითი გვარის ზმნათა ფორმებს სხვადასხვა მნიშვნელობა აქვს. შეიძლება ზმნას ფორმა ჰქონდეს პასივისა, მნიშვნელობა კი — აქტივისა: იკბინება, ილანძლება, იმუჭრება, ისწავლება და სხვა. ეს არის ე. წ. დეპონენსები (ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, § 366); არის შესაძლებლობის ვნებითი: ისმევა, იკმევა (იქვე, § 360); არის მიჩნევის ვნებითი: მეცოტავება, მემწარება (იქვე, § 361); არის გუნების ვნებითი: შემლერება, მერტრება (იქვე, § 362). ამათ უნდა მივმატოს უნებლიობის ვნებითი, რომელიც ათიოდე ზმნას გააჩნია. მაშასადამე, მისი ადგილია არა გვარის შემდეგ, არამედ ვნებით გვარში.

А. Г. ШАНИДЗЕ

КАТЕГОРИЯ НЕВОЛЬНОСТИ ИЛИ ПАССИВ НЕВОЛЬНОСТИ?

Резюме

А. Поцхишвили в статье «Категория невольности в грузинском глаголе», напечатанной в сборнике, посвященном Тбилисским университетом профессору Г. С. Ахвледиани по поводу его 80-летия, утверждает, что «у грузинского глагола имеется одна весьма своеобразная лексико-грамматическая категория, которую мы назвали категорией невольности». Она передает такое действие, которое реальный субъект совершил без умысла, невольно: კაცი შემომაკვლა ჭასი ზეთოაქვდა, «я убил человека невольно», точнее: «человек убит мной невольно».

Автор полагает, что эта «категория» имеется как у глаголов действительного залога, так и у глаголов страдательного залога, что неверно, ибо «невольное действие» могут передать лишь глаголы страдательного залога, да и то не все, а только весьма ограниченное количество динамических глаголов (около десяти).

А. Поцхишвили полагает, что «категию невольности» надо поместить в грамматике после категории залога, а в настоящей статье доказывается, что в данном случае налицо не грамматическая категория, а один из нюансов глаголов страдательного залога, каковы: пассив «можно» (მესმევა მესთევა «мне можно пить», ეჭმევა ეჭთევა «ему можно есть»), пассив «казаться» (მეცოტაევა მესოჭაევა «мне кажется малым», მემწარება მესწარება «мне кажется горьким»), пассив настроения (მემღერება მესმღერება «я настроен петь, мне хочется петь», მეტირება მესტირება «мне хочется плакать» и т. п.).

Р. А. КОМАХИДЗЕ

ЭКВИВАЛЕНТЫ РУССКИХ ГЛАГОЛОВ И ОТГЛАГОЛЬНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ГРУЗИНСКОЙ ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

В современной лингвистике серьезное внимание уделяется сравнительно-типологическому изучению родственных и неродственных языков, которое может служить и методом исследования, и методом обучения. В наше время, характеризующееся интенсивным развитием научно-технической революции, подобный подход к изучению языков играет большую роль и в области терминологии точных наук, особенно физики.

В данной статье поставлена задача выяснить структурно-семантические свойства терминов физики, выражаемых простыми лексемами — формами глагола и отглагольными существительными в русском языке, и установить соответствующие им эквиваленты в грузинской физической терминологии. Необходимость данной работы вызвана тем, что сопоставительное изучение научной терминологии до сих пор не нашло должного отражения в лингвистической литературе.

Материал для работы взят из словаря физической терминологии, изданного Академией наук СССР в Тбилиси.

Сложность выполнения этой задачи связана с тем, что русский и грузинский языки являются разносистемными: русский принадлежит к индоевропейской семье языков, а грузинский — к иберийско-кавказской. Естественно, указанные языки существенно различаются грамматическим строем и в частности системой лексико-грамматических категорий. Так, например, в грузинском языке глагол обладает более богатой и более емкой системой форм, чем в русском языке¹.

Физические термины в русском языке могут иметь форму инфинитива, который называет действие, не показывая его отношения к лицу, времени или реальности (ирреальности)², например: излучать, заряжать и др.

В качестве соответствия русскому инфинитиву в грузинском языке выступает своеобразная грамматическая категория — масдар. В современных грамматиках грузинского языка для этой грамматической категории употребляются разные термины: სახელწმინდა (имя— глагол), საწყისი (начальная форма), მოქმედების სახელი (имя действия). В сопоставительной грамматике в основном употребляется интернациональный термин масдар.

¹ Г. Г. Голетiani, Сопоставительная грамматика русского и грузинского языков, ч. I, Морфология, Тбилиси, 1970, с. 207.

² Грамматика современного русского литературного языка, под ред. Н. Ю. Шведовой, М., 1970, с. 310.

Разнобой в терминологию связан с тем, что масдар обладает категориями как глагола, так и существительного. В качестве глагола он имеет лексическое значение, связанное с глагольной основой, употребляется с теми же префиксами, что и соответствующие глаголы, имеет также категории словообразования: направление, ориентацию, вид, контакт, реже залог. Масдар в современном грузинском языке, как инфинитив в русском языке, не имеет таких категорий спрягаемого глагола, как категория лица, числа, времени, наклонения. Как существительное, масдар склоняется.

Из рассматриваемых 648 физических терминов — простых и производных лексем в форме инфинитива — в русском языке зафиксировано 88. Остальные представлены отглагольными существительными.

Среди простых и производных лексем-инфинитивов различаются термины, употребляющиеся только в сфере специальной терминологии, и лексемы общеупотребительного языка, выступающие как термины в контекстах научной литературы, т. е. отличающиеся сферой своего функционального употребления.

В зависимости от словообразовательной структуры терминов-инфинитивов можно выделить две группы: префиксально-суффиксальную (63%) и суффиксальную (37%).

Термины префиксально-суффиксального образования представляют в рассматриваемой терминологии наиболее распространенный словообразовательный тип. Суффикс служит показателем видового значения глагола, а префикс может служить для образования вида, либо модифицировать значение глагола. В изучаемых терминах русского языка выступают почти все имеющиеся в нем суффиксы и префиксы. В обоих языках наблюдается примерно одинаковое количество терминов указанной группы.

Рассмотрим некоторые структурные типы терминов-инфинитивов и их соответствий в грузинском языке. Наиболее значительную группу представляют собой термины со значением конкретного действия, оформленные с помощью разных префиксов.

В качестве эквивалента этим терминам в грузинском языке выступает масдар совершенного вида: винчивать — ჩაბრახბა, вывинчивать — ამბრახბა, завинчивать — ჩაბრახბა, отвинчивать — ამბრახბა, привинчивать — მიბრახბა. Как видно из вышеприведенных примеров, для парных русских терминов винчивать — завинчивать — ჩაბრახბა и вывинчивать — отвинчивать — ამბრახბა в грузинском языке имеем один общий термин. В рассмотренных грузинских терминах различаются все глагольные категории словообразования, кроме категории залога и контакта. Все термины имеют направление, только термин ბრახბა без направления из-за отсутствия в нем префикса. В этих терминах обозначены три из пяти видов направления. В термине ჩაბრახბა префикс ჩა- показывает действие, направленное сверху вниз, в термине ამბრახბა префикс ამ- — снизу вверх, а в термине привинчивать — მიბრახბა префикс მი- обозначает действие, направленное снаружи во внутрь. Префиксы ჩა-, მი- в терминах ჩაბრახბა, მიბრახბა указывают

также на отдаляющуюся ориентацию, а префикс აბო- в термине აბობრახბა — на приближающуюся. В грузинском языке понятие направления отличается от понятия ориентации. Направление, как грамматическая категория, подразумевает движение в пространстве к какому-нибудь пункту, не имея в виду позицию говорящего, а ориентация подразумевает только такое движение, которое принимает во внимание позицию говорящего. Поэтому в грузинском языке имеется приближающаяся и отдаляющаяся ориентации. Термин ბრახბა не имеет категории ориентации, имеет только несовершенный вид, а все остальные названные выше термины в грузинском языке совершенного вида.

Отсутствие точного соответствия в оформлении префиксами грузинских и русских терминов-инфинитивов связано с особенностями рассматриваемых языков.

Приведем еще примеры: термин-инфинитив **заряжать** со значением изменения состояния относится к глаголам несовершенного вида и оформлен с помощью префикса за- и суффикса -а-. В словаре к этому термину приводится как параллель существительное **зарядка**.

В грузинском языке в качестве эквивалента к терминам **заряжать** и **зарядка** приведен масдар: ზეტკვა, но в словаре дано и префиксальное образование ღებტკვა, отличающееся только по виду. Это обстоятельство свидетельствует о двойкой природе формы масдара.

В качестве примера можно привести термины-инфинитивы **излучать**, **испускать** несовершенного вида, которые относятся к одному структурному типу с префиксом из-/ис- и с суффиксом -а-. С первым из этих терминов в грузинском языке соотносится масдар совершенного вида გამოსხივბა с префиксом გამო-. В русском языке параллельно дается синоним — отглагольное существительное **излучение**, которому в грузинском соответствует тот же самый масдар. Это обстоятельство снова подтверждает промежуточное положение масдара между именем и глаголом.

Что касается термина **испускать**, то в словаре дается и отглагольное существительное **испускание**. В грузинском языке обоим этих терминов приводится тот же масдар, что и для терминов **излучать**, **излучение** — გამოსხივბა. Однако к терминам **испускать**, **испускание** дается два синонима გამომევბა, ამოფრქვევა. Термин-масдар გამოსხივბა без префикса не употребляется. В термине გამოსხივბა, გამომევბა префикс გამო- указывает на действие, направленное изнутри, а префикс ამო- в слове ამოფრქვევა — на действие, направленное снизу вверх.

Среди физической терминологии в русском языке часто встречаются термины интернационального происхождения (24%). С таким же фактом мы сталкиваемся и в грузинском языке. Объясняется это длительной традицией развития физики как науки. Однако термины интернационального происхождения, оформленные соответствующими префиксами и суффиксами в русском и грузинском языках, встречаются редко (10%); например: **наэлектризовать**, **отфильтровывать**. Из них **наэлектризовать** имеет значение изменения состояния; в грузин-

ском языке этот термин — დაელექტრობა передается масдаром совершенного вида с сохранением интернационального корня и оформляется грузинским префиксом და- и суффиксом -ა, присоединенным к тематическому показателю -ებ.

Термин **отфильтровывать** является глаголом несовершенного вида, оформляется русским префиксом и суффиксом. В грузинском языке ему соответствует масдар в двух вариантах с интернациональным корнем, оформленный грузинским префиксом -გა и суффиксом -ა — გაფილტვრა. Здесь происходит ряд обычных для грузинского языка фонетических процессов: выпадение гласного ა, метатеза ვ после сонорных რ, ლ, ნ с предшествующим гласным, что в конечном счете дает форму გა-ფილტ-ვ-რა. В виде синонима к термину გაფილტვრა приводится масдар также совершенного вида с тем же префиксом и суффиксом, но с грузинским корнем გა-წურ-ვა.

Терминов-инфинитивов суффиксального образования зафиксировано значительно меньше (16%), чем префиксально-суффиксального. Они представлены различными семантическими группами. Среди них выделяются термины со значением наделять, покрывать предметом, например: **вощить**, **лудить** несовершенного вида. Соответствием им в грузинском языке выступает масдар для первого термина совершенного вида — გასახივლა, а для второго приводится синонимическая пара без префикса несовершенного вида კალვა и с префиксом совершенного вида მოკალვა. Интерес вызывает русский термин **волочить** со значением удалять предмет. В грузинском языке в параллель к нему приводится отдельный термин — масдар совершенного вида აღიდვა и словосочетание, состоящее из двух слов (существительного и масдара) — აღიდაში გატარება, из которых независимое — масдар გატარება — стоит в именительном падеже, а зависимое существительное აღიდაში — в дательном.

Большая группа интернациональных терминов в обоих языках представлена суффиксальными образованиями (90%) и совсем незначительная, как мы указывали выше, префиксально-суффиксальными (10%). Наиболее распространенной в русском языке является группа с суффиксами **-ова(ть)-изова(ть)/-ирова(ть)/-изирова(ть)**, мотивированные существительными и прилагательными, которым в грузинском языке соответствует в основном суффикс -ებ-, присоединенный к тематическому показателю.

Из русских примеров можно привести термины с каузативным значением воздействия с целью изменения состояния, например: **градуировать**, **индуктировать**, **газировать** (газирование). В грузинском языке интернациональному термину **градуировать** — გრადუცრება параллельно приводится масдар ზომაკლევა (сложное слово). Для термина **индуктировать** в словаре фиксируется два термина ინდუქციება несовершенного вида с сохранением иноязычного суффикса -ირ и დაინდუქციება совершенного вида, но с префиксом და. Для термина **газировать** (газирование) в грузинском выступает масдар გაზირება несовершенного вида без направления и ориентации, с сохранением, как и в предыдущем термине, иноязычного суффикса.

Иногда встречаются термины-инфинитивы с суффиксальным морфом **-изова(ть)**; они означают действие, имеющее отношение к тому, что названо мотивирующим существительным³, например: **кристаллизоваться, поляризовать, электризовать**. В русском термине **кристаллизоваться** несовершенного вида с постфиксом **-ся** выражает действие, происходящее как бы само по себе. В соответствующем термине грузинского языка **დაკრისტალდება** указанная семантика не получает никакого морфологического оформления. В качестве эквивалента русскому термину **поляризовать** в грузинском языке выступают термины **პოლარიზება** с сохранением иноязычного суффикса **-იზ** и **დაპოლარება** — масдар совершенного вида с префиксом **და-**. В соответствии с термином **электризовать** в грузинском имеется масдар **დაელექტროება**.

Встречаются еще примеры терминов с суффиксальным морфом **-изрова(ть)**, например, **магнетизировать** со значением **наделять** признаком, названным мотивирующим прилагательным, и **магнитить**; в русском языке они являются вариантами, в соответствии с которыми в грузинском употребляется один и тот же термин — масдар совершенного вида с грузинским суффиксом и префиксом — **დამაგნიტება**. Этот термин обладает такой же семантикой и такими же грамматическими категориями, как и предыдущая группа.

Глагол несовершенного вида **тормозить** в грузинском языке передается исконно грузинским масдаром совершенного вида — **დამუხრუქება** с соответствующим структурным оформлением (с префиксом **-და** и суффиксом **-ა**).

Своеобразна передача русского термина **транслировать**. В грузинском языке он выступает в разных лексических вариантах: первый — с интернациональной основой и грузинском оформлении: **ტრანსლირება**, а второй — масдар с грузинским корнем — **გადაცემა**. Термин **გადაცემა** означает преодоление действием препятствия, на что указывает префикс **გადა-**.

Так как масдар обладает большим количеством грамматических категорий, характеризующих его, то он перекрывает семантику инфинитива.

Наблюдаются расхождения в категории вида, что может быть связано частично со структурой рассматриваемых языков и частично с системой подачи материала в словаре.

Своеобразной особенностью грузинского языка является то, что масдару соответствует в русском языке не только инфинитив, но также отглагольные существительные, имеющие отвлеченные значения с более детальным делением на семантические группы, обозначающие действие, процесс, состояние, средство и орудие действия, результат действия и др. В нашем материале они широко представлены (56% слов) и составляют 86% всей рассматриваемой терминологии.

Существительные, мотивированные глаголами, делятся на две противоположные группы: слова с общим значением «носитель процес-

³ Грамматика современного русского..., с. 236.

суального признака» и слова со значением отвлеченного действия (состояния).

Абсолютное большинство терминов — существительных, мотивированных глаголами, представлено терминами со значением отвлеченного процессуального признака с суффиксами -ни, -к(а)-аци и с -имость, -енность, -атор, -тель со значением «носитель процессуального признака».

Отглагольные существительные мотивируются беспрефиксными и префиксальными глаголами. Среди этих образований можно выделить несколько структурно-семантических групп.

Большая группа терминов мотивируется префиксальными глаголами. Мотивирующие глаголы русского языка выступают почти со всеми префиксами русского происхождения. В грузинском также используются грузинские префиксы.

К группе существительных, мотивированных префиксальными глаголами, относится наиболее распространенные образования с суффиксом -ни/-ени/-ани-, причем это не разные суффиксы, а алломорфы⁴. Существительные с перечисленными морфами совмещают присущее мотивирующему глаголу значение процессуального признака (действия, состояния) со значением существительного как части речи: затвердение — გაშვარება, нагревание — გახურება, ускорение — აჩქარება. и др.

В перечисленных выше терминах в грузинском языке выступает суффикс масдара -ა. Перечисленные термины — отглагольные существительные русского языка — мотивированы глаголами несовершенного вида. Термины затвердевание и нагревание обозначают также переходное состояние. В русском языке к термину нагревание приводится синоним нагрев, что соответствует общей тенденции в системе терминологии к максимальной краткости термина. К термину нагревание в грузинском также приводится синоним, который указывает на меньшую степень нагрева.

Для термина ускорение используется масдар აჩქარება совершенного вида с префиксом -ა, выражающим начитательность действия.

В пределах физической терминологии встречаются термины—отглагольные существительные, мотивированные префиксальными глаголами несовершенного вида с интернациональной основой и с русскими словообразовательными элементами: обезгаживание — გაუგაზიანება, размагничивание — განმაგნიტება и др. со значением процесса. Масдар გაუგაზიანება оформлен превербом -გა и формантом -უ, указывающим на отрицание.

Подобное явление наблюдается в грузинском термине განმაგნიტება, соответствующем русскому термину размагничивание. Отличие наблюдается только в превербе.

Встречаются также термины—отглагольные существительные без префиксов: давление — წნევა, тяготение — მიზიდულობა и др.

⁴ Грамматика современного русского..., с. 33—35.

В качестве эквивалента подобных терминов в грузинском языке используется также масдар с соответствующими категориальными характеристиками. В обоих случаях выступает суффикс масдара -а, причем во втором термине этот суффикс осложняется еще суффиксами -ულ и -ობ. В русском языке к термину **тяготение** приводится интернациональный синоним **гравитация**.

Другой структурной разновидностью являются интернациональные термины с суффиксом -ни — со значением процесса действия: **изолирование** *იზოლაცია*, **гандболология**, **зондирование** — *ზონდება*, *მოსინჯვა* и др.

Мотивирующими для них являются глаголы с суффиксальными морфемами на -ирова- и -ова-: **квантование** — *დაკვანტვა*, *კვანტვა*, **прессование** — *წნეხა*, *დაწნეხა* и др.

В грузинском языке у термина **изолирование** сохраняется иноязычный глагольный суффикс -ობ и параллельно имеется еще синоним — грузинский масдар *განმზოლოება*.

В слове *ზონდება* — **зондирование** используется суффикс масдара -ა.

У термина **квантование** в грузинском языке аналогом является масдар *დაკვანტვა*, оформленный грузинским префиксом *და* - и суффиксом -ა.

По аналогии с термином *იზოლაცია* и следующие термины должны были бы звучать как *ზონდარება* и *კვანტარება*. Возможно, для придания краткости этим терминам в них опущен иноязычный суффикс -ობ и тематический показатель: *ზონდება*, *დაკვანტვა*. Целесообразнее употребление указанного термина без префикса *კვანტვა*.

Термин **прессование** в грузинском имеет варианты несовершенного вида *წნეხა* и совершенного вида *დაწნეხა*, образованные от грузинского корня.

Часть терминов-отглагольных существительных с суффиксом -ни- наряду с основным процессуальным значением имеет также вторичные конкретные значения: **зажигание** — *ანთება*, **заземление** — *დამაწევა*, **соединение** — *შეერთება*, *ხეერთი* и др.

Эти существительные в русском языке имеют вторичное конкретное значение «орудие, средство осуществления действия». В грузинском языке перечисленным существительным соответствует масдар лишь с одним процессуальным значением, но иногда встречаются синонимы к основному значению отглагольного существительного, соответствующие вторичному конкретному значению русских отглагольных существительных, как это показано в термине **соединение** — *შეერთება* и *ხეერთი*.

Словообразовательный тип с суффиксом -ни- обладает высокой продуктивностью в научно-техническом и публицистических стилях.

В области физической терминологии очень распространен структурно-семантический тип с суффиксом -к (ა). Термины-отглагольные существительные с суффиксом -к (ა) имеют значение процессуального признака, состояния, действия по мотивирующему глаголу: **вспышка** — *აფეთქება*, **проводка** — *გაყვანა*, *მოყვანილობა*, **расстройка** — *აშლა* и др.

Кроме основного процессуального значения отглагольные существительные с суффиксом -к (а), как и с суффиксом -ни-, имеют вторичное значение «материал»: **смазка** — დაბრევა (შეზეთვა) საცხი, საპონი, საზეთი; «орудие»: **установка** — დადგმა, დანადგარი; **прокатка** — გაგლინვა, ნაგლინი.

Особенностью грузинского является то, что при наличии вторичных конкретных значений с русским одним многозначным термином употребляются два отдельных: один — для обозначения действия или процесса и второй — орудия или материала действия. Для обозначения действия или процесса в таких случаях в грузинском языке используется масдар: გაბრევა (შეზეთვა), დადგმა, გაგლინვა, а для орудия или материала — производные имена: საცხი, საპონი, საზეთი, დანადგარი, ნაგლინი, образованные с помощью префикса სა- и тематического показателя -ი для первых трех терминов, префиксом ნ- и суффиксом არ- для термина დანადგარი, префиксом ნ- и тематическим показателем ი- для термина ნაგლინი.

Термины დანადგარი и ნაგლინი в грузинском являются именами, указывающими на предшествующее состояние.

Широко употребляется в системе научной терминологии беспрефиксный структурный подтип с суффиксом -к (а): **ковка** — ჰედვა, **пайка** — რჩილვა.

Мотивирующей основой для них выступают глаголы несовершенного вида **ковать** и **паять** с отпадением финали. В грузинском языке в качестве соответствия фиксируется масдар несовершенного вида с суффиксом -ა: ჰედვა, რჩილვა.

Одной из структурных разновидностей являются отглагольные существительные с интернациональной основой с суффиксом -к (а): **блокировка** — ბლოკირება, **фокусировка** — დაფოკუსება и др.

В качестве мотивирующих для них выступают глаголы с суффиксальными морфами на -ова- и -ирова-. В грузинском языке им соответствует масдар. В первом слове сохраняется иноязычный глагольный суффикс -ირ-, к которому присоединяется тематический показатель -ებ- и суффикс -ა. Во втором термине — форма масдар совершенного вида — используется префикс и суффикс грузинского языка с сохранением одного только интернационального корня. По аналогии с термином ბლოკირება было бы уместным сохранение и в термине დაფოკუსება суффикса -ირ- ფოკუსირება.

Следует отметить, что суффикс -к(а) свободно употребляется с интернациональной основой. Образования с этим суффиксом являются очень продуктивными как в разговорной речи, так и в научно-технической терминологии⁵.

Встречается небольшое количество терминов — отглагольных существительных со значением отвлеченного процессуального признака с суффиксом -аци-, имеющих те же значения, что и отглагольные существительные с суффиксами -ни- и к(а): **перекристаллизация** — გადაკრისტალება и др. Имеет значение повторности действия. Слово мотивировано глаголом **перекристаллизовать** совершенного вида с отпадением морфа -ов-. В грузинском языке в виде аналога выступает масдар с интернациональной основой и в грузинском оформлении: გადაკრისტალება.

⁵ Грамматика современного русского..., с. 70.

Термины — отглагольные существительные с суффиксом -аци- в большинстве случаев мотивируются беспрефиксными глаголами: *вибрация* — ვიბრაცია, *оттолка* — თრთოლა, *девиация* — დევიაცია, *гадახრა*, *изоляция* — იზოლაცია, განხვლოება и др.

Эти термины имеют также и вторичное значение; например, для герминов *вибрация*, *девиация* вторичным значением будет «результат действия», а для *изоляции* — «приспособление для выполнения действия». В грузинском языке для этих терминов рядом с интернациональным термином употребляется синоним — национальный масдар: *вибрация* — თრთოლა, *девиация* — გადახრა, *изоляция* — განხვლოება.

Очень много терминов — отглагольных существительных, мотивированных глаголами на -ировать, -изовать, -овать с иноязычными основами в грузинском языке употребляются без структурного изменения, с незначительным фонетическим отклонением, без йотации конечного -а: *понижация* — ობნიზაცია, *электризация* — ელექტრიზაცია и др.

Образования с суффиксом -аци-, мотивированные глаголами на -ировать, -изовать, отмечены высокой продуктивностью в сфере специальной терминологии.

Среди терминов — отглагольных существительных со значением «носитель процессуального признака» выделяются термины — существительные со следующими суффиксами: -имость, -атор, -тель.

Термины отглагольные существительные с суффиксом -атор интернационального происхождения в грузинском языке используются без структурных отличий: *конденсатор* — კონდენსატორი, *детонатор* — დეტონატორი, *респиратор* — რესპირატორი и др.

В грузинском языке эти термины получают в конце показатель именительного падежа -ი. Иногда подобным терминам в грузинском языке приводятся синонимы национального языка, как это показано в термине *респиратор* — სასუნჭეი.

Отмечено большое количество терминов — существительных, мотивированных в русском языке глаголами, которым в грузинском языке соответствует не масдар, а причастие.

С суффиксом -тель-/ -итель (7%): *выключатель* — ამბრთველი, *замыкатель* — ჩამრთველი, *переключатель* — გადამრთველი, *растворитель* — გამხსნელი и др.

Существительные с суффиксом -тель в данном случае обозначают предмет, производящий действие или предназначенный для осуществления действия, названного мотивирующим словом.

Указанные термины имеют также частное словообразовательное значение «предмет (машинна, орудие, приспособление), производящий действие».

В грузинском языке с этими терминами — отглагольными существительными соотносятся причастия действительного залога совершенного вида: префиксом მ- и суффиксом ელ-, а также тематическим показателем -ი.

Словообразовательный тип с частным значением орудия или механизма характерен для научно-технической терминологии.

Большую группу физических терминов составляют отглагольные существительные с нулевым суффиксом: ввод — შეყვანა, შეყვანობა, накал — კარკარი, распад — დაშლა, сгиб — მობღუნე и др.

Вследствие краткости этих терминов они являются очень выразительными и удобными в системе терминологии. Такие термины в высокой степени соответствуют требованиям и нормам стандарта. В грузинском языке они передаются масдаром, однако при этом краткость термина не достигается, что связано со спецификой словообразовательной системы грузинского языка.

Безаффиксные отглагольные имена существительные мало характерны для терминологии и составляют незначительную группу: звук — ბგერა, покой — უძრავობა, проба — გასიხვევა, სიხვი и др. Грузинскому языку не свойственно безаффиксное словообразование.

Как видно из рассмотренного, в передаче физических терминов в русском и грузинском языках наблюдаются следующие соответствия: масдар является эквивалентом отглагольных существительных и инфинитива, так как представляет промежуточную категорию между именем и глаголом и обладает категориями обоих.

В некоторых случаях в соответствии с русскими отглагольными существительными в грузинском языке используются причастия и обычные имена существительные. Масдар является эквивалентом русских отглагольных существительных только в тех случаях, когда они обозначают *Nomina actionis*.

В отличие от общелитературного грузинского языка в научных терминах и в частности в физической терминологии иногда наблюдается отсутствие некоторых словообразовательных категорий масдара — ориентации и направления, частичное отсутствие контакта, а также полное отсутствие залога. В частности, своеобразно представлены в грузинской физической терминологии функции превербов, приобретающих в терминах новую, необычную для общелитературного языка, семантику.

В пределах физической терминологии большой удельный вес принадлежит терминам — отглагольным существительным, обладающим прямой номинативной функцией.

Термины, выраженные исконно русскими словами, в грузинском языке обычно передаются также исконно грузинскими словами. Примерно третью часть простых физических терминов — отглагольных существительных в обоих языках составляют термины интернационального характера; в некоторых случаях при оформлении этих терминов используются структурные элементы русского и грузинского языков.

გიორგი შალაგზანიძე

ბასკურ კომპოზიტთა კლასიფიკაციისათვის

ბასკური ენის დიდი დიალექტური ვარიანტულობა ყოველგვარი სახის ისტორიული რეკონსტრუქციების ამოუწურავ შესაძლებლობებს იძლევა. ასეთ რეკონსტრუქციებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება რთულ სიტყვებს არა მხოლოდ მათი დიდი რაოდენობის გამო, არამედ ხარისხობრივი თვალსაზრისითაც, რადგან, შედგება რა ორი ან მეტი ერთეულისაგან, რომლებიც დაკავშირებული არიან გარკვეული მოდელის საფუძველზე, შედარებითი სახის კვლევის დროს კომპოზიტი გვევლინება უფრო საიმედო, უფრო „მკვერმეტყველ“ ენობრივ მააღალად, ვიდრე მარტივფუძიანი სიტყვა!

კომპოზიტების გამოყენება ეტიმოლოგიურ ძიებებში, საერთოდ ბასკური ენის რეკონსტრუქციაში, მთლიანად დამოკიდებულია ენაში სინქრონიულ და დიაქრონიულ დონეებზე არსებული რთული სიტყვების ტიპების სწორად გაგებაზე, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ბასკური კომპოზიტების სწორი თეორიაზე. მათ კლასიფიკაცია და ზუსტ დახასიათებაზე. მიუხედავად ამისა, ასეთი თეორია და ასეთი კლასიფიკაცია ბასკოლოგიაში არასაკმარისად არის დამუშავებული და, შეიძლება ითქვას, რომ ზუსტ და ნათელ წარმოდგენას ბასკური რთული სიტყვების ყველა ტიპზე სპეციალური ლიტერატურა არსებობდა ვერ გვიქმნის.

ცნობილი ბასკი მეცნიერის მ. დე ასკუეს² მიერ შემუშავებულია ბასკური სიტყვათხზვის თეორია, რომელიც რეზიუმირებულია ლ. ვილიასანტეს ერთ-ერთ წიგნში³. მოკლედ განვიხილავთ მას.

უპირველეს ყოვლისა აღვნიშნავთ, რომ ამ განხილვისას ჩვენ გვერდს აუვლით წინამდებარე ნაშრომისათვის არასაკირო ზოგიერთ დეტალს, საერთოდ თავს ავარიდებთ დერივაციისაგან სიტყვათხზვის გამიჯვნის საკითხს (‘აერთო აზრით, სწორედ ეს საკითხია ყველაზე ნაკლებ ნათელი) და შეძლებისდაგვარად ვიცდებით ასევე თავი ავარიდოთ ელიფსისის როლის საკითხს სიტყვათხზვაში, თუმცა ასკუეს მიხედვით ელიფსისი არის კომპოზიციის სული და გული (La elipsis, alma de la composition).

ლ. ვილიასანტე და მის უკან მდგომი სხვა ბასკი მეცნიერები (ასკუე, ლაფიტი, ეჩაიდე⁴) ბასკურ ენაში გამოყოფენ კომპოზიტთა ოთხ ჯგუფს:

1. კოპულატიური კომპოზიტები (compuestos copulativos, dvandva), ამ კლასის რთული სიტყვა შედგება ორი ან მეტი არსებითი ან ზედსართავი სახელისაგან. კომპოზიტთა ამ ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ნიშანია eta (და) მავრთებელი კავშირის ჩაყარნა. მაგ., senar-emazteak „ცოლ-ქმარი“, seme-alabak „ქალ-ვაჟი“, ait-amak „დედ-მამა“.

2. პოსესიური კომპოზიტები (compuestos posesivos), ეს ტიპი შეესატყვისება ინდოელ გრამატიკოსთა bahubrihi-ს.

ბასკი მეცნიერების აზრით, რთულ სიტყვათა ამ კლასის დამახასიათებელი ნიშანია dun „მქონებელი“ სუფიქსის ელიფსისი. მაგალითები: kopeta-zuri „თეთრ-შებლა“ სიტყვისიტყვით შებლი (kopeta) — zuri თეთრი, (აღადგენენ dun — იან ფორმასაც -gizon kopeta zuridun.

sudur-luze „დიდცხვირა“. ცხვირი (sudur) + გრძელი (luze); begi-zuri „თეთრ-თვალი“, თვალი (begi) + თეთრი (zuri),

3. დამოკიდებულების კომპოზიტები (compuestos de dependencia ინდ. talpuruṣa). ასეთი კომპოზიტების ძირითად მახასიათებელ ნიშნად მიჩნეულია ბრუნვის ნიშნების (ძირითადად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის) ელიფსისი. რთული სიტყვის კომპონენტებს შორის ხედავენ მსაზღვრელ-საზღვრელის ურთიერთობას. ამასთანავე აღნიშნავენ, რომ საზღვრული (მმართველი) წევრი ყოველთვის დგას მეორე ადგილზე. მაგალითები: behi-asne „ძროხის რქე“, ძროხა (behi) + რქე (asne); gizalana). „კაცის სამუშაო“: კაცი (giz) + სამუშაო (lana). gautxori „ლაშქრა“, ღამე (gau) + ჩიტი (txori).

4. ბასკურ ენაში ცალკეა გამოყოფილი რთული სიტყვები, რომლებშიც ვერ ხედავენ ელიფსისს, და რადგან „ელიფსისი არის კომპოზიციის სული და გული“, თავს, რომელშიც განხილულია ასეთი კომპოზიტები, ჰქვია „კომპოზიცია ამ სიტყვის არასაკუთარი მნიშვნელობით («composicion impropriamente dicha»)). აქ გაერთიანებულია იმიტაციური («los compuestos onomatopéicos») და თანამიმართების კომპოზიტები («Yuxtaposiciones», ინდ. «karmadharaya»).

თანამიმართების კომპოზიტების ჯგუფში შედის „სიტყვათა (არს. სახელი + ზედს. სახელი) ზოგიერთი შეერთება, რომლებშიც შემავალი კომპონენტები ერთმანეთის მიმართ თანაბარუფლებიანია. იქვე აღნიშნულია, რომ ასეთი შეერთებანი ენის მიერ შეფასებულია როგორც ნამდვილი კომპოზიტები, რადგან მათში შეიმჩნევა ისეთივე ფონეტიკური ცვლილებანი, როგორც ნამდვილ კომპოზიტებში.

მაგალითები: eguberri „შობა, დღე (egun) + ახალი (berri); abelgorri «მსხვილფეხა რქიანი საქონელი.» საქონელი (abel) + წითელი (gorri).

იმიტაციური კომპოზიტები (los compuestos onomatopéicos; ესპანური სახელწოდების გვერდით აღარ გვხვდება ინდური შესატყვისი) თავის მხრივ დაყოფილია ორ ქვეჯგუფად:

ა) ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები, რომელთა მეორე კომპონენტის ანლაუტში ხდება ცვლილება m, p, b ფონემების ხარჯზე. მაგალითები: arteka-narteka „დაკარგული დროებით“ (a ratos perdidos); hasi-masiak «საფუძველი, ჩანასახები“, zarra-parra „ამბოხება, ხალხის, ორომტრიალი“. zurru-burru „ჩხუბი, დავა, კამათი“.

ბ) ფუძეგაორკეცებული კომპოზიტები ხმოვანთა ცვლილებით. მაგალითები: fristi-frasta „როგორმე“ (de cualquier manera); tiki-taka; „ნაბიჯ-ნაბიჯ ფრთხილად სიარული“ (andar pasito apaso); dinbi-danba „ეგმა დარტყმებით“ (tundir a golpes).

ზემოთ ნაჩვენები კლასიფიკაციის არასრულყოფილობა ნათელი ხდება უკვე იმათაც, რომ ცალკე ტიპად ან ქვეტიპად არ არის გამოყოფილი ისეთი კომპოზიტები, როგორიცაა iriburru „დღდაქალაქი“; ქალაქი (iri) + თავი (buru), სადაც მსაზღვრელი (მმართველი) კომპონენტი რთული სიტყვისა დგას პირველ ადგილზე (შეად. III ჯგუფი, compuestos de dependencia, სადაც აღნიშნულია, რომ ბასკურ რთულ სატყვეებში საზღვრული (მმართველი) კომპონენტი ყოველთვის დგას მეორე ადგილზე).

ასევე არასრულყოფილობის მაჩვენებელია ის ფაქტი, რომ არსებულ კლასიფიკაციაში სრულებით ვერ მოხვდნენ ისეთი ტიპის კომპოზიტები, როგორიცაა: orkatz-belhar სალბი (ბოტ.): სალბი + ბალახი, რომლებზედაც ე. ბენვენისტა (მოპ-

ყავს რა მაგალითად ფრანგ. oiseau-mouche „ღამურა“) ამყარებს სიტყვათ-
თხზვის მთელ თეორიას. შედარებულ აგრეთვე «mendiburu»-ს ტიპის რთულ სიტ-
ყევებში კუთვნილებითი და ხარისხობრივი ქვეჯგუფების განუსხვავებლობა.

რთულ სიტყვათა ტიპების ხელოვნური შეზღუდვა, მათი ინდოელი გრამა-
ტიკოსების კლასიფიკაციის ნორმებისადმი დამორჩილება იწვევს კომპოზიტთა
კომპონენტების არასწორ დანაწევრებას და ქმნის სიძნელებებს ამ უნიკალური
ენობრივი მასალის შედარებითი გრამატიკის შედგენის, ენის შინაგანი რეკონს-
ტრუქციისა და ეტიმოლოგიური ძიებების საქმეში გამოყენებისათვის. ამის გა-
მო, შეიძლება ითქვას, რომ კომპოზიტების როლი ბასკური ენის მეცნიერული
შესწავლისათვის ჭერჭერობით არ არის შეცნობილი და განსაზღვრული.

აქედან გამომდინარე, მიზნად დავისახეთ გამოგვევლინა კომპოზიტების
ყველა არსებული ტიპი ბასკურ ენაში; ჩვენ მიერ მიღებულ შედეგებს არა აქვს
საკითხის მთლიანად ამოწურვის პრეტენზია, მაგრამ მიღებული მონაცემები შე-
საძლებლობას იძლევა გავაკეთოთ ზოგიერთი დასკვნა.

ჩვენს ხელთ არსებული მასალის მიხედვით ბასკურ ენაში გამოიყოფა
რთულ სიტყვათა შემდეგი ჯგუფები:

1. არსებითი სახელი > არსებითი სახელი* S>S

რთული სიტყვების ამ ერთ სტრუქტურულ ჯგუფში გამოვყოფთ 2 ქვე-
ჯგუფს:

1,1 კუთვნილებითი კომპოზიტები. ამ ქვეჯგუფის კომპოზიტებში რთული სიტყვის
მეორე კომპონენტი (მსაზღვრელი) პირველის (საზღვრულის) კუთვნილებაა, ეკუთ-
ვნის მას, მისი ორგანული ნაწილია. მაგალითები: mendiburu (M., 409) „მწვერვალი“
კომპოზიტში ნათლად ჩანს, რომ მეორე კომპონენტი buru „თავი“ ეკუთვნის პირველ
კომპონენტს mendi „მთა“; oreinmi (Az., 11, 127), რუს. сколопендра (ბოტ.),
სიტყვასიტყვით: ირმის ენა—orein „ირემი“ > mi||mih||min „ენა“; abatetxe (Az.,
11, 6) — „აბატის სახლი“; abat „აბატი, სასულიერო პირი“ > etxe „სახლი“.

1,2 თვისებრივად მახასიათებელი კომპოზიტები. ამ ქვეჯგუფის რთულ სიტყვებ-
ში კომპოზიტის პირველი კომპონენტი (დამოკიდებული, მართული წევრი) ახასი-
ათებს მთავარ (მმართველ) კომპონენტს, განსაზღვრავს მის თვისებას. შეიძლება
ითქვას, რომ დამოკიდებული წევრი, განსაზღვრავს რა მას, ასრულებს ზედსარ-
თავი სახელის სინტაქსურ ფუნქციას. მაგალითები: basurde „ტახი“, basc „ტყე“ >
urde; „ლორი“, გარეული ლორი; alborma (Az., 1, 28) „გვერდითი კედელი“,
albo „გვერდი“ > orman (სიტყვის ბოლოს ი თანხმოვნის ჩაჯარდნა ბასკურისათ-
ვის ჩვეულებრივი მოვლენა). „კედელი“. ამ ტიპის რთულ სიტყვათა შორის გე-
ხედება კომპოზიტები, რომლებშიც პირველი კომპონენტი გამოხატავს არა მარტო
თვისებას, არამედ მიზანს, დანიშნულებას. ასეთ კომპოზიტებს ჩვენ ვუწოდებთ—
თვისებრივად მახასიათებელი კომპოზიტები დანიშნულებითი (მიზნობრივი) ნიუანს-
ით. მაგ.: orgabide (AZ, 11, 128) „საურმე გზა“; orga „ურემი“ > bide „გზა“.

*ბასკურ რთულ სიტყვათა სტრუქტურული მოვლენების შესადგენად ვიყენებთ შემდეგ
სახის აღნიშვნებს:

> მსაზღვრელი წევრის მდგომარეობა მთავარი წევრის წინ;

< დამოკიდებული წევრის მდგომარეობა მთავარი წევრის შემდეგ;

S არსებითი სახელი;

SM არსებითი სახელი, მარკირებული ბრუნვის ნიშნით ან ბრუნვის ნიშნის ნაშრობით.

Ad. ზედსართავი სახელი;

SV არსებითი სახელი მებრთვებელი ხმოვნით;

N რიცხვითი სახელი.

კომპოზიტში პირველი კომპონენტი აღნიშნავს არა მარტო გზის თვისებას, არამედ აგრეთვე მის დანიშნულებასაც.

2. არსებითი სახელი (მარკირებული) > არსებითი სახელი — $S^m > S$.

რთულ სიტყვათა პირველი ჯგუფისაგან განსხვავებით ამ ტიპის კომპოზიტების პირველი (მთავარი) კომპონენტი მარკირებულია — პირველი კომპონენტის ფუძის ბოლოს ჩანს ნათესაობით ბრუნვის ნიშანი ან ნიშნის ნაშთი. მაგალითები: etxejoauna (Az., I, 288) „ოჯახის უფროსი, მამასახლისი“. etxe-ko „სახლ-ის“ > jauna „ბატონი“. etxeoandre (Az., I, 288) „ლიასახლისი“: et-xeko „სახლის“ > andre „ქალბატონი“.

აღსანიშნავია ამ ორი ერთნაირი სტრუქტურის მქონე კომპოზიტის სემანტიკური სხვაობა: თუ etxejoauna იხმარება ოჯახის უფროსისა და მამასახლისის მნიშვნელობით (მამასახლისი, ისე როგორც ქართულში, ბასკურშიც აღნიშნავს არა მარტო ოჯახის უფროსს, არამედ გვარის, ერთი გვარის ოჯახებით დასახლებული სოფლის მეურვეს), etxeoandre-ს მნიშვნელობა ამოიწურება „ლიასახლისის“ გადმოცემით.

აქვე უნდა შევიტანოთ კომპოზიტები მეერთებელი t თანხმოვნით, რ. ლაფონის⁸ აზრით, ეს არის ნათესაობითი ბრუნვის მაწარმოებელი უძველესი სუფიქსი (იგი გამოვლენილ იქნა მხოლოდ კომპოზიტთა მეშვეობით, რადგან სხვაგან აღარსად გვხვდება), რომელიც, მისივე მოაზრებით, შეიძლება უკავშირდებოდეს დაღესტნის ენებში ამავე ფუნქციის მქონე -d, -tt (ხანდახან თანხმლები ხმოვნით) სუფიქსებს.

მაგალითები: be-t-(h) azal „ქუთუთო“, begi «თვალი» > (h) azal „კანი“ რ. ლაფონი; ar-t-(h) izar „დილის ვარსკლავი“ (ვენერა);, argi „შუქი“ > (h) izar „ვარსკლავი“ (რ. ლაფონი).

3. არსებითი სახელი (მარკირებული მეერთებელი ხმოვნით) > არსებითი სახელი. $S' > S$.

კომპოზიტები მეერთებელი ხმოვნით ძალიან გავრცელებულია მსოფლიონ ბევრ ენაში (ქართულში, რუსულში, ფრანგულში, ინგლისურში და ა. შ.). ბასკურ ენაში მეერთებელი ხმოვნად გვევლინება e, o და a ხმოვნები.

მაგალითები: gizakume (Az., I, 349) „მამაკაცი“, giz „მამაკაცი“ > kume „შვილი“. gizaseme (Az., I, 351) „ვაჟიშვილი“, giz „მამაკაცი“ > seme „შვილი (ბიჭი)“.

4. არსებითი სახელი < არსებითი სახელი $S < S$. ამ ჯგუფის რთული სიტყვები უაღრესად მნიშვნელოვანია თავისი სტრუქტურული შემადგენლობის თვალსაზრისით. აქ ერთიანდება ისეთი კომპოზიტები, რომლებშიც მსაზღვრელი (დამოკიდებული) წევრი დგას მეორე ადგილზე ანუ ე. წ. აპოზიტური კომპოზიტები.

მაგალითები: iriburu (Az., I, 428) „დედაქალაქი“: iri „ქალაქი“ < buru „თავი“ („მთავარი ქალაქი“). sugear (Barandiaran, 47)⁹ „დრაკონი“: suge „გველი“ < ar „შუქი, სზე“.

5. არსებითი სახელი < ზედსართავი სახელი — $S < Ad$. ატრიბუტულ კომპოზიტთა ჯგუფი.

ბასკური რთული სიტყვების ამ ჯგუფში ჩვენ ვაერთიანებთ კომპოზიტებს, რომლებიც შედგება ზედსართავი სახელისა და არსებითი სახელისაგან და რომლებშიც მეორე ადგილზე მდგარი ზედსართავი სახელი არის მსაზღვრელი (დამოკიდებული) წევრი.

მაგალითები: arrikoskor „პატარა ქვა“; arri „ქვა“ < koskor „პატარა“. etxegaitz (Az., I, 288). „დიდი სახლი“; etxe „სახლი“ < gaitz „დიდი“ (gaitz ამ მნიშვნელობით იხ. Az., I, 316—317).

6. არსებითი სახელი <ზედსართავი სახელი S < Ad მეტაფორულ კომპოზიტთა ჯგუფი.

ამ ჯგუფში შემავალი კომპოზიტები სტრუქტურულად ობინიშურია წინა (№5) ჯგუფის, მაგრამ არსებითად განსხვავდება მათგან რთულ სიტყვათა კომპონენტებს შორის არსებული ლოგიკური ურთიერთობებით.

მაგალითები: buru-handi (L. Villasante, 18)⁷ „დიდათა“: buru „თავი“ < handi „დიდი“. mihi-luze (L. Villasante, 18)⁸ „ენაპარტალა“: mihi „ენა“ < luze „გოძელი“.

ლ. მიჩენა* მსგავს რთულ სიტყვებს უწოდებს ეგზოცენტრიკულ კომპოზიტებს (los compuestos exocentricos) და აღნიშნავს, რომ ისინი ძალიან ახლოს დგანან კომპოზიტებთან, რომელთაც ინდოელი გრამატიკოსები აერთიანებენ bahubrihi-ს ჯგუფში.

ე. ბენვენისტი თავის ცნობილ ნაშრომში კომპოზიტების შესახებ აგრეთვე ეხება მსგავსი კომპოზიტების კლასიფიკაციის საკითხს. მისი აზრით, სხვა ტერმინთა შორის (მათ შორისაა ასევე ეგზოცენტრიკული) „უფრო ნათელია, ყოველ შემთხვევაში თავისი უშუალო მნიშვნელობით, ტერმინი პოსესიური რთული სიტყვა“, მაგრამ იქვე წერს, რომ „ესეც მიახლოებითაა, ცუდად განსაზღვრული და საერთოდ არაადეკვატური“ და რომ „არც ერთი ეს დეფინაცია სინამდვილეში არ ასახავს იმ საგნის თავისებურებებს, რომელიც საჭიროა განისაზღვროს“¹⁰.

ლ. ვილასანტე ასეთ კომპოზიტებს უწოდებს bahubrihi-ს ტიპის რთულ სიტყვებს და აღნიშნავს, რომ მათი წარმოშობის საფუძველია dun (მქონებელი) სუფიქსის ელიფსისი.

ჩვენ არ შევჩერდებით ელიფსისის როლის საკითხზე სიტყვათხზვაში, მით უმეტეს, რომ ლ. ვილასანტესა და მის თვალსაზრისზე მდგარი ზოგი ბასკი მეცნიერისაგან განსხვავებით ელიფსისი არ მიგვაჩნია „კომპოზიციის სულად და გულად“. ჩვენი აზრით, არანაირი ნომინაციური ერთეული (თუნდაც ორ- და მეტკომპონენტია) არ შეიძლება აღმოცენდეს, როგორც ელიფსისის რეზულტატი. მით უფრო, რომ ჩვენ ვერც ერთ ჩვენთვის ცნობილ ენაში ვერ ვხედავთ ნომინაციურ ერთეულს, რომლის მიმართაც შეიძლებოდა დამტკიცება, რომ იგი გაჩნდა ელიფსისის გზით.

ჩვენი აზრით, ოპერაცია, რომლის შედეგად წარმოიქმნა ასეთი კომპოზიტები, სრულიად არ იყო ელიფსისის ოპერაცია ან კიდევ მთლიანი წინადადებების ტრანსფორმაცია (თუმცა შეიძლება დავეუშვათ, რომ სიღრმისეულ ქვეცნობიერ ფონად მათთვის გამოიყენებოდა მთლიანი წინადადებები) — ეს იყო სრულებით განსაკუთრებული ნომინაციური პროცესი, რომელშიც გამოყენებულ იქნა ამ წინადადებების (მათგან დამოუკიდებლად) მხოლოდ ელემენტები.

ასეთი კომპოზიტები წარმოადგენს არსებითისა და ზედსართავი სახელების ისეთ შეხამებას, რომელიც არჩეულია როგორც მეტაფორული ნიშანი (ხოლო ეს ნიშანი ნათელია მოცემული ენობრივი კოლექტივის ყველა წევრისათვის) სიტყვათა ამ შეხამებაში ფორმალურად არ არსებული საგნისა. ზემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, ტერმინი „მეტაფორული ტიპი“ ამგვარ კომპოზიტთა ჯგუფის აღსანიშნავად სავსებით მისაღებად და ადეკვატურად მიგვაჩნია.

7. ზედსართავი სახელი > არსებითი სახელი — Ad.>S. ატრიბუტული ტიპი.

რთულ სიტყვათა ამ ჯგუფში გაერთიანებული სახელები შედგება ზედსართავისა და არსებითი სახელისაგან. პირველ ადგილზე მდგარი ზედსართავი სახელი არის მსაზღვრელი (დამოკიდებული) წვერი ბინომისა.

მაგალითები: txukun-arri. (M., 1392 piedra) — „ქვა, რომლითაც სარგებლობენ რძის ხარშვის დროს; txukun „სუფთა“ > arri „ქვა“ („სუფთა ქვა“) lengau (M., 1260, noche) — „ღამე 12 საათამდე“ len (<lehen „ადრეული, ადრე“ > gau „ღამე“.

8. რიცხვითი სახელი > არსებითი სახელი — N > S, მეტაფორულ კომპოზიტთა ჯგუფი.

ამ ჯგუფის კომპოზიტები, რომლებიც შედგენილია მსაზღვრელ (დამოკიდებულ) წვერად გამოყენებული რიცხვითი სახელისა და არსებითი სახელისაგან, კომპონენტობრივი ურთიერთობებით თანხვლებიან ჩვენი კლასიფიკაციის მგეჟესე ჯგუფს (ორივე შემთხვევაში ამ ტიპის რთული სიტყვებით აღნიშნული საგანი არ იმყოფება კომპოზიტის ცალკეული კომპონენტების დენოტაციურ სფეროში), მაგრამ განსხვავება შემადგენელი კომპონენტების თვალსაზრისით მოითხოვს მათ ცალ-ცალკე გამოყოფას.

მაგალითები: lauhortz (L. Villasante, 19)¹¹ — „ჩანგალი“, lau „ოთხი“ hortz „კბილი“, zazpisuete (L. Villasante, 20)¹² — „სხვის ხარჯზე მცხოვრები“; zazpi „შვიდი“, suete „სამზარეულო“, ე. ი. „ის, ვისაც აქვს შვიდი სამზარეულო“.

1. Ю. Вл. Зыцарь, Баск. Илрги «луна», труды VII МКЛЕН, т. V, М., 1970, გვ. 794.

2. M. de Azkue, Gramática Básica dialectal del Euskera (Morfología Vasca), Bilbao, 1969, t. II, გვ. 391—414.

3. L. Villasante, Palabras Vascas compuestas y derivadas, Oñate, 1974, გვ. 12—41.

4. M. de Azkue, დასახ. შრ. Pierre Laffitt, Grammaire Basque (Navarro — Labourdin litteraire), Bayonne, 1962, გვ. 36-52. I. de Echaidé, Tratado de sufixación prefixación y composición en el idioma Euskaro, Tolosa, 1931, გვ. 255—278, 53-63;

5. R. Lafon, Sur un suffixe nominal commun au Basque et a quelques langues caucasques, bulletin de la société de linguistique de Paris, t. 44 (1947—48), fasc. I, გვ. 144—154.

6. J. M. de Barandiaran, Mitología Vasca, Madrid, 1959, გვ. 47.

7—8. L. Villasante, დასახ. შრ.

9. იქვე, გვ. 20.

10. Е. Бенвенист, Общая лингвистика, М., 1977.

11—12. L. Villasante, დასახ. შრ.

Az.—M. de Azkue, Diccionario Vasco-Español-Françes, t. t. I—II, Bilbao, 1969;

M.—Plácido Mugica Berroño, Diccionario Castellano—Vasco, Bilbao, 1965.

Г. О. ШАЛАМБЕРИДЗЕ

К КЛАССИФИКАЦИИ БАСКСКИХ СЛОЖНЫХ СЛОВ

В статье, кроме значения композитов для исследования баскского языка, рассмотрена имеющаяся ныне в баскологии классификация сложных слов и, в силу ее неполноты и неадекватности с реально существующими в языке типами композитов, даны новая классификация и новый подход к теории баскского словосложения.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგუ რმა

С. М. ПАЗОВ

СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ
АБАЗИНСКОГО ЯЗЫКА

В исследованиях по структурно-грамматическому анализу фразеологизмов основное внимание обращается на то, какой части речи соответствует данная фразеологическая единица (ФЕ) и какова ее функция в предложении. Подвергаются анализу структурные типы, модели ФЕ в каждой из выделенных групп. Структурно-грамматический анализ на большом фактическом материале выявляет различия парадигматических характеристик слов в структуре свободного словосочетания или предложения и компонентов в структуре ФЕ. Все это дает возможность ясней представить грамматическую природу ФЕ, ее свободу и ограниченность в реализации тех или иных морфологических и синтаксических категорий по отношению со свободными сочетаниями, и, наконец, результат сопоставления грамматических характеристик свободного сочетания, и ФЕ служит дополнительным критерием при разграничении ФЕ и смежных явлений.

Структурно-грамматическая характеристика абазинских ФЕ показывает, что последние не могут замещать или соотноситься со всеми частями речи, что ФЕ построены по моделям свободных словосочетаний или предложений и что они соотносятся, в основном, с такими частями речи, как глагол, имя существительное, наречие и др.

В литературе по фразеологии иберийско-кавказских языков отмечено, что глагольные фразеологизмы в этих языках занимают особое место «как по общему количеству, так и по разнообразию своих структурно-грамматических моделей»¹. «Две трети собранного нами материала, — пишет М. М. Магомедханов, — соотносится с глаголами»². Аналогичное положение мы имеем и в абазинской фразеологии: количество глагольных ФЕ и здесь не может сравниться ни с каким другим типом фразеологизмов. Глагольные ФЕ имеют много разнообразных моделей. Они бывают бинарными и многокомпонентными, с именами существительным, прилагательным, числительным, а также наречием, причастием и деепричастием в своем составе, но почти во всех случаях неизменно одно: глагольный компонент проявляет себя стержневым компонентом, он является грамматическим центром ФЕ.

¹ Б. М. Карданов, Фразеология кабардинского языка, Нальчик, 1973, с. 137.

² М. М. Магомедханов, Очерки фразеологии аварского языка, Махачкала, 1972, с. 105.

Глагольные ФЕ абазинского языка распадаются на две большие группы: на двухкомпонентные (бинарные) и на многокомпонентные.

1. Двухкомпонентные глагольные фразеологические единицы. а) **Имя существительное + глагол**. *abdaz lætar*, «готова что-нибудь сделать, совершить» (досл.: имеет омовение, т. е. сидит, совершив омовение), *alçə hɛʷ ʷalɣəmxɨʔ* = сами с усамн³ (досл.: нас не из ольхи сделали), *jəbəz qnagɛʷəʔ* «овладеет языком, научился хорошо говорить на каком-либо языке» (досл.: то загнуло его язык), *abəqə daɕaɣəlar* «устаает, выполняет непосильную работу» (досл.: он подпирает скалу), *bɣaɣa aqəʂəʔtumaʔ* «куда ты спешешь?» (досл.: разве у тебя люлька опрокидывается?), *gəə paɣaɣa l* «нравиться, понравиться», 2) «дойти до белого каления» 3) «устать, изнемогать» (досл.: дойти до сердца), *ʷkəʔatankɭa dɛʷaɣəʔiʔ*, = нашим и вашим (досл.: он пашет двумя плугами), *açə ləɣəəwɨʔ* «сильно жалуется», «у нее большое горе» (досл.: она заставляет плакать вола) и мн. др.

Глагольные фразеологизмы модели «имя существительное + глагол» в абазинской фразеологии представлены довольно многочисленной группой. Оба компонента рассматриваемого типа ФЕ сравнительно свободно видоизменяются, принимая аффиксы различных грамматических категорий. Имя существительное может оформляться аффиксами категории поссесива (*bɣaɣa*), множественного числа (*jda-kʷa*, *jɛʷəʔa-kʷa*), инструменталиса (*ʷkəʔatankɭa*), определенности (*a-bəqə*, *a-ɛʷ*); глагол—аффиксами категории времени (*ləɣəʷwɨʔ*), лица, числа и класса (*dɛʷaɣəʔiʔ*, *hɛʷ ʷalɣəmxɨʔ*), каузатива (*lə-ɣəəwɨʔ*), отрицания (*jɣʷasɣə-m*) и другими аффиксами присущих глаголу категорий при его обычном (свободном) употреблении. Надо отметить, что глаголы в составе некоторых (и приведенных в том числе) ФЕ могут употребляться только в определенных грамматических формах. Например, во ФЕ типа *aɣəɣa ɣʷasɣə-m* «ничего не случится», *alɛʷ hɛʷ ʷalɣəmxɨʔ*—«сами с усамн», *ʷan dɣʷarɛʷwam* «прямой», «решительный» и т. д. глагол употребляется только лишь в отрицательной форме. Положительная форма глагола разрушает фразеологизм, дефразеологизирует его. Можно отметить также, хотя это относится не только к глагольному компоненту, что ФЕ типа *bɣaɣa aqəʂəʔtumaʔ* «куда спешешь?» естественны только в вопросительной форме.

Среди ФЕ абазинского языка, имеющих бинарную конструкцию, фразеологизмы представленной модели являются самой многочисленной группой. ФЕ, образованные по другим моделям, образуют более малочисленные группы. Среди них выделяются сочетания глагола с глаголом, числительным, местоимением, наречием.

б) **Глагол + глагол**. *dqaləp dʷalɔbwaɣɨʔ* «покаялся небом и землей» (досл.: он поднялся и спустился), *jubazlən jəwax* «и след простыл» (досл.: если видел, найди), *jəwəʷrap jəçəʂəʔaʔ* «как сквозь землю провалилось» (досл.: разверзлась сюда и то провалилось туда), *djəzqan djəw sɨʔ* «жестоко оскорбил», «отомстил сполна» (досл.: его для него хватило и даже обошел его),

³ Знаком = передаем соответствующие русские выражения.

dwaləŋcʰəp dəŋgʷəmtʰəxʰ. «грубый человек» (досл.: его вырубил, но не обтесал) и др.

в) Местоимение + глагол. Характерной чертой этой небольшой группы ФЕ абазинского языка является то, что местоименным компонентом в их структуре выступает местоимение только первого лица *saga* II са «я». Аналогичные ФЕ обычно употребительны в устной (особенно диалогической) речи. Примеры: *sa jsəwʷar* «чепуха», «пустяк», «ничего особенного» (досл.: то есть моя болезнь), *sa dəzbar* «я ему покажу» (досл.: я его увижу), *sa sjəzqar* «я ему покажу, я с ним рассчитаюсь» = показать кузькину мать (досл.: меня для него хватит) и др.

г) Числительное + глагол. Имя числительное в аналогичных бинарных структурах всегда выступает в препозиции и не может подвергаться позиционной вариантности. Варьироваться могут компоненты, обозначающие число, и при этом взаимозамена числительных происходит в строго определенном порядке, т. е. варьируется количественное числительное и только на количественное числительное. В составе ФЕ этой модели числительные могут быть количественными и кратными. Примеры: *ωʷan dgʷaršəwam* «прямой», «решительный» (досл.: он дважды не смотрит), *awʷazʷa jərtar* «находиться в неизвестном, незавидном положении» (досл.: то находится внутри двадцатки), *azʷaba jtar* «неважное, незавидное положение» (досл.: то находится внутри десятки), *awʷazʷa ʷjəkʷsʷit* «все шишки на него летят» (досл.: двадцатка падает на него) и др. Малочисленность этой группы сбывается, с одной стороны тем, что во ФЕ бинарной структуры числительные часто выступают не как отдельные самостоятельные компоненты фразеологизма, а как составные части сложного слова-компонента ФЕ: *jwʷəlaqʷk ʷəqaqamst* «и глазом не моргнул» (досл.: его две ресницы не коснулись друг друга), *bəzʷləzəkʷla dɛʷwɪt* «обливается слезами, рыдает» (досл.: семью слезами плачет), *sʷəmaɬ ʷkʷi akʷsɛit 1* «полностью согласен с чем-то, 2) «мне все равно» (досл.: я все свои десять пальцев кладу), *ωʷtaɬ ʷala jɪqhʷit* «а ты еще больше»... «ты от него не отстаешь» (досл.: ты на два пальца выше его). С другой стороны, не все ФЕ, содержащиеся в своей структуре числительные, соответствуют модели «числительное + глагол». Некоторые из таких имеют более сложную структуру и соотносятся с бинарными конструкциями как с количественными вариантами: *awʷəz ʷazʷa jərtar*—*awʷazʷa jərtar* «незавидное положение», «находиться в незавидном, неизвестном, неопределенном положении».

д) Наречие + глагол. Группа ФЕ, включающих в свой состав наречие и глагол, также сравнительно немногочисленна. Глагол, как и в других приведенных выше структурах, здесь тоже занимает постпозицию. Наречия, которые входят в состав таких ФЕ, образованы в основном от имен существительных с помощью суффиксов *-ta* и *-la*. Другие суффиксы, которые

⁴ К. В. Ломтатидзе, Тапантский диалект, Тбилиси, 1944, с. 192—194 (на груз. яз); В. Л. Амичба, Наречие в абхазском языке, автореферат канд. дисс., Тбилиси, 1971; Н. Т. Табулова, Грамматика абазинского языка. Фонетика и морфология, Черкесск, 1976, с. 263.

обычно служат для образования наречий в абазинском языке: -х¹, -ц а. -s-, -sa, -п-за-, тса⁴-во ФЕ встречаются редко. Примеры: *tupta jxəst* «быстро распространилось» (обычно о каком-нибудь слухе) (досл.: выстрелил как воздушный пистолет), *qala gəlga* «становиться на голову», «беситься» (досл.: стоять на голове), *qala-g¹əla gəlga* «перевернуть все вверх дном» (досл.: поставить на голову и сердце), *qala jgīt* «беситься с жиру» (досл.: головой несет), *šatxəla gaqa* «разнести в пух и прах» (досл.: ногами нести) и др.

е) Парные сочиненные ФЕ или фразеологизмы со структурой «отыменный глагол+отыменный глагол», соединенные сочинительной связью.

Характерной чертой этой группы ФЕ абазинского языка является то, что глагольные компоненты представляют собой отыменные глаголы, которые встречаются не так часто в структуре абазинских фразеологизмов. Это имена существительные, сформированные классно-личными и временными аффиксами. В отличие от других типов глагольных ФЕ во фразеологизмах представленной группы составные компоненты соединены сочинительной связью и в абсолютном большинстве своем употребляются только в отрицательной форме. Употребление их в положительной форме ведет к их дефразеологизации. Аффикс отрицания в этих ФЕ наличен в каждом составном компоненте и кроме него (аффикса -м-) в структуре отыменного глагола появляется подтверждающий аффикс -g¹ə-, как это присуще словам в их обычном свободном употреблении⁵, причем он, как и аффикс отрицания -т-, присутствует в структуре обоих компонентов ФЕ. *dəg¹dunəjəm dəg¹axratəm* «ни к городу Иван, ни к селу Селифан» (досл.: ни того ни этого света у него нет), *dəg¹g¹agat dəg¹səgat* «ни кола ни двора» (досл.: ни ограды ни шкафа посудного у него нет), *dəg¹ɕ¹at dəg¹žət* «ни рыба, ни мяс» (досл.: ни кожи, ни мяса на нем нет), *dəg¹ž¹ətdə g¹ɕ¹ət* «не хозяин», «нет имущества» (досл.: ни коровы, ни вола) *dəg¹patəzət dəg¹abdazət* «не взрослый, ещё не мужчина» (досл.: ни намаза, омовения), *dəg¹apət dg¹abat* «без роду и племени» (досл.: ни матери, ни отца) и т. д.

II. Многокомпонентные глагольные фразеологические единицы. ФЕ абазинского языка, включающие в свой состав три и более компонентов и соответствующие глаголу, как части речи, многочисленны и весьма разнообразны. Их многообразию способствует, с одной стороны, наличие большего числа компонентов, чем у бинарных структур, и, следовательно, возможность образования большего числа различных моделей с одними и теми же составными компонентами, основанные на разных видах фразеологической вариантности. С другой стороны, сравнительно богатому арсеналу фразеологических моделей в данном случае способствует и возможность включения в состав аналогичных глагольных ФЕ таких форм глагола, которые не являются естественными для бинарных структур, например, причастие, деепричастие.

⁵ К. В. Ломтатидзе, указ. раб., с. 160—161; см. же, К образованию отрицательных форм глагола в абхазско-абазинских диалектах. «Иберийско-кавказское языковедение», V, Тбилиси, 1953.

Таким образом, многообразные структурные модели многокомпонентных ФЕ объясняется и качественным и количественным составом компонентов, т. е. теми же факторами, что и в свободных многочленных сочетаниях.

Как у бинарных структур, так и у многокомпонентных ФЕ абазинского языка продуктивность (количество ФЕ, имеющих определенную структурную модель) различных моделей неодинакова. Не претендуя на всестороннюю и законченную характеристику этих моделей, приведем наиболее употребительные из них, чтобы яснее представить грамматические параметры многокомпонентных фразеологизмов абазинского языка и их отношения к грамматической характеристике свободных сочетаний.

а) **Имя существительное + имя существительное + глагол.** Представленная структурная модель объединяет большое число абазинских ФЕ и является самой многочисленной среди моделей многокомпонентных фразеологизмов. Составные компоненты аналогичных ФЕ сохраняют живые грамматические связи и могут оформляться аффиксами различных категорий, как и в свободных сочетаниях. В отличие от слов в свободных словосочетаниях или предложениях, парадигматические характеристики составных компонентов ФЕ в определенных случаях ограничены в той или иной степени, а иногда до минимума, т. е. компоненты ФЕ в таких случаях могут существовать только в одном виде, одной форме относительно какой-либо грамматической категории.

Примеры: *wəz°a shatač jtga* «отстань», «отцепись» (досл.: вынеси свое слово из моего хлева), *alah hč°a waǰǰ°ǰ°aǰ* «пронесло», «повезло нам» (досл.: аллах умыл, помыл наше лицо), *až°w°andi adg ˘əli amajǰsisi* «он везде бывает», «где только он не бывает» (досл.: он соединяет небо с землей), *jəla qət waqǰpsalt* «обворожил его» (досл.: он засыпал ему глаза жареной кукурузной мукой), *sla baqa g°amkəǰ* «не повезло», «не вышло, как было задумано» (досл.: моя собака не поймала лису), *ali ah°i ˘jərgiǰ* «богатый урожай» (досл.: его уносят и собака, и свинья), *alaga jš°ǰa jətar* «дуракам закон не писан» (досл.: у него документ дурака), *jqa arš°a asiǰ* «у него в голове ветер гуляет» (досл.: по его голове ветер бьет), *jqa k°ǰis tač°ar* «он болтлив» (досл.: у него в голове сидит цыпленок), *jh°a ač°əla jg°paǰǰuǰ* «очень исполнитель, выполняет просьбу мигом» (досл.: он не дает дойти до земли тому, что ему сказано), *jca ah°əpark°a taq°marǰ* «его закром пуст», «он беден» (досл.: в его закроме мышки резвятся), *šajtan z°w°a waǰax°t* «сошел с ума» (досл.: он взял (заболел) болезнь шайтана) и т. д.

Глагольные трехкомпонентные ФЕ абазинского языка, как это показывает материал, обладают большей парадигматической свободой. Именные компоненты принимают аффиксы категорий определенности, числа, посессивности, инструментальности (*ač°əla*, *a-ps°a*, *a-li a-h°i j-ga*, *mg°ač° a-qa-la*). Глагольный компонент во всех случаях, как и у бинарных структур, занимает абсолютный конец формально-предикативной единицы и

так же, как и в свободных сочетаниях, может изменяться по временам и наклонениям. Он принимает аффиксы различных категорий и спрягается по лицам, изменяется по числам и классам в зависимости от характера именных компонентов. Например: $\xi a j t a p z w^{\circ} a \omega a-s-a x^{\circ} t$ ($\omega a-w-a x^{\circ} t$, $\omega a-b-a x^{\circ} t$, $\omega a-h-a x^{\circ} t$, $\omega a-s-a x^{\circ} t$, $\omega a-g-a x^{\circ} t$...) Надо отметить, что такая кажущаяся полной парадигматическая характеристика глагольного компонента часто бывает ограниченной. В частности, в вышеприведенной ФЕ изменяться по классам, числам и лицам может лишь формант субъекта. Формант объекта в данном случае имеет единственно возможную форму, потому что является показателем впереди стоящего слова $z w^{\circ} a$ «болезнь». Изменение форманта ближайшего объекта по классам, лицам и числам возможно лишь при соответствующем изменении и того слова, показателем которого он является, а последнее не представляется возможным, ибо влечет за собой дефразеологизацию ФЕ. Такие случаи не единичны. Более того, в некоторых идиомах глагольный компонент лишен возможности изменяться даже по временам. Так, во ФЕ $ali ah^i j \dot{e} r g i t$ «Согатый урожай» и в его двухкомпонентном структурном варианте $ala j \dot{e} r g i t$ глагол лишен почти всякой возможности грамматически видоизменяться, не разрушая указанного фразеологизма. Одно только изменение времени этого компонента с настоящего на прошедшее дает нам идиому совершенно иного значения: $ala j \dot{e} r g e t$ «пропало бесполезно, бесследно». Однако надо учесть, что аналогичные ФЕ не составляют большинства глагольных фразеологизмов и судить по ним о всей группе нельзя.

В структуре ФЕ анализируемого типа встречаются своеобразия и иного характера, в частности, в функции одного из именных компонентов (а иногда и обоих) может выступать субстантивированное слово: $j h^i a z \xi^{\circ} l a j g^{\circ} p a-j \dot{e} r g i t$ «очень исполнительен», $j q a \xi u-\xi u t a p$ «он встрепанный, легкомысленный» (досл.: в его голове есть + звукоподражательное слово), $h o w g^{\circ} i \xi a x^{\circ} g^{\circ} i g^{\circ} i d a r a t$ «хоть кол на голове теши», т. е. ничего не понимает (досл.: он не знает ни «вперед», ни «назад») и др.

И, наконец, надо отметить, что в зависимости от характера отношений именных компонентов, а также именных и глагольного компонентов первые отражаются в структуре последнего по-разному. С этой стороны взаимоотношения компонентов в структуре ФЕ полностью соответствуют нормам современного абазинского языка, нормам, которые соблюдаются в свободных сочетаниях слов. В частности, когда между именными компонентами наблюдаются атрибутивные отношения, в структуре глагольного компонента отражается только второй (постпозитивный) именной компонент: $\xi a j t a p z w^{\circ} a (j) \omega a j a x^{\circ} t$ «сошел с ума»; когда именные компоненты выступают как равноправные, в глаголе мы находим форманты обоих компонентов: $j q a a r \xi a (j) a-s i t$ «он легкомысленный»; если же именные компоненты являются однородными членами предложения и, как обычно, связаны соединительной связью, то в структуре глагольного компонента они представляются одним формантом и обязательно во множес-

твенном числе: *azi aršoi də-d-lərgit* «сильно ругает», «ругает на чем свет стоит» (досл.: заставляет воду и ветер нести его).

б) **Имя существительное + наречие + глагол.** При анализе моделей глагольных ФЕ абазинского языка обнаруживается одно интересное явление: двухкомпонентные и многокомпонентные ФЕ могут образоваться по многим разнообразным моделям, но при этом и здесь и там по продуктивности, по количеству фразеологизмов, составляющих ту или иную группу, резко выделяются по одной модели. У бинарных единиц—это модель «имя существительное + глагол», у многокомпонентных — «имя существительное + имя существительное + глагол». Количество ФЕ, совпадающих по своей структуре с той или иной моделью, в других случаях резко снижается. К числу таких немногочисленных групп относится и фразеологическая группа, состоящая из фразеологизмов с моделью «имя существительное + наречие + глагол»: *apč^oa jpnə jštascəŋ* «оставил чем-либо заниматься», «положился на бога» (досл.: я положил то у бога), *maš^o mcəgala dbqit* «переливает из пустого в порожнее» (досл.: он молотит пустым гумном), *jəpasər jərqaŋa jcaŋ* «его счастье обошло» (досл.: его счастье ушло вперед), *jq^oə ɣap-çəŋ^oa daŋ an* «задержался», «долго отсутствовал» (досл.: он был там до тех пор, пока не съели его долю), *ar wçəq^oa jtagəŋima?* «куда торопишься?» (досл.: разве за тобой гонится войско), *jan qaçata dwalrit* «храбрый, настоящий мужчина» (досл.: его мать родила мужчиной) и др.

В трехкомпонентных ФЕ рассматриваемого типа именной и глагольный компоненты характеризуются теми же особенностями, что и в вышерассмотренных структурных моделях. Третий компонент—наречие—может быть производным и непроизводным (*pç^oa, wçəq^oa, jpnə, parəla, mcəgala, jərqaŋa, qaçata...*) Производные наречия образуются в основном суффиксом *-la-*, который является наряду с *-ta-* весьма продуктивным словообразовательным аффиксом. В ряде случаев во ФЕ представленной модели место наречного компонента занимают так называемые «наречия-последлоги»⁶ (*jpnə, jərqaŋa, wçəq^oa*). Аналогичные наречия-последлоги в структуре ФЕ так же, как и в структуре свободных словосочетаний, оформляются классно-личными аффиксами.

в) **Имя существительное + глагол + глагол.** Особенностью ФЕ аналогичной структуры можно назвать то, что второй глагольный компонент в них всегда имеет инфинитивную форму. Инфинитивные глагольные формы в этой модели не всегда одинакового строения. Среди них чаще встречаются формы с обстоятельственными частицами и временные инфинитивные формы. Постпозитивный глагольный компонент в этих ФЕ не несет особой семантической нагрузки, он грамматически оформляет все сочетание в одно целое и придает ему форму законченного предложения. Именно этим можно объяснить такое явление, что в аналогичных ФЕ в качестве глаголь-

⁶ А. Н. Генко. Абазинский язык. М., 1955, с. 175; В. Н. Амичба, указ. раб., с. 17.

ного компонента, имеющего финитную форму, встречается ограниченное число единиц, основным из которых является глагол *aɣazaga* «быть», «находиться». Примеры: *jan dʃəwəlrijəz daɣar* «цел и невредим» (досл.: он таков, каким его мать родила), *abazar jʃəwakʔərgaz jaɣar* «то непристойно», «ругаться непристойными словами» (досл.: то таково, каким его с базара принесли), *aɣʔəgrəpca jʃəwa* «совершенно новая», т. е. «с иголки» (досл.: то таково, каким соскочило, упало с кончика иголки), *jɾɛskʔa jxəp dʃʔar* «сидит в ожидании с кем-нибудь поругаться, к кому—нибудь пристать, что-нибудь натворить» (досл.: он наточил свои зубы и сидит), *wəla jwaɣaxwa gʔu-bim* «ни зги не видно» (досл.: не видишь то, что колется в глаз) и др.

г) **Имя существительное + имя прилагательное + глагол.** Характерной особенностью этой немногочисленной группы ФЕ является то, что имена существительные в их структуре не могут оформляться посессиными префиксами, суффиксами числа, инструменталиса и т. д., как это наблюдалось в других структурных моделях. Имена существительные во ФЕ аналогичной модели оформляются, в основном, аффиксом категории определенности *a-*. Второй и третий компоненты не проявляют никаких, присущих только им в этой структурной разновидности ФЕ, особенностей. Они потенциально обладают полной парадигмой формоизменений, но фактически, как это наблюдалось и в вышеприведенных структурных типах, ограничены определенными рамками. Так, для ряда ФЕ естественным является употребление только в отрицательной форме, для других более характерны формы прошедшего и будущего, настоящего и будущего времен. В единичных случаях встречаются ФЕ, которые не могут употребляться в настоящем времени. Все это можно проиллюстрировать на нескольких примерах: *amwa tʃʔa dtajərgəɬ* «задал перцу» (досл.: он поставил его в узкую обувь), *ala gʔəbzəya gʔəwʔapaɣəgəm* «грязно» (говорится о помещении) (досл.: умная собака не станет есть там), *ala gʔəbzəya gʔəlaɣəgəm* «грязно» (говорится о посуде) (досл.: умная собака не станет есть из него), *alaba pa-wa dgʔaɣəswat* 1) «слаб, болен», 2) «очень послушен» (досл.: он не переходит через наклоненную палку) и др.

д) **Трехкомпонентные ФЕ, содержащие в своей структуре имя числительное, немногочисленны.** Аналогичное положение наблюдалось и у бинарных структур. В трехкомпонентных ФЕ имя числительное может стоять на первом или втором местах, следовательно, возможны две структурные модели, в состав которых включаются числительные: **имя числительное + именной компонент + глагол, имя существительное + имя числительное + глагол.** *jazʔa wʔba jgʔiɕɾim* «исполняет беспрекословно, точно, вовремя» (досл.: он не делает из его слова два), *aʋəs azʔəwʔ jərtar* «плохи дела» (досл.: дело находится в двенадцати, внутри двенадцати), *bəʃ psək aɣar* «живуч, вынослив» (на нем семь душ), *abəʃba awi jəkʔsʔiɬ* «на бедного Макара все шишки валятся» (семерка падает на него), *azʔaba awi jekʔsʔiɬ* «все шишки на него валятся» (досл.: десятка падает на него), *awʔazʔa awi jəkʔsʔiɬ* «все сваливают на него» (досл.: двадцатка падает на него) и др.

Из нескольких приведенных примеров можно уже заметить, что фразеологическая вариантность в пределах этих структурных моделей не редкое явление. Больше остальных распространена лексическая вариантность, но надо отметить, что вариантность здесь наблюдается не только в пределах представленных трехкомпонентных структур, но и между трехкомпонентными и двухкомпонентными ФЕ. Лексический вид вариантности в структурной модели «имя числительное + именной компонент + глагол» получается не только за счет взаимозамены числительных, но и за счет варьирования и второго компонента. Он, именной компонент, обладает сравнительно большой свободой заменяться другими компонентами, не нарушая значения фразеологизма. На его месте может стоять местоимение, имя существительное, субстантивированное слово. Именно поэтому в данной модели второй компонент приходится обозначать через «именной компонент», не конкретизируя его.

Среди трехкомпонентных глагольных ФЕ абазинского языка обнаруживаются и некоторые другие модели, по которым построены эти фразеологизмы. В количественном отношении они довольно малочисленны, и потому можно ограничиться простым перечислением самих структурных моделей.

е) **Деепричастная форма + имя существительное + глагол.** djək'pəla basta g'ifum «ненавидит сто», «не терпит его» (досл.: он, заметив его, не ест пасту), dəlbata basta g'əlfum «не выносит, ненавидит, преследует его» (досл.: она, увидев его, не может есть пасту) и др.

ж) **Причастная форма + имя существительное + глагол.** dəzlu əzə g'qzəgəŋ «скандалист» (досл.: вода, в которой он находится, не станет чистой, не будет отстаиваться).

з) **Глагол + имя существительное + глагол.** dɔamsən jərəŋca dɔakəls'ɬ «он похож на него как две капли воды» (досл.: чихнул и он выпал из его носа).

и) **Сравнительное слово арšə + имя существительное + глагол** (awi) jəpšə ak'ɬuk'a'gi dəg'gəlam «он большой хвостун» (досл.: таких, как он, и среди кур нет) и т. д.

ФЕ, построенные по последним четырем моделям, не выделяются какими-нибудь характерными особенностями. Глагольные компоненты в них обладают довольно широким диапазоном формозменений. Единственное, что можно отметить, это то, что часть из них имеет открытую структуру, т. е. имеет обычно какое-нибудь слово-сопроводитель. Это слово не является составным компонентом ФЕ, но играет определенную роль в конкретизации направленности значения фразеологизма. Слова-сопроводители чаще всего встречаются в паречно-обстоятельствённых фразеологизмах и, как обычно, ими являются глаголы. В данном же случае в качестве слов-сопроводителей выступают чаще всего указательные местоимения, которые, естественно, могут быть заменены именами существительными. Следует отметить и такое обстоятельство: если в паречно-обстоятельствённых ФЕ слова-сопроводители

выступают в постпозиции по отношению к ФЕ, которую они конкретизируют, то в рассматриваемых типах глагольных фразеологизмов слова-сопроводители занимают в основном препозицию. Такое положение, например, в последней модели диктуется наличием в структуре ФЕ сравнительного слова ар̄ʒ «такой», «похожий».

Глагольные ФЕ в абазинском языке могут иметь четыре и более составных компонента, но число таких единиц сравнительно невелико. Все они имеют структуру предложения и по своему значению соответствуют глаголу. Среди них можно выделить, в основном, три структурные модели, включающие в свой состав по четыре компонента и одну, состоящую из пяти компонентов. Многокомпонентные ФЕ с более расширенной структурой не являются неестественными для абазинской фразеологии, но они встречаются в большинстве своем в группе коммуникативно-предикативных ФЕ.

Многокомпонентные ФЕ, включающие в свой состав четыре компонента, имеют следующие структурные модели: к) **имя существительное + глагол + имя существительное + глагол**, л) **имя существительное + имя существительное + наречие-послелог + глагол**, м) **имя существительное + имя существительное + имя существительное + глагол**, а ФЕ, состоящие из пяти компонентов: н) **имя существительное + глагол + имя существительное + деепричастная форма + глагол**. Примеры: *ala jaɣaɫ, ah^oa jəɣəɫ* «пропало бесследно, бесполезно» (досл.: собака унесла, свинья унесла), *jpsə jəʒq ak^oa ɣnə jcaɫ* «испугался», «перепугался» (досл.: его душа ушла к его пяткам), *jwasaxɕa laba aləy'ga jɣajəɣs^oəlɕt* «разорился», «обанкротился» (досл.: он свою пастушью палку забросил на чердак), *zəʒ^oga dʒəɣsaɫ zə jjəɣnɣəʒ^owa dwaɣdɕt* «обманул», «перехитрил» (досл.: он повел его на водопой и привел обратно, не наполнив) и др.

Среди ФЕ, включающих в свою структуру четыре компонента, можно отметить еще две модели: о) **имя существительное + глагол + местоимение + глагол**: *ala wasəɣk^oəɫ awaɫ jɣək^os^oit* «их много» (обычно о большом роде, фамилии, людях часто встречающейся профессии) (досл.: если кинешь палку в собаку, попадешь в них) и п) **наречие + глагол + наречие + глагол**: *wax^oɕ^oag^oi ciɕ cwaɕ^og^o ciɕ* «с концами ушел» (взял, пропал и т. д.) (досл.: и сегодня идет, и завтра идет). ФЕ, имеющих такие структурные модели, совсем немного. Характерной чертой фразеологизмов, в основе которых лежит первая модель, является возможность свободной замены местоименных компонентов существительными.

Таким образом, даже неполный анализ структурно-грамматических характеристик глагольных ФЕ абазинского языка показывает, что в абазинской фразеологии составные компоненты фразеологизмов обладают относительно большой грамматической лабильностью, что, в свою очередь, дает полное основание не соглашаться с мнением о том, что грамматические категории в идиомах затушевываются. Речь может идти об ограниченности реализации парадигматических форм той или иной ФЕ. Во многих случаях мы наблюдаем реализацию только

определенного числа парадигматических форм, а не всех возможных и естественных для аналогичного свободного сочетания. Но ограниченность реализации грамматических форм не есть затушевывание грамматических категорий. Аналогичная ограниченность обусловлена структурными и семантическими особенностями той или иной ФЕ, а не забыванием значений грамматических категорий. Она (ограниченность) в определенной мере проявляется и в свободных сочетаниях.

Структурно-грамматический анализ ФЕ абазинского языка показал, что в основе фразеологизмов лежат структурные модели, характерные для словосочетаний и предложений современного языка, что они достаточно многочисленны и разнообразны, что одни только глагольные ФЕ обнаруживают таких моделей более 20 и, наконец, что при установлении определений ФЕ, идиомы, фразеологического сочетания, при определении границ абазинской фразеологии выдвигать на первое место факторы грамматического порядка неправомерно. Они у разных групп ФЕ, а также во фразеологизмах и смежных явлениях, вплоть до свободных словосочетаний, во многом идентичны и потому скорее объединяют их, чем отграничивают друг от друга. Сказанное не означает, что при решении ряда вопросов факторами грамматического порядка можно вообще пренебречь. Из проведенного анализа видно, что во многих случаях парадигматические характеристики ФЕ (особенно идиом) и свободных сочетаний отличаются друг от друга. Это является надежным основанием для использования факторов грамматического порядка при, например, семантической (или структурно-семантической) классификации ФЕ абазинского языка как критериев вспомогательного (не основного, не единственного) характера.

И, наконец, надо отметить, что структурно-грамматический анализ глагольных ФЕ абазинского языка выявляет и ряд других интересных явлений. Например, из всех грамматических категорий больше всего в образовании фразеологического значения принимает участие категория отрицания. Нередки случаи, когда все значение фразеологизма строится на отрицании, когда переведение глагольного компонента из отрицательной формы в положительную разрушает весь фразеологизм.

При помощи структурно-грамматического анализа, при помощи выявления основных структурных моделей, которые лежат в основе глагольных ФЕ, выясняется также, что частотность употребления различных частей речи в структуре ФЕ неодинакова. Выше всего она у глагола. За ним следует имя существительное. Аналогичное положение наблюдается и в свободных словосочетаниях и предложениях абазинского языка.

ჰენერა კავთიაშვილი

ქართული ლიტერატურული თემატიკა უშრნალ „KAUKASISCHE POST“-ის ფურცლებზე

გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან საქართველოში საეპროკაპიტალიზმის განვითარებასთან ერთად სწრაფი ტემპით იზრდებოდა უცხოელ მოსახლეთა რიცხვეც. მათ შორის მნიშვნელოვანი წილი მოდიოდა გერმანელებზე, რომლებმაც ცალკე კოლონიებიც შექმნეს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ასეთი პროცესი მიმდინარეობდა არა მარტო ჩვენში, არამედ მთელს ამიერ- და იმიერკავკასიაში, რუსეთში, ახლო აღმოსავლეთში და სხვა. ჩვენი საუკუნის დასაწყისში გერმანულ მოსახლეთა რიცხვმა იმდენად სერიოზულ რაოდენობას მიაღწია, რომ საქირო გახდა მათთვის სპეციალური ბექედეთი ორგანოს შექმნა და, მართლაც, 1906 წლიდან გამოცემა დაიწყო ყოველკვირეულმა ჟურნალმა «Kaukasische Post»-მა. მართალია, იგი თბილისში გამოდიოდა, მაგრამ, როგორც ჟურნალის სათაურზე დართული განმარტება გვაძნობს, იგი გამოშენული ყოფილა არა მარტო საქართველოში მცხოვრები გერმანელებისათვის, არამედ მთელს ამიერ- და იმიერკავკასიასა, ამიერ- და იმიერკასპიისპირეთსა, სამხრეთ რუსეთსა და სპარსეთში მცხოვრებ გერმანელთათვის («Insertionsorgan für Cis und Trans Kaukasus, Trans-Kaspien, Südrussland und Persien»). პირველი მსოფლიო ომის დაწყებასთან დაკავშირებით, 1914 წლის აგვისტოდან, ჟურნალმა დროებით შეწყვიტა არსებობა. 1918 წელს კი კვლავ განახლდა მისი გამოცემა, თუმცა ამჟერად იგი გამოდიოდა როგორც ყოველკვირეული გაზეთი. 1922 წლიდან ამ გაზეთმაც შეწყვიტა არსებობა.

ჟურნალი მეტად მდიდრულად იყო გაფორმებული. ექვსი გვერდი დათმობილი ჰქონდა რეკლამებს, ხოლო ძირითადი ნაწილიც სავსე იყო ილუსტრაციებით.

ჟურნალის დანიშნულება, როგორც მასში გამოქვეყნებული მასალებიდან ჩანს, იყო: ერთი, აღნიშნულ ტერიტორიაზე გერმანელი დასახლებებისათვის გერმანიის (სამშობლოს), მსოფლიოს და ადგილობრივი ცხოვრების, მისი ეკონომიკის, კულტურისა და პოლიტიკური ყოფის ამსახველი ინფორმაციის მიწოდება; მეორე, ზრუნვა იმაზე, რომ სამშობლოს მოწყვეტილ გერმანელებში არ ჩამქრალიყო ეროვნული გრძნობა (ამ თვალსაზრისით, ჟურნალი ზოგჯერ ეწინააღმდეგებოდა ინტერესებზე უფრო შორსაც მიდიოდა და შოვინისტური განწყობილებების დანერგვასაც ცდილობდა). დაბოლოს, საინტერესოა ჟურნალის თავგამოდებული ზრუნვა გერმანული მოსახლეობისათვის მაქსიმალურად ხელსაყრელი საცხოვრებელი პირობების შექმნისათვის. ამ მხრივ აღსანიშნავია ჟურნალის ინიციატივით გერმანული სკოლებისა თუ სხვადასხვა ორგანიზაციის გახსნა. როგორც ჟურნალის ინფორმაციებიდან ჩანს, რედაქცია ფართო მუშაობას ეწეოდა სპეციალურად გერმანიაში შექმნილი დიდალი ლიტერატურით გერმანული კოლონიების მოსამარაგებლად. ყოველნაირად ცდილობდა ხელი შეეწყო მათ შორის ლიტერატურული საქმიანობის გაჩაღებისათვის. თით-

ქმის ყოველ ნომერში იბეჭდებოდა კოლონიებში მცხოვრები გერმანელების ლექსები თუ პროზაული ნაწარმოებები, რაგინდ მდარე ხარისხისაც არ უნდა ყოფილიყო იგი.

ჟურნალში მასალა იბეჭდებოდა შემდეგი რუბრიკებით: 1. Politische Rundschau (პოლიტიკური მიმოხილვა), აქ ცალ-ცალკე იყო მიმოხილული საშინაო და საგარეო საქმეები. 2. Nachrichten aus Kaukasus (ცნობები კავკასიიდან), 3. Aus den kolonien (კოლონიებიდან). 4. Landwirtschaft und Gartenbau (სოფლის მეურნეობა და მებაღეობა), 5. Handel und Gewerbe (ვაჭრობა და ხელოსნობა), 6. Literatur und Kunst (ლიტერატურა და ხელოვნება), 7. Feuilletonen (ფელეტონები), 8. Küche und Haus, Erziehung und Gesundheitspflege (საშხარეულო და ბინა, აღზრდა, განმრთელობის მოვლა). 9. Tbilisser Plauderei (თბილისური ხუმრობები), 10. Lustige Ecke (მხიარული კუთხე), 11. Reklamen (რეკლამები).

მიუხედავად იმისა, რომ ჟურნალს მეტად მრავალი საკითხი ჰქონდა გასაშუქებელი, მაინც დიდი წვლილი გაიღო ქართული ლიტერატურისა და, საერთოდ, ქართული ყოფის გერმანელი მკითხველისათვის გაცნობის საქმეში.

ჟურნალში გამოქვეყნებული ქართული მასალა შეიძლება ასე დაჯგუფდეს:

1. ქართულიდან თარგმნილი ლიტერატურა; 2. ქართული თემა გერმანელ ავტორთა შემოქმედებაში; 3. საქართველოს ისტორიისა და მისი ყოფა-ცხოვრების ამსახველი მასალა; 4. თბილისური ხუმრობები, რომელშიც ყოველდღიური საზრუნავი და გასაქირი იუმორისტული საღებავებით იყო გადმოცემული; 5. თბილისში მიმდინარე თეატრალური და სხვა კულტურული ღონისძიებანი.

ამგვარად, მიუხედავად იმისა, რომ ჟურნალი მთელი ამიერ- და იმიერ-კავკასიის ცხოვრებას ასახავდა, მაინც, გარკვეულ წილად, ქართული სულით სუნთქავდა.

ჟურნალის სალიტერატურო კორესპონდენტები კარგად იცნობდნენ ქართულ მწერლობას და აქ მიმდინარე ლიტერატურულ პროცესებს (ქართული მწერლობის შესახებ მასალებს ძირითადად არტურ ლაისტი აქვეყნებდა).

როგორც ცნობილია, გასული საუკუნის დასასრულს ჩვენს ლიტერატურაში მომძლავრებულმა ნატურალიზმმა 90-იანი წლების ბოლოს რღვევა დაიწყო და აშკარად იჩინა თავი ევროპის ახალი ლიტერატურული მოვლენებით დაინტერესებამ. კერძოდ, ამ დროს ფეხს იდგამს ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიური მიმართულება. იმდროინდელი ქართული კრიტიკის უსაჩინოესი წარმომადგენელი კიტა აბაშიძე წერდა: „ნატურალიზმის ხანა ახლა გადასულია... მშრალი რწმენა ექვს ქვეშ არის დაყენებული, აღარავისათვის არაფერ საინტერესოს შეადგენს... მეცნიერებამ და ფილოსოფიამ ისე გაგვიფართოეს ჩვენი მხედველობის არე, რომ ძნელად დაგვიანტერესებს ვინმე რაიმე მოვლენის ფოტოგრაფიული გადმოღებით... ამიტომაც, ყოველი მწერალი, რომელიც ვერ მიხვდება დღევანდელი იპკითა და გამოურკვევლობით შეპყრობილი ადამიანის მოთხოვნილებას და მისი სულიერი ტანჯვის დაამებას არ მოისურვებს, ფონს ვერ გაეა“¹. იმდროინდელი ლიტერატურის „ტონის მიმცემებს“ უწოდებდა კიტა აბაშიძე შ. არაგვისპირელს, ი. დეკანოზიშვილს, ი. ზურაბაშვილს, ცინცაძესა და

¹ კიტა აბაშიძე, ცხოვრება და ხელოვნება, თბილისი, 1971, გვ. 261—262.

სხვებს. სწორედ მათ განიცადეს ყველაზე უფრო მეტად ევროპული ფსიქოლოგიური პროზის გავლენა.

ქართულ მწერლობაში ახალი ლიტერატურული მიმართულების ქროლვა მაშინვე იგრძნო ჟურნალ „კაუჯახიშე პოსტმა“ და უკვე 1906 წელს გამოაქვეყნა ა. დეკანოზიშვილის ფსიქოლოგიური ნოველა „პეპელა“, რომლის გერმანული თარგმანი შესრულებულია არტურ ლაისტის მიერ. აღნიშნულმა ნოველამ მაშინვე ფართო საზოგადოების ყურადღება მიიპყრო და მის ავტორს სახელი მოუხეჭკა. მას ქართველ მოპასანს უწოდებდნენ². მართლაც, „პეპელას“ ფორმა, ფრაზათა კონსტრუქცია, თვით დასაწყისიც კი ძალაუნებურად მოპასანს გაგახსენებთ, კერძოდ, მის ნოველა „დასაფლავებას“. აღნიშნულის დასადასტურებლად გავაგვლებთ რამდენიმე პარალელს ამ ორ ქმნილებას შორის. ორივე შემთხვევაში ლირიკულ გმირს უკვდება სატრფო. სწორედ სატრფოს დაკარგვით გამოწვეულ სულიერ განცდებზეა აგებული ორივე ნაწარმოები. მოპასანის „დასაფლავება“ იწყება ასე: „გაგიყვებით მიყვარდა!“³ დეკანოზიშვილი კი თავის „პეპელას“ ასე იწყებს: „დაკარგე, ვინც ყველაზე მეტად მიყვარდა“⁴. ამ უბედურების გამო ორივე გმირი მძიმე ფიქრებში შეიპყრო, მაგრამ არც ერთს არ ახსოვს, თუ რას ფიქრობდნენ ისინი ამ დროს. მოპასანის გმირი ამბობს: „...ალა მგონდება, ყველაფერი დამავიწყდა, ყველაფერი“⁵. დეკანოზიშვილის გმირი კი ჩივის: „ახლაც არ ვიცი, რა ფიქრი იყო ფიქრი“⁶. ამ თავზარდამცემი უბედურების დროს ორივეს მოუნდა გასცლოდა უბედურების ადგილს. ერთი ამბობს: „საღლაც მომინდა გაქცევა, შორს, შორს გადაკარგვა... გარედ გამოვედი, გონებადაბნელებული, გრინობამიხდილი, აქეთ-იქით დავეხეტებოდი უაზროდ“⁷. მეორე გმირიც უმალ გაეცალა იქაურობას: „მე გამოვიქეცი, მოვრბოდი, დიდხანს დავდიოდი ქუჩებში“⁸. ბოლოს ერთი სასაფლაოზე მოხვდა, მეორე — ტრიალ მინდორზე. მოპასანის გმირი მარტო იყო უამრავ მიცვალებულთა შორის, გაურკვეველი ხმაური ესმოდა: „ისე შემეშინდა, მზად ვიყავ დამედრიალა“⁹. დეკანოზიშვილის გმირიც მინდორში მარტო დარჩა, ჰაერში რალაც გუგუნნი იდგა: „ერთხანს მომეჩვენა, რომ ჩემს მეტი ცოცხალი და იმის მეტი მკვდარი ქვეყანაზე აღარავინ არის... შემეშინდა არ გავგიყვებულიყავ და თავში ხელი ჩავივლე. მინდოდა დამეყვირა“¹⁰. მაგრამ ეს არის და ეს. ა. დეკანოზიშვილის ამ პატარა ნოველაში ძალიან ბევრია ორიგინალური ხედვა, ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთდამოკიდებულების შეცნობის სურვილი, ღრმა ფსიქოლოგიზმი.

ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთდამოკიდებულების ძიება ახალი არ ყოფილა ქართულ ლიტერატურაში; ვაჟა-ფშაველა და შიო არაგვისპირელიც უდიდეს დაინტერესებას იჩენდნენ ამ საკითხისადმი. განსაკუთრებით ვაჟა-ფშაველა, რომლისთვისაც ბუნება ცოცხალი თანამოაზრე და გულთამხილველია ადა-

² იქვე, გვ. 87.

³ გი დ ე მ ო პ ა ს ა ნ ი, ნოველები, თბილისი, 1962, გვ. 30.

⁴ „კვალი“, 1893, № 41, გვ. 11.

⁵ გი დ ე მ ო პ ა ს ა ნ ი, ნოველები, გვ. 30.

⁶ „კვალი“, 41, გვ. 11.

⁷ „კვალი“, გვ. 12.

⁸ გი დ ე მ ო პ ა ს ა ნ ი, ნოველები, გვ. 32.

⁹ იქვე, გვ. 33.

¹⁰ „კვალი“, გვ. 12.

მიანისა. აქ დეკანოზიშვილი საწინააღმდეგო მოსაზრებას ავითარებს. თუ ვაქსთან ბუნება ისე თანაუგრძნობს თუშ-ფშავ-ხეცსურებს თავს დამტყდარ უბედურებაში, რომ „ცრემლი სდით ალაზნიანი“, დეკანოზიშვილის გმირი შფოთავს, ღელავს და რაც ძალი და ღონე აქვს ებრძვის ბუნების უღმობელ გულგრილობას, რომელმაც არ გაიზიარა მისი მწუხარება.

გასაკვირი არაა, რომ ქართული ფსიქოლოგიური პროზის ერთ-ერთმა პირველმა ნიმუშმა არტურ ლაისტის ყურადღება მიიპყრო და ხელი მოჰკიდა მის თარგმნას. უნდა აღინიშნოს, რომ თარგმანი უთუოდ კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ფრაზათა უბრალოება, გამჭვირვალეობა და გრძნობათა სიმძაფრე ძირითადად კარგად იკვეთება გერმანულ თარგმანშიც, თუმცა გეხედება გარკვეული სახის ხარვეზებით.

ორიგინალში საინტერესოა ის მომენტი, როდესაც ლირიკული გმირი (კაცი) უკვე ვეღარ ბედავს მომაკვდავის ოთახში შესვლას: „მეძნელებოდა, მეშინოდაო“, — ამბობს იგი. აქ ორი მომენტია მნიშვნელოვანი, ეძნელებოდა მომაკვდავთან შესვლა და თანაც რაღაც გაურკვეველი შიშიც დაუფლებოდა. შიში მომაკვდავის ცქერისა თუ შიში საყვარელ არსებასთან სამუდამო განშორებისა. რატომღაც არტურ ლაისტს გამოუტოვებია ეს სიტყვები და დაკმაყოფილებულია იმის აღნიშვნით, რომ აღარ შემძლო მის ოთახში დაბრუნებაო (Ich vermochte nicht, in ihr Zimmer Zurückzugehen).

დეკანოზიშვილისათვის დამახასიათებელია სიტყვათა ხშირი გამეორება, ჩართულებისა და განკერძოებული განსაზღვრებების გამოყენება. ამით უფრო აკონკრეტებს და სიმძაფრეს მატებს სათქმელს. მაგალითად: „მის სახეზე ამოვიკითხე საყვედური, ჩუმი საყვედური“; „მან იგრძნო ესა, უთქმელად, უსიტყვოდ იგრძნო“; „ეს ჭია, ეს მწერი, ეს უგუნური არსება ათასჯერ და ათათასჯერ ბედნიერი იყო, ვიდრე მე“. „დიდხანს ვუყურე მე მას, დიდხანს“; „ნერვებმა ვეღარ შეძლეს, ვეღარ აიტანეს“; „ბევრი ვიტირე, ბევრი“.

არტურ ლაისტი ამ კონსტრუქციებს ყოველთვის არღვევს: ან მარტო გავრცობილ წინადადებად გადააკეთებს ასეთ თქმებს, ან სრულიად გამოტოვებს. ეს ამბავი შეიძლება სხვადასხვა ენის ნიშანდობლიობით ახსნან, მაგრამ, ალბათ, არც ერთი ენა ისე კარგად არ იგუებს ჩართულებსა და ყველა სახის გავრცობებს, როგორც — გერმანულს.

მიუხედავად აღნიშნულისა, არტურ ლაისტის თარგმანი მშვენივრად აგრძნობინებს გერმანულ მკითხველს ლირიკული გმირის განწყობილებას, მისი აფორიაქებული სულის შფოთვისა და დააფიქრებს კიდევ ბუნებისა და ადამიანის ურთიერთობის მარად ამოუცნობ საკითხზე, რისი გააზრებაც სცადა ავტორმა ამ მცირე მოცულობის, მაგრამ მეტად საინტერესო ქმნილებაში.

ქურნალ „კაუკაზიშე პოსტმა“ 1907 წელს ილია ჭავჭავაძის მკვლელობასთან დაკავშირებით გამოაქვეყნა ვრცელი ნეკროლოგი და მისივე სამი ლექსის თარგმანი. ესენია: „გაზაფხული“, „არაგვს“ (ნაწყვეტი პოემიდან „აჩრდილი“) და „შემოღამება ალაზნის ველზე“ (ნაწყვეტი პოემიდან „კაკო ყაჩაღი“).

ნეკროლოგში არტურ ლაისტი გერმანულ მკითხველს აცნობს ილია ჭავჭავაძის პიროვნებას, მის დამსახურებასა და როლს ქართველი ხალხის სულიერი ცხოვრების ამალების, მისი ეროვნული გამოფხიზლებისა და თვითშეგნების განვითარების საქმეში. „ი. ჭავჭავაძე თვით უმცირესი ზომის ნაწარმოებებშიც უდიდეს იდეებს დებდაო“, — წერს ავტორი და ნათქვამის დასადასტურებლად მოაქვს ორ-

სტროფიანი ლექსი „გაზაფხული“. მიუხედავად იმისა, რომ სიტყვიერი ქსოვილი საგრძნობლად შეცვლილია („ტყემ მოისხა ფოთოლის“ ნაცვლად ვკითხულობთ: «Wieder lacht die milde Sonne—კვლავ იცინის რბილი, მსუბუქი მზე; მერცხლის ნაცვლად ტოროლა ჭყვიის—«die Lerche singt» და სხვა), მაინც გაზაფხულზე ახლადგამოღვიძებული ბუნების სურათი, მისი სიკისკასე, ფრინველთა ყვილ-ხივილი და ამ ფონზე ავტორის რიტორიკული შეკითხვა—ზუსტად აღიქმება თარგმანშიც. დანარჩენი ორი ნაწყვეტიც ილიას პოემებიდან დაახლოებით ასეთივე თარგმანია. საინტერესოა, რომ არტურ ლაისტს ილია ჭავჭავაძის ქმნილებებიდან სათარგმნელად ერთნაირი განწყობილებისა და ერთი იდეის მატარებელი მასალა შეუჩრჩევია. კერძოდ, სამივე ლექსს წითელ ზოლად გასდევს სამშობლოს უნუგეშო მდგომარეობით გამოწვეული პოეტის უდიდესი წუხილი.

ილია ჭავჭავაძის შემოქმედებას კვლავაც შეეხო არტურ ლაისტი, როცა 1913 წელს აღნიშნულ ჟურნალში გამოაქვეყნა სტატია «Zur Unterhaltung und Belehrung. Ein georgischer Prachtwerk» („მსჯელობისა და სწავლისათვის. შესანიშნავი ქართული ქმნილება»)¹¹. სტატია დაიბეჭდა ილია ჭავჭავაძის ილუსტრირებული კრებულის გამოცემასთან დაკავშირებით. ავტორი აღტაცებით ლაპარაკობს წიგნის გაფორმების იმ დიდ კულტურაზე, რაც ქართველ ხალხს საერთოდ აქვთ და რის ცხად მაგალითსაც სარეცენზიო კრებული წარმოადგენს. შემდეგ კი შეფასებას აძლევს ილია ჭავჭავაძეს, როგორც პიროვნებასა და როგორც შემოქმედს. იგი წერს: «Tschawtschawadse war für sein Volk wirklich ein führender Geist, ein hervorragender Mann, der aber auch in jedem andere Volke auf ansehnliche hohe gestanden hatte». (თავისი ხალხისათვის ჭავჭავაძე იყო ნამდვილი მამოძრავებელი სული, უდიდესი ადამიანი, რომელიც ნებისმიერი ხალხის ცხოვრებაშიც ასეთსავე თვალსაჩინო სიმაღლეზე დადგებოდა).

აკაკი წერეთლის სამწერლო მოღვაწეობის ორმოცდაათი წლისთავის აღსანიშნავად ჟურნალმა 1908 წელს გამოაქვეყნა არტურ ლაისტის: წერილი და მის მიერვე თარგმნილი ლექსები: „სურვილი“, ნაწყვეტი ლექსიდან „სალამური“ და „ხალხური“ (მინდვრად ეგდო თეთრი ქვა)¹². საიუბილეო წერილში ვკითხულობთ: «...oft ist ihr poetischer Zauber geradezu hinreißend und der hehre, feierliche Ton, welchen er manchmal anschlägt, klingt wie ein weichevolles, an die ewige Schönheit gerichtetes Gebet aus... Das Lied von der Schönheit der Welt klingt zwar heiter und hell durch die gesamte georgische Poesie, aber wohl kein Dichter hat es so verschiedenartig gesungen, wie Akaki Zereteli. In seinen Dichtungen kommt alle Eigenart des georgischen Volkes zum Ausdruck, seine Tugenden und Gebrechen, sein Schalten und Walten, Den Zereteli ist ein echter, unversälchter Georgier» (ხშირად მისი პოეტური თილისმა მომაჯადოებელი და ამაღლებულია. 'საზეიმო ტონი, რომელსაც მისი პოეზია გამოსცემს ხოლმე, ისე ჟღერს, როგორც მარადიული მშვენიერებისაკენ მიმართული ლოცვა... მართალია, მშვენიერებისადმი ხოტბა ნათლად და მკაფიოდ ისმის მთელ ქართულ პოეზიაში, მაგრამ მაინც არც ერთ ქართველ პოეტს ისე მრავალფეროდან არ უმღერია მისთვის, როგორც აკაკი წერეთელს. მის პოეზიაში აღბეჭდილია ქართველი ხალხი! ყველა თავისებურება, მისი სათნოება თუ ნაკლი, მისი თვითმყოფადობა, რადგან წერეთელი არის ნამდვილი, კვშმარტივი ქართველი).

¹¹ «Kaukasische Post», 1913, № 13, გვ. 9—11.

¹² იქვე, 1908, № 24, გვ. 12.

ჟურნალში გამოქვეყნებული აკაკის ლექსების გერმანული თარგმანები სა-
ნიმუშოდ ვერ ჩაითვლება. ცნობილი კეშმარიტებაა, რომ ლექსში უდიდესი მნი-
შვნელობა მის ფორმას, რითმს, რიტმს, განწყობილებას ენიჭება და მისი და-
კარგვა ლექსისათვის სულის წართმევას უდრის. ასე მოხდა აღნიშნული ლექ-
სების თარგმანშიც, მაგრამ, მიუხედავად აღნიშნულისა, არტურ ლაისტმა საი-
უბილეო წერილითა და რამდენიმე ლექსის თარგმანით ჩვენი სასიქადულო
მწერლის შემოქმედებით დაინტერესა გერმანელი მკითხველი და მასთან უფ-
რო ახლოსა და კარგად გაცნობის სურვილიც აღუძრა.

1906 წლის „კაუკაზიშე პოსტის“ სამ ნომერში (1, 2, 3) დაიბეჭდა არტურ
ლაისტის მოთხრობა „რღვევა“ (Ein Zusammenbruch), რომელიც ქართულ თე-
მაზეა დაწერილი. კერძოდ, მასში აღწერილია, თუ როგორ შთანთქა თავად გერა-
ნელის ქონება ხელგაშლილმა ცხოვრებამ და დაუსრულებელმა ქეიფებმა. დიდ
ვალში ჩაყარდა იგი და ერთ დღესაც, როცა გამოუცხადეს, ბანკის ვალის გადაუხ-
დებლობის გამო, შენი სახლ-კარი იყიდებო, გული გაუსკდა და შოკდა. ყოფილი
ბრწყინვალე თავადის სამოსახლოზე ახალი ცხოვრება დაიწყო ერთმა თბილისელ-
მა ვაჭარმა. თემა საკმაოდ ცნობილია ქართული მწერლობისათვის. ჯერ კიდევ გა-
სულ საუკუნეში ცნობილმა ქართველმა მწერლებმა გიორგი ერისთავმა და გიორ-
გი წერეთელმა აღწერეს ახალი სოციალური ძალის—საჯაქრო კაპიტალის შემოქ-
რით გამოწვეული თავადაზნაურული ცხოვრების რღვევის სურათები, მაგრამ
განსხვავება იმაშია, რომ არტურ ლაისტი მეტ ყურადღებას უთმობს ქართუ-
ლი ყოფითი სურათების, ზნე-ჩვეულებების ჩვენებას. კერძოდ, მოთხრობაში
დიდი ადგილი აქვს დათმობილი მიცვალებულის დატირებისა და დაკრძალვის
ცერემონიალს, და სხვა.

არტურ ლაისტმა აღნიშნული ჟურნალის 1908 წლის მთელ რიგ ნომერებში
(41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52) გამოაქვეყნა ვრცელი მოთხრობა
იმერული ცხოვრებიდან „მარო“ (Maro. Erzählung aus Imeretien), მასში ყუ-
რადღებაა გამახვილებული იმერული კაცის ხალას ბუნებაზე, მის სტუმართმოყვა-
რეობაზე, ცხოვრებისადმი ხალისიან დამოკიდებულებაზე. ისე რომ, დიდა არტურ
ლაისტის ღვაწლი ქართული კულტურის წინაშე. იგი ჟურნალში აქვეყნებდა არა
მარტო წერილებსა და თარგმანებს ქართველი მწერლებისა და მათი შემოქმედების
ნიმუშების გერმანელი მკითხველისათვის გასაცნობად, არამედ თვითვე ღრმად
სწავლობდა ქართულ ცხოვრებას და თავის ორიგინალურ ქმნილებებში ხორცს
ასხამდა მას.

„კაუკაზიშე პოსტის“ 1907 წლის მე-14 ნომერში (გვ. 12, 13) გამოქვეყნე-
ბულია ელუარდ იუნის ნარკვევი სათაურით: „ერთი წელი აჯანყებულ გურია-
ში“. საქმე ისაა, რომ ამ ნარკვევის ავტორი სამხედრო პირია. იგი იმ დამსჯე-
ლი ჯარის ოფიცერია, რომელიც გურიაში აჯანყების ჩასახშობად გაუგზავნიათ.
მას ერთი წლის მანძილზე კარგად შეუწავლია გურული ხალხის ცხოვრება,
ზნე-ჩვეულება, ხალასი ბუნება, იუმორის დიდი გრძნობა, რასაც დიდი შთა-
ბეჭდილება მოუხდენია და ცდილია ნანახი და განცდილი მხატვრულად აეწერა.

იმავე წლის 25-ე ნომერში გამოქვეყნებულია არტურ ლაისტის წერილი სა-
თაურით „ქართული ლიტერატურა“. ავტორი გერმანელ მკითხველს აცნობებს,
რომ პეტრე მირიანაშვილმა დაამთავრა გოეთეს „ფაუსტის“ თარგმნა და მას მალე
იხილავს ქართველი მკითხველი. აქვე წერილის ავტორი გამოთქვამს ზოგიერთ
მცდარ მოსაზრებას. იგი წერს: „... es beweist, das die Georgier endlich daran
denken, ihr noch armes Schrifttum mit den Meisterwerken der Weltliteratur

zu bereichen» (... იგი მიუთითებს იმაზეც („ფაუსტის“ თარგმნა.— ვ. კ.), რომ ბოლოს და ბოლოს ქართველები იმაზე ფიქრობენ, რომ თავიანთი ჭერ კიდევ ღარიბი მწერლობა მსოფლიო ლიტერატურის საუკეთესო ქმნილებებით გაამდიდრონ). მაშინ, როცა ავტორი ამ სტრიქონებს წერდა, საკმაოდ კარგად იყო, თუ მეცნიერულად შესწავლილი და დამუშავებული არა, აღნუსხული მაინც უმდიდრესი ძველი ქართული ლიტერატურა. ვარდა ამისა, ვფიქრობთ, ერს, რომელსაც რუსთაველი, ბარათაშვილი და ვაჟა-ფშაველა ჰყავდა, არ ეთქმოდა მწერლობის სიღარიბე, მითუმეტეს იმისგან, ვისაც ახლო მეგობრობა აკავშირებდა ილია ჭავჭავაძესა და აკაკი წერეთელთან.

ეურნალში ხრისტინან ჰანინ აქვეყნებდა ხოლმე ისტორიული ხასიათის ნარკვევებს საქართველოზე. კერძოდ 1909 წლის მე-10, 11, 12, 13, 14 ნომრებში დაიბეჭდა თბილისის ისტორია სათაურით «Aus der Vergangenheit der Tiflis. Von deren Anfängen bis zur Ankunft der Russen» (თბილისის წარსულიდან. მისი დასაწყისიდან რუ'ების მოსვლამდე). 1912 წელს მოსე ჯანაშვილის მასალებზე დაყრდნობით იგი აქვეყნებდა სტატიას „თამარი, საქართველოს მეფე (1179—1213)“¹³. ხოლო 1914 წლის მე-6—7 ნომრებში—«Ärzte und Heilmittel in Kolchis (Mingrelia) in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts» (მედიცინა და სამკურნალო საშუალებები მე-16 საუკუნის პირველი ნახევრის კოლხეთში (სამეგრელოში). სტატია ამოღებულია ლეოპოლდ. ფოტკის ეურნალიდან: «Mitteilungen zur Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaft» (მედიცინისა და ბუნებისმეტყველების საკითხებზე აზრთა გაზიარების ეურნალი). ხოლო 1909 წლის 34-ე ნომერში (გვ. 11) განხილულია ადოლფ დირის მიერ ვენასა და ლაიპციგში გამოცემული თანამედროვე ქართული ენის თეორიულ-პრაქტიკული გრამატიკის სახელმძღვანელო.

ჩვენ მიერ აღნიშნულის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ეურნალ „კაუკაზიშე პოსტმა“ დიდი როლი შეასრულა ქართული ცხოვრების, მისი ისტორიის, მისი ლიტერატურის გერმანელი მკითხველისათვის გაცნობის საქმეში. მან გარკვეული საფუძველი მოამზადა იმისათვის, რომ გერმანელ სპეციალისტებს უფრო ფართო მასშტაბით მოეკიდათ ხელი ქართული ცხოვრების ყველა სფეროა კვლევისათვის.

¹³ «Kaukasische Post», 1912, № 1, გვ. 15.

В. Т. КВТИЛШВИЛИ

ГРУЗИНСКАЯ ЛИТЕРАТУРНАЯ ТЕМАТИКА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА „КАУКАСИШЕ ПОСТ“

Резюме

В статье рассмотрены и проанализированы грузинские литературные материалы, которые печатались в журнале с 1906 г. по 1922 г., именно немецкие переводы произведений И. Чавчавадзе, А. Церетели, Аш. Декапозншвили и других. Здесь же рассматриваются на грузинской теме созданные произведения немецких авторов А. Лейста, Э. Юна, Х. Хаана, посвященные грузинской литературе.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ქართულ-საზღვარგარეთულ ლიტერატურათა ურთიერთობის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ნიკოლოზ ნახუცრიშვილი

პრეტირიტთან bi- პრეფიქსის ფუნქციის შესახებ
კლასიკურ სპარსულში

თანამედროვე სპარსულ ენაში პრეფიქს be-ს (კლასიკური სპარსული bi-, საშუალო სპარსული be-) მკაფიოდ განსაზღვრული ფუნქციები აკისრია: იგი წარმოადგენს მარტივ მორფოლოგიურ საშუალებას ზმნის აწმყოს ფუძესთან კავშირებითი და ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად და მოკლებულია ყოველგვარ ლექსიკურ მნიშვნელობას¹.

დღევანდელ სალაპარაკო სპარსულ ენაში დადგენილია be-ს ხმარების სინტაქსური პირობები², ასევე გარკვეულია მისი გავრცელების სფეროები სალიტერატურო ტაჯიკურ ენაში³.

სამაგიეროდ, ჯერ კიდევ საბოლოოდ არაა დადგენილი სალიტერატურო ახალი სპარსულის ადრეული პროზაული ძეგლების ენაში bi-პრეფიქსის მნიშვნელობა. მართალია, ამ საკითხს მრავალი მკვლევარი შეეხო, მაგრამ არათუ აზრთა ერთიანობის მიღწევა არ მოხერხდა, არამედ გამოითქვა დიამეტრალურად საწინააღმდეგო მოსაზრებანიც. ცხადია, bi-პრეფიქსის ფუნქციის გარკვევისათვის არაა საკმარისი მხოლოდ აღნიშნული პერიოდის ძეგლების ენით შემოფარგვლა. აქ მოშველებული უნდა იქნეს სხვა ირანულ ენათა (განსაკუთრებით, საშუალო სპარსულის), თანამედროვე სპარსული და ტაჯიკური ენების დიალექტთა მონაცემები. ჩვენთვის ხელმისაწვდომი სამეცნიერო ლიტერატურიდან საკითხისადმი ამნაირი ფართო მიდგომა გამოავლინა კ. მაკკინონმა, მაგრამ მკვლევარი არ იცნობს მრავალ საბჭოთა და ზოგი უცხოელი მეცნიერის შეხედულებებს და ამიტომ ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია, წარმოვადგინოთ bi-პრეფიქსის შესწავლის ეტაპები, მოვანდინოთ არსებული მოსაზრებების კლასიფიკაცია და თან შეძლებისდაგვარად ზოგიერთი საკუთარი დაკვირვებაც ვაჩვენოთ.

bi-ს ეტიმოლოგიის დადგენის ისტორია მოცემულია ა. ფრეიმანისა და ი. ორანსკის სტატიებში⁴. თვით ა. ფრეიმანმა შემოგვთავაზა ახალი ეტიმოლოგია, ეკრძოდ, აღნიშნა რა საშ. სპარსულში პრეფერბ be-ს კავშირი ნაწილაკ be-სთან, მან აჩვენა, რომ მათი სემანტიკური საფუძველია „მოშორების“, „მოცილების“ ცნება და წარმოადგინა bi-პრეფიქსის განვითარების შემდეგი სურათი: ახ. სპ. bi- < საშ. სპ. be < be < *ba + it || ba + i <. ინდურ-ირანული *ba უკავშირდება ი. ე. *be-ს, რომელსაც იგივე მნიშვნელობა გააჩნია. -it და -i < არიან განმაზოგადებელი ნაწილაკები. be-ს ხედავს ა. ფრეიმანი სიტყვებში betum „უკიდურესი“ (be-ს აღმატებითი ხარისხი) და berēn „გარეთ“ (-rēn სუფიქსით). აქვე მოჰყავს მას შესაბამისად სანსკრიტული bahiṣ „გარეთ“, ლიტერული be „გარეშე“, სლავური беѣх⁵. ეს ეტიმოლოგია გაიზიარა ი. ორანსკიმ⁶. ე. ლაზარი, რომელიც არ იცნობს ა. ფრეიმანის აღნიშნულ სტატიას, არც ერთ ეტიმოლოგიას დამაჯერებლად არ თვლის⁷. bi-ს მნიშვნელობის საკითხს ჩვენ გზადაგზა კიდევ დაუბრუნდებით. ასევე საკამათოა კიდევ ერთი საკითხი: საშუალო სპარსულში გვაქვს ერთი be-, რომელსაც აკისრია როგორც ლექსიკური (პრეფერბი), ისე გრამატიკული (ე. წ. მაპერფექტივებელი) ფუნქციები, თუ არსებობს ორი ჰომოფონური be-, ერთი—ზმნური ნაწილაკი, ხოლო მეორე—პრეფერბი?

პრეტერიტან bi-პრეფიქსის ფუნქციის შესახებ გამოთქმულია სამი თვალსაზრისი: 1. bi- პრეფიქსი გრამატიკულად უფუნქციო ელემენტია და მოკლებულია ასპექტის გამოხატვის უნარს. იგი მოწოდებულია მხოლოდ ატაროს მახვილი ზმნურ ფორმაში. 2. bi- არის ღურატიული მოქმედების აღმნიშვნელი. 3. ამ პრეფიქსს თვლიან ასპექტური (მაპერფექტივებელი) მნიშვნელობების გამომხატველად. თანმიმდევრულად განვიხილოთ თითოეული მოსაზრება.

1. ვიღრე ე. ლაზარის „მახვილის ჰიპოთეზას“ შეეხებით, მოვიყვანოთ სხვა მკვლევართა გამოხატვებებს bi- პრეფიქსის შესახებ:

„დაკვირვება პრეტერიტის ხმარებაზე bi- ნაწილაკით და მის გარეშე განხილულ ტექსტში (Asrar ut-tavhid) საშუალებას იძლევა მივიღოთ დასკვნამდე, რომ ერთჯერადობისა და დასრულებულობის მნიშვნელობა თვითონ პრეტერიტს ახასიათებს და ნაწილაკი bi- ამ შემთხვევაში უნდა განვიხილოთ, როგორც გრამატიკული შინაარსისაგან დაცლილი ბგერითი კომპლექსი“⁸.

„სიასათ-ნამეს“ ენის მოკლე ნარკვევში პ. დარკე წერს: „პრეფიქსი bi- ზმნის ერთვის მხოლოდ გაწონასწორებისა (اِسْتَوَى) და კეთილხმოვანებისათვის“⁹.

ირანელი გრამატიკოსები იფარგლებიან იმით, რომ ამ ნაწილაკს უწოდებენ „მახვილის ba-ს“ (ba-ye ta'kid) ან „მორთულობის ba-ს“ (ba-ye zinat)¹⁰.

ე. ლაზარმა ახალი სპარსული პროზის პირველი ძეგლების ენის შესწავლის შემდეგ ასეთი დასკვნები გამოიტანა: მისი აზრით, bi-ს, როგორც მაპერფექტივების, ინტერპრეტაცია აწყდება დიდ სიძნელეებს, რადგან, ერთი მხრივ, bi- და (ha)me ერთსა და იმავე ზმნასთანაც გვხვდებიან; მეორეც, იგი ამჩნევს bi-პრეფიქსიან ისეთ ფორმებს, რომლებიც ღურატიულ (იტერატიულ) მოქმედებებს გამოხატავენ, დამოუკიდებლად იმისა, აღნიშნულია თუ არა მისი დასასრული. ამ უკანასკნელი შემთხვევის საილუსტრაციოდ მოჰყავს შემდეგი მაგალითები: Bahram yak sal bibūd — „ბაჰრამი ერთ წელს დარჩა“¹¹. čand rōz hama šahr bigardid — „რამდენიმე დღეში მთელი ქალაქი მოიარა“¹². bisiyār bigirist — „ბევრი იტირა“.¹³

ეს ზმნები თავისი სემანტიკით ისედაც გამოხატავენ განგრძობად მოქმედებას. ამავე დროს განგრძობადობაზე მიუთითებენ სიტყვები yak sal, čand rōz, bisiyār. bi-, ჩვენი აზრით, აქ გამომხატველია არა ღურატიისა, არამედ იმისა, რომ ეს განგრძობადი მოქმედება გარკვეულად შემოსაზღვრულია.

ე. ლაზარი ასკენის: ეს ფაქტები გვარწმუნებენ, რომ bi-ს ფუნქცია არ შეიძლება განისაზღვროს მისი ოპოზიციით (ha)me-სთან; იგი არ გამოხატავს იმას, რასაც უწოდებენ ასპექტს¹⁴.

შემდეგ მკვლევარი სამ ზმნაზე (raftan, āmadan, guftan) დაკვირვების საფუძველზე საზღვრავს bi-ს ხმარების პირობებს, ადგენს, რომ bi-იანი და bi-ს გარეშე ფორმების გამოყენება დამოკიდებულია სინტაქსურ კარემოცვაზე. bi არ არის, როდესაც ზმნას ახლავს პრევერბი ან სახელადი ელემენტი (როდელიც ზმნის შემთხვევაში); როცა დამხმარე ზმნასთან გვაქვს საქმი; როცა ზმნა თანხლებულია ობიექტებით; თუკი მოძრაობის ზმნებთან არის დამატება, რომელიც მოძრაობის დასასრულს აღნიშნავს და ა. შ. ყველა ამ პირობის საერთო ნიშანი ისაა, რომ აქ ზმნა იმყოფება სუსტ, მოშორებულ პოზიციაში, მეორე პლანზე, დამოკიდებულია სემანტიკურად სხვა ელემენტებზე, რომლებიც ატარებენ ფრანზუზულსა და სხვა ლოგიკურ მახვილს.

საპირისპიროდ, თუ ზმნა წარმოადგენს წინადადების ერთადერთ წევრს ან არის მხოლოდ სუბიექტთან, თუ არ ახლავს მოძრაობის (მოქმედების) დასა-

სრულის აღმნიშვნელი დამატებანი, ანუ გვევლინება წინადადების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან წევრად, მაშინ იგი აღკუთრებულია bi- პრეფიქსით. „...პრეფიქსის ხმარება პირდაპირ კავშირშია ზმნის აქტონომის ღონესთან წინადადების შიგნით“. ზმნები პრეფიქსის გარეშე იმყოფებიან „სუსტ“ პოზიციაში, bi-ახლავს ზმნას „ძლიერ“ ანუ ემფატიკურ პოზიციაში.¹⁵

შემდგომ მკვლევარი იშველიებს თანამედროვე სპარსულში be- პრეფიქსზე მახვილის მოსვლის ფაქტს და, თან უშვებს რა ფრაზის რიტმული სურათისა და ზმნის აქცენტუაციის წესების უცვლელად დარჩენას ათი საუკუნის მანძილზე, მოცემული ეპოქის ენაშიც bi- პრეფიქსის ხმარებას პირდაპირ აკავშირებს აქცენტთან, ანუ bi-იანი და bi-ს გარეშე ფორმები ერთმანეთს უპირისპირდებიან, როგორც აქცენტირებულნი (პრეფიქსიანი) და არააქცენტირებულნი (ან სუსტად აქცენტირებულნი—უპრეფიქსო). ე. ლაზარის დასკვნით, bi- პრეფიქსის ფუნქცია გამოიხატება ზმნაზე მახვილის ტარებაში¹⁶.

ვლინდება თუ არა ეს ოპოზიცია სემანტიკურ პლანშიც? ე. ლაზარის აზრით, ზმნათა მნიშვნელობებში bi- პრეფიქსს მეტ-ნაკლები ცვლილებები შეაქვს, ზოგში ძალზე ძნელად შესამჩნევნი, ზოგში კი (მაგ., raftan, şudan, afgandan) მეტად საგრძნობი. ცხადია, ბევრი რამ დამოკიდებულია კონტექსტზეც. მნიშვნელობის თვალსაზრისით ცვლილებების შემთხვევებს იგი სამ. სპ. be-ს პრეფერბულა ხასიათის გამოვლენად თვლის¹⁷.

ე. ლაზარის მოსაზრებებს ძირითადად იზიარებენ ე. შაროვა და შ. კარიევი¹⁸, მაგრამ იმავე პერიოდის ძეგლებში ისინი პოულობენ მაგალითებს, რომლებშიც ე. ლაზარის დადგენილი ზოგიერთი კანონზომიერება (მაგ. bi-ს პრეფიქსაცია „სუსტ“ პოზიციაში და მისი არყოფნა „ძლიერ“ პოზიციაში) არკთუ ისე იშვიათად ირლევოდა¹⁹.

ე. ლაზარის „მახვილის ჰაპოთეზას“ ეყრდნობა ფ. ეინიუც²⁰.

II. bi-ს ამგვარი ინტერპრეტაციის გარდა გამოთქმულია მოსაზრებანი, რომ bi- პრეფიქსი აღნიშნავს დურატოულ ან განწეობად მოქმედებას²¹. ე. კურილოვიჩი ხაზს უსვამს: „ნაწილაკ bi-ს უნდა შეესრულებინა იგივე როლი, რაც შემდგომ დაეკისრა hamē-ს, ანუ ემსახურა აწყო დროისა და იმპერფექტის განგრძობადი ხასიათის გამოსახატავად. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, bi- არის hamē-ს ფუნქციური წინაპარი“²². ე. კურილოვიჩის ეს მოსაზრება, ისევე როგორც მის მიერ წარმოდგენილი სპარსული დრო-ასპექტის განვითარების სურათი მთლიანად, არაა გაზიარებული მკვლევართა მიერ²³. ასევე მცდარი უნდა იყოს სპარსული, bi-ს გაიგივება ავღანურ be-სთან, რომელიც პრეტერიტს აქცევს ჩვეული, მრავალგზისი მოქმედების გამომხატველად²⁴. რიგ მკვლევართა მიერ დამაჯერებლად არის ნაჩვენები სპარსული bi-ს მატერი-ალური კავშირი ავღანურ პრეფიქს wu-სთან²⁵. მათი ფუნქციებიც მეტ-ნაკლებად ემთხვევა. ავღანური be-ს ანალოგიური ფუნქციის მატარებელია სპარსულში პრეფიქსი mi(hamē) და სუფიქსი -ē, რომლებიც გამოხატავენ განგრძობად, მრავალგზის და ჩვეულ მოქმედებას. ამავე დროს ე. კურილოვიჩი ერთმანეთისაგან არ ასხვავებს სპარსულში ზღვრადობა ანალოგიულობის (ამაზე დაწვრილებით—ქვემოთ)—ავღანურში სრული ან სრული ასპექტისა და ჯერობის კატეგორიებს²⁶. არადამაჯერებლად თვლის ე. კურილოვიჩის ვარაუდს ე. ლაზარიც²⁷ მცდრად არის ჩათვლილი აგრეთვე გ. ვიდენგერენისა და ლ. გრეის მოსაზრებანიც²⁸. როგორც აღნიშნული აქვს ლ. სმირნოვას, bi- პრეფიქსიანი

ფორმები შეიძლება განგრძობადი იყოს და მეყსეულიც.²⁷ მსგავსი ნოვლენა გვაქვს აელანურშიც³⁰.

III. მკვლევართა რიგი bi- პრეფიქსს უკავშირება ამაქტს.

მ. ფაზილოვი: „პრეფიქს bi-ს ძირითადი მნიშვნელობაა მოქმედების დამთავრების, დასრულების, ერთგზისობის გამოხატვა“. ეს მნიშვნელობა განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება ნამყო დროის ფორმებთან.: bi- პრეფიქსის ხმარება ნამყო დროის ფორმებთან ფაქულტატურია, ამ პრეფიქსის არყოფნას არ შეუძლია ზმნური ფორმის მნიშვნელობის შეცვლა³¹.

ლ. სმირნოვს აზრით, „თარიხე სისტანის“ ენაში bi- პრეფიქსის ძირითადი მნიშვნელობა არის მოქმედების დასრულებულობის გამოხატვა, რაც ყველაზე მეტად შესაძრწნევია ნამყო დროის ფორმებთან. თვით მოქმედება შეიძლება იყოს განგრძობადი და მეყსეული, ერთგზისი ან მრავალგზისი: *ō rā haft bār bišustand*—„იგი შეიძლება დაბანეს“³².

მოქმედების დასრულებულობის, ზღვრულობის მნიშვნელობას bi- პრეფიქსი განსაკუთრებით გამოკვეთილად ავლენს ნამყო დროის ფორმებთან, რომელთაც ახლავს პოსტპოზიციური ნაწილაკი-ე. მაგრამ რაც შემთხვევებში, ლ. სმირნოვს დაკვირვებით, bi- არ გამოხატავს არც ასპექტურ, არც მოდალურ მნიშვნელობებს და ამრიგად პრეფიქსიანი და უპრეფიქსო ფორმები არ განირჩევიან. ზოგჯერ bi- პრეფიქსიანი ფორმების ხმარებას ლ. სმირნოვა ხსნის სტილისტური მიზნებით, რომ არ იყოს ერთი და იმავე ზმნური ფორმის განმეორება³³. „ფარსნამეს“ ენაში კი bi-ს ფუნქცია, მკვლევრის დაკვირვებით, უფრო ნაკლებ განსაზღვრულია, თუმცა მაინც ნამყო დროის ფორმას პრეფიქსი უნდა აძლევდეს დასრულებულობისა და ერთგზისობის მნიშვნელობას, აღნიშნულია აგრეთვე პრეფიქსიანი და უპრეფიქსო ფორმების სინონიმური ხმარება³⁴.

ბ. სიავეის აზრით, „ბალამის ისტორიის“ ენაში bi- პრეფიქსის იგივე ფუნქციები აკისრია. პრეფიქსიანი და უპრეფიქსო ფორმები გამოხატავენ ნამყოში მომხდარ ერთგზის და სრულ მოქმედებას, ოღონდ bi- პრეფიქსის მეშვეობით დასრულებულობისა და ერთგზისობის მნიშვნელობა უფრო მკვეთრად არის ხაზგასმული³⁵.

ვ. ლივშიცი იმავე ძეგლში bi-ს ასევე თვლის მოქმედების დასრულებულობის აღმნიშვნელად³⁶.

ი. ორანსკი, აკავშირებს რა სპ. bi-ს აელ. *wu-*სთან გენტიკურად, მათ ფუნქციებშიც აბსოლუტურ იდენტურობას ხედავს, ე. ი. bi- პრეფიქსსაც სრული ასპექტის გამოხატვის უნარს მიაწერს³⁷.

კოლექტიურ მონოგრაფიაში bi- პრეფიქსის შესახებ ვკითხულობთ, რომ იგი „ისევე, როგორც საშუალო სპარსულში, გამოიყენება ზღვრადობის, დასრულებულობის, აგრეთვე, მოქმედების განხორციელების კატეგორიული მტკიცების გამოსახატავად, თუ იგი ნამყო დროის ფორმას უერთდება... მაგრამ ზღვრადობის ელფერი bi-იან ფორმებს გარკვეულად ეპარება და ისინი გამოიყენებულნი არიან bi-ს არამქონე ფორმების სინონიმურად“³⁸.

უპირისპირდება რა ე. ლაზარს, ე. მაკინონი წერს, რომ რეალური ფაქტორი, რომელიც წარმართავს bi-ს ქცევას, არის სემანტიკური და არა ფონოლოგიური და ბალამის თხზულების ენაში შემდეგ კანონზომიერებებს ამჩნევს, რომლებიც, ცხადია, ავტორის თქმითვე, აბსოლუტური არ არის:

1. bi- პრეფიქსი არ არის, თუ მოძრაობის ზმნა აღნიშნავს მიმართულებას „-კენ“ *.pas Ardašer sōy-i ēšān āmad*—„შემდეგ არდაშირი მათკენ წავიდა“. არის, თუკი მოძრაობის მიმართულებაა „-გან“: *az Ardašer bigurext*—„არდაში-

არისაგან გაიქცა“. bi-ს ყოფნას მნიშვნელოვნად აპირობებს წინადადებაში az წინდებულის არსებობა. იგივე კანონზომიერება შემჩნეულია საშუალო სპარსულში³⁹.

2. bih წინდებული ძალზე ზღვრავს ზმნების პრეფიქსაციას bi-თ. ღამ bimurd... bidīn sih pisar dād—„როცა მოკვდა, იმ სამ შვილს მისცა“.

3. როდესაც -ra თანდებული აღნიშნავს პირდაპირ ობიექტს, bi- თავისუფლად ვლანდება ზმნებთან, ხოლო თუ -rā ირავს ობიექტს ერთვას, რომლისყენაც (ეენი) არის მიმართული მოქმედება, bi- მეტწილად არ გვხვდება.

უკავშირებს რა ახ. სპ. bi-ს, საშ. სპ. ხე-ს, რომლის ძირითადი მნიშვნელობაა „მოცილების“ ცნება, კ. მაკინონი ამ კანონზომიერებებით აჩვენებს, რომ bi- ახალ სპარსულს პერაოდში იწარჩუნებს მიმართულებით მნიშვნელობას, ანუ არის პრევერბი⁴⁰. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ე. ლაზარი საშუალო სპარსულში bi-ს თაობაზე ამბობს, რომ მას იგივე სინტაქსი აქვს, რაც სხვა პრევერბებს⁴¹. საკითხი—ერთი ხე- პრევერბი გვაქვს საშუალო სპარსულში, თუ ორი—პომოფონური ზმნური ნაწილაკი (მაპერფექტივებელი) და დამოუკიდებელი პრევერბი (ლექსიკური მნიშვნელობით), ხე-ს ერთიანი ინტერპრეტაციის სასარგებლოდ უნდა წყდებოდეს, რადგანაც: პრევერბების მეტ-ნაკლები გრამატიკალიზაცია შემთხვევებს საკმაოდ ვხვდებით როგორც ირანულ ენებში, ისე სხვაგანაც⁴².

რა შემთხვევებში ერთვას bi- ზმნის ნამყოფ ფუძეს?

ა) თუ ზმნა გამოხატავს პროცესს, რომელიც მიმდინარეობდა ზუსტად განსაზღვრულ დროთს სეკვენტში, ან ბ) ერთ, მარტივ მოქმედებას, წარსულში ერთხელ მომხდარს, ან გ) თუ რთული ზმნა თანხლებულა რაიმე მაინდივიდუალზებელი ნიშნით:

ა) bar sar-i ān čāh sih rōz bibud—„იმ წყაროს (ქის) თავზე სამი დღე ღარჩა“.

ბ) pas biraft va zafar yift—„შემდეგ წავიდა და გაიმარჯვა“.

გ) Gāyomars kōh-rā lagad-ē bizad—„გაიომარსმა მთას წიხლა კრა“.

მაგალითი: pēšīnagān raftand va jahān bih mā bāz dāstand —„წინაპრები წავიდნენ და ქვეყანა ჩვენ დაგვატარეს“. bi- პრეფიქსას ყოფნასათვის ხელისშემშლელი არაფერია (არც პრევერბი, არც უარყოფა, არც მიმართულებითი წინდებულები). კ. მაკინონი bi-ს არყოფნას ხსნის იმით, რომ, თუმცა მოქმედება დასრულებულია (შეესაბამება ინგლისურ present perfect-ს), მაგრამ აქლია მოქმედების დროის ზუსტა განსაზღვრა.

ამრიგად, ერთი მხრივ, გვაქვს სრულა, ასპექტურად ერთგზისი ან შემოსაზღვრული მოქმედება, მის შედეგზე განსაკუთრებულა აქცენტს გარეშე (bi-იანი ფორმა) და, მეორე მხრივ, სრულა, მაგრამ დროის თვალსაზრისით ზუსტად გაუმიჯნავი და შემოუსაზღვრავი მოქმედება, რომლის შედეგიც აწყოში ინტერესს იწვევს. bi-∅ ოპოზიცია, კ. მაკინონის აზრით, არის ოპოზიცია ერთგზისობა: პერფექტულობა (Punctuality: Perfectivity)⁴³.

როგორ შეიძლება საბოლოოდ აიხსნას ოპოზიცია bi-: ∅ ნამყოფ დროის ფუძესთან? ე. ლაზარის მიერ საშუალო სპარსულში და კ. მაკინონის მიერ ახალ სპარსულში ნაჩვენები მეტ-ნაკლები სემანტიკური სხვაობანი პრეფიქსიან და უპრეფიქსო ფორმებს შორის იმაზე მიგვითითებენ, რომ ეს ოპოზიცია არ არის სრული: უსრულა ასპექტურ, რადგანაც ასეთი ოპოზიციისათვის დამახასიათებელია დაპი-

რისპირებულ ფორმათა აბსოლუტური ლექსიკური იგივეობა⁴⁴. ასპექტის მკაცრი „გრამატიკულობა“, მის მიერ ზმნური ლექსიკის ფართოდ მოცვა, „წმინდა ასპექტური“ დაპირისპირებულობის შესაძლებლობა უნდა ჩაითვალოს ასპექტის არსებით ნიშნად.

სლავური ენების მაგალითით სხვადასხვა ენაში ზმნისწინებისათვის მაპერფექტივებული ფუნქციის მიწერას ფართო გაქანება მიეცა ერთხანს. ამნარი შეხედულებები გამოითქვა, მაგალითად, ვოთურისათვის, ავესტას ენისათვის⁴⁵.

ცხადია, ზმნისწინ ზმნაში შეაქვს გარკვეული დროითი ან ლოკალური საზღვრები, მაგრამ მისი გაიგივება სრულ ასპექტთან ყოველთვის არაა მართებული. ვოთურ ენაში ზმნისწინების პერფექტულობის საპირისპიროდ ი. მასლოვმა შემოიტანა ზღვრად. ბა | არაზღვრადობის ცნება, რომელიც წარმოადგენს ზმნისწინებით ამოხატულ მოქმედების სახეთა სფეროში უმაღლეს აბსტრაქციას, რომელიც გარკვეულად გამოდის ზმნათა ლექსიკური დაჯგუფებების ჩარჩოებიდან და თითქოსდა დგება გრამატიკის „ზღურბლზე“. ამ თვალსაზრისით მას შეიძლება ეწოდოს „ასპექტისმაგვარი“ („ВМДО-ОБРАЗНАЯ“) კატეგორია⁴⁶. ზმნისწინთა უმეტესობას ვოთურ ენაში შეაქვს კონკრეტული ზღვრის მნიშვნელობა, რაც დაკავშირებულია პროცესის მიმდინარეობის სივრცობრივ შემოსაზღვრულობასთან ან აზუსტებს ამა თუ იმ კერძო მოქმედების სახეს. ამათ პარალელურად გამოიყოფა ისეთი ზმნისწინებიც, რომლებშიც ზღვრის მნიშვნელობა უფრო აბსტრაქტული ხასიათისაა. ეს განსაკუთრებით ეხება ga- ზმნისწინს⁴⁷.

ჩვენ აზრით, სპარსული bi- (<სამ. სპ. bē-) ფუნქციითაც და თავისი განვითარების თვალსაზრისითაც ერთობ უახლოვდება ვოთურ ga- ზმნისწინს. საშუალო სპარსულში პრევერბები ემსახურებიან ზმნით ამოხატული მოქმედების ლოკალიზაციას სივრცესა და დროში. უმეტეს შემთხვევაში მათ ამ მოქმედების განვითარებაში გარკვეული მიჯნა შეაქვთ, მაგრამ, ცხადია, ეს არაა ასპექტი. უმჯობესია აქაც შემოვიტანოთ ზღვრადობა | არაზღვრადობის ცნება. ამავე დროს ამ ზმნისწინთა შორის გამოიყოფა ერთი (bē), რომელიც თანდათან იძენს აბსტრაქტულ მნიშვნელობას. იგი ხშირად ჩნდება ნამყო დროის ფუძესთან⁴⁸. „მოშორების“, „მოცილების“ ცნებიდან იოლად გამოიყვანება მოქმედების დასრულების, საერთო შეწყვეტის ცნება⁴⁹. ახალ სპარსულში bi-ს მნიშვნელობა საკმაოდ შესუსტებულია, მაგრამ მისი თავდაპირველი მიმართულებითობა მაინც იგრძნობა. bi- უკვე გვევლინება ზღვრადობის გამომხატველ აბსტრაქტულ ნიშნად. მართალია, ზღვრადობას სხვა ზმნისწინებიც გამოხატავენ, მაგრამ bi-ს ხმარების თითო-ორილა შემთხვევა პრევერბიან და, ასევე, უარყოფიან ზმნებთან მიუთითებს, რომ იგი სულ უფრო მეტად განზოგადებული ზღვრულობის აღმნიშვნელია⁵⁰. ამრიგად, bi-იანი და უპრეფიქსო ნამყო დროის ფორმები წარმოგვიდგენენ ოპოზიციას ზღვრადობა | არაზღვრადობის მიხედვით. ეს განსაკუთრებით კარგად ჩანს būdan, mīndan, dīstan, istādan ზმნებთან. ამ სტატიკურ, შინაარსით განგრძობადი მოქმედების გამომხატველ ზმნებზე ხეკვდება პრეტერიტან იწვევს ამ მოქმედების მოქცევა გარკვეულ დროითა სიკმენტში. ამიტომ ძნელია დავეთანხმოთ ე. ლაზარს, როდესაც იგი აიგივებს bi- და (ha) mē- პრეფიქსიანი ფორმების მნიშვნელობებს⁵¹. (ha) mē būd მეტწილად უნდა ითარგმნოს, როგორც „იყო“, ხოლო būd — როგორც „დაჰყო“.

ასევე, მიუხედავად სპ. bi-ს და ავღ. wu-ს ერთი წარმომავლობისა, მათი ფუნქციების გაიგივება არ შეიძლება. თუ ავღანურის უპრეფიქსო ნამყო დროის ფორმა უპრული ასპექტისაა, ხოლო wu- პრეფიქსიანი სრულისა, სპ. biraft და

rafi ორივე სრულ, ერთგზის მოქმედებას გვიჩვენებს, ოღონდ ერთი ზღერადია, მეორე—არაზღერადი.

bi- პრეფიქსმა ვერ შეძლო სპარსულში ასპექტის უმაღლეს აბსტრაქციამდე ასვლა, რისი მიზეზებიც საკმაოდ კარგად არის ნაჩვენები².

კლასიკურ სპარსულში იყო ტენდენცია bi- პრეფიქსის ჩამყო დროის მიმღობებთან დაშვიდებისა, მაგრამ თანამედროვე სალიტერატურო სპარსულში ამნაირ მიმღობებს აღარ ვხვდებით, სამაგიეროდ სპარსულ და ტაჯიკურ ლიალექტებში, აგრეთვე, ზოგ ირანულ ენაში bi- და მისი ფონეტიკური ვარიანტები იხმარება რთულ მიმღობიან ფორმებში. ამ მხრივაც შეიძლება გარკვეული მსგავსების მონახვა გერმ. *ge* (<g>)-სთან. გილანური *binivište bum* | სპ. *nevešte budam* პლუსკვამპერფექტია³.

სპარსულ-ტაჯიკური ლიალექტებისა და ზოგიერთი ირანული ენის მონაცემების დალაგება სინქრონულ პლანში ისე შეიძლება, რომ წარმოვადგინოთ საშუალო სპარსული *be-* ზმნისწინის ისტორიული განვითარების გზა bi- პრეფიქსამდე—მარტეე მორფოლოგიურ ელემენტამდე.

შენიშვნები და დამოწმებანი

1. G. Lazard. *Grammaire du persan contemporain*, Paris, 1957, გვ. 131;
2. C. MacKinnon. The new persian preverb *bi-*, *Journal of the American Oriental Society*, 97, 1, 1977, გვ. 8.
3. В. С. Расторгуева, А. А. Керимова. Система таджикского глагола, М., 1964, გვ. 27.
4. А. А. Фрейман, К этимологии персидской частицы *bi-*. Записки Каллегии Востоковедов при азиатском музее Российской АН, Ленинград, 1925, გვ. 372-374; И. М. Оранский. Афганское *wu-* — персидское *bi-*, КСИИАН, 67, 1963, გვ. 95—98.
5. А. А. Фрейман. დასახ. შრომა, გვ. 372—374.
6. И. М. Оранский. დასახ. შრომა, გვ. 96. აგრეთვე H. S. Nyberg. *Hilfsbuch des Pehlevi*. II. Glossar. Uppsala, 1931, გვ. 35.
7. G. Lazard. *La langue des plus anciens monuments de la prose persane*, Paris, 1963, გვ. 298.
8. Р. Джуроев. Грамматическое описание *Asrār ut-tavhid*—таджикско-персидского памятника XII в., автореферат кандидатской диссертации. Л., 1964, გვ. 8.
9. *Siyar al-Mulūk also known as Siyāsāt-nāma of Nizām al-Mulūk*, edited by Hubert Darke, Tehran, 1962, გვ. 1361.
10. С. MacKinnon, დასახ. შრომა, გვ. 13.
11. G. Lazard. *La langue...* გვ. 299.
12. იქვე, გვ. 291.
13. იქვე, გვ. 293.
14. იქვე, გვ. 299.
15. იქვე, გვ. 304—305.
16. იქვე, გვ. 306.
17. იქვე, გვ. 306, 314. იხ. აგრეთვე შენიშვნა. № 42.
18. Е. Н. Шарова, К вопросу об использовании глагольного префикса *bi-* в классическом персидском (таджикском) языке. Индийская и иранская филология, Вопросы грамматики, М., 1976, гл. 275—276; Ш. З. Кариев, К вопросу об употреблении глагольного префикса *bi-* в языке дари (наблюдения по материалам памятника XII в. «Самак-е айяр»), Исследования по восточным языкам, М., 1973, гл. 97.
19. Е. Н. Шарова, დასახ. შრომა, გვ. 277; З. Ш. Кариев, დასახ. შრომა, გვ. 97—98.

20. P. G i g n o u x, Notes sur la redaction de l'Ardäy Virāz Namag: L'emploi de hamc et dē be, Zeitschrift der Deutschen morgenlandischen Gesellschaft. 1969, Supplementa. I.
21. B. U t a s. Verbs and preverbs in the Ayyātkār i Zarārān, Acta Orientalia, XXV11, 1976, Copenhagen, გვ. 80, შენიშვნა მე-20, C. M a s K i n n o n, დასახ. შრომა, გვ. 16, შენიშვნა, მე-15.
22. Е. К у р и л о в и ч, Вид и время в истории персидского языка, Очерки по лингвистике, М., 1962, გვ. 154.
23. Опыт историко-типологического исследования иранских языков, т. II, М., 1975, გვ. 354—355.
24. Е. К у р и л о в и ч, დასახ. შრომა, გვ. 155.
25. И. М. О р а н с к и й, დასახ. შრომა, გვ. 96. Опыт..., т. II, გვ. 376 და სხვ.
26. И. М. О р а н с к и й, Грамматические категории вида и кратности в глагольной системе современного афганского языка (пашто), автореферат кандидатской диссертации, Л., 1951. გვ. 16—18; Опыт..., т. II, გვ. 376—378.
27. G. L a z a r d, La langue..., გვ. 299.
28. С. M a s K i n n o n, დასახ. შრომა, გვ. 16; B. U t a s, დასახ. შრომა, გვ. 80.
29. Л. П. С м и р н о в а, Язык «Та'рихи Систан», Труды АН Таджикской ССР, т. 110. вып. I. Сталинабад, 1959, გვ. 64; აგრეთვე, G. L a z a r d, La langue... გვ. 299.
30. И. М. О р а н с к и й, Грамматические категории вида и кратности..., გვ. 16.
31. М. Ф. Ф а з ы л о в, Некоторые особенности таджикского литературного языка эпохи Саманидов (по одной старинной рукописи «Та'рих-и Табарӣ» Бал'ами), Труды АН Таджикской ССР, т. XXVII, 1954, Сталинабад, გვ. 179.
32. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ ჭერადობა ლექსიკურად არის გამოხატული.
33. Л. П. С м и р н о в а, Язык «Та'рих-и Систан», გვ. 64—65, 77.
34. Л. П. С м и р н о в а, Особенности языка «Фарс-нама», КСИИА, 1963, № 72, გვ. 110—111.
35. Б. С и я е в, Глагольные особенности таджикско-персидского литературного языка IX—X вв. (на материале «Та'рих-и Табарӣ», Бал'ами), автореферат кандидатской диссертации, Душанбе, 1964, გვ. 16.
36. В. А. Л и в ш и ц, Овнутренних законах развития таджикского языка. Известия отделения общественных наук АН Таджикской ССР, 1954. № 5, გვ. 96—97.
37. И. М. О р а н с к и й, Афганское wu- —персидское bi-, გვ. 95—98.
38. Опыт..., т. II, გვ. 387.
39. B. U t a s, დასახ. შრომა, გვ. 84—85.
40. С. M a s K i n n o n, დასახ. შრომა, გვ. 14—16.
41. G. L a z a r d, Le préverbe moyen-persé bē/ba. Monumentum H. S. Nyberg. II, 1975. Leiden, გვ. 3.
42. ამ საკითხის ფართო განხილვას ჩვენ ახლა არ შევუძლებთ. იგი ცალკე გამოყოფის ღირსია. აღენიშნავთ მხოლოდ, რომ საშუალო სპარსელის ხე-ს ერთიან ინტერპრეტაციას ემხრობა: H. S. N y b e r g, Hilfsbuch des Pehlvi, II, Glossar; A. A. Ф р е й м а н, დასახ. შრომა, გვ. 372; D. N. M a s K e n z i e, A concise Pahlvi dictionary, London, 1971, გვ. 18; C. M a s K i n n o n, დასახ. შრომა, გვ. 16. შენიშვნა მე-15; B. C. P a s t o r g u e n a, Среднеперсидский язык, М., 1966, გვ. 82, 86, 131; Опыт..., II, გვ. 385.
- ჟომოფონურ პრევერბსა და ზმნურ ნაწილას ვარაუდობენ: W. H e n n i n g, Das Verbum des Mittelpersischen der Turfanfragmente, Zeitschrift für Indologie und Iranistik, b. 9, 1933, გვ. 231—232, 247; B. U t a s, დასახ. შრომა, გვ. 80. 109—110; G. L a z a r d La langue..., გვ. 298, 306, 314. შევლევარი ოღონდ აღნიშნავს, რომ X—XI სს. ახალი სპარსული ენის პროზაულ ძეგლებში ყოველთვის აღარ ხერხდება მთიი გამოქვნა და სპარსული bi- გადმოსცემს როგორც საშუალო სპარსულ ზმნურ ნაწილას, ისე შეტად კონკრეტული მნიშვნელობის პრევერბს. მას ფთანებება E. H. Ш а р о в а, დასახ. შრომა, გვ. 278, 280. შემდგომში (1975 წ.) ე. ლაზარი იცლის შეხედულებას და ისიც საშუალო სპარსული be-ს ერთიანი ინტერპრეტაციის სასარგებლოდ იხრება: G. L a z a r d, Le preverbe moyen-persé bē/ba, გვ. 2, 12.
- სხვადასხვა ირანულ ენაში პრევერბების მეტ-ნაკლები გრამატიკალიზაციის შესახებ იხ.: Грамматика осетинского языка, т. I, Орджоникидзе, 1963, გვ. 237—247; C. M a s K i n n o n, დასახ. შრომა, გვ. 20—21; Т. Н. П а х а л и н а, В. С. С о к о л о в а, Мазендеранский язык,

- ცნობარში «Современный Иран», М., 1957, გვ. 85; Опыт..., II, გვ. 381—382, 401—402, 405—406; Д. И. Эдельман, Язгулямско-русский словарь, М., 1971, გვ. 89, ლა ა. შ.
43. С. Маскинпов, დასახ. შრომა, გვ. 16—18.
44. Ю. С. Маслов, Вопросы глагольного вида в современном зарубежном языкознании, წიგნში: Вопросы глагольного вида, М., 1962, გვ. 7, II; მისივე, Категория предельности/непредельности в готском языке, ВЯ, 1959, № 5, გვ. 76; А. В. Бондарко, Теория морфологических категорий, М., გვ. 168.
45. ეს შეხედულებანი განხილულია კრტიკის სხვადასხვა ნაბრძოლში: В. И. Абаев, Преверб и перфективность, წიგნში: Проблемы индоевропейского языкознания, М., 1964, გვ. 90—93; Ю. С. Маслов, Вопросы глагольного вида, გვ. 26; D. Zbavitch, A contribution to the problem of the verbal aspect in Avesta, Archiv Orientalni, XV, 1956, გვ. 20—22.
46. Ю. С. Маслов, Категория предельности/непредельности..., გვ. 76.
47. იქვე, გვ. 79; И. А. Сизова, Становление германского глагольного словообразования, М., 1978, გვ. 14—15.
48. H. S. Nyberg, Hilfsbuch des Pehlevi, II, Glossar, გვ. 34—35.
49. И. М. Оранский, Афганское wi—персидское bi-, გვ. 96; С. Маскинпов, დასახ. შრომა, გვ. 21.
50. В. Ufas, დასახ. შრომა, გვ. 86;
51. იქვე, გვ. 326.
52. В. А. Лившиц, დასახ. შრომა, გვ. 96—97; С. Маскинпов, დასახ. შრომა, გვ. 17, 25; Опыт..., II, გვ. 410—411.
53. Гилянский язык, М., 1971, გვ. 167.

Н. Г. НАХУЦРИШВИЛИ

О ФУНКЦИИ ПРЕФИКСА bi- С ФОРМОЙ ПРЕТЕРИТА] В КЛАССИЧЕСКОМ ПЕРСИДСКОМ

Резюме

О функции префикса bi- при форме претерита в классическом персидском языке существуют различные мнения:

I. Префикс bi- лишен грамматической функции и не может выражать видовых значений. Его единственная функция—носить ударение в глагольной форме (Ж. Лазар, Ф. Жинью, Х. Дарке, Р. Джураев и др.).

II. bi- выражает дуративное действие (Е. Курилович, Г. Виденгрэн, Л. Грей).

III. Префикс bi- выражает разные видовые значения, в том числе и перфектирующее (К. Маккиннон, В. Лившиц, Л. Смирнова, И. Оранский и др.).

В статье дана следующая интерпретация функции префикса bi- с претеритом. Классический персидский bi- является рефлексом среднеперсидского преверба be-, который уже начинал терять свое лексическое значение («удаление», «отделение», «отрезанность») и выступал как показатель предельности. В классическом персидском значение bi- становится еще более трудноуловимым и является уже почти совершенно абстрактным показателем предельности, т. е. выступает как формальный элемент. Лексическое значение иногда проявляется с глаголами движения. Эти случаи можно

отнести к проявлению изначального превербного характера bi-(<ср. перс. bē-).

Функция показателя предельности у префикса bi- особенно заметна со статическими глаголами būdan, māndan, daštan, istādan. Посредством добавления префикса bi- действие, выраженное формой претерита этих глаголов, оказывается заключенным в определенный временной сегмент. Формы с префиксом bi- и без префикса представляют собой оппозицию по признаку предельности/непредельности.

В современном персидском языке префикс be-(<кл. перс. bi-) с претеритом больше не употребляется и, лишенный всякого лексического значения, выступает только с основой настоящего времени как показатель сослагательного и повелительного наклонений.

Случаи грамматикализации превербов встречаются как в иранских, так и в других языках. С этой точки зрения классический персидский bi- проявляет довольно заметное сходство с готским превербом ga- (>совр. нем. ge-), который также постепенно превратился в абстрактный показатель предельности.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად.
გ. შერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტის ინდურ-ირანული ენების განყოფილება
წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
აკადემიკოს გ. შერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტმა

მეცნიერთა იუბილე

ქეთევან ლომთათიძე

იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების თვალსაჩინო წარმომადგენელს, ქართველურ და აფხაზურ-ადიღურ ენათა გამორჩეულ მკვლევარს, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსს, პროფ. ქეთევან ბესარიონის ასულ ლომთათიძეს დაბადების 70 და სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობის 45 წელი შეუსრულდა.

ქ. ლომთათიძე დაიბადა 1911 წ. 9 თებერვალს ჩოხატურის რაიონის სოფ. ხილისთავში, გლეხის ოჯახში; პირველდაწყებითი განათლება მიიღო ხილისთავის შვიდწლიან შრომის სკოლაში, 1924 წ. კი გადმოვიდა თბილისის მე-8 შრომის სკოლაში, რომელიც წარჩინებით დაამთავრა 1926 წ.

1927 წ. ქ. ლომთათიძე ჩაირიცხა თბილისის უნივერსიტეტის ენისა და ლიტერატურის ფაკულტეტის ენათმეცნიერების დარგზე, რომელიც წარმატებით დაასრულა 1931 წელს.

1931—32 წ. იგი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნაბეჭდ წიგნთა განყოფილების უმცროსი მეცნიერ თანამშრომელია. ხოლო 1932—34 წ. ამავე თანამდებობაზეა მაშინდელი ქართული დიდი საბჭოთა ენციკლოპედიის რედაქციაში.

ქ. ლომთათიძე 1934 წ. ჩაირიცხა თბილი-

სის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასპირანტურაში კავკასიური ენების (აფხაზურის) სპეციალობით. მან წარმატებით გაიარა ასპირანტურის კურსი პროფ. ს. ჭანაშვიას ხელმძღვანელობით. 1937 წლიდან იგი საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის ენის, ისტორიისა და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის უმცროსი მეცნიერ თანამშრომელია. ამ დროიდან მოყოლებული დღემდე ქ. ლომთათიძე კითხულობს აფხაზური ენის კურსს (რომელიც მანამდე ებარა პროფ. ს. ჭანაშვიას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში).

1938 წ. ქ. ლომთათიძემ წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე „ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში“. ხოლო 1945 წ. — სადოქტორო დისერტაცია „სადოქტორო დისერტაციად მეცნიერმა წარადგინა მონოგრაფია „აფხაზური ენის ტრანსფორმაციის“.

ეს იყო პირველი სადოქტორო დისერტაცია ჩვენში — დაცული მთის იბერიულ-კავკასიურ ენათა მასალაზე, ხოლო დისერტანტი — პირველი ქალი, რომელსაც წილად ზედა პატივი საქართველოში სადოქტორო დისერტაციის დაცვისა ენათმეცნიერებაში.

ქ. ლომთათიძე 1940 წლიდან თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დოცენტია, ხოლო 1952 წლიდან — პროფესორი.

1953—63 წ. ქ. ლომთათიძე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის დირექტორია. ამ წლებში დაიბეჭდა პროფ. არნ. ჩიქობავას ხელმძღვანელობითა და საერთო რედაქციით III-VIII ტომები ქართველი ხალხის ეროვნული საუნების — რვატომიანი „ქართული ენის განმარტებითი“ ლექსიკონისა, რომლის მთავარი რედაქტორი წვერი და VII ტომის ერთ-ერთი რედაქტორიც იგი არის. სწორედ ამისათვის მიენიჭა მას სხვა რედაქტორებთან ერთად 1971 წ. საქართველოს სსრ სახელმწიფო პრემია მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში. ქ. ლომთათიძე იყო რედაქციის თავმჯდომარე სამტომიანი აკადემიური ლექსიკონისა, რომელიც 1956—59 წ. გამოსცა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიამ. იგი იყო სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების

ინსტიტუტის მიერ 1967 წ. ქ. მოსკოვს გამოცემული „იბერიულ-კავკასიური ენების“ სარედაქციო კოლეგიის წევრი და თანარედაქტორი. მისივე რედაქტორობით გამოვიდა და გამოდის „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების“ რიგი ტომი. ქ. ლომთათიძე კავკასიოლოგ-ენათმეცნიერთა საერთო-საკავშირო ორგანოს — „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების წელიწადულის“ მთავარი რედაქტორის მოადგილეა.

ქ. ლომთათიძე, როგორც საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა დამდგები მუდმივი სახელმწიფო კომისიის წევრი, დიდ ყურადღებას აქცევს ქართული მატერიალების კვლევების ამაღლების, ქართული სალიტერატურო ენის ნორმათა მოწესრიგებისა და დაცვის სახელმწიფოებრივ საქმეს.

ქ. ლომთათიძე მუდმივი კონსულტანტია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის დ. გულისა სახ. აფხაზეთის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტისა. მასთან საკონსულტაციოდ ჩამოდიან არა მარტო სპეციალისტები ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კუთხიდან, არამედ — უცხოელი ლინგვისტიკოსები ინგლისიდან, ამერიკის შეერთებული შტატებიდან...

ქ. ლომთათიძე დიდ დროსა და ენერჯიას ახმარა ახალგაზრდა მეცნიერთა კადრების აღზრდას. სად არ ნახათ მის აღზრდილებს — მოსკოვსა თუ ლენინგრადში, სოხუმსა თუ მაიკოპში, ჩერკესკსა და ყარაჩაევსკში... ქ. ლომთათიძის აღზრდილებს შორის 20 მეცნიერებათა კანდიდატი და სამი დოქტორია. ამიტომაც აქვს მას მნიშვნელოვანი საქართველოს სსრ და აფხაზეთის ასსრ მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდებანი.

1955 წ. ქ. ლომთათიძეს ირჩევენ საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრობის კორესპონდენტად, ხოლო 1979 წ. — ნამდვილ წევრად.

ქ. ლომთათიძე სკკპ წევრია 1952 წლიდან. 1976 წლიდან იგი საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის სარევიზიო კომისიის წევრი იყო, ხოლო 1981 წლიდან — საქართველოს კ ცენტრალური კომიტეტის წევრობის კანდიდატი. ქ. ლომთათიძე არჩეული იყო სსრკ უმაღლესი საბჭოს IV და V, ასევე თბილისის შპრომელთა საქალაქო საბჭოს II, III და IV მოწვევათა დეპუტატად. 1955—62 წ. იგი სსრკ საპარლამენტო კომიტეტის წევრია. ქ. ლომთათიძე მონაწილეობდა შვილობილ მომხრეთა II და IV საკავშირო კონფერენციების მუშაობაშიც.

პარტიამ და საბჭოთა მთავრობამ სათანადოდ დააფასეს ქ. ლომთათიძის სამეცნიერო-პედაგოგიური და საზოგადოებრივი მოღვაწეობა. იგი დაჯილდოებულია ლენინის (1960 წ.), ოქტომბრის რევოლუციისა (1981 წ.) და სპანთის ნიშნის (1953 წ.) ორდენებით, ოთხი მედლითა და საქართველოს სსრ უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის სიგვლებით (1961, 1965 წ.).

ქ. ლომთათიძემ თავის პირველ ნაშრომში „ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსისა გუერულსა და აქარულში“ ნათლად წარმოაჩინა ძველი ქართლისათვის დამახასიათებელი მოვლენების ნაშთები აღნიშნულ დიალექტთა ცოცხალ მატერიალში. იმ დროიდან მოყოლებული დღემდე მკვლევარმა გამოაქვეყნა ასოცებ მეტი შრომა, ამთავარ — სამი მონოგრაფია: „აფხაზური ენის ტრანსფორმაციული დიალექტი“ (1944 წ.), „აფხაზური დიალექტი და მისი ადგილი სხვა აფხაზურ-აბაზურ დიალექტებს შორის“ (1954 წ.), „აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი“ (1976 წ.).

ქ. ლომთათიძე აფხაზურ და აბაზურ ენებს იკვლევს 1935 წლიდან. მრავალი წლის განმავლობაში სწავლობდა იგი ამ ენებს ადგილზე — დიალექტების, თქმებისა და კილოაუზების მიხედვით. მას აღნიშნული ენები სოფლისოფელ აქვს ნაკვეთი; გათვალისწინებულია ამ ენათა მეტყველება ასაკობრივი თვალსაზრისითაც. ამიტომაცაა მის მიერ ჩაწერილი და გამოქვეყნებული გამბული მეტყველების ნიმუშები მეტად ფასეული — იქ ფიქსირებული ენობრივი მოვლენები ხშირად თანამედროვე დიალექტებში არცაა ხოლმე შემონახული. ამდენად, ქ. ლომთათიძის მიერ ამ ორმოცდახუთიოდ წლის წინ ჩაწერილი ტექსტები დღეს აფხაზური ენის ისტორიული დოკუმენტაციაა.

ქ. ლომთათიძემ გამოიკვლია აფხაზური ენის როგორც სამხრული დიალექტები (აბეური და ბზიფური), ასევე — ჩრდილოური (ტრანსნთური და აშხარული), მაშინ როცა უსაზრის მონოგრაფია აფხაზური ენის შესახებ მხოლოდ ბზიფურ დიალექტს ეყრდნობოდა. მკვლევარმა ცალკე აწარმოა გაფანტვით მოსახლე აშხარულთა მეტყველებაზე დაკვირვება. ამ სახის კვლევა კი აუცილებელი წინაპირობა უმწერლობო და ახალი დამწერლობის მქონე ენათა მეცნიერული შესწავლისა და მათი ნამდვილი ისტორიის დადგენისათვის.

გადაუქარბებლად შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთი მთის იბერიულ-კავკასიური ენა ასეთი გამოწვლადებით შესწავლის საგანი ვერ არ გამოხდებოდა.

ქ. ლომთათიძემ აფხაზური და აბაზური ენები გამოიკვლია როგორც სინქრონიული,

ასევე დიპლომატიური თვალსაზრისით. არ ასეობს აფხაზური და აბაზური ენების ფონეტიკის, ფონოლოგიის, გრამატიკისა ან ლექსიკის აკრობოთითი თუ ზოგადი საკითხი, რის შესახებაც მას გადაწყვეტილი სიტყვა არ ეთქვა.

ჭერ კიდე 1938 წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ძირითად დროთა წარმოებისათვის აფხაზურში“ შეკვლევარმა ნათლად წარმოაჩინა, რომ აფხაზურში ზმნა ეს მორფოლოგიის დერძია: „აფხაზური ზმნა არის მთელი წინადადება“ და რომ იგი „იმდენად მორფოლოგიური კატეგორია არაა, რამდენადც რთული სინტაქსური მთლიანობა, მთელი წინადადება“. ამ ნაშრომიდან მოყოლებული ქ. ლომთათიძემ დაადგინა ან დააბუქა აფხაზურ და აბაზურ ენათა ზმნისა თუ სახელის ისეთი კარდინალური საკითხები, როგორცაა: სტატუტურობა და დინამიკურობა, ფინიტობა და ინფინიტობა, განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობა სახელებში, გარდამავლობისა და გვირის საკითხები, რთულფუძიან ზმნათა აგებულება, ზმნის უარყოფით ფორმათა წარმოება და ბეერი სხვა.

ხუთიოდე წლის წინ დასტამბული მონოგრაფია „აფხაზური და აბაზური ენების ისტორიულ-შედარებითი ანალიზი“ სპეციალისტთა მიერ სამართლიანადაა აღიარებული არა მარტო როგორც დიდი მოვლენა აფხაზურ-ადილურ ენათა შესწავლაში, არამედ — მიჩნეულია საერთოდ იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების თვალსაჩინო მიღწევად. სწორედ ამ სახის გამოკვლევები განსაზღვრავენ დღეს იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების მალალ დონესა და ავტორიტეტს.

მეტად საყურადღებო აღნიშნულ მონოგრაფიაში წამოყენებული ზოგადი სახის დებულება: აფხაზურ-აბაზურში „ს მო ვ ა ნ ს ც ა ლ ე ე ფ ო ნ ე მ უ რ ი მ ე ნ შ ე ნ ე ლ ო ბ ა რ ჰ ი რ ა ნ დ ა; ი გ ი თ ა ნ ს მ ო ვ ე ნ ი ს თ ა ნ მ ს ლ ე ე ი ე რ ა“. იქვე ნაჩვენებია მხოვრის, როგორც ფონემის, ჩამოყალიბების გზაც. ასევე მეტად საინტერესოა ავტორის მიერ დადასტურებული სპონტანური ფონეტიკური პროცესის შედეგად მიღებული ახალი ფონემა (და არა მისი ვარიანტი), როცა მისსავე გვირდით შემონახულია ამოსავალი ფონემა. აქ გამოთქმულ მოსაზრებებს პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ზოგადენათმეცნიერული თვალსაზრისითაც, კერძოდ, თეორიული ფონოლოგიის რიგი პრობლემის გადასაწყვეტად.

აქვე უნდა ითქვას ქ. ლომთათიძის ზოგადენათმეცნიერული ხასიათის ნაკვლევებზეც (იგი 1951—57 წლებში ენათმეცნიერების ინსტიტუტში განაგებდა ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილებას), რომლებიც, როგორც წესი,

კონკრეტულ ენათა მასალის ანალიზზეა დაფუძნებული. ასეთებია: „ენის განვითარების კანონზომიერების შესახებ“, „გუბრათმესაბუყვისობათა საკითხისათვის ყველაზე მკითრ ენობრივი კოლექტივის მეტყველებაში“, „ლიალექტთა გამოყოფის კრიტერიუმთა საკითხისათვის“, „სახელთა განსაზღვრული ფორმის ისტორიიდან აბაზური ენის აშხარულ დიალექტში“ და სხვ.

აფხაზურ-ადილურ ენათა სტრუქტურისა და ისტორიის კვლევა ქ. ლომთათიძისათვის არასოდეს ყოფილა თვითმზიანი. იგი იმვე თვალსაზრისზე დგას, რაც ჭერ კიდე ამ ორმოცდახუთი წლის წინ წამოაყენა დღმა ივანე ჭავჭავაძეში: „ქართლისა და ქართველურ ენათა მეცნიერულს კვლევა-ძიებასთან ერთად მთავარი ყურადღება ე. წ. კავკასიური ენების საფუძვლიანსა და გარდამავებულს შესწავლას უნდა მიექცეს, თუნდაც იზიტრამაც, რომ ამას უაღრესი მნიშვნელობა თვით ქართლის თავდაპირველი ბუნებისა და მერმინდელ ცელიებათა გასაგებადაც აქვს“. ამიტომ, რომ იმ მრავალიცხოვან გამოკვლევებში, რომლებიც ქ. ლომთათიძემ ქართველურ ენათა ფონეტიკის, მორფოლოგიის, სინტაქსისა თუ ლექსიკის საკითხებს უძღვნა, ხშირია აფხაზურ-ადილურ ენათა სათანადო მოვლენებთან პარალელები.

ნაშრომებში „დ/რ/ს მონაცვლიობისათვის ქართველურ ენებში“, „წინაენისმიერ სპირანტთა უძველესი სისტემისათვის ქართველურ ენებში“, „ხშულ-ლაბილურ კომპლექსთა შერწყმით მიღებული ბ ზ მ ქართველურ ენებში“ და სხვ. ქართლისა და ქართველური ენების ფონემატურ სტრუქტურაში მომხდარი ცვლილებანი გაანალიზებულია სხვა იბერიულ-კავკასიურ ენათა (განსაკუთრებით აფხაზურ-ადილურ ენათა) სათანადო მასალის გათვალისწინებით. აქ მიღებულ დასკვნებს მნიშვნელობა აქვს არა მარტო კონკრეტულ ენათა ფონოლოგია-ფონეტიკის საკითხთა რყვევისას, არამედ საერთოდ იბერიულ-კავკასიური ენების ფონოლოგია-ფონეტიკისათვის.

ქ. ლომთათიძის მიერ აფხაზური ენის გრამატიკული სტრუქტურის გარკვევამ ისიც ცხადყო, თუ რა პრინციპული მნიშვნელობა აქვს ამას იბერიულ-კავკასიურ ენებში რიგი საკითხის დასმისა თუ ახსნისათვის. ეს განსაკუთრებით წარმოჩნდა ქართველურ და აფხაზურ-ადილურ ენათა ისტორიულ-გენეზისური საკითხების ურთიერთმიმართებათა კვლევისას. ამ რიგის საკითხები ასახულია ნაშრომებში: „თხეობა ტიპის ზმნათა ისტორიისათვის ქართლში“, „ზმნის ინფინიტური წარმოების კვალი ძველ ქართლში“, „სუბლექტურ ზმნათა წარმოება-

გამოყენების საერთო პრინციპი ქართულსა და აფხაზურში“...

ქართველურ და აფხაზურ-ადიღურ ენათა ურთიერთმიმართება სხვადასხვა ასპექტშია წარმოდგენილი შრომებში: „ბგერათა პროცესებისა და ბგერათა შესატყვისობების ზოგი საკითხი იბერიულ-კავკასიურ ენებში“, „პოტენცილის კატეგორია ქართველურსა და აფხაზურ-ადიღურ ენებში“, „ქართულ-აფხაზური ბგერათფარდობიდან: ქართ. წ: აფხ. შჷ“ და ბევრი სხვა.

ქ. ლომთათიძის ამ სახის გამოკვლევები იმისი ნათელი ნიმუშია, თუ როგორ უნდა ეიკვლიოთ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჭგუფთაშორისი მიმართებანი. ასეთ მიმართებათა კვლევა კი შესაძლებელი გახდა მხოლოდ მას შემდეგ, რაც საფუძვლიანად იქნა შესწავლილი თვით ჭგუფებში შემაჯალი ენები. დღეს კი, როცა ქართველ-კავკასიოლოგთა მიერ თითქმის ყველა იბერიულ-კავკასიური ენაა შესწავლილი, სხვა ჭგუფებს შორის მიმართებათა კვლევაც რეალურია.

ამ ოცდახუთზე მეტი წლის წინათ ეურნალ „კობროსი იაზიკონანის“ ფურცლებზე გამართულ დისკუსიაში იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების შესახებ ზოგმა მკვლევარმა იბერიულ-კავკასიურ ენათა ნათესაობა სარ-

წმუნოდ არ მიიჩნია. ამ ენათა ნათესაობისა და იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების პრინციპების ერთ-ერთი დამკველი მაშინ ქ. ლომთათიძე იყო. მან სტატიაში „იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერების ზოგი საკითხი“ ნათლად აჩვენა, რომ იბერიულ-კავკასიურ ენათა ნათესაობა რეალურია იმ მუშაობის შედეგად, რაც ჩატარდა ქართველურ, აფხაზურ-ადიღურ, ნახურ და დაღესტნურ ენათა მასალის მიხედვით. მართლაც, კვლევის შემდგომმა წლებმა მეცნიერულად დასაბუთებული ეს თვალსაზრისი კიდევ ერთხელ დაადასტურეს.

1975 წლიდან ქ. ლომთათიძე კვლავ უღვას სათავეში ენათმეცნიერების ინსტიტუტს. იმ დიდ ამოცანათა განხორციელებაში, რაც ენათმეცნიერების ინსტიტუტის კოლექტივს ეკისრება დღეს, თვალნათლივ ჩანს და, უპიკელოა, მომავალში გაათქვებული ძალით გამოჩნდება ქეთევან ლომთათიძის დიდი მეცნიერულ-ორგანიზატორული როლი და დიდი ნიჭი და ფართო ენათმეცნიერული ერუდიცია. ჩვენს იუბილარს „ძალი შესწევს ქაღილსა“. იგი თავისი შემოქმედებითი ნიჭიერებისა და ინტელექტუალურ შესაძლებლობათა გაფორმების ხანაშია და, ბუნებრივია, ქართული მეცნიერული საზოგადოებრიობა მისგან ახალ გამარჯვებებსა და ახალ წარმატებებს მოელის.

ივანე გიგინეიშვილი
ბანადი ბურბულაძე

თვალსაჩინო მეცნიერი, ორბანიზატორი

თითქმის ნახევარი საუკუნეა, რაც ნაყოფიერ სამეცნიერო და პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწევა ცნობილი ქართველი ენათმეცნიერი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი შოთა ძიძიგური.

მისი დიდი ამბისა და გარჯის თვალსაჩინო აღიარებაა ის, რომ მინიჭებული აქვს მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწის წოდება და მიღებული აქვს მრავალი ჭილდო, მათ შორის შრომის წითელი დროშის ორდენი, ახლახანს კი მისი ცხოვრების საიუმბილეო თარიღი აღინიშნა მთავრობის მაღალი ჭილდითი — ოქტომბრის რევოლუციის ორდენით.

შ. ძიძიგური დაიბადა 1911 წლის 15 აგვისტოს ცნობილი პედაგოგის ვარლამ ძიძიგურის ოჯახში; საშუალო და უმაღლესი განათლება მიიღო თბილისში; ჭერ კიდევ თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტი იყო, როცა პროფესორ ა. შანიძის დაავლებით შეკრიბა დიდიქტოლოგიური მასალა, რომლის შესახებაც მოხსენებები წარუდგა „ქართულ საენათმეცნიერო საზოგადოებას“. მალე მისი ნაშრომი ცალკე წიგნად გამოვიდა, — ეს იყო ქართული ენის სახელმძღვანელო პროფაქტიკის კურსების მსმენელთათვის.

უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ერთ-

ხანს მუშაობდა გაზეთ „ნორჩი ლენინელს“ ლიტერატურულ რედაქტორად. ლენინგრაღში გაიარა სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის ასპირანტურის კურსი გამოჩენილი მეცნიერების აკადემიკოს ნ. შარის, აკადემიკოს ლ. შერბას და პროფესორ კ. ღონღუას ხელმძღვანელობით. ლენინგრაღშივე წარმატებით დაიწყო საკანდიდატო დისერტაცია თემაზე: „ქართული ენის ეპოქების კლასიფიკაციის ცდა“.

ახალგაზრდა მეცნიერი დაბრუნდა თბილისში და უნივერსიტეტში ქართული ენის კათედრის დოცენტად, ხოლო სსრ კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალში უფროს მეცნიერ თანაშრომლად დაიწყო მუშაობა. ამ დროიდან მოკიდებული შ. ძიძიგური მუშაობდა მრავალ სასწავლო და სამეცნიერო დაწესებულებაში: კითხულობდა ლექციებს თბილისის, ქუთაისის, თელავის პედაგოგიურ ინსტიტუტებში, სელმძღვანელობდა ქართული ენის კათედრას ბათუმის პედაგოგიკურ და თბილისის კონსერვატორიაში, იყო საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის სამეცნიერო პროპაგანდის განყოფილების გამგე, ეურნალ „მნათობის“ მეცნიერების განყოფილების გამგე.

1926 წელს შ. ძიძიგურმა დაიწყო დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად თემაზე: „კავშირები ქართულ ენაში“. იმავე წელს აირჩიეს თბილისის უეჭონის სახელობის პედაგოგიკური ქართული ენის კათედრის გამგედ და მიენიჭა პროფესორის წოდება. 1967 წლიდან შ. ძიძიგური სათავეში უდგას თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრას, რომელიც ქართველოლოგიური ეკლავა-ძიგების ერთ-ერთ მძლავრ ცენტრს წარმოადგენს. ამ დროიდან მოყოლებული იგი წარმატებით ხელმძღვანელობს ამ კათედრას და აგრძელებს მის მდიდარ სამეცნიერო ტრადიციას. კათედრასთან არსებობს ტოპონიმის სამეცნიერო ლაბორატორია, რომელსაც აგრეთვე კათედრის გამგე უწევს მეცნიერულ ხელმძღვანელობას.

ღაწლდამოსილი სწავლული საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის წევრი და ენისა და ლიტერატურის განყოფილების აკადემიკოსი-მდივანია.

შ. ძიძიგური ავტორია 300-მდე ნაშრომისა, რომელთაგანაც სამ ათეულზე მეტი ცალკე

წიგნად არის გამოცემული. ამ ნაშრომების თემატიკა ფართო და მრავალმხრივია: მათში გაშუქებულია ქართული ენის გრამატიკის, მისი ისტორიის, დიალექტოლოგიის, ლექსიკოლოგიის, ლექსიკოლოგიის, ონომასტიკის, აგრეთვე ზოგადი ენათმეცნიერების, ფოლკლორისტიკის, ლიტერატურათმცოდნეობის საკითხები.

მკვლევარი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ქართული სალიტერატურო ენის ნორმალიზაციის, მწერლის ენისა და სტილის საკითხებს. ამ მხრივ აღსანიშნავია ცალკე წიგნებად გამოცემული ნაშრომები: „მწერლის ენა“, „ენა და ლიტერატურა“, „იკობ გოგებაშვილი და ქართული საერთო-სახალხო ენა“, „რუსთაველის ენის საკითხები“, „ილია ჭავჭავაძის ენა“, „დავით გურამიშვილის ენა“, და სხვ. მეცნიერული ძიებანი ამ სფეროში თანამოყრდელია წიგნში „ქართველ კლასიკოსთა ენობრივი მეშვიდრეობა“, რომელსაც გვერდის ვერ აუღის ქართველ მწერალთა ენის საკითხებით ლინტერესებული ვერც ერთი მკვლევარი. აღსანიშნავია, რომ მკვლევარი ყურადღებას ამახვილებს, სწორედ იმ მწერალთა ენაზე, რომლებმაც განსაზღვრეს ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების მავსტრალური ხაზი მეთორმეტედან მეოცე საუკუნემდე.

შ. ძიძიგურმა გარკვეული ენობრივი დასაბუთება მოუძებნა იმ ფაქტს, რომ „ეფესიტყაოსნის“ ენაში ორგანულადაა შერწყმული აღმოსავლურ-ქართული და დასავლურ-ქართული ენობრივი ფორმები და ლექსიკური ერთეულები. მისი დასკვნით, „ამის გასაღებს იძლევა სამხრეთ საქართველოს დიალექტური წრე — მესხური მეტყველება, რომელიც სტრუქტურულად აერთიანებს ჩვენი ენის შინაგან განშტოებებს... ამიტომ საფიქრებელია, რომ რუსთაველის ენას ასაზრდოებს, უპირველეს ყოვლისა, სწორედ სამხრეთ საქართველოს მეტყველება“.

ჯეა-ფშაველას ენის პრობლემის განხილვისას მკვლევარმა უარყო ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გაბატონებული აზრი, თითქოს ჯეა თავის ლექსებსა და პოემებს ფშაურ კილოზე წერდა და სალიტერატურო ენის ნაცვლად დიალექტის გაბატონებას ცდილობდა მწერლობაში. მან დაასაბუთა, რომ ჯეას პოეტური მეტყველება უარს არსებითს ნაწილი სალიტერატურო ენას ეყრდნობა, ხოლო დიალექტიზმებს მის ნაწერებში სტილისტური ფუნქცია აკისრია.

შ. ძიძიგურმა მოიძია და შეისწავლა დიდი ილიას მიერ შეგროვილი სალექსიკონო მასალის ფრაგმენტები, დაადგინა ამ მასალის წყაროები და გაარკვია მისი მნიშვნელობა ქარ-

თული ლექსიკოლოგიის ისტორიისათვის. მასვე ეყუთნის ალ. ყაზბეგის ლექსიკონი, რომელიც ერთის მწერლის ობზულდებათა აკადემიურ გამოცემაა. ჩვენი შესანიშნავი ბელეტრისტის ლექსიკას მკვლევარმა უძღვნა აგრეთვე პატარა, მაგრამ ფრიად საყურადღებო გამოკვლევა, სადაც დადგენილია რამდენიმე სიტყვის ეტიმოლოგია და გასწორებულია ადრინდელ გამოცემებში დაშვებული შეცდომები.

შ. ძიძიგურს ეყუთნის საყურადღებო გამოკვლევა ქართული სალიტერატურო ენის სინფინდისათვის ბრძოლის ისტორიიდან. საერთოდ, ენის სინფინდის დაცვას, სალიტერატურო ენის ნორმების მოწესრიგებასა და დანერგვას მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია მის საეტიმოლოგო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობაში. ის არის ხსენებული ნორმების დამდგენი სახელმწიფო კომისიის წევრი, აგრეთვე — მწერალთა კავშირის გამგეობის წევრი.

მკვლევარის ადლსა და ქართული ლექსიკონის სიმდიდრისათვის ზრუნვის დასახასიათებლად საინტერესოა ასეთი ფაქტი: ქართლში გაგონილი სიტყვა შინაბერა მან შესთავაზა ჩვენს სახელოვან მწერალს კ. გამსახურდიას, რომლის წყალობითაც ეს მოხდენილი სიტყვა დღეს სალიტერატურო ენაში უკვე მტკიცედ არის დამკვიდრებული.

თვალსაჩინოა შ. ძიძიგურის წვლილი ქართული ენის დიალექტების შესწავლის საქმეში. მან ერთ-ერთმა პირველმა დააყვავა ეს დიალექტები ფონოეტიკური პროცესების საფუძველზე, მოიარა საქართველოს თითქმის ყველა კუთხე და შეკრიბა დიდძალი დიალექტოლოგიური მასალა, რომელიც წარმოდგენილია „ქართული დიალექტების ქრესტომათიაში“. დიალექტოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები თანამოყრდელია წიგნში „ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან“. შ. ძიძიგურის ამ დიალექტოლოგიურ შტუდიებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართველურ ენათა შედარებით-ისტორიული შესწავლის თვალსაზრისითაც.

შ. ძიძიგურმა პირველმა შეაქცია ყურადღება ნართული ეპოსის კვლას ქართულ ფოლკლორში და ჭერ კიდეც 1944 წელს უძღვნა ამ საკითხს საგანგებო გამოკვლევა. 1971 წელს კი ცალკე წიგნად გამოიყა შემაქმებელი ნაშრომი ამ თემაზე: ნართული ეპოსის ქართული ვარიანტები (გამოკვლევა, ტექსტები რუსულ ენაზე).

ქართული ენის ისტორიისადმი მიძღვნილ ნაშრომთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია „კავშირები ქართულ ენაში“, რომელშიაც მონოგრაფიულად არის განხილული ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის ერთ-ერთი

მნიშვნელოვანი პრობლემა. აკადემიკოსი ა. შანიძე წერდა: „ავტორმა ამ ნაშრომში მიზნად დაისახა, ეჩვენებინა კავშირები ქართულში სალიტერატურო ენის ძეგლებისა და თანამედროვე ცოცხალი მეტყველების მიხედვით, გამოველინა მათი ფუნქციები, ურთიერთდამოკიდებულება, მორფოლოგიური შედგენილობა და, ამასთანავე ერთად, ნათელყო, თუ რას გვეუბნება კავშირების სემანტიკურ-მორფოლოგიური ანალიზი ქართული რთული წინადადების ისტორიისათვის. ავტორმა სათანადო მასალის შესწავლასა და დამუშავებას წლები მოანდომა და ნაყოფიც ჩინებული მიიღო: ვერც ერთი სპეციალისტი, რომელიც ქართული სინტაქსის საკითხებს იკვლევს, გვერდს ვერ აუტლის საკითხებს წიგნს, რომელიც მას უფროდ დაეხმარება. თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ქართული სინტაქსის საკითხები ნაყლებად და დამუშავებული, უნდა ვთქვათ, რომ ეს წიგნი უფროდ კარგი შენაძენია მეცნიერებისათვის და თვალსაჩინო ადგილი უკავია ქართულ გრამატიკულ ლიტერატურაში“. ჩვენი მხრივ, უნდა დავძინოთ, რომ ეს ნაშრომი შესანიშნავად ეხმარება თანამედროვე თეორიულ ენათმეცნიერებაში სინტაქსურ-სემანტიკური პრობლემებისადმი გაზრდილ ინტერესს.

დიდი მოწონება ხვდა წილად შ. ძიძიგურის ნაშრომს „ქართული ენა“, რომელშიაც მოცემულია ძირითადი და არსებითი ცნობები ქართული ენის შესახებ, სხარტად და გასაგებად არის დახასიათებული მისი სტრუქტურა, განვითარების გზა, შესწავლის ისტორია. ამ წიგნმა პირველი პრემია დამისახურა საკავშირო საზოგადოება „ცოდნის“ მიერ გამოცხადებულ კონკურსში. მას რეკონიზი უძღვნეს ცნობილმა უცხოელმა ქართველოლოგებმა: რ. ლაფონმა, ე. ბუიონმა, რ. გრუნიხმა, პ. ფენრიხმა და სხვებმა.

შ. ძიძიგურმა რამდენიმე ნაშრომი მიუძღვნა ბასკური და კავკასიური ენების ურთიერთობის პრობლემას, რომელიც დიდი ხანია ცხოველ ინტერესს იწვევს. ამ პრობლემის ასპექტები საინტერესოდ არის განხილული და წარმოჩენილი წიგნში „ბასკები და ქართველები“.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ შ. ძიძიგური არის ქართული ენათმეცნიერების მონაპოვართა დაუცხრომელი პროპაგანდისტი. მის კალამს ეკუთვნის ფართო ერულიცობითა და

ამავე დროს მიმზიდველად დაწერილი მეცნიერულ-პოპულარული ნაშრომები: „დამწერლობის წარმოშობა და განვითარება“, „საენათმეცნიერო საუბრები“, „ქართული ენის თავგადასავალი“. აქვე აღსანიშნავია მონოგრაფიები ჩვენს გამოჩენილ მეცნიერებზე — ნიკო მარზე, აკაკი შანიძეზე, გიორგი ახვლედიანზე.

შ. ძიძიგურის ცალკეული ნაშრომები გამოქვეყნებულია რუსულ, ინგლისურ, გერმანულ, ფრანგულ, ესპანურ ენებზე. თვითონ მას არაერთი მოხსენება აქვს წაითხულო საზღვარგარეთ (გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკაში, პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიაში, სფერანგეთში, ესპანეთში). მისი მეცნიერული კონსულტაციებით ხშირად სარგებლობენ როგორც საბჭოთა, ისე უცხოელი კოლეგები. მის მოწოდება შორის ბევრი უკვე ცნობილი მეცნიერია.

მეცნიერულ მუშაობასთან ერთად შ. ძიძიგური მუდამ აქტიურ საზოგადოებრივ საქმიანობასაც ეწევა: ის არის საზოგადოება „ცოდნის“ თბილისის განყოფილების გამგეობის თავმჯდომარე, ენათმეცნიერების დარგში ლექტორის ხარისხის მიმნიჭებელი საენიერ-სიტეტო სპეციალიზებული საბჭოს თავმჯდომარე, რესპუბლიკის მეცნიერებათა აკადემიის სამიზნოთეკო საბჭოს თავმჯდომარე, საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის თავმჯდომარე, ბასკური ენისა და კულტურის საზოგადოების თავმჯდომარე, იენის უნივერსიტეტისა (გერ) და თბილისის უნივერსიტეტის ერთობლივი ჟურნალის „გეორგიკის“ რედაქტორი, ჟურნალ „მაცნეს“ რედაქტორის მოადგილე, სენეთის კომპლექსური შესწავლის კომისიის თავმჯდომარის მოადგილე, უნგრეთ-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის საზოგადოების საქართველოს განყოფილების თავმჯდომარის მოადგილე, ქართული ენციკლოპედიის რედკოლეგიის წევრი, „ეფფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის წევრი და სხვ.

სოლიდური ასაკის მიუხედავად იუბილარი პირად ცხოვრებაში მუდამ ხალისიანია, ენერგიით სავსე და ახალი საქმის წამოსაწყებად შემართული. იმედი გვაქვს, ის კიდევ ბევრი ნაშრომით გაამდიდრებს ჩვენს მეცნიერებას და წარმატებით დააგვირგვინებს არაერთ მნიშვნელოვან საქმეს მთელი ქართული მეცნიერების სასახელოდ და საკეთილდღეოდ.

თ. გამყარლიძე
წ. ზუმბურნიძე

ძ რო ნ ი კ ა დ ა ინ ფ ო რ მ ა ც ი ა

ვეფხისტყაოსნის აპაღმეიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1978 წ. I დეკემბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგნიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1038; 1039; 1040; 1041 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კორტეიშვილმა, ნ. ციციშვილმა); 1042; 1043 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კენაბემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1038 ძელი მოსტყდა და აეთანდილ დარჩა ნავდაულეწელი;
შეშინდეს იგი ლაშქარი, გზა ძებნეს გარდასაბჭეწელი;
ვეღარ გარდესწრნეს, გარდუხლტა მტერთა მი და მო მლენწელი;
და არ დარჩა კაცი ცოცხალი მუნ მისგან დაუფრეწელი.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1031) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ს. ცაიშვილი: სტროფი არ არის A და D რედაქციის რიგ ხელნაწერში; შინაარსობრივად ახალს არაფერს იძლევა, შეიცავს ტავტოლოგიურ რითმას (ნავდაულეწელი — მლენწელი). ყველაფერი ეს მიუთითებს მის ჩანართობაზე.

მიუხედავად ამ არგუმენტებისა, რედაქციას შესაძლებლად მიაჩნია სტროფის ძირითად ტექსტში დატოვება.

დაადგინეს: სტროფი დარჩეს ძირითად ტექსტში (წინააღმდეგი — ს. ცაიშვილი).

პროექტი მიღებულ იქნა. ი. გვიგნიშვილის აზრით, პირველი ტაეპი, რიგი ხელნაწერის ჩვენების მიხედვით, ასე უნდა იკითხებოდეს: ძელი მოსტყება, აეთანდილ დარჩა ნავდაულეწელი.

სტროფის შინაარსი: ძელი მოსტყდა და აეთანდილი დარჩა ხოზალდაულეწელი (დაულეწელი გადარჩა ვაჟრების ხომალდი); შეშინდნენ მოლაშქრენა, ეძებდნენ გასქცევ გზას; ვეღარ გადასწრეს, გადაუხტა მტერთა მიმღეწ-მომღეწი (ათანდილი); იქ არ დარჩა ცოცხალი კაცი, მისგან (ათანდილისგან) დაუშავებულ-დაუფრეწელი.

1039 მათ ლაშქართა გულუშიშრად ასრე ჰკოცდა, ვითა თხასა;

ზოგი ნავსა შეანარცხის, ზოგსა ჰყრიდა შიგან ზღუასა;

ერთმანერთსა შემოსტყორცის, რეა ცხრასა და ცხრა ჰყრის რეასა;

და დავოიღონი მკუდართა შუა იმაღიონ, მალენე ქმასა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1032) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჰკოცდა (ხოცდა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ ლაშქარს გულუშიშრად ისე ხოცავდა, როგორც თხებს; ზოგს ხომალდს შეანარცხებდა, ზოგს ზღუაში ყრიდა; ერთმანეთს შემოსტყორცნიდა, რვას ცხრასა და ცხრას რვას შემოჰყრავდა; დაჭრილები მკვდრებს შორის იმაღებიან ხმაგაკმედილი.

ც. კიკვიძესა და გ. კარტოზიას მიაჩნიათ, რომ მეოთხე ტაეპის აზრი ასე უნდა გადმოიყოს: დაჭრილები მკვდრებს შორის იმაღებიან, ხმას კმედენ.

1040 გაუმარჭტდა ომი მათი, ვითა სწაღდა მისსა გულსა.

ზოგთა ჰკადრეს ზენაარი: „ნუ დაგჭტოცო, შენსა სჭელსა!“

არ დავოცნა, დაიმონნა, დარჩომოდა რაცა წყულუსა.

და მართლად იტუჷის მოციქული: „შიში შეიქს სიუჭარულსა“.

* გაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია“, 1974, №№ 3,4; 1975, №№ 1,3,4; 1976, №№ 1,3,4; 1977, №№ 3,4; 1978, №№ 1,2,3,4; 1979, №№ 1,2,3,4; 1980, № 4; 1981, № 3.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1033) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: რეიჯს (შეიქმს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტრატის შინაარსი: გაიმარჯვა მათთან ომში, როგორც ეწადა მის გულს. ზოგიერთებმა შეკარგეს დაფიცება: „ნუ დაგზოცავ, შენს სჯულს გაფიცებთო!“ არ დახოცა, დამოხრა, ვინც ჰკრილობას გადაარჩენოდა. სწორად ამბობს მოციქული: „შინი ქმნის სიყვარულს“.

1041 კაცო, ძალსა ნუ იქადი, ნუცა მოჰქუტებ ვითა მტრეალი!
არას გარგებს ძლიერება, თუ არ შეგწვეს ღმრთისა ძალი!
დიღთა ხეთა მოერევის, მცირე დასწუავს ნაბერწკალი,
და ღმერთი გფარავს, სწორად გაჰქუტოს, შეშა ეის ჰკრა, თუნდა კრმალი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1034) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტრატის შინაარსი: აღამიანო, ძალას ნუ იქადი, ნურც იყევხნი მთერალიეთო! ძლიერება არაფერს გარგებს, თუ ღეთის ძალა არ შეგწვეს! დიდ ხეებს მოერევა, დასწუავს მცირე ნაბერწკალი, (თუ) ღმერთი გფარავს, ერთნაირად გაყვეთს, ჯოხს ჰკრავ თუ ხმალს ვისმე.

1042 მუნ აეთანდილ საჰურჰლენი მათეული ღიღნი ნახნა,
ნავი ნავსა შეატყუბა, ჰარავანსა დაუზახნა.
უსამ ნახა მზიარულმან, — გავხარნეს, არ იახნა,
და ჰკადრა ხობტა ჰებად მისად, სისახენი ღიღნი სახნა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1035) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტრატის შინაარსი: იქ (მეკობრეთა ხომალდში) აეთანდილმა მათეული (=მეკობრეები-სეული) დიდი ვანძი ნახა, ხომალდი ხომალდს შეატყუბ: (მიუყენა), ჰარავანს (მეჰარავნებეს) დაუძახა. უსამმა ნახა მზიარულმა, — გავხარდა, არ იოხრა, ხობტა მოახსენა მის საქებად, დიდი გამოსახატავი გამოხატა.

1043 აეთანდილის მაჰებელთა ათასიმცა ენა ენდა,
ვერცა მათ თქუან, ნაომრობა რაგჰარ ტურფად დაუშუენდა;
ჰარავანმან იზრილა, თქუეს: „უფალო, მადლი შენდა!
და მზუმან შუქნი შემოგჰადგნა, ღამე ბნელი გაგჰითენდა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1036) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ათასიმცა (ათასიცა), თქუან (თქუეს); პირველი ტაეპის ბოლოს ძახილის ნიშნის ნაცვლად დასმულია მძიმე.

პროექტი მიღებულ იქნა.

ი. ვიგინეიშვილი მხარს უჭერს საიუბილეო გამოცემის წყაითხვას: აეთანდილის მაჰებელთა ათასიცა ენა ენდა, ვერცა მათ თქუეს, ნაომრობა რაგჰარ ტურფად დაუშუენდა (=აეთანდილის მაჰებართა ათასი ენა გაენდა, მაგრამ ვერც მათ თქუეს, თუ რა ღამაზად დაშუენდა ნაომრობა).

სტრატის შინაარსი: აეთანდილის მაჰებართა ათასი ენა რომ გაენდეს (ენად იქცეს) (=ათასი ენა რომ ღამაზაკობდეს), ვერც ისინი იტყვიან, თუ რა ღამაზად დაშუენდა ნაომრობა; ჰარავანმა იხუელა, თქუეს: „მადლობა შენდა, უფალო! მზუმ შუქი მოგვეფინა, ბნელი ღამე გავკეთენდა“.

გ. კარტოზიას აზრით, ათასიმცა ენა ენდა = ათასი ენა რომ ენობდეს (=ღამაზაკობდეს).

1978 წ. 15 დეკემბერი

სტელომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. ვიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

ვანისხილეს სტროფები: 1044; 1045; 1046; 1047; 1048 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1044 მოგებნეს, აყოცებდეს თავსა, პირსა, ფერკთა, ჯელსა;
ჰკადრეს ჰება უსაზომო მას ტურფასა საქებელსა, —
მისი ჰტრეგა გააშმაგებს კაცსა ბრძენსა, ვითა ხელსა, —
და „შენგან დავრჩით ჩუენ უშუელანი ფათერაკსა ეზომ ძნელსა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1037) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: მი-სი (ვისი); მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმის შემდეგ დასმულია ტირე, მესამე ტაეპის ბოლოს ორწერტილის ნაცვლად დასმულია მძიმე და ტირე. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოეგებნენ, ჰყოცნიდნენ თავზე, პირზე, ფეხზე, ხელზე, უბოძო ქება მოახსენეს მშენიერ საქებელს, — მისი ჰვრეტა ხელით (გვიფიეთ) აშმაგებს ბრძენ კაცს. — „შენი წყალობით გადავირჩით ჩვენ ყველანი ასე ძნელ ფაფურაკს“.

1045 ყმზანი უთხრა: „მადლი ღმერთსა, შემოქმედსა, არსთა მხალსა, ვისგან ძალნი ზეციური განაგებენ აქა ქმნალსა, იგი იქმან ყტელაკასა, იღუმალსა, ზოგსა ცხალსა; და ჯამს ყოელისა დაჭერება, ბრძენი ჭერა მოწვენალსა.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1038) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გააგებენ (განაგებენ), ჭერა (სქერა).

რედაქციის წევრებს მიაჩნიათ, რომ პირველი ტაეპის მხალი ნაწარმოებია ხად- („მომზობა, დაძახება“) ზმნიდან.

ახრთა სხვაობას იწვევს მესამე ტაეპის წაითხვა და ვაგება.

ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი იცავენ პროექტის წაითხვას და მიაჩნიათ, რომ ტაეპის აზრია: ისინი აკეთებენ ყველაფერს, ზოგს იღუმალს, ზოგს ცხალს.

ც. კიკვიძის აზრით, ტაეპი ასე უნდა წაეითხოთ: იგი იქმან ყველაკასა იღუმალსა, ზოგსა ცხალსა (=აკეთებენ ყველაფერ საიღუმალს, ზოგს კი ცხალს).

ე. შეტრეველი მხარს უჭერს ამგვარ წაითხვას და ტაეპის აზრი ასე ესმის: ისინი აკეთებენ ყველაფერს იღუმალს, რომელთაგან ზოგი ცხალია.

ი. გიგინეიშვილს საჭიროდ მიაჩნია ტაეპში მძიმის გადასმა: იგი იქმან ყველაკასა, იღუმალსა ზოგსა, ცხალსა.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაითხვა.

სტროფის შინაარსი: მოყმემ უთხრა: „მადლობა ღმერთს, შემოქმედს, არსთა ვამჩნეს (არსთა მხმობელს), ვისგანაც ზეციური ძალები განაგებენ ამქვეყნად მოსახლენს. ისინი (ზეციური ძალები) არიან ყველაფრის, ზოგის იღუმალის, ზოგის ცხალის, მქნელნი; საჭიროა ყველაფრის დაჭერება (საჭიროა ყველაფერს დაჭერდეთ), ბრძენი სქერდება მოსახლენს.“

1046 ღმერთმან სულსა ეგოდენსა თქუნთ გათნია სისხლი თქუნთ.

მე, გლახ, რა ვარ? მიწა ცული; თავით ჩემით რამცა ვქმენი?

აწ დავეოცენ მტრნი თქუნენი, გავასრულენ, რაცა ვთქუნენი;

და ნავი სრულად საქონლითა მომიღია, ვითა ძღმენი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (1039) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღმერთმა თქვენ, ამდენ სულს, გაატრიათ თქვენი სისხლი (შეგინარჩუნათ სიცოცხლე). მე, ვაგლახ, რა ვარ? ფუჭი მიწა; ჩემით რას ვიზამ? ახლა დავხოცე თქვენი მტრები, შევასრულე, რაც ვთქვი; ნავი მთლიანად საქონლით მომიბრძენია, როგორც ძღმენი.

1047 ამაო, კარგსა მოყმესა რა ომი გამარჯუებოდეს,

ამხანავთათის ეჯობნოს, ვინცა მას თანახლებოდეს,

მიულოცვიდნენ, აქებდნენ, მათ აგრე მყოფთა სწებოდეს,

და შტენოდეს დაყოლიობა, ცოტაი რამე ენებოდეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1040) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილის აზრით, პირველ ტაეპში უკეთესია წაითხვა: ამაო, კარგსა მოყმესა რომ ომი გამარჯუებოდეს.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაითხვა (რა ომი გამარჯუებოდეს), რომელსაც რედაქციულად განსხვავებული ხელნაწერები უჭერენ მხარს.

სტროფის შინაარსი: რა საამაო, კარგი მოყმე ომში რომ გამარჯვებს, თავის თანმხლებ ამხანაგებს აქობებს, მიულოცავენ, შეაქებენ, მათ ასე მყოფებს (ნაქობნებს) შერაცხებათ, დაშვენდება დაჭრილობა, მსუბუქად დაჭრილი იყოს.

ს. ცაიშვილის აზრით, პირველი ტაეპის შინაარსი ასე უნდა გადმოიყვას: რა საამაო, რომელსაც კარგი მოყმე ომში გაიმარჯვებს.

1048 იგი ნავი მეკობრეთა მას დღე ნახეს, არ ახვალეს,
მუნ დებულთა საქურპულეთა ამარიმცა ვით დათქალეს!
მათსა ნავსა გარდმოიღეს, ნავი სრულად გარდმოცალეს;
და დალენეს და ზოგი დაწუხეს, შეშა დრამად არ გაეცალეს.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1041) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მეკობრეების ის ხომალდი (ჯაჭრებმა) იმავე დღეს დაათვალერეს, სკაისთივს არ გადადეს, იქ დაგროვებულ სიმდიდრეს როგორ დათვლიდნენ! თავიანთ ხომალდში გადმოიტანეს, (მეკობრეთა) ხომალდი მთლიანად დაცალეს, დალენეს და ნაწილი დაწუხეს, შეშა არ გაუეღიათ (დრამაში არ გაუცვლიათ).

1078 წ. 22 დეკემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1049; 1050; 1051; 1052 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გერიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მახსარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

1049 ავთანდილს უსამ შოართთა ვაჰართა შემოთვლილობა:
„შენგან ვართ გამაგრებულნი, ჩუენ ვიციოთ ჩუენი ფრდილობა;
რაცა გუქუქს, იგი შენია, ამას არ უნდა ცილობა,
და რასაცა მოგუქემ, გუიბომე, გუიქინია აქა ყრილობა“.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1042) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჩუენ ვიციოთ ჩუენი ფრდილობა (ჩუენცა გუქუქს ამის ზრდილობა).

პროექტი მიღებულ იქნა. რედაქციის წევრებმა აღნიშნეს, რომ ამ სტროფის მეორე ტაქსის სარიტმი სიტყვად ფრდილობა ვტრ-ის ხელნაწერებში თუმცა არ დასტურდება, მაგრამ კონიექტურის მიღების აუცილებლობა სარწმუნოდ არის დასაბუთებული ლიტერატურაში (ი. გიგინეიშვილი, ი. ლოლაშვილი).

სტროფის შინაარსი: უსამმა ავთანდილს გადასცა ვაჰრების შემონათვლი: „შენ მიერ ვართ გამაგრებულნი, ჩუენ ვიციოთ ჩუენი სისაწყუე (განწირულობა); რაც გუქუქს, ის შენია, ეს არაა სადავო, რასაც მოგუქემ, გუიბომე, აქა ვართ შეყრილი“.

1050 ყმამან შესთქალა: „ჰე, ძმანო, წელანცა მოგისმენია,
ღმერთსა შეესმა, ნაკალი რაცა თქუენ თუალთა გდენია,
მან დაგარჩინნა; მე რა ვარ? მე, გლახ, რა მომიღენია!
და რა გინდა მოშეთო, რას ვაქნევე? მე ვარ და ჩემი ცხენია!

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1043) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჰე, ძმანო (ჰე ძმანო). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოყმემ შეუთვალა: „ჰე, ძმებო, წელანცა მოისმინეთ, ღმერთმა გაიგონა, რა ცრემლთა ნაკალი გდენით თულებიდან, მან (ღმერთმა) გადაგარჩინათ; მე რა ვარ? თქვენთვის რა სიკეთე (რა ლხენა) მომიტანია! რაც უნდა მოშეთო, რად მინდა? მე ვარ და ჩემი ცხენი!

1051 მე თუმცა რაცა მინდოდა საქურპულე დასაღებელი,
ჩემსაცა მქონდა ურაცხუი, უსახო ლარ-საგებელი;
რას ვაქნევე თქუენსა რას გინდა? ოდენ ვარ თანამხლებელი;
და სხუაგან რამე მიც სხუა საქმე თავისა წასაგებელი.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 1044) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე რომ მნდომოდა რამე შესანახი სიმდიდრე, შინაც ბევრი მქონდა ძვირფასი ქსოვილები და ნოხ-საგებელი; რად მინდა თქვენი რამე? მხოლოდ თქვენი მხლე-

ბელი ვარ (მხლებლობა მყოფნის); სხვაგან მაქვს რაღაც სხვა თავგასაწირავი საქმე (საქმე, რომელსაც შესაძლოა დასკირდეს თავის გაწირვა).

1052 აწ რაცა აქა ვიშოვე საქურტლე დაუთქალავი,
 რაცა ვის გინდა, წაიღეთ, არვისი ვიყო მალაღვი,
 ერთსა ვიჭი, შააქეთ სააქო არსაქრძალავი:
 და საქმე რამე მიუ თქვენშიგა თავისა დასამალავი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1045) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: თქვენშიგა (თქვენშიგან). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლა რაც აქ ვიშოვე აურაცხელი განძი, ვისაც რა გინდათ, წაიღეთ, არავისი მოშულარი არა ვარ (არავის გოშლით), ერთს გვხვეწებით, მათხოიენთ არმოსარილი სათხოვარი: რაღაც საქმე მაქვს, რაც თქვენ შორის ჩემს დამალვას მოითხოვს.

1878 წ. 28 დეკემბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გვიგინიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 1053 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკვიძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ); 1054; 1055; 1056; 1057; 1058 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიშვილმა, ნ. კობერიშვილმა, ნ. კეტიშვილმა).

1053 ეამამდის ჩემსა ნუ იტყუით არ თქვენსა პატრონობასა,
 თუთი თავილია ჩუენი-თქუა, ნუ მიკომოთ ჳაბუკობასა.
 მე საეაჭროსა დაიწყებ, ჩაიუტამ ჳუბარობასა:
 და თქუენ შემინახეთ ნაშუსი, თქუენსა და ჩემსა ძმობასა!"

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1046) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაიწყებ, ჩაიუტამ (ჩაიუცამ, დაიწყებ).

გ. კარტოზია: მესამე ტაეპში ზმნები პროექტში წარმოდგენილი თანმიმდევრობით მხრ.-ლორ A3 A4 ხელნაწერებში გვხვდება (მე ეაჭრობასა დაიწყებ, ჩაიუტამ ჳუბარობასა), რაც ძველი წაკითხვა ჩანს. ხელნაწერთა უმრავლესობაში ტაეპის გადაკეთება, ალბათ, სავაჭრო (=ეაჭრობა) სიტყვის ძველი მნიშვნელობის დარღვევამ გამოიწვია (ამავე მიზეზით უნდა იყოს გამოწვეული A3 A4-ში სხვაგვარი ცვლილება: საეაჭროსა>ეაჭრობასა). ტაეპში რომ ჳუბარობის (=ჳუბარების) ჩაემანუა ლაპარაკი და არა ჳუბარობის დაწყებაზე, პოემის ტექსტი მოწმობს. შდრ. ავთანდილ ტანსა ჳუბანი ჩაიუტენა, დაქდა სკამითა. 1057. -ოხა სუფიქსის გამოყენება მრავლობითის ფორმანტის ფუნქციით ქართულში სხვაგანაც დასტურდება. პროექტი მიღებულ იქნა

სტროფის შინაარსი: ჳერჯერობით ნუ იტყუით, რომ თქუენი პატრონი (უფროსი) არა ვარ, თუთი ჩუენი უფროსია-თქო, ნუ ახსენებთ ჩემს რაინდობას. მე ეაჭრობას დაიწყებ, ჩაიუცამ ჳუბარობის (ეაჭრულ ტანსაცემლს); თქუენ შემინახეთ საიღუმლო, გაფიუებთ თქვენსა და ჩემს ძმობას!"

1054 ესე საქმე ჳარაუანსა გაუხარნეს მეტად დია:
 შოვიდეს და თაყუანისსცეს, ჳკადრეს: „ჩუენი იმელია,
 რაცა აჳა ჩუენ გუშარებდა, იგი თქუენვე გიაჳია,
 და მას ვესახუროთ, ვისი პირი შხისა პირად გაჳიცილია“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1047) შედარებით შემდეგი ცვლილებაა: გიაჳია (გიაჳლია).

ც. კიკვიძე: გიაჳლია გრამატიკულად გაუმართავი, უაზრო ფორმაა, თანაც სულ რამდენიმე ხელნაწერში იკითხება. ხელნაწერთა უმრავლესობაში წარმოდგენილი გიაჳია საუკებით დამკ-მაყოფილებელი წაკითხვაა, როგორც ენობრივად, ისე რითმის თვალსაზრისითაც. რითმაა ია და არ არის საჭირო ენობრივი ნორმების დარღვევა რითმის გამლიღრებისათვის.

რედაქციის წევრებმა გაიზიარეს ეს თვალსაზრისი.

პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეს საქმე მოქარავენებს ძალიან ვაუხარდათ; მივიღწენ და თაყვანი სცეს (ავთანდილს), უთხრეს: „(ეს) ჩვენი იმედია (სურვილია), რა სათხოვარიც ჩვენ გეპირებოდა, ის თქვენვე ვითხოვით, მას ევმსახუროთ, ვისი სახეც მზის სახედ მივიჩინეთ“.

1055 მუნთ წავილეს, იარეს, არ თურე ხანსა ზმილიან,
მიხუდეს ტაროსსა ამოსა, ნიადგ ამოდ ვლილიან;
შეჭფრფინვილიან ავთანდილს, ქებასა შეასხმილიან,
და მას მარგალიტსა მას ყმასა, კბილთავე ფერსა, სძლუნლიან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1048) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იქიდან წავიღწენ, იარეს, კი არ ყოვნდებოდწენ, კარგი ამინდი შეხედათ, სულ საამურად მილიოდწენ; ავთანდილს შეხაროდწენ, ქებას ასხამდწენ, იმ მოყმეს (ავთანდილს) კბილისფერ მარგალიტებს უძღვნიდწენ.

1056 ზღუა გაიარა ავთანდილ, მივა ტანითა მქვერიოთა.
ნახეს ქალაქი, მოუტული გარე ბაღისა ტევრიოთა,
გტარად უცხონი ყუბვილინი ფერიოთა ბევრის ბევრიოთა.
და მის ქუტყუანისა სიტურფე რა გაგავგონო მეუ რიოთა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1049) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

მესამე ტაეპში ბევრინბევრიოთა დიარერა ერთად. მეოთხე ტაეპში მიღებულ იქნა წაკითხვა: რა გაგავგონო მე რიოთა. აღინიშნა, რომ მეუ | გამოცემის კონიექტურა და გამოწვეულია რიოთის გამართვის საჭიროებით. რედაქციას შესაძლებლად მიანიჭა არაზუსტი რიოთის დატოვება.

სტროფის შინაარსი: ზღუა გაიარა ავთანდილმა, მიღის წერწერი ტანიოთ. ნახეს ქალაქი, გარემოუტული ხშირი ბაღებით, უცხო გუარის მრავალფერი ყუბვილები. იმ ქვეყნის სიღამაზე მე როგორ რა გაგავებინო!

1057 მათ ბალთა პირსა დააბეს ნავი საბლითა სამიოთა;
ავთანდილ ტანსა ჭუბანი ჩაიკუნა, დაჭდა სკამიოთა;
მოასხნეს კაცნი მზიდავნი, დამიზღებულნი ღრამიოთა;
და იგი ყმა ეპკრობს, თავადობს და თავსა მალავს ამიოთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1050) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ ბაღის განაპირას დააბეს ნავი სამი თოკით; ავთანდილმა ტანს ჭუბა ჩაიკუა, დაჭდა სკამზე; მოასხეს ფულთ დაქირაებული მტვირთაეები; ის მოყმე (ავთანდილი) ეპკრობს, უფროსობს (მოქარავენებს) და ამით მალავს თავის ვინაობას.

1058 მოვიდა მისი მეზაღე, ბალსა ეახლნეს რომელსა,
მას ყმასა უჭტრეტს შეფრფინვით პირსა, ელვათა მკართომელსა;
ავთანდილ უქმო, ეუბნა კაცსა არ სიტყუამტომელსა:
და „ვისინი ხართ, ვინ ხართ, რა ჰქუნიან მეფესა აქა მჭლომელსა?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1051) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციამ გაიზიარა ი. გიგინეიშვილის აზრი, რომ მესამე ტაეპში კაცსა არ სიტყუამტომელსა ინიშნავს „კაცს, რომელსაც სიტყვა არ დასცდენია“.

სტროფის შინაარსი: მოვიდა იმ ბაღის მეზაღე, რომლის ახლოსაც იყენენ, იმ მოყმეს (ავთანდილს) უქმერის აღტაცებით შეუქმომფენ სახეზე; ავთანდილმა მოუხმო, უთხრა კაცს, რომელსაც სიტყვა არ დასცდენია: „ვისინი ხართ, რა ჰქუნიან აქაურ მეფეს?“

1070 წ. 5 იანვარი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, შ. ძიძიგური.

განხილვის სტროფები: 1059; 1060; 1061; 1062; 1063; 1064 (პროექტი მოამზადეს ც. კოკოძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუშმალიაშვილმა, ნ. კოტერეიშვილმა, ნ. ცეციშვილმა).

1059 „წერილად მითხარა ყუელაკაი, — ემა მას კაცსა ეუბნების, —
რა ლარია უფრო ძვირად, ან იეფად რა იქსნების?“
ჰყარდა: „ეხელად, პირი შენი მზისა პირად მემეცნების;
და რაცა ვიცო, მართლად გაადრებ, მრული არა არ გემცნების.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1052) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: „დაწვრილებით მითხარი ყველაფერი, — მოყმე (ავთანდილი) იმ კაცს ეუბნება, — რა ქსოვილია უფრო ძვირად, ან იაფად რა იყიდება?“ უთხრა (მებაღემ): „ეუყურებ და შენი სახე მზის სახედ მესახება; რაც ვიცო, სწორად გეტყვი, ტუპილი არაფერი არ მოგხსენდება.

1060 ესეა ზღუათა სამეფო თჳისა ათისა საელითა,
თჳით გულანშაროს ქალაქი, საესე ტურფითა მრავლითა;
აქ მოღის ტურფა ყუელი ზღუა-ზღუა ნავითა მავლითა;
და მელიქ სურხავი კელმწიფობს, სრული სეითა და დავლითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1053) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ზღუა-ზღუა ნავითა მავლითა (ნავითა ზღვა-ზღვა მავლითა).

ა. ბარამიძე: მეორე ტაქტში უფრო სწორია წაკითხვა გულანშაროს ქალაქი, რომელიც როგორც ხელნაწერშია დატოვებული. წაკითხვა გულანშაროს ქალაქი გულისხმობს, რომ გულანშარო ქვეყნის სახელია, სინამდვილეში კი ქვეყანას ზღუათა სამეფო ჰქვია, გულანშარო კი ამ სამეფოს ქალაქია.

რედაქციის სხვა წევრებმა აღნიშნეს, რომ გულანშაროს ქალაქი ისეთივე შესიტყვებაა, როგორც ორპირის ქალაქი, ბაღდადის ქალაქი, და კონსტანტინოპოლის შეიქცევა საპირო არ არის.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა — გულანშაროს ქალაქი (წინააღმდეგი — ა. ბარამიძე).

გ. კარტოზიას საპიროდ მიაჩნია აღდგეს წაკითხვა ნავითა ზღუა-ზღუა მავლითა. შესიტყვება ზღუა-ზღუა მავლითა სხვა სიტყვით არ უნდა გაიყვეთოს, წინააღმდეგ შემთხვევაში ტაქტის აზრი შეიცვლება.

რედაქციის დანარჩენ წევრებს შესაძლებლად მიაჩნიათ დარჩეს სიტყვათა ამგვარი წყობა: ზღუა-ზღუა ნავითა მავლითა (=ზღვა-ზღვა მავალი ნავით). დაადგინეს მიღებულ იქნეს პროექტის წაკითხვა (წინააღმდეგი — გ. კარტოზია).

ი. გიგინეიშვილის წინადადებით მელიქ-სურხავი დაიწერა დეფისით.

სტროფის შინაარსი: ესაა ზღუათა სამეფო, ათი თვის სავალი სივრცით, თვით გულანშაროს ქალაქი, საესე მრავალგვარი სილამაზით; აქ მოღის ყოველი სიყვით ზღვა-ზღვა მავალი ნავით; მელიქ-სურხავი მეფობს, აღსაესე ბედნიერებითა და დოვლათით.

1061 აქა მოსლეთა გაყმდების, კაციცა იყოს ბერები:

სმა, გახარება, თამაში, ნიადაგ არს სიმღერები,
ზამთარ და ზაფხულ სწორად გუბაქს ყუაილი ფერად-ფერები;
და ვინცა გუბინობენ, გუნატრიან, იგიცა, ვინა მტრები.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1054) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: აქ მოსვლით გაყმადწილდება, კაცი მოხუციც რომ იყოს: ნიადაგ არის სმა, გახარება, გართობა, სიმღერა, ზამთარსა და ზაფხულში თანაბრად გვაქვს ფერად-ფერადი ყვავილები; ვინც გვიცნობს, შემოგუნატრიან, ისინიც, ვინც (ჩვენი) მტრები არიან.

1062 ღიდვაქარნი სარგებელსა ამისებრსა ვერ ჰპოვებენ:

იყიდიან, გაჰყიდიან, მოიგებენ, წააგებენ;
გლახა თუქ ერთ გამდიდრდების, სავაქროსა ყოვლგნით ჰკრებენ;
და უქონელნი წელიწადმდის საქონელსა დაიდებენ.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1055) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღიღუპარნი ამის მსგავს სარგებელს (ვერსად) ვერ ნახულობენ; ყიდულობენ, ყიდიან, იგებენ, აგებენ; გლახა (მათხოვარი) ერთ თვეში გამოიდრკება, საქონელი ყოველი მხრიდან შემოაქვთ; არაფრის მქონენი წლის თავამდე საქონელს დააგროვებენ.

1063 მე ვარ მეზალე უსენის, ეპართა უხუცესისა;
ესეცა გყარო ამბავი, საქმე მისისა წესისა;
თვით ესე ბალი მისია, თქმენი სადგომი დღესისა;
და პირველ მას მართებს ჩქენება ყოვლისა უტრუფისისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1056) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: ამბავი და საქმე აქ სინონიმები ჩანს. ტაეპის აზრია: ამასაც მოგახსენებთ, მისი წესის ამბავს.

გ. კარტოზია: თუ ასეა, უფრო მართებული იქნება ამბავი-ს წინაუღ დასევით მძიმე.

დაადგინეს: დაისვას მძიმე (ესეცა გყარო, ამბავი, საქმე მისისა წესისა).

რედაქციის წევრებმა უარაღბმა მიაქციეს, რომ ზოგ გამოცემაში (o p r y) მეორე და მესამე ტაეპი ადგილშენაცვლებულია.

ი. გიგინეიშვილი: ტაეპის გადასმას აქვს საფუძველი. მესამე ტაეპი უშუალოდ აგრძელებს პირველი ტაეპის აზრს, მეოთხე კი — მეორისას.

ა. ბარამიძე: ტაეპებს ვერ გადავსვამთ. ხელნაწერთა ჩვენება ამას მხარს არ უჭერს.

გ. კარტოზია: იმისათვის, რომ გამოჩნდეს ტაეპთა შორის (განსაკუთრებით მეორესა და მეოთხეს შორის) შინაარსობრივი კავშირი, მესამე ტაეპი ტირეებით გამოვყოთ.

დაადგინეს: მეორე და მესამე ტაეპების ბოლოს ორწერტილისა და წერტილ-მძიმის ნაცვლად (ორივეგან) დაისვას მძიმე და ტირე.

სტროფის შინაარსი: მე ვარ უსენის, ეპართა უხუცესის, მეზალე; ამასაც მოგახსენებ, მისი წესის ამბავს, — თვით ესე ბალი მისია, თქვენი დღევანდელი სადგომი, — პირველად მას უნდა აჩვენონ ყოველგვარი საუცუესო საქონელი.

1064 რა შემოვლენ ღიღუპარნი, მას ნახვენ და ძღუენსა სძღუნან,
უჩქენებენ, რაცა ჰქონდეს, სხვაგან ლარსა ვერ გაჯნინან,
უტრუფესთა სეფედ დასხმენ, ფასსა მუნვე დაუთულან;
და მათ მაშინვე ააზატებს, ვითა სწადდეს, დაჰყიდიან.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1057) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილ-მძიმე, მესამის ბოლოს კი — წერტილ-მძიმის ნაცვლად მძიმე. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ღიღუპარები რომ შემოვლენ (ქალაქში), მას ნახულობენ და ძღვენს მითარმევენ, უჩქენებენ, რაც უნდა ჰქონდეთ, სხვაგან საქონელს ვერ გახსნიან; ყველაზე ძვირფასს სამეფოდ გადასდებენ, (მის) საფასურს მაშინვე მიუთელიან, მათ მაშინვე თავის ნებაზე მიუშვებენ, როგორც მოესურვებათ, ისე იუპკრებენ.

1978 წ. 12 იანვარი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 1065 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კობეტიშვილმა, ნ. კვიციანიშვილმა); 1066; 1067; 1068; 1069; 1070 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ).

1065 თქმენებრთა საბატოთა მას მართებს გამოსტენება;
დამყენებელთა უბრძანებს, მართებდეს ვის დაყენება.
აწ იგი აქა არ არის, რას მარგებს მისი კსენება!
და გამოგებუა და წაყუანა მას მართებს, თქმენი ქენება.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1058) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: საბატოთა (საპატოთა).

უ. კიკვიძე: ტექსტში შეტანილი ცვლილება იმით არის შეპირობებული, რომ ხაზბატოთა ხელნაწერთა უმრავლესობაშია დატული. ამასთან საშუალო ქართულს ძეგლებში (ქველმწიფის კარის გარიგებიდან“ დაწყებული) პარალელურად ხაზბატო და ხაზბატო იხმარება.

შ. ძიძიგური: არ არის გამორიცხული, რომ დისიმილაციური გამკვლელების ეს ცნობილი პროცესი წარმოშობით ძველი მოკლენა იყოს.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს პროექტის წაკითხვა.

სტროფის შინაარსი: თქვენისთანა საპატიო (სტუმრების) მასპინძლობა მას ევალება; უბრძანებს მსახურებს, ვისაც ევალება (სტუმრების) დაბინავება. ახლა ის აქ არ არის, რას მარგებს მისი ხსენება! გამოგვება და თქვენი მიწვევა და შეპატივება მას ევალება.

1066 ფატმან ხათუნ შინა არის, ხათუნი და ცოლი მისი,
პურად კარგი მასპინძელი, მზიარული, არ თუ მქისი;
მას ვაცნობო მოსლვა თქტენი, წაგიყვანოს ეითა თქისი;
და წინა კაცსა მოგაგებებს, ქალაქს შეხუალ ნათლიე, დღისი“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1059) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფატმან ხათუნი, მისი (უსენის) ქალბატონი და ცოლი, შინ არის, გულუხვი მასპინძელი, მზიარული, არა უემური; მას შევატყობინებ თქვენს მოსვლას, წაგიყვანს როგორც თავისიანს: წინ კაცს შემოგაგებებს, ქალაქში ნათლიე, დღისით შეხვალ“.

1067 აუთანდილ უთხრა: „წადიო, აგრე ქმენ, რაცა გწადიან“.
მებაღე მირბის, იხარებს, ოფლნი ქტე მყრადმდის ჩადიან.
ხათუნსა უთხრა ამბაკი: „მე ესე დამიქადიან,
და ყმა მოვა, მისი მჭტრეტელთა შუქი მზედ გაიყადიან.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1060) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მისი მჭტრეტელთა შუქი (მისთა მჭტრეტელთა შუქნი).

ა. ბარამიძე: მეორე ტაეში იხარებს უნდა შეიცვალოს ზოგ ხელნაწერსა და მს გამოცემაში წარმოდგენილი ახარებს ფორმით. შინაოსობრივად ეს უთანასწოელი გამართლებულია. (ფატმანს ახარებს მწვენიერი მოყმის მოსვლა). თავად მებაღეს კი რა ჰქონდა გასახარებელი!

გ. კარტოზია: იხარებს, რომელსაც უფრო უქერს მხარს გამოცემთა ტრადიცია, არც შინაარსობრივად არის ამ კონტექსტში გაუგებარი.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა ახარებს.

გ. კარტოზია: მეორე ტაეში ორგვარი ცვლილებაა შეტანილი: 1) პირდაპირი ობიექტი (შუქნი) მხოლოდობითია გადაყვანილი (შუქი); 2) უთენილებითი ნაცვალსახელი შუქ-სიტყვის მსახურებად არის გაგებული და მასთან შეთანხმებული. თუ ასე არ მოვიქცით, შუქი მსახურელი სიტყვის გარეშე რჩება და გაუგებარია ფრაზა: შუქი მზედ გაიყადიან. ტაეში სიტყვათა ამგვარი ინვერსიული წყობა და ამის შედეგად გადამწერთა მიერ შეტანილი ცვლილებები (გათიშული მსახურელის დაკავშირება უახლოეს სიტყვასთან) პოემაში სხვაგანაც დასტურდება.

ა. ბარამიძე: მისი ფორმა ხელნაწერებში არ დასტურდება, ამიტომ კონიექტურისაგან თავი უნდა შევიკავოთ.

უ. კიკვიძე: შემოთავაზებული წაკითხვა კონიექტურა კი არის, მაგრამ სხვა გზა არა გვაქვს, უნდა მივიღოთ. შუქ-სიტყვის უმსახურელოდ დატოვება არ შეიძლება. ფრაზის ასეთი კონსტრუქცია და გადამწერთა მიერ ახლებურად გააზრანება ტაეპის შინაარსისა ეტ-ში ხშირად გვხვდება.

შ. ძიძიგურსაც მიაჩნია, რომ ფრაზის კონსტრუქცია რუსთველურია და ხელნაწერებში ტექსტის გადაკეთების საფუძველიც გასაგებია.

დაადგინეს: ტაეპის განხილვა გადაიდოს რედაქციის სრული შემადგენლობით შეკრებამდის. 1979.26.1-ის სხდომაზე ი. გიგინეიშვილმა და ს. ცაიშვილმა მხარი დაუჭირეს ტაეპის პროექტისეულ წაკითხვას. პროექტი მიღებულ იქნა.

რედაქციამ იმსჯელო მეორე ტაეპის სარიტომო სიტყვის ფორმის შესახებ, აღნიშნა რომ შინაარსობრივად უკეთესია ზმნის რელატიური ფორმა ჩახლიან (რომელსაც ხელნაწერთა მეტო წილი უჭირს მხარს), მაგრამ რითმის საკვირების გამო დატოვებულ იქნა ამსოლურტრი ჩახლიან.

სტროფის შინაარსი: ავთანდილმა უთხრა: „წალი, ისე მოიქეცი, როგორც გსურსო“. მე-ბაღე მირბის, ახარებს, ოფლი მკერდაშლის ჩადის. ქალბატონს უთხრა (შეატყობინა) ამბავი: „მე ეს დამიქაღია, მოუშე მოღის, მის შუქს მკერეტელები მზედ სახავენ.“

1068 ეპყარი ვინმე პატრონი არს ქარაენისა დიდისა,
საროსა მსგავსი ნაზარდი და მთუარე დღისა შუიღისა;
შტენის ჭუბა და მოხტევა ძოწეულისა რიღისა.
და მე მივმო, მკითხა ამბავი და წირი ლართა სყიდისა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1061) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვილაე ეპყარია, დიდი ქარაენის პატრონი, საროს (ეკიპაროზის) მსგავსად ნაზარდი და შვიდი დღის მთუარე; უხდება ჭუბა და წითელი თავსაბურავი (თავსაბურავის მოხვევა). მე მიხმო, გამომიტხა ამბავი და ლარის (ძვირფასი საქონლის) მაზანდა.

1069 ფატმან ხათუნს გაუხარნეს, გააგება მონა ათი,
მოუკაზმნა ქარაენსრანი, დააყენა ბარგი მათი.
შემოვიდა ლაწტი ვარდი, ბროლ-ბალახში, მინა-სათი;
და მისთა მკურეტთა დაუსახეს ვეფხსა ტოტი, ლომსა — თათი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1062) შედარებით პროექტში შემდეგი ცელილებაა: ლაწტი ვარდი (ლაწვი-ვარდი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფატმან ხათუნს გაუხარდა, ათი მონა გააგება, მოუმზადა ქარეასლები, ადგილი მიუჩინა მათს ბარგს. შემოვიდა (ქალაქში) ვარდის მსგავსი ლაწვი, ბროლ-ბალახში, მინაქარ-სათი (=ავთანდილი); მისნა მკურეტელებმა შეუღარეს მისი ფეხი ვეფხს, ხელი — ლომს.

1070 ზარი გავდა, შემოაკრბეს, ქალაქისა ერნი სრულად,
იქით-აქათ იჭრებოდეს: „უკურითოთო ამას რულად!“
ზოგნი ნდომით შეჭფრფინიღეს, ზოგნი იყვენეს სულწასრულად;
და მათთა ცოლთა მოიძულენეს, ქმარნი დარჩეს გაბასრულად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 1063) შედარებით პროექტში შემდეგი ცელილებაა: უკურითოთო (ეუკურითოთო); მოიძულენეს, ქმარნი დარჩეს (მოიძულენეს ქმარნი, დარჩეს). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხმა გაეარდა, ქალაქის ხალხი უკლებლად შეიკრიბა, იქით-აქეთ აწყდებოდნენ: „ამას როგორმე შეეხედოთო!“ ზოგი სურვილით შეჭფრფინებდა, ზოგი სულწასული იყო; ქმრები შეიძულეს თავიანთმა ცოლებმა, (ქმრები) შერცხენილად დარჩნენ.

გარდაიცვალა ცნობილი ქართველი აღმოსავლეთმცოდნე, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი დავით ივანესძე კობიძე. 75 წლისთავე უეცრად გამოგავალდა ენერგიითა და შემოქმედებითი გეგმებით აღსავსე მეცნიერი, ქართული ირანისტიკის ერთ-ერთი გამოჩენილი წარმომადგენელი, მრავალ ნაშრომთა ავტორი და ახალგაზრდა თაობის აღზრდელი პედაგოგი. თითქმის ოცდაათი წელი განაგებდა იგი თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ირანული ფილოლოგიის კათედრას.

დავით კობიძემ პირადი და მეცნიერული ცხოვრების მძიმე გზა განვლო. ღარიბი გლეხის ოჯახში დების მზრუნველობით აღზრდილმა ქაბუკმა დაუღალავე შრომით მიაღწია ურთულესი დარგის — აღმოსავლეთმცოდნეობის უმაღლეს მწვერვალს. იყო მანამდე პედაგოგიური მოღვაწეობის წლები შორეული ხელოს რაიონში, ბოქმური დღეები ოცდაათიანი წლების თბილისის პოეტურ წრეში (ტერენტი გრანელთან და გალაკტიონთან ერთად). ყოველივე ეს მან მოგვიანებით ცოცხლად აღწერა მოგონებათა წიგნში „როცა ახალი ცხოვრება იწყებოდა“, როპელიც ორჯერ გამოიცა (1971 და 1977 წწ.).

ოცდაათიანი წლების მიწურულიდან დ. კობიძემ მთელი თავისი ინტერესები მეცნიერებას მიუძღვნა. დიდი ივანე ჯავახიშვილის მცნების თანახმად ქართული ეულტურის ისტორიის შესწავლა აუცილებლად მოითხოვდა მუშობელი ქვეყნების, მათ შორის ირანის, ეულტურის ღრმა ცოდნას. დ. კობიძემ თავის სპეციალობად აირჩია სპარსული ენა და მწერლობა, განსაკუთრებით — ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობა. ამ მხრივ მან ღირსეულად გააგრძელა თავისი მსწავლებლების — პროფ. იუსტინე აბულაძისა და პროფ. კორნელი კეკელიძის მიერ დაწყებული საქმე. შემთხვევითი არ იყო, რომ 1946 წელს უკვე ომგადახდილმა ახალგაზრდა მკვლევარმა თავისი სადოქტორო დისერტაცია სწორედ „შამ-ნამეს“ ქართულ ვერსიებს მიუძღვნა (მანამდე, 1938 წ. დ. კობიძემ დაიწყო საკანდიდატო დისერტაცია ახალი სპარსული მწერლობის აღმოცენების პირველი საუკუნეების შესახებ). ნაშრომი სრული სახით გამოქვეყნდა 1959 წ. („შამ-ნამეს“ ქართული ვერსიების სპარსული წყაროები“) და სათავე დაუდო ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობის კვლევის მთელ სერიას. მეორე ტომი გამოქვეყნდა 1969, ხოლო მესამე — 1978 წელს. აქ მოიყარა თავი ადრე დაბეჭდილმა თუ ახლად დაწერილმა ნაშრომებმა „ვისრამიანის“. „ბახთიარ-ნამეს“, „ჩარდაერიშინის“ და სხვა ნათარგმნი ძეგლების შესახებ, აგრეთვე უაღრესად საყურადღებო გამოკვლევებმა რულაქის, ფირდოუსის, ნიზამის, ჭამის შემოქმედების საპრობლემო საკითხებზე.

დ. კობიძემ დაასრულა „შამ-ნამეს“ ქართული ვერსიების ტექსტების გამოცემის საქმე. ცნობილია, რომ პირველი ტომი ჯერ კიდევ 1916 წ. გამოაქვეყნა იუსტ. აბულაძემ. 1934 წ., ფირდოუსის საიუბილეოდ გამოიცა მეორე ტომი (იუსტ. აბულაძის, ალ. ბარამიძის, პ. ინგო-

როყვას, კ. კეკელიძისა და ა. შანიძის რედაქციით). უკანასკნელი, მესამე ტომი დ. კობიძემ გამოაქვეყნა 1975 წელს (გამოცემას დართული აქვს ვრცელი გამოკლევა და ლექსიკონი).

გარდა საკუთრივ ლიტერატურის ისტორიისა და ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობისა, დ. კობიძე იკვლევდა ტექსტოლოგიის, ფოლკლორისტიკის, ლექსიკოლოგიის, ლექსმოცულების საკითხებს.

დიდი ადგილი ეკავა მის ცხოვრებაში პედაგოგიურ მოღვაწეობას. ამ მიზნით იყო განხორციელებული „სპარსული ქრესტომათიის“ ორი ტომის შედგენა (1963 და 1967 წწ.) და ქართულ ენაზე პირველი „სპარსული ლიტერატურის ისტორიის“ დაწერა (1975 წ.). ეს ნაშრომები ერთგვარად აქამებდნენ თანადროული ირანისტიკის მიღწევებს, ამავე დროს, ზოგი რამ აქ ახლებურად იყო წარმოდგენილი.

დიდ დროს უთმობდა დ. კობიძე სარედაქტორო მუშაობას. მისი თაოსნობით დაარსებული „აღმოსავლური სერია“ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომებისა მოიცავს ძალზე შინაარსიან სქელტანიან კრებულებს, რომელთაც დიდი როლი შეასრულეს ქართული აღმოსავლეთმცოდნეობის განვითარებაში. მისივე ინიციატივით ირანული ფილოლოგიის კათედრამ ორი კრებული უძღვნა სპარსულ-ტაჯიკური მწერლობის დიდი წარმომადგენლების რედაქციასა და ჯამის იუბილეს (1957 და 1964 წწ.).

დ. კობიძემ ქართულად გადმოიღო სპარსული მწერლობის ნიმუშები (რედაქცია, ფირდოუსის, საადის თხზულებები).

მრავალი გეგმა დარჩა განუხორციელებელი განსვენებულ მეკლევარს, მაგრამ ის, რისი გაკეთებაც მან მოასწავა შეუხსენებელი შრომის შედეგად, საბატიო ადგილს უმკვიდრებს დავით კობიძეს ქართული მეცნიერების ისტორიაში. მისი მოულოდნელი წასვლით გამოწვეული ხარვეზის შევსებას მრავალრიცხოვანი მოწაფეები თუ მოახერხებენ, მაგრამ ამას დრო დასჭირდება, რადგან რედაქცია სიტყვები რომ გაიხსენოთ, „თვალეხს მოაკლდა მხოლოდ ერთი ადამიანი, ხოლო გონების ანგარიშით — ათასზე მეტი!“

ალექსანდრე ბარამიძე, ალექსანდრე გვახარია

ეურნალ „მაცნეს“ ენისა და ლიტერატურის სერიის 1081 წლის ნომრების შინაარსი

ამხანაგ ე. ა. შევარდნაძის სიტყვა დარბაზობაზე კრებულში 1981 წლის 19 დეკემბერს № 4.

ავალიანი გ., სენათი რეკოლუციამდელ ქართულ მხატვრულ ლიტერატურაში — № 4, გვ. 79.

ასათიანი რ., სახელის სიღრმისეული კატეგორიების ტიპოლოგიური ანალიზი — № 1, გვ. 122.

აფციური ჯ., იდეოლოგიისა და მხატვრული სამყაროს ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ პავიოგრაფიაში — № 1, გვ. 51.

ახობაძე ლ., ეფრემ ასურის თხზულებათა ქართული თარგმანების ურთიერთმიმართებისათვის — № 2, გვ. 110.

ბაბაევი ა., რესპუბლიკური პერიოდის თურქული დრამატურგიის ისტორიის შესახებ — № 1, გვ. 83.

ბარნოვი ნ., თანამოვანთა კომპლექსები ანდიურ ენებში — № 1, გვ. 149.

ბიჩინაშვილი ც., გერმანული რთული სიტყვები და მათი ქართული შესატყვისები — № 3, გვ. 122.

გვახარია ვ., მარტილობა შუშანიკისა და ქართული ჰიმნოგრაფიის საკითხები — № 1, გვ. 30.

გაფრიდაშვილი ჯ., ადამიანის იდეალი „დავით გარეჯელის ცხოვრების მიხედვით“ — № 3, გვ. 58.

გვანცულაძე თ., უარყოფის არატიპური წარმოება აფხაზურ-აბაზურ ზმნებში — № 3, გვ. 142.

გრიგინიშვილი ბ., მასალები ქართული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის — № 2, გვ. 126.

ღანელია კ., უცხო ენათა გავლენის კვალი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლებს ენაში — № 2, გვ. 139.

- თარგამაძე ნ., თოთხმეტმარცვლიანი ტაეპის ორგვარი რიტმი მუხამბაზის ტიპის ლექსებში (ქართული მუსიკალური ტაეპი — № 2, გვ. 102.
- იაშვილი პ., მხატვრული თარგმანის თეორიის ზოგიერთი საკითხი — № 4, გვ. 18.
- კავთიაშვილი ვ., ქართული ლიტერატურული თემატიკა ეურნალ „Kaukasische Post“-ის ფურცლებზე — № 4, გვ. 171.
- კალანდარიშვილი კ., ბიბლიის ლიტერატურული ადაპტაცია ქართველ რომანტიკოსთა პოეზიაში — № 1, გვ. 15.
- კეკელია მ., ფოლკლორი როგორც წყარო ქართული სამართლის ისტორიისათვის — № 1, გვ. 89.
- კეკელია მ., იურიდიულ ტერმინ „სისხლის“ შემცველი ერთი სტროფის გაგებისათვის „ვეფხისტყაოსანში“ — № 4, გვ. 106.
- კიზირია ა., -თის|-ზე და გამო|-ზე თანდებულთა მონაცვლეობა — № 3, გვ. 117.
- კიზირია ნ., სამეტყველო ბგერის ასოციაცია ფერთან — № 1, გვ. 123.
- კილანავა ბ., ბასილ და გროგოლის კულტი საქართველოში — № 4, გვ. 87.
- კომახიძე რ., რუსული ზმნებისა და სახელზმნების ეკვივალენტები ქართულ ფიზიკურ ტერმინოლოგიაში, № 4, გვ. 144.
- კორტაია ი., პერფექტი ინდოევროპულ და ქართველურ ენებში — № 1, გვ. 109.
- კოტაშვილი ლ., აღმოსავლური წარმოშობის ტერმინები ქართულ ხალხურ ზღაპრებში — № 3, გვ. 81.
- ლორთქიფანიძე ი., იოსებ გრიშაშვილი და თეატრი — № 2, გვ. 5.
- მეგრელიშვილი მ., ინდიკაციის აწმყო დროის ფუნქციები სხვადასხვა სისტემის ენებში (ინგლისური და ქართული ენების მაგალითზე) — № 3, გვ. 133.
- მელიქიშვილი ნ., სიტყვათწარმოება იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში — № 4, გვ. 110.
- მესხია ნ., ქალთა სახეები აკაი წერეთლის პოემებში, № 4, გვ. 45.
- მთვარელიძე ი., ეახტანგ შეექვის სახე XVIII საუკუნის ქართულ პოეზიაში — № 4, გვ. 62.
- ნახუცრიშვილი ნ., პრეტერიტთან bi-პრეფიქსის ფუნქციის შესახებ კლასიკურ სპარსულში — № 4, გვ. 178.
- ნიკუა გ., ერთი ქართული ხელნაწერის ისტორია — № 3, გვ. 93.
- პაზოვი ს., აბაზური ენის ზმნური ფრაზეოლოგიური ერთეულების სტრუქტურულ-გრამატიკული დახასიათება — № 4, გვ. 160.
- უჯანია გ., ბრძოლებისა და გამარჯვებების 60 წელი — № 1, გვ. 5.
- უორდანიძე ს., ცენტრალური სიმბოლოს პრობლემა „ვეფხისტყაოსანში“ — № 2, გვ. 60.
- უორდანიძე ს., ვაჟა-ფშაველას პოეტური სემანტიკის ანალიზის ცდა — № 4, გვ. 50.
- რაფაეა მ., ამონიოს ერმიანის თხზულებებში დადსტრუქტურული გრამატიკული ხასიათის ცნობები — № 4, გვ. 128.
- სარიშვილი ე., -gil, -gilān, ginān ფორმათა შესახებ აზერბაიჯანულში — № 3, გვ. 154.
- სარჯველაძე ზ., ძიებანი ძველი ქართლის ლექსიკიდან — № 1, გვ. 104.
- ტყეშელაშვილი მ., თანამედროვეობის ასახვის სპეციფიკა „გლახის ნამბობში“ — № 2, გვ. 24.
- ყიფშიძე ც. ს., იორდანიშვილი რედაქტორ-გამომცემელი — № 2, გვ. 88.
- შალამბერიძე გ., ბასკურ კომპოზიტთა კლასიფიკაციისათვის — № 4, გვ. 154.
- შანიძე ა., უნებლიობის კატეგორია, თუ უნებლიობის ენებითი? — № 4, გვ. 139
- შაყულაშვილი გ., ალექსანდრე ჰევეაჰის „მუხამბაზი“ ლათინურის შესახებ — № 2, გვ. 36.
- შეთეკაური გ., ხალხური ლექსის ექსპოზიციური ფორმულები — № 2, გვ. 73.
- ჩაქელიშვილი თ., შალვა დადიანის უცნობი ფსევდონიმები — № 1, გვ. 42.
- ჩიქოვანი მ., საბჭოთა კავშირის ხალხების ეპოსის სერიული გამოცემისათვის ნაწარმოებთა შერჩევის პრინციპების შესახებ — № 1, გვ. 64.
- ჩიჩუა ნ., ლინგვისტური კატეგორიების სტატუსი მხატვრული პროზის ექსტენსიონალში — № 3, გვ. 101.
- ჩოლოყაშვილი რ., ცხოველთა ზღაპრის პერსონაჟის გაგებისათვის — № 3, გვ. 73.

ჩხარტიშვილი რ., 30-იანი წლების ქართული პოეზია და ეურნალი „მნათობი“ — № 3, გვ. 5.

ცანაევა ა., მითოსური ნაყადი ქართულ საბჭოთა რომანში — № 3, გვ. 27.

ცოცხაძე ლ., იარაღისა და ადგილის აღმნიშვნელი დერეფანოვური ევლების ურთიერთ-ქმედება თანამედროვე სემიტურ ენებში (არაბულსა და ებრაულში) — № 8, გვ. 156.

ძნელაძე რ., -ა, -იან, -ოვან სუფიქსთა ფუნქციისა და განაწილებისათვის გურიის ტოპონიმიში — № 1, გვ. 116.

ქრელაშვილი ლ., გალაკტიონ ტაბიძის გამოუქვეყნებელი პოემა „შააშე“ — № 1, გვ. 176.

ქრელაშვილი ლ., ილია ქავეჯავაძის თხზულებათა ატრიბუციისა და გამოცემის ისტორიის საკითხები — № 2, გვ. 43.

ქრელაშვილი ლ., ილია ქავეჯავაძის თხზულებათა ატრიბუციისა და გამოცემის ისტორიის საკითხები — № 3, გვ. 45.

ხინთიბიძე ა., ქართული ლექსმოცოდნობა 60 წლის მანძილზე — № 4, გვ. 6.

ხშიადაშვილი ც., აზერბაიჯანული ენის ხშულთა მკვლევარობის ხარისხის შესახებ — № 2, გვ. 155.

ქარისი ა., ვნებითი ქართულში — № 3, გვ. 109.

ცნობები და შენიშვნები

მეგრელიძე ი., ლაბხის ხეობის წარწერები და სხვა სიძველეები — № 2, გვ. 161.

პუბლიკაცია

სახოკია თ., ილია ქავეჯავაძის ნაწერთა ბიბლიოგრაფია — № 2, გვ. 181.

ტაბიძე გ., შანშე — № 1, გვ. 165.

მეცნიერთა იუბილე

ახვლედიანი ვ., კონსტანტინე წერეთელი — № 2, გვ. 189.

ბარამიძე ა., აკაკი გაწერელია (დაბადების სამოცდაათი წლისთავის გამო) — № 1, გვ. 178.

ბარამიძე ა., მეტრეველი ე., ჭანაშვია ნ., კალისტრატე სალია 80 წლისა — № 3, გვ. 170.

ბურკუღაძე გ., იხ. გიგინეიშვილი ი.

გამყრელიძე თ., კუმბურიძე ზ., თვალსაჩინო მეცნიერი, ორგანიზატორი — № 4, გვ. 192.

გიგინეიშვილი ი., ბურკუღაძე გ., ქეთევან ლომთათიძე — № 4, გვ. 188.

მეტრეველი ე., იხ. ბარამიძე ა.

კუმბურიძე ზ., იხ. გამყრელიძე თ.

ჭანაშვია ნ., იხ. ბარამიძე ა., მეტრეველი ე.

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია

მურადიანი პ., პასუხი რეცენზენტს — № 3, გვ. 174.

გასანოვი ბ. — ე. ჭანგიძე, ინგილოური დიალექტი აზერბაიჯანში, 1978 — № 3, გვ. 182.

უღალკოვა ზ. — ა. ალექსიძე, ბერძნული სარაინდო რომანის სამყარო, (XIII—XIV სს.), 1979 — № 2, გვ. 191.

ფალაუა კ. — ი. შარი, კ. ჩაიკინი, წერილები სპარსულ ლიტერატურაზე, 1976 — № 1, გვ. 184.

ქრონიკა და ინფორმაცია

ახალი წიგნები — № 2, გვ. 192.

ბარამიძე ა., გუაბარია ა., დავით კობიძის ხსოვნას — № 4, გვ. 205.

გუაბარია ა., იხ. ბარამიძე ა.

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში — № 3, გვ. 183; № 4, გვ. 195.

სალოქტორო დისერტაციითა თემების დამტკიცება — № 3, გვ. 173.